ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 51

Одеса
2020

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор

Гавкалова Н.Л. – доктор економічних наук, професор

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Дзіеканські Павел – доктор економічних наук, професор

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, професор

Пілеліене Ліна – доктор економіки, професор маркетингу

Пономаренко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стеблянко І.О. – доктор економічних наук, професор

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
https://doi.org/10.32843/bses

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.
Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;
072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;
076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;
242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет
відповідно до рішення вченої ради Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (від 23 березня 2020 року протокол № 3).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897
ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Кулаковська Т.А.
ЦИКЛІЧНІСТЬ АГРОВИРОБНИЦТВА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТА ЗВ'ЯЗОК З ЕКОНОМІЧНИМ ЦИКЛОМ..... **9**

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Ніконенко У.М.
ВПЛИВ СВІТОВИХ СИРОВИННИХ ЦІН НА ДИНАМІКУ ІНФЛЯЦІЇ В РЕСУРСОЗАЛЕЖНИХ ЕКОНОМІКАХ..... **15**

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Байда Б.Ф.
ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТУРИЗМУ В ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ..... **22**

Вікулова А.О., Савчук В.В.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІТ-ПОСЛУГ В УКРАЇНІ..... **27**

Глубіш Л.Я.
ДЕТЕРМІНАНТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ТРИСТОРОННЬОЇ РИНКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТЕЙКХОЛДЕРІВ СФЕРИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ..... **33**

Криницька О.О., Ткачук Т.І.
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВИ..... **38**

Лагодієнко Н.В.
МОДЕЛЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ВПЛИВУ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ ЗРОСТАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА..... **43**

Маслій Н.Д.
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІШАНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ..... **52**

Михальчишин Н.Л., Хмелюк В.С.
ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДО РИНКУ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ..... **56**

Самойлик Ю.В., Вернигора М.В.
ГЛОБАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЧНИХ ПРОДОВОЛЬЧИХ ЛАНЦЮГІВ..... **63**

Чіп Л.О.
ПЕРСПЕКТИВИ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ..... **68**

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Некрасова Л.А., Богаченко М.В.
РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ ВСІХ ВИДІВ ТРАНСПОРТУ НА ОСНОВІ ІНТЕГРОВАНОЇ ТАРИФНОЇ СИСТЕМИ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ..... **73**

Дюк А.А.
РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СЕЛІ..... **80**

Косар Н.С., Селюченко Н.Є., Гринів Н.Т.
ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ЩОДО ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ)..... **90**

Лазоренко Л.В.
ВПЛИВ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ НА ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАТ «КИЇВСТАР»..... **96**

Мендела І.Я.
ЦІНОВА ПОЛІТИКА ДИТЯЧИХ ТАБОРІВ
(НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ-ОБЛАСТІ У 2020 РОЦІ)..... **102**

Рожко Н.Я.
СУЧАСНІ ТРЕНДИ РИНКОВОЇ КОН'ЮНКТУРИ ПЛОДООВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ..... **106**

Синиця С.М., Вакун О.В.
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ
ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ..... **112**

Скорук О.В., Волинець І.Г.
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ
ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА..... **118**

Ткач О.В., Гринів Л.В., Михайлів Г.В.
НАПРЯМИ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА
ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... **125**

Швець Ю.О.
МЕХАНІЗМ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ
ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАШИНОБУДУВАННЯ:
НЕОБХІДНІСТЬ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ **131**

**РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Денищенко Л.В.
ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОШТАМИ ГРОМАД
В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ..... **138**

Жирак Л.М.
ІВАНО-ФРАНКІВСЬК – ТУРИСТИЧНИЙ БРЕНД ПРИКАРПАТТЯ..... **144**

Самофатова В.А.
ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ
ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ..... **150**

Трушкіна Н.В.
ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ
ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ
ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ[1]..... **155**

Турленко Н.В.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ АКТИВІЗАЦІЇ
ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У АГРОСФЕРІ РЕГІОНУ..... **166**

Чміль А.С.
АНАЛІЗ СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ
БДЖІЛЬНИЦТВА ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ **172**

**РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Смирнова С.М., Смирнов В.М., Чигурян Я.О.
ЕКОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ..... **176**

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Затворницький К.С.
УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВ..... **181**

Nikiforov Petro, Babukh Ilona, Kinashchuk Stanislav
FINTECH AS A DRIVER FOR TODAY'S FINANCIAL MARKET
TRANSFORMATIONS: THE UKRAINIAN CONTEXT..... **189**

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Воськало Н.М., Воськало В.І.
ОБЛІКОВО-ПОДАТКОВІ АСПЕКТИ РОЗКРИТТЯ
ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДОХОДИ ПІДПРИЄМСТВА..... **195**

Людвенко Д.В.
ОСНОВНІ ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ТВАРИННИЦТВА
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ..... **201**

РОЗДІЛ 9. СТАТИСТИКА

Кабаченко Д.В., Демиденко М.А.
ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ
СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗБУТОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА..... **207**

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Коломієць С.В.
УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ:
СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД..... **215**

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMICS AND HISTORY OF ECONOMIC IDEA

Kulakovska Tetiana
AGRICULTURAL CYCLE: CAUSES, INFLUENCE FACTORS
AND COMMUNICATIONS WITH ECONOMIC CYCLE..... **9**

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Nikonenko Uliana
THE IMPACT OF WORLD COMMODITY PRICES
ON INFLATION DYNAMICS IN RESOURCE-DEPENDENT ECONOMIES..... **15**

SECTION 3. ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Bayda Bogdana
PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF THE MODEL
OF INTERMEDIATE ELEMENTS OF THE TOURISM
MANAGEMENT SYSTEM IN THE BLACK SEA REGION..... **22**

Vikulova Alona, Savchuk Viktoriia
THE PERSPECTIVES OF THE IT SERVICES MARKET DEVELOPMENT
IN UKRAINE..... **27**

Hlubish Lesya
DETERMINANTS OF HARMONIZATION OF THE TRIPARTITE MARKET INTERACTION OF
STAKEHOLDERS ON UKRAINIAN FOOD MARKET..... **33**

Krynytska Oksana, Tkachuk Tamara
METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING
THE FOOD INDEPENDENCE OF THE STATE..... **38**

Lagodiienko Nataliya
MODELING OF QUANTITATIVE PARAMETERS OF INFLUENCE
OF KEY FACTORS OF GROWTH OF AGRARIAN PRODUCTION..... **43**

Maslii Natalia
IMPLEMENTATION OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT
FOR MULTIMODAL TRANSPORTATION AT THE NATIONAL
AND INTERNATIONAL LEVELS..... **52**

Mykhalchyshyn Nataliia, Khmeliuk Vita
PECULIARITIES OF STATE REGULATION OF ACCESS OF ECONOMIC ENTITIES TO THE MARKET OF
PROVIDING EDUCATIONAL SERVICES..... **56**

Samoilyk Iuliia, Vernygora Maxym
GLOBAL PRECONDITION FOR THE ENVIRONMENTAL INNOVATIONS IMPLEMENTATION IN THE
ORGANIC FOOD CHAINS FORMATION PROCESS..... **63**

Chip Liudmyla
PROSPECTS OF THE AGRARIAN SECTOR MACROECONOMIC DEVELOPMENT..... **68**

SECTION 4. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Niekrasova Lybov, Bohachenko Marharyta
DEVELOPMENT OF ALL TRANSPORTATION INTERACTION BASED ON INTEGRATED TARIFF-TICKET
SYSTEM FOR PASSENGER TRANSPORTATION..... **73**

Diuk Anna
DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL FORMS
AND SPECIALIZATION OF RURAL SOCIAL ENTERPRISES..... **80**

Kosar Nataliya, Seliuchenko Nadiia, Hryniv Nataliya
EVALUATION OF COMPETITIVENESS OF CONSUMER GOODS IN THE MEASURES
OF EVENTS UPON (ON THE EXAMPLE OF SUNFLOWER OIL)..... **90**

Lazorenko Larysa
INFLUENCE OF ORGANIZATION STRUCTURE
OF MANAGEMENT FOR FINANCIAL ACTIVITY OF “KYIVSTAR”..... **96**

Mendela Iryna
PRICE POLICY OF CHILDREN'S CAMPS
(DESCRIBING THE EXAMPLE OF IVANO-FRANKSVSK REGION IN 2020)..... **102**

Rozhko Nataliya
CURRENT TRENDS OF THE FRUIT
AND VEGETABLE MARKET CONJUNCTURE..... **106**

Synytsia Svitlana, Vakun Oksana
FEATURES OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT
OF RAILWAY ENTERPRISES..... **112**

Skoruk Olena, Volynets Iryna
METHODICAL APPROACH TO EVALUATION
OF ENTERPRISE INNOVATION POTENTIAL..... **118**

Tkach Oleg, Hryniv Liubov, Mykhailiv Halyna
AREAS OF MINIMIZING THE RISKS OF THE LOGISTICS SYSTEM
OF ENTERPRISE IN THE EXERCISE OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES..... **125**

Shvets Yuliia
MECHANISM OF CRISIS MANAGEMENT OF OPERATIONAL
ACTIVITY AT MACHINE-BUILDING ENTERPRISES:
NEED FOR DEVELOPMENT AND PROBLEMS OF USE **131**

SECTION 5. PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Denyshhchenko Liudmyla
FINANCIAL ACTIVITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT
AS A FACTOR FOR THE EFFECTIVENESS OF COMMUNITY
FUNDS MANAGEMENT UNDER THE FINANCIAL DECENTRALIZATION..... **138**

Zhyrak Lyudmyla
IVANO-FRANKIVSK – TOURIST BRAND OF PREKARPATHIA..... **144**

Samofatova Viktoriia
PRINCIPLES OF PROVIDING SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE AGRICULTURAL SPHERE OF THE BLACK SEA REGION:
THEORETICAL APPLICATION..... **150**

Trushkina Nataliia
FORECASTING REGIONAL DEVELOPMENT OF TRANSPORT
AND LOGISTICS SYSTEM OF THE BLACK SEA ECONOMIC REGION..... **155**

Turlenko Nataliya
CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR IMPROVEMENT
OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM
OF ACTIVATION OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE AGRICULTURE..... **166**

Chmil Alla
ANALYSIS OF THE STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT
OF THE BEEKEEPING INDUSTRY OF THE BLACK SEA REGION..... **172**

SECTION 6. ECONOMY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL DEFENCE

Smyrnova Svitlana, Smyrnov Viktor, Chiguryan Yaroslav
ENVIRONMENTAL LIMITATIONS OF AGRICULTURAL LAND USE..... **176**

SECTION 7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Zatvornytskyi Kostiantyn
MANAGING DISTRESSED BANK LOANS..... **181**

Nikiforov Petro, Babukh Ilona, Kinashchuk Stanislav
FINTECH AS A DRIVER FOR TODAY'S FINANCIAL MARKET
TRANSFORMATIONS: THE UKRAINIAN CONTEXT..... **189**

SECTION 8. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Voskalo Natalia, Voskalo Volodymyr
ACCOUNTING AND TAX ASPECTS OF DISCLOSURE
OF INFORMATION ON ENTERPRISE INCOME..... **195**

Liudvenko Dmytro
MAIN ENVIRONMENTAL ASPECTS OF LIVESTOCK ACCOUNTING
IN CURRENT ECONOMIC CONDITIONS..... **201**

SECTION 9. STATISTICS

Kabachenko Dmytro, Demydenko Mykhailo
JUSTIFICATION OF DIRECTIONS OF SYSTEM IMPROVEMENT
MANAGEMENT ACTIVITY OF THE ENTERPRISE..... **207**

SECTION 10. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Kolomiiets Svitlana
MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS:
SYNERGISTIC APPROACH..... **215**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ЦИКЛІЧНІСТЬ АГРОВИРОБНИЦТВА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТА ЗВ'ЯЗОК З ЕКОНОМІЧНИМ ЦИКЛОМ

AGRICULTURAL CYCLE: CAUSES, INFLUENCE FACTORS AND COMMUNICATIONS WITH ECONOMIC CYCLE

УДК 330.8:338.43
https://doi.org/10.32843/bses.51-1

Кулаковська Т.А.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій

Kulakovska Tetiana
Odessa National Academy of Food Technologies

У статті систематизовано погляди науковців з питань циклічності розвитку сільського господарства. Встановлено ендогенні та екзогенні фактори впливу на механізм циклічності розвитку в аграрній сфері. Проведено класифікацію за факторіальним критерієм позицій науковців щодо впливу природних та економічних чинників на циклічність розвитку сільського господарства. Наукові погляди щодо впливу коливань у сільськогосподарському виробництві на економічні цикли розділено на три напрями. Отже, перша група теорій для пояснення періодичності економічних циклів досліджує та обґрунтовує наявність аналогічної періодичності у сільськогосподарському виробництві; друга група теорій стосується тверджень щодо того, що коливання у сільському господарстві є такими ж причинами, як війна, епідемії, нововведення, за впливом на економічний цикл; третя точка зору не розглядає взагалі коливання сільськогосподарського виробництва як причину циклічного коливання торгово-промислової діяльності. Встановлено залежність між аграрним, промисловим та загальноекономічним циклами. Доведено можливість впливу на загальноекономічний цикл через розроблення превентивних заходів з регулювання розвитку сільського господарства щодо впливу на тривалість аграрного циклу.

Ключові слова: *циклічність розвитку, цикл сільськогосподарського виробництва, чинники впливу, природні та економічні чинники, взаємозалежність циклів, загальноекономічний цикл, превентивні заходи, тривалість циклу.*

В статье систематизированы взгляды ученых по вопросам цикличности развития сельского хозяйства. Установлены эндогенные и экзогенные факторы влияния на механизм цикличности развития в аграрной сфере. Проведена классификация по факториальному критерию позиций ученых касательно влияния природных и экономических факторов на цикличность развития сельского хозяйства. Научные взгляды о влиянии колебаний в сельскохозяйственном производстве на экономические циклы разделены на три направления. Итак, первая группа теорий для объяснения периодичности экономических циклов исследует и обосновывает наличие аналогичной периодичности в сельскохозяйственном производстве; вторая группа теорий касается утверждений о том, что колебания в сельском хозяйстве являются такими же причинами, как война, эпидемии, нововведения, по влиянию на экономический цикл; третья точка зрения не рассматривает вообще колебания сельскохозяйственного производства как причину циклического колебания торгово-промышленной деятельности. Установлена зависимость между аграрным, промышленным и общеэкономическим циклами. Доказана возможность влияния на общеэкономический цикл через разработку превентивных мер по регулированию развития сельского хозяйства касательно влияния на продолжительность аграрного цикла.

Ключевые слова: *цикличность развития, цикл сельскохозяйственного производства, факторы влияния, природные и экономические факторы, взаимозависимость циклов, общеэкономический цикл, превентивные меры, продолжительность цикла.*

The article systematizes the views of scientists on the cyclical development of agriculture. Endogenous and exogenous factors affecting the mechanism of cyclical development in the agricultural sector have been established. The classification according to factor criteria of the views of scientists on the influence of natural and economic factors on the cyclical development of agriculture is made. Scientific views on the impact of fluctuations in agricultural production on economic cycles are divided into three areas. The first group of theories to explain the frequency of economic cycles investigates and substantiates the existence of similar periodicity in agricultural production. The second group of theories concerns the assertion that fluctuations in agriculture are the same cause as war, epidemics, innovations, etc., in relation to the economic cycle. The third point of view does not at all consider fluctuations in agricultural production as the cause of cyclical fluctuations in trade and industrial activity. The relationship between the agricultural, industrial and general economic cycles is established. The possibility of influencing the general economic cycle with the help of preventive measures in regulating the development of agriculture through the influence on the duration of the agricultural cycle is proved. It has been found that agrarian crises and economic crises mutually deepen and at the same time proceed according to their internal laws. It is concluded that the cyclical development of the socio-economic system should be considered in two directions. The first direction is related to such an element of the complex system that is created by Nature (natural conditions), so it falls a priori under the cyclical development (natural resources, humanity). The second direction is related to the element of the economic system, which is created by man (industry, transport, construction, etc.), and therefore falls under cyclicality for quite other reasons. Taking into account the presence of such different in origin elements of a single socio-economic system (agriculture, industry, etc.), it is proposed to further develop the theory of sustainable and balanced development of the economy due to preventive counter-cyclical measures of influence on different components of the socio-economic system. A theoretical basis has been developed for the state counter-cyclical program for economic development, taking into account the peculiarities of the cyclical development of sectors of the national economy, in particular agriculture.

Key words: *development cycle, agricultural production cycle, influence factors, natural and economic factors, interdependence of cycles, general economic cycle, preventive measures, duration of the cycle.*

Постановка проблеми. Дослідження механізму циклічного розвитку економіки, виявлення причин настання поворотних точок в економіці, визначення та розкриття факторів, які впливають на механізм економічного циклу, є одними з найгостріших тем, які обговорювалися в минулому та активно досліджуються сьогодні. Історія дослідження причин циклічності процесів, об'єктів та систем в економіці нараховує близько двох століть. Однак чим більше економічна наука зосереджує зусилля на визначенні причин та встановленні закономірностей циклічного розвитку, тим очевидніше стає невичерпаність зазначеної проблематики. Не менш обговорюваною є проблема дослідження причин циклічного розвитку сільського господарства. Наявність циклів та криз у сільськогосподарському виробництві як стверджувалася, так і щільно дискутувалась у наукових працях зарубіжних і вітчизняних учених. Головними питаннями при цьому були та залишаються такі: «Чи існує циклічність у сільськогосподарському виробництві?», «Які чинники впливають на циклічність розвитку аграрного виробництва?», «Як пов'язані між собою загальний економічний цикл, промисловий цикл та аграрний цикл?», «Чи можна превентивними державними заходами у сфері агровиробництва впливати на економічний цикл?», «Чи виникає синхронізація циклів у промисловості та сільському господарстві?». Отримання відповідей на ці питання є можливим за умови плідного дослідження та об'єктивного оцінювання наявних теорій щодо проблематики механізму циклічності в аграрному виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед видатних учених, які досліджували причини циклічності розвитку економіки, можна виділити таких, як К. Жюгляр, У. Джевонс, Дж.Б. Кларк, Л. Вальрас, Й.А. Шумпетер, А. Маршалл, Р. Харрод, К. Вікселль, А. Бернс, У. Мітчелл, Дж.М. Кейнс, М. Фрідман, Дж.Р. Хікс, С. Кузнєц, М. Туган-Барановський. Заслуговують на увагу наукові праці з проблем циклічності вчених радянської доби, насамперед роботи Н. Кондратьєва, Є. Слуцького, І. Трахтенберга, Л. Мендельсона, Є. Варги, С. Меншикова. Серед досліджень останніх років слід виділити наукові праці Р. Лукаса, Ф. Кіндланда та А. Прескотта.

Дослідженнями циклічності у сільськогосподарському виробництві активно займалися З. Філер, У.С. Джевонс, Г.С. Джевонс, Е. Хансен, Д. Кларк, Г. Мур, А. Пігу, Д. Робертсон, І. Кауфман.

Видатним засновником теорії сільськогосподарських циклів української наукової школи можна вважати В. Тимошенка. Серед сучасних дослідників можна виділити О. Олійника, І. Соколова, І. Тарапатова, О. Борисенка, Ю. Морозова, Д. Шияна.

Постановка завдання. Не менше значення має з'ясування питання про те, якою мірою економічній складовій частині в системі загальних чинників, що визначають характер економічної динаміки, притаманний саме циклічний характер розвитку. Дослідженню підлягають також чинники, які зумовлюють циклічність у розвитку сільського господарства, особливість яких пов'язана з природними циклами.

Не здійснено всебічного обґрунтування своєрідності механізмів виникнення й протікання сільськогосподарських циклів, що робить їх принципово відмінними від інших типів циклів. Подальші дослідження доцільно спрямувати на створення теорії сільськогосподарських циклів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених з проблематики наявності циклічних коливань в агровиробництві дає змогу стверджувати, що коливання обсягів виробництва у сільському господарстві зумовлюються дією двох чинників, а саме природних циклічних коливань та впливу на результати виробництва сукупності економічних факторів.

Щодо природних факторів, то більшість дослідників сходиться на думці про активний вплив Сонця на всі процеси, що відбуваються на Землі [1]. Так, У.С. Джевонс пов'язував економічний цикл з плямами на Сонці. Ще у 1875 р. він висловив думку про можливість існування певної кореляційної залежності між погодою та умовами економічного розвитку. Пізніше він навів як доказ фактичний матеріал, який свідчив про наявність тісного зв'язку між періодичністю зміни плям на Сонці та економічними кризами [2, с. 147].

Серед сучасних прибічників залежності коливань урожайності від сонячної активності можна назвати З. Філера [3, с. 16–17], О. Олійника, І. Соколова, І. Тарапатова, О. Борисенка [4, с. 42].

О. Олійник стверджує, що спостерігається тенденція збільшення врожайності зернових культур у періоди збільшення кількості плям на Сонці, а за їх зменшення знижується врожайність. Висловлювалися також інші міркування щодо причин періодичності зміни врожайності, якими є малі обертання найближчих планет біля Землі, приливоутворюючі сили Місяця й Землі.

Видатним засновником теорії сільськогосподарських циклів української наукової школи можна вважати В. Тимошенка. Як стверджує С. Злупко, «здійснивши низку досліджень на матеріалах США, В. Тимошенко <…> зробив висновок про те, що коливання в сільському господарстві не тільки існують, але й мають циклічний характер» [5]. Наявність циклічності у сільськогосподарському виробництві підтверджується висновками, зробленими на основі дослідження динаміки ціни на хліб у 1561–1850 рр. І. Кауфманом у роботі «Теорія цін Кауфмана» (1867 р.) [6].

Е. Хансен навіть вводить поняття вікового циклу в сільськогосподарському секторі світо-

вого ринку. Він надає дані та поділяє цикл на такі фази, як затяжна депресія (1873–1896 рр.), період процвітання (1896–1920 рр.), чергова смуга важких часів (1920–1939 рр.). Важливим є той факт, що динаміку сільськогосподарського виробництва Е. Хансен пов'язує з коливаннями «вікового циклу», не розглядаючи його як окрему складову частину циклічних коливань [7].

Розрізняються думки вчених про довжину циклу. За даними дослідження І. Соколова, І. Тарапатова, О. Борисенка [4] періодичні зміни врожайності та валових зборів зернових культур відбувалися з циклом у 14 років, адже після семи врожайних років настають сім менш урожайних, після цього знову повторюються врожайні роки. Професор Харківського університету Ю. Морозов, проаналізувавши дані про середньорічні температури за 1771–1854 рр., дійшов висновку, що середня довжина циклу також становить 14 років, що не збігається з 11-річним сонячним циклом. Навіть прийнята в науковій літературі середня довжина сонячного циклу в 11 років дискутується між 7 та 15 роками. Останні дослідження навіть надають ученим підстави стверджувати, що земні процеси, зокрема періодичність ураганів, не пов'язані з 11-річним сонячним циклом, а обумовлюються, скоріше, корональними викидами, дослідження яких ще триває.

Існують зовсім протилежні точки зору щодо впливу природних факторів на циклічний розвиток економіки. На думку А. Пігу, деякі з так званих теорій, які пояснюють циклічний розвиток капіталістичного способу виробництва через вплив явищ природи (зміною сонячних плям, циклонами), фактично взагалі не є економічними теоріями [8; 9, с. 88]. Коливання урожаїв, які збігаються з тією чи іншою точкою економічного циклу, скоріш за все, більше порушують її періодичність, ніж впливають на неї. Теорія економічних циклів А. Пігу будувалась на тому, що причини їх виникнення необхідно розглядати як наслідок імпульсів та умов, які визначають те, як економіка реагує на ці імпульси. Коливання урожаїв є одним з видів імпульсів впливу [9].

Схожу позицію мав Д. Кларк, який також вважав, що сільське господарство є одним з імпульсів розвитку економічного циклу. Д. Кларк зазначає, що сільське господарство має власні цикли, періодизація яких не перебуває в чіткому чи правильному співвідношенні із загальноекономічними циклами [9].

На думку В. Шияна [10, с. 46], циклічні коливання у сільському господарстві зовсім не корелюють ні з циклами у промисловості, ні із загальноекономічними циклами, що є одним з аргументів на користь їх виділення як окремого типу аграрних циклів. Аграрний цикл має дві фази, а саме підвищеної та відносно пониженої врожайності. Аграрні кризи, яким притаманний затяжний характер, впливають на відтворювальний цикл, поглиблюючи та затягуючи циклічні кризи.

Наукові погляди на вплив коливань у сільськогосподарському виробництві на економічні цикли можна розділити на три напрями.

Одна група теорій, яка представлена роботами У.С. Джевонса [11], Г.С. Джевонса [12] та Г. Мура [13], намагається для пояснення періодичності економічних циклів встановити існування аналогічної періодичності у сільськогосподарському виробництві. Ланцюг причинної залежності спрямовується від космічних впливів на умови погоди, від них до врожаїв у сільському господарстві, а від врожаїв до економіки загалом. Такої ж думки дотримується Є. Варга [9, с. 24].

Теорія У. Джевонса про те, що економічний цикл породжується перш за все коливаннями величини врожаю, пояснюється так: після збору особливо великого врожаю відбувається зазвичай значне збільшення перехідних на майбутніх запасів, виручка від приросту яких збільшує поточні надходження фермерів. Водночас приріст запасів не веде до скорочення доходів та витрат інших секторів економіки, а фінансується зі збережень, тобто збільшення перехідних запасів є додатком до поточних інвестицій. Цей висновок не втрачає сили навіть за різкого падіння цін. Отже, у суспільстві, де сільське господарство є домінуючою галуззю, різниця перехідних запасів за роками буде перекривати всі звичайні коливання інвестицій, які викликаються іншими причинами, тому, як пише У. Джевонс, «поворот до підвищувальної тенденції завжди характеризується значним врожаєм, а до понижувальної – неврожаєм» [14, с. 391].

Дж.М. Кейнс, аналізуючи дослідження У. Джевонса щодо циклічності у сільському господарстві, пише, що слід приділяти пильну увагу ролі, яку відіграють зміни запасів у визначенні величини поточних інвестицій, оскільки повільні темпи виходу з кризи після того, як уже досягнутий перелом, пов'язані з дефляційним впливом скорочення надмірних запасів до нормального рівня. Спочатку після того, як бум перетворюється на крах, накопичення запасів пом'якшує його руйнівну силу, але потім таке пом'якшення посилює тенденцію уповільненого виходу з депресії.

Прикладом впровадження політики впливу на величину поточних та перехідних запасів є політика «Нового курсу» президента Ф. Рузвельта. Коли уряд почав витрачати значні суми за рахунок випуску займів, запаси, особливо у сільському господарстві, були досить великими. Скорочення запасів до нормального рівня було необхідним процесом, тобто фазою, яку потрібно було пройти, щоби перейти до справжнього пожвавлення економіки [14, с. 392].

Відсутність єдиної позиції щодо питання періоду змін врожаїв свідчить не на користь цих тео-

рій. Так У. Джевонс доводить, що сільськогосподарський цикл триває десять із половиною років, Г. Джевонс визначає його у три з половиною роки, а Г. Мур говорить про восьмирічний цикл. Також науковці висловлюють думку про те, що у різних галузях сільського господарства періоди коливань обсягів виробництва мають різну тривалість та можуть значно відрізнятися від прийдешніх періодів [15, с. 132].

Друга група теорій стосується залежності між коливаннями у сільському господарстві та промисловому циклі. Вона зводиться до того, що для встановлення причинності зв'язку немає сенсу аргументувати циклічність саме рухом сільськогосподарського виробництва, а слід ставитись до впливу коливань врожайності, як до впливу винаходів, війн, землетрусів тощо, що повторюються через нерівномірні проміжки часу та приводять до руху кумулятивних процесів розширення або скорочення ділової активності у сфері промисловості. Коливання врожаїв, які не збігаються з точкою повороту економічного циклу, скоріше порушують періодичність фаз циклу, ніж визначають її. Прихильниками такої думки є А. Пігу та Д. Робертсон [15, с. 133]. В їх працях коливання врожаїв розглядаються як потенційні причини, що діють у напрямі посилення кумулятивних підвищувальних та знижувальних рухів, які мають свою внутрішню обумовленість, пов'язану з психологічними та іншими чинниками. Вони не ігнорують сільськогосподарський фактор взагалі, а пов'язують його з іншими факторами у щільну схему взаємодіючих процесів, а саме грошових, психологічних та технічних. У дослідженнях Н. Кондратьєва прослідковується думка про те, що понижувальна фаза циклу супроводжується тривалою депресією сільського господарства, що підтверджується різким падінням цін на сільськогосподарські товари, зміною земельної ренти та історичним досвідом створення антидепресивних програм урядами західних країн [14, с. 398].

Третя точка зору не розглядає взагалі коливання сільськогосподарського виробництва як причину циклічного коливання торгово-промислової діяльності. Прихильниками цього напряму є Е. Хансен [16], Дж.М. Кларк [17], які вважають сільське господарство не активним, а пасивним фактором. Нееластичність пропозиції сільськогосподарської продукції прирікає фермерів на значну нестійкість доходів внаслідок зміни у попиті, який виникає через торгово-промислові коливання, викликані внутрішніми силами торгово-промислового господарства.

Досить вагомий недолік другого та третього поглядів полягає у відсутності єдності щодо питання про те, чи відповідають рясні врожаї процвітанню економіки, а погані – депресії; чи є між ними залежність.

Отже, слід погодитися з тим, що аграрні цикли та аграрні кризи існують.

Є всі підстави розглядати циклічні коливання в сільському господарстві як цикли особливого типу з виділенням коротких, середніх і довгих циклів. Ці коливання обумовлені як природною циклічністю, так і коливаннями кон'юнктури на окремі види продукції.

Аграрний цикл можна розділити на дві фази, а саме підвищеної та відносно пониженої врожайності. Охарактеризувати фазу пониженої врожайності як фазу кризового стану для виробників майже неможливо, тому що в цей період виробництво може не скорочуватися порівняно з попередньою фазою, а навіть зростати [10, с. 46].

Принципова відмінність сільськогосподарських циклів від інших циклічних коливань полягає все ж таки в тому, що вони пов'язані перш за все з природними циклами, наявність яких є твердо встановленим фактом. З обумовленістю сільськогосподарських циклів природними факторами пов'язана ще одна особливість методології у цій сфері теорії циклів. Йдеться про те, якій саме економіці притаманні циклічні коливання. Традиційно стверджується, що це притаманно капіталістичній економіці. Стосовно сільського господарства таке твердження не має ніяких підстав. Обумовленість сільськогосподарських циклів циклічністю природних умов як логічного наслідку має ту обставину, що вони проявляються повністю та за централізовано керованої економіки, зорієнтованої на використання адміністративних важелів впливу на господарюючі суб'єкти.

Однак, елімінуючи природний чинник впливу на аграрний цикл, маємо зазначити, що внутрішні чинники, які обумовлюють циклічність розвитку за капіталістичної системи господарювання, відрізняються від чинників за централізовано керованої системи. Так, Є Варга відзначає, що «основна причина аграрної кризи така ж сама, яка й у циклічних промислових криз, – це протиріччя між загальним характером виробництва та капіталістичною формою присвоєння і пов'язане з цим зубожіння та скорочення купівельної спроможності мас. <…> Це криза перевиробництва. Якщо б сільське господарство здійснювалося на капіталістичних засадах у тій ж самій мірі, що й промисловість, якщо б роль основного капіталу у сільському господарстві була б така ж сама значуща, як у промисловості, якщо б земельна рента не здійснювала своєї уповільненої дії, тоді б, безумовно, сільськогосподарське виробництво мало би таку ж циклічність, як і промисловість» [9, с. 33].

Такої ж думки дотримуються інші науковці [18], стверджуючи, що тривалість аграрних криз, які розтягнуті на декілька промислових криз, пояснюється відносно невисоким розвитком капіталізму у сільському господарстві. Особливості сільськогосподарського виробництва приводять до того, що

виробництво під час кризи не скорочується так, як це відбувається у промисловості. А. Шпітгоф констатує, що у період тяжкої кризи наполовину скорочує своє виробництво промисловість порівняно з періодом процвітання, тоді як певні галузі господарства, такі як сільське господарство, майже не страждають від «нормальної кризи» [18, с. 19]. Отже, криза не приймає форми стрімкого падіння виробництва, а проявляється у формі накопичення великих нереалізованих запасів за відсутності скорочення виробництва.

Л. Мендельсон пропонує розділити поняття «аграрні кризи» та «циклічні кризи» [19]. Циклічні кризи, на його думку, можуть бути лише загальноекономічними та обумовлювати перевиробництво у сільському господарстві. Причиною останнього є внутрішні протиріччя в сільському господарстві, а не циклічне скорочення попиту на продукти харчування. При цьому Л. Мендельсон підкреслює, що рентні протиріччя в сільському господарстві обумовлюють особливо довгі кризи в цій галузі. Це пов'язано з тим, що наявність абсолютної ренти змушує фермерів не скорочувати виробництво навіть у ті часи, коли це необхідно.

Таким чином, аграрні кризи та економічні кризи взаємно поглиблюють одні одних, але все ж таки протікають відповідно до своїх внутрішніх закономірностей.

Штучні спроби подолання аграрної кризи зводилися перш за все до підвищення цін. Країни, які імпортували свої товари, намагались за допомогою підвищення митних тарифів, квотування, заборони ввезення тощо зробити ціни внутрішнього ринку незалежними від руху цін на світовому ринку. Таку політику проводили Німеччина, Франція, Італія у 30-і рр. XX ст. Однак підвищення цін (майже в три рази над світовими цінами) привело до розширення посівних площ та зростання врожаю, який став покривати внутрішнє споживання, що зменшувалося під час кризи. Протекціонізм перестав діяти, а новому падінню цін можна було запобігти лише введенням твердих державних цін. Країни, які експортували свої товари, здійснювали спробу підняти ціни світового ринку шляхом скупки залишку того товару та зняття його з ринку. Ці спроби були невдалими, а ціни знову починали зростати [2, с. 169–170].

Провівши глибоке дослідження у питаннях циклічності сільськогосподарського виробництва, Д. Шиян робить такі висновки: по-перше, проблема аграрних циклів з огляду на їх особливості потребує окремої постановки та дослідження в межах загальної теорії економічного циклу; по-друге, у сучасних умовах вплив аграрних циклів на загальноекономічний можна вважати несуттєвими або взагалі відсутнім, водночас проблема впливу економічного циклу на аграрний залишається; по-третє, одним з головних факторів, що обумовлюють аграрний цикл, є коливання погодних умов [10, с. 86]. Щодо другого висновку, то дозволимо собі не погодитися з ним. Неспроможність встановити залежність загальноекономічного циклу від впливу аграрного циклу не дає підстави вважати такий вплив відсутнім. Ми взагалі пропонуємо через вплив на аграрний цикл коригувати фази загальноекономічного циклу.

Висновки з проведеного дослідження. На нашу думку, циклічність розвитку соціально-економічної системи має розглядатись у двох напрямах.

1) Елемент складної системи, який створюється Природою (природними умовами) підпадає апріорі під циклічність розвитку (природні ресурси, людство). Природа створює потенціал для розвитку соціально-економічної системи, маючи циклічний характер. Пояснюватися це можна впливом різних факторів, зокрема появою плям на Сонці, приливоутворюючими силами Місяця, впливом Малих Планет на Землю, корональними викидами. Людство може лише спостерігати за цими процесами, знаходити закономірності та розробляти гіпотези щодо факторів впливу та періодів впливу на господарство. Економічний вплив людини на такий елемент системи може бути як негативним, так і позитивним. Все залежить від того, як людина скористується наданим Природою потенціалом, тому й цикли у сільськогосподарському виробництві більш тривалі, ніж у промисловому виробництві. Неспроможність ефективно використовувати наданий Природою потенціал приводить до появи не циклічних, а структурних криз у сільськогосподарському виробництві, які слід вивчати науковцям для запобігання їх виникненню.

2) Елемент економічної системи, створений людиною, промисловість, транспорт, будівництво тощо підпадають під циклічність зовсім з інших причин. Ці причини мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Щодо економічних циклів існує велика кількість теорій щодо факторів, які їх обумовлюють, зокрема теорії недоспоживання, теорії перенакопичення, монетарні теорії. Циклічність розвитку економіки, як правило, пояснюється різноспрямованим впливом одних і тих самих внутрішніх факторів на господарську систему в різних фазах циклу. Зовнішні чинники мають випадковий характер і порушують рівновагу системи спонтанно. Хоча щодо випадкових чинників маємо думку про закономірність їх виникнення в певні періоди розвитку цивілізацій за рахунок неможливості їх спостерігання та вивчення, оскільки вони мають більш тривалий період існування (життєвий цикл). Підтвердженням цієї думки може бути теорія Хаосу, в якій висувається гіпотеза щодо впорядкованості всіх процесів на Землі, які, на думку людства, є хаотичними й не можуть бути описані та пояснені за рахунок неосяжності часового простору прояву цих процесів.

Отже, враховуючи наявність таких різних за характером походження елементів єдиної соціально-економічної системи, як сільське господарство, промисловість, відмінні за тривалістю та факторами впливу, цикли цих елементів, пропонуємо в подальшому розробити теорії стійкого та збалансованого розвитку економіки за рахунок вжиття превентивних антициклічних заходів впливу на різні складові частини соціально-економічної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чижевский А.Л. Земное эхо солнечных бурь. Москва : Мысль, 1976. 322 с.
2. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / общ. ред. акад. А. Румянцева. Москва : Прогресс, 1968. 600 с.
3. Макей Л. Урожайність залежить від сонячної активності. *Агробізнес сьогодні*. 2010. № 5. С. 16–17.
4. Соколов І., Тарапатов І., Борисенко О. Динаміка врожаїв зернових культур і їх прогноз. *Вісник аграрної науки*. 1996. № 9. С. 42.
5. Злупко С. Українська наукова школа економічної кон'юнктури та її вплив на світову економічну думку. *Економіка України*. 1997. № 3. С. 75–82.
6. Кауфман И. Теория колебания цен. Харьков : Университетская типография, 1867. 288 с.
7. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. Москва : Иностранная литература, 1959. 760 с.
8. Pigou A. Industrial Fluctuations. London, 1927.
9. Варга Е. Экономические кризисы. Москва : Наука. 1974. 439 с.
10. Шиян Д. Аграрні цикли: історія, методологія, практика. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 43–48.
11. Jevons W.S. The Solar Period and Price of Corn. 1875
12. Jevons H.S. The Causes of Employments. The Sun's Heat and Trade Activity. London, 1910.
13. Moore H.L. Economic Cycles, Their Law and Cause. New York, 1914 ; Generating Economic Cycles. New York, 1923.
14. Антология экономической классики. Москва : Эконов, Ключ, 1993. 486 с.
15. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний. Челябинск : Социум, 2008.
16. Hansen A. The Bussiness Cycle in its Relation to Agriculture. *Jounal of Farm Economics*, 1932.
17. Clark J.M. Strategic Factors in the Business Cycle. 1934.
18. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena, 1901
19. Мендельсон Л. Экономические кризисы и циклы XIX века. Москва, 1949.

REFERENCES:

1. Chizhevskij A. (1976). Zemnoe e'kho solnechny'kh bur' [Earthly echo of solar storms]. M.: My'sl', 322 p.
2. Seligmen B. (1968). Osnovny'e techeniya sovremennoj e'konomicheskoj my'sli [The main trends of modern economic thought]. M. : Progress, 600 p.
3. Makei L. (2010). Urozhainist zalezhyt vid soniachnoi aktyvnosti [Yields depend on solar activity]. *Agribusiness today*, no 5, pp. 16–17.
4. Sokolov I., Tarapatov I., Borysenko O. (1996). Dynamika vrozhaiv zernovykh kultur i yikh prohnoz [Grain crop dynamics and their forecast]. *Bulletin of agrarian science*, no. 9, p. 42.
5. Zlupko S. (1997). Ukrainska naukova shkola ekonomichnoi koniunktury ta yii vplyv na svitovu ekonomichnu dumku [Ukrainian school of economic conditions and its impact on world economic opinion]. *Ukrainian economy*, no. 3, pp. 75–82.
6. Kaufman I. (1867). Teoriya kolebaniya czen [Price fluctuation theory]. Kharkov : Univers. typ., 288 p.
7. Khansen E'. (1959). E'konomicheskie czikly' i naczional'ny'j dokhod [Business Cycles and National Income]. M. : Foreign literature, 760 p.
8. Pigou A. (1927). Industrial Fluctuations. London.
9. Varga E. (1974). E'konomicheskie krizisy' [Economic crises]. M. : The science, 439 p.
10. Shyian D. (2013). Ahrarni tsykly: istoriia, metodolohiia, praktyka [Agrarian cycles: history, methodology, practice]. Economics of AIC, no. 2, pp. 43–48.
11. Jevons, W.S. (1875). The Solar Period and Price of Corn.
12. Jevons, H.S. (1910). The Causes of Imployments. The Sun's Heat and Trade Activity. London.
13. Moore, H.L. (1914). Economic Cycles, Their Law and Cause. New York (1923). Generating Economic Cycles. New York.
14. Antologiya e'konomicheskoj klassiki [Anthology of economic classics] (1993). M. : Ekonov, Key. 486 p.
15. Khaberler G. (2008). *Proczvetanie i depressiya: teoreticheskij analiz cziklicheskikh kolebanij* [Prosperity and depression: a theoretical analysis of cyclic vibrations]. Chelyabinsk : Social Chelyabinsk.
16. Hansen A. (1934). The Bussiness Cycle in its Relation to Agriculture. *Jounal of Farm Economics*.
17. Clark J.M. (1934). *Strategic Factors in the Business Cycle*.
18. Handwörterbuch der Staatswissenschaften (1901). Jena.
19. Mendel'son L. (1949). E'konomicheskie krizisy' i czikly' XIX veka [Economic crises and cycles of the nineteenth century]. Moscow.

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ВПЛИВ СВІТОВИХ СИРОВИННИХ ЦІН НА ДИНАМІКУ ІНФЛЯЦІЇ В РЕСУРСОЗАЛЕЖНИХ ЕКОНОМІКАХ

THE IMPACT OF WORLD COMMODITY PRICES ON INFLATION DYNAMICS IN RESOURCE-DEPENDENT ECONOMIES

УДК 339.9
https://doi.org/10.32843/bses.51-2

Ніконенко У.М.
д.е.н., доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування
Українська академія друкарства

Nikonenko Uliana
Ukrainian Academy of Printing

У статті здійснено емпіричне оцінювання впливу світових сировинних цін на динаміку інфляції в ресурсозалежних економіках. За допомогою розробленої методології економіко-статистичного аналізу, що передбачає одночасне врахування динаміки світових сировинних цін та їхньої волатильності, доведено, що поточне підвищення світових сировинних цін, як це характеризує загальний індекс цін на сировину, має інфляційні наслідки передусім у промислових країнах із високим доходом. Серед країн з низьким доходом лише Мексика, Таїланд і ПАР демонструють сильний зв'язок між цінами на сировину та інфляцією. Серед країн колишнього Радянського Союзу залежність інфляції від світових цін на сировину дуже виразна в Україні та (меншою мірою) в Грузії. У решті пострадянських країн залежність між цими показниками не простежується. Встановлено, що особливістю України є значний інфляційний «перенос» від волатильності світових цін на сировину. Дещо нижчу залежність отримано для Росії, Колумбії та Уругваю. Виняток становить Чилі, де вища волатильність цін на сировину приводить до гальмування інфляції.

Ключові слова: *світова ціна на сировину, ресурсозалежні економіки, волатильність, інфляція, промислові країни, країни з низьким рівнем доходу, країни колишнього Радянського Союзу.*

В статье осуществлено эмпирическое оценивание влияния мировых сырьевых цен на динамику инфляции в ресурсозависимых экономиках. С помощью разработанной методологии экономико-статистического анализа, предусматривающей одновременный учет динамики мировых сырьевых цен и их волатильности, доказано, что текущее повышение мировых сырьевых цен, как это характеризует общий индекс цен на сырье, имеет инфляционные последствия прежде всего в промышленных странах с высоким доходом. Среди стран с низким доходом только Мексика, Таиланд и ЮАР демонстрируют сильную связь между ценами на сырье и инфляцией. Среди стран бывшего Советского Союза зависимость инфляции от мировых сырьевых цен очень выразительна в Украине и (в меньшей степени) в Грузии. В остальных постсоветских странах зависимость между этими показателями не прослеживается. Установлено, что особенностью Украины является значительный инфляционный «перенос» от волатильности мировых цен на сырье. Немного низшая зависимость получена для России, Колумбии и Уругвая. Исключение составляет Чили, где высшая волатильность цен на сырье приводит к торможению инфляции.

Ключевые слова: *мировая цена на сырье, ресурсозависимые экономики, волатильность, инфляция, промышленные страны, страны с низким уровнем дохода, страны бывшего Советского Союза.*

The article provides an empirical estimate of world commodity prices impact on inflation dynamics in resource-dependent economies. Using the developed methodology of economic and statistical analysis, which includes simultaneous consideration of world commodity prices dynamics and their volatility, it is obtained that the current increase in world commodity prices, as characterized by the general commodity prices index, has inflationary consequences, especially in high-income industrial countries. Among low-income countries, only Mexico, Thailand and South Africa show a strong correlation between commodity prices and inflation. Among the countries of the former Soviet Union, the inflation dependence on world commodity prices is very clear in Ukraine and (to a lesser extent) in Georgia. In the rest of the post-Soviet countries, the relationship between the two indicators is not observed. It has been revealed that the Ukraine's peculiarity is a significant inflationary "shift" from world commodity prices volatility. Somewhat lower dependency was obtained for Russia, Colombia and Uruguay. Appropriate estimates were also statistically significant for South Korea and New Zealand. An exception is Chile, where higher volatility in commodity prices leads to a slowdown in inflation. It has been found also that low-income countries' inflation depends more on abroad income than on commodity prices. This is especially true for Latin America countries. The inflation independence from abroad income is very convincing for Australia and Thailand (in all specifications). In several countries, dependence on abroad income has not been identified for the specification with a general commodity price index, but this correlation appears in the specification for agricultural commodity prices (Indonesia, South Africa, Moldova) and consumer products (Portugal, Malaysia). The vast majority of industrial countries (except Australia), Latin American countries, and the former Soviet Union (except Belarus and Moldova) find them dependent on abroad income for crude oil price specification. Just for Canada, an increase in abroad income is clearly associated with a inflation slowdown.

Key words: *world commodity price, resource-dependent economies, volatility, inflation, industrial countries, low-income countries, countries of the former Soviet Union.*

Постановка проблеми. Один з парадоксів останніх двох десятиліть полягає в тому, що, попри подорожчання сировини на світових ринках та експансійні монетарні чинники, у промислових країнах не відбулося відчутного прискорення інфляції [1][1]. Водночас наслідки для країн – експортерів сиро-

[1] Одним з пояснень може бути те, що у промислових країнах безпосередній короткочасний вплив світових цін на сировину нівелюється засобами монетарної політики [2]. Водночас певний вплив на базову інфляцію може здійснюватися через механізми очікувань. Інше пояснення стосується різних цінових еластичностей на ринках споживчих товарів та реальних активів [3].

вини оцінюються досить неоднозначно. Подорожчання сировинних товарів не обов'язково поліпшує цінові співвідношення у зовнішній торгівлі, адже виникає підвищений інфляційний тиск, а перерозподіл ресурсів на користь сировинного сектору створює перешкоди для розвитку технологічних галузей. В обох випадках (зростання цін на сировину або їх зниження) власний негативний вплив може створювати нестабільність обмінного курсу (RER). Загалом таке поєднання різноспрямованих механізмів може пояснювати суперечливі інфляційні наслідки, що зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках проведення дослідження розглянуто праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема роботи Я. Белінської, Я. Жаліла, В. Козюка, С. Корабліна, Д. Покришки, В. Сіденка, В. Шевчука, А. Белке, І. Бордона, Ф. Брауна, Т. Гендрікса, Н. Крішене, Д. Кроніна, А. Секіна, Е. Фернандеса, Т. Цурюги, С. Шмідт-Грохе, С. Шоуші, М. Урібе. Емпіричні дослідження однозначно засвідчують прямий зв'язок між цінами на сировину та інфляцією для країн – експортерів сировини, подібно до країн з низьким рівнем доходу, тоді як така залежність досить слабка для промислових країн. Втім, останні в часі емпіричні дослідження переважно не виявляють вагомого інфляційного впливу світових цін на сировину навіть для країн із низьким рівнем доходу [4]. Зауважено, що у середовищі промислових країн порівняно незначний вплив світових цін на інфляцію виявляється помітнішим для країн-експортерів порівняно з країнами-імпортерами [2]. Для України зауважено, що у 2012–2013 рр. визначальним чинником низької інфляції були депресивні тенденції на зовнішніх ринках [5, с. 17]. Водночас в економічній літературі бракує емпіричних оцінок впливу світових сировинних цін на динаміку інфляції в ресурсозалежних економіках, передусім у пострадянських країнах.

Постановка завдання. Метою статті є емпіричне оцінювання впливу світових сировинних цін на динаміку інфляції в окремих досліджуваних групах країн – експортерів сировинних ресурсів, зокрема промислових країнах, країнах з низьким рівнем доходу та країнах колишнього Радянського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінювання впливу світових сировинних цін на динаміку інфляції споживчих цін в окремих країнах використано таку регресійну модель [6]:

$$\Delta \ln CPI_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n} \alpha_i \Delta \ln CPI_{t-i} + \beta_1 \ln P_t + \beta_2 pvar_t + \gamma_1 \Delta \ln Y_t + \varepsilon_t, \quad (1)$$

де Y_t – дохід (індекс, 2010=100), P_t – один з індексів світових цін на сировину (індекс, 2005=100), $pvar_t$ – умовна дисперсія вибраного індексу світових цін на сировину, α_0 – константа, α_i – відставання вибраного макроекономічного показника з i-м лагом, β_1 – оцінка впливу індексу цін на сировину, β_2 – оцінка впливу волатильності індексу цін на сировину, γ – оцінка індексу доходу за кордоном, ε_t – стохастичний чинник.

Приймається, що перші різниці логарифмів показника інфляції залежать від власних лагових значень, значень одного з індексів світових цін на сировину та його волатильності, а також доходу за кордоном (рівняння (1)). Хоча в емпіричних дослідженнях переважає використання показника умов торгівлі (ТОТ), використання сировинних індексів має вагомі переваги, адже немає вразливості до різноманітних зміщень статистичної оцінки впливу (англ. "biases") та можливої ендогенності [7; 8].

У сировинній економіці вагомий вплив на інфляцію очікується від ефекту «переносу», коли або (1) маємо значну частку сировини у споживчому «кошику», або (2) спостерігається відчутна залежність видатків державного й приватного секторів від цін на сировину. Логічно припустити, що обидва компоненти світових цін на сировину матимуть відчутний інфляційний вплив у країнах-експортерах ($\beta_1, \beta_2 > 0$). Таке ж слід очікувати від збільшення доходу за кордоном ($\gamma_1 > 0$).

Як передбачає феномен «голландської хвороби», високі ціни на сировину супроводжуються підвищенням обмінного курсу [9], включаючи випадок вищої нестабільності сировинних цін, адже це теж матиме інфляційний вплив ($\beta_1, \beta_2 < 0$). Втім, обернена залежність обмінного курсу від цін на сировину є універсальною, включаючи промислові країни [10; 11]. Залежність від доходу за кордоном найімовірніше також обернена, адже надходження від експорту матимуть інфляційний вплив і (не виключено) зміцнюватимуть грошову одиницю ($\gamma_1 < 0$).

Функціональні залежності досліджувалися для декількох груп країн, а саме для промислових країн – експортерів сировини (Австралія, Канада, Нова Зеландія, а також Португалія й Південна Корея); країн – сировинних експортерів з низьким доходом (Аргентина, Бразилія, Колумбія, Мексика, Чилі, Уругвай, Індонезія, Малайзія, Таїланд, Південно-Африканська Республіка, Туреччина); країн колишнього Радянського Союзу (Білорусь, Грузія, Казахстан, Молдова, Росія, Україна).

Серед теоретичних пояснень зв'язку між світовими цінами на сировину та інфляцією на увагу заслуговує гіпотеза про вирішальне значення монетарного «перельоту» цін на сировину, що коригується з часом, як це запропонували Ф. Браун і Д. Кронін [12]. Приймається, що у довгостроковому періоді ціни на сировину та інфляція споживчих цін пропорційні пропозиції грошової маси; натомість у короткочасному періоді спостерігається «переліт» цін на сировину, тоді як інфляція реагує із запізненням. Умовно приймається, що сировинні товари характеризуються гнучким ціноутворенням, тоді як споживчі товари відрізняються більшою ціновою інерційністю.

Аналітичним підсумком запропонованої теоретичної конструкції є рівняння:

$$P_{t+1}^S - P_t^S = \frac{\lambda}{1-\lambda}\left[P_t^F - (1+m_t)P_{t-1}^F\right], \qquad (2)$$

де P_t^S і P_t^F – ціни товарів з інерційним (споживчі товари) та гнучким ціноутворенням (сировина) відповідно, m_t – пропозиція грошової маси, а λ характеризує вагу товарів з гнучким ціноутворенням у загальному індексі цін.

Модель передбачає, що у довгостроковому періоді ціни на споживчі товари зростають пропорційно амплітуді збільшення грошової маси, тоді як ціни на сировину спочатку зростають набагато більше, ніж це передбачає грошова емісія, а згодом знижуються до деякого рівноважного рівня, який відповідає зміні грошових агрегатів.

С. Дейвіс [13] зауважує, що залежність інфляції від цін на сировину має специфічний характер для окремих країн. За допомогою VAR-моделі показано, що в більшості країн реакція базової інфляції на подорожчання сировини досить сильна у короткочасному періоді, але з часом слабне до нейтральної. У моделі DSGE передбачено, що тимчасові сировинні шоки стають чинником довгострокових очікувань інфляції. Оскільки учасники не розрізняють трендовий та циклічний компоненти інфляції, тимчасові зміни помилково сприймаються як довгострокова тенденція. «Заспокоєння» очікувань інфляції вирішальною мірою залежить від вибору інфляційного «якоря», яким може бути обмінний курс або інфляційний таргет центрального банку.

У табл. 1 наведено оцінки впливу світових сировинних цін на інфляцію у ресурсозалежних економіках. Отримані результати заперечують поширене припущення щодо більш виразного зв'язку між світовими цінами на сировину та інфляцією у країнах – експортерах сировинних товарів з низьким рівнем доходу, хоча не заперечують припущення щодо послаблення інфляційних ефектів сировинного буму в цій групі країн протягом останніх декількох десятиліть.

Поточне підвищення світових цін на сировину, як це характеризує індекс $pcom_t$, має інфляційні наслідки передусім у промислових країнах з високим доходом. При цьому величина коефіцієнта β_1 практично не різниться для Австралії, Нової Зеландії, Португалії та Південної Кореї. Для Канади цей коефіцієнт втричі нижчий, але однаково статистично значущий на рівні 1%. Серед країн із низьким доходом лише Мексика, Таїланд і ПАР демонструють сильний зв'язок між цінами на сировину та інфляцією. Залежність між обома показниками не простежується у країнах колишнього Радянського Союзу, а Грузія та Україна – виняток. Якщо у досліджуваних промислових країнах зростання загального рівня цін на 10% приводить до підвищення інфляції в середньому на 0,2 пп, то в Україні відповідний «перенос» втричі вищий. Отриманий для України коефіцієнт β_1 виявився найвищим серед досліджуваних країн. Залежності інфляції від цін на сировину немає у Бразилії, Колумбії та Уругваї, які належать до країн – експортерів аграрної продукції, а також у Туреччині, яка теж експортує аграрну сировину, хоча одночасно має місткий внутрішній ринок для продуктів харчування, що динамічно зростає внаслідок значного приросту населення.

Іншою особливістю України є значний інфляційний «перенос» від нестабільності світових цін на сировину. Щоправда, за цим показником ще сильніший зв'язок має Білорусь. Дещо нижчий коефіцієнт β_2 отримано для Росії, Колумбії та Уругваю. Відповідні оцінки виявилися статистично значущими також для Південної Кореї та Нової Зеландії, але в обох випадках коефіцієнт β_2 значно нижчий, ніж у країнах з низьким доходом. Виняток становить Чилі, де вища волатильність цін на сировину приводить до гальмування інфляції. Обернений зв'язок між волатильністю цін на сировину та інфляцією також простежується в Канаді, але йому бракує статистичної значущості.

У промислових країнах інфляційний «перенос» реалізується за допомогою всіх сировинних цін, а саме на аграрну сировину, продукти харчування й сиру нафту. В Австралії та Південній Кореї подібно впливають ціни на метал, але цього немає в Канаді. За винятком Колумбії (продовольчі товари) та Мексики (сира нафта), у країнах Латинської Америки немає ознак залежності інфляції від рівня цін на сировину. Натомість впливає волатильність окремих сировинних індексів. Така особливість може пояснюватися механізмами адміністративного регулювання цін на продовольчі товари, що завжди відрізняло країни Латинської Америки. З іншого боку, якщо врахувати брак негайної реакції споживчих цін на зміни сировинних цін, у декількох інших країнах, таких як Малайзія та Туреччина, виникають аргументи на користь теорії «перельоту» світових цін на сировину, коли інфляційний «перенос» відбувається зі значним часовим лагом [12].

Обернена залежність між волатильністю цін на сировину та інфляцією в Чилі досягається завдяки особливостям реакції на подорожчання сирої нафти, хоча коефіцієнт β_2 виявився від'ємним також для цін на продовольчі товари й метали. Ціни на сировину більше впливають на інфляцію в решті країн, окрім Молдови, Казахстану. У Білорусі, Грузії, Росії та Україні вагомим інфляційним чинником стає волатильність цін на продовольчі товари. Волатильність цін на сиру нафту істотна для Білорусі, Росії та України. Загалом наша країна є найбільш залежною від волатильності сировинних цін, а найменше – Казахстан. Немає ознак асиметричного впливу окремих цінових субіндексів на інфляцію. Це стосується залежності від рівня

Таблиця 1

Оцінки впливу світових сировинних цін на інфляцію у ресурсозалежних економіках

Країна	Залежна змінна – інфляція								
	$pcom_t$			$praw_t$			$pfood_t$		
	β_1	β_2	γ_1	β_1	β_2	γ_1	β_1	β_2	γ_1
I. Промислові країни									
Австралія	0,018 (4,11***)	0,005 (0,18)	0,050 (0,63)	0,020 (2,56**)	0,017 (0,04)	0,054 (0,64)	0,017 (2,16**)	0,084 (0,36)	0,082 (0,90)
Канада	0,009 (3,47***)	-	-	0,015 (1,97*)	-	-	0,012 (1,56)	-	-
Південна Корея	0,027 (5,21***)	0,046 (2,15**)	0,202 (2,24**)	–	–	–	–	–	–
Португалія	0,024 (3,74***)	-	0,124 (1,49)	0,026 (2,41**)	0,553 (2,49**)	0,085 (1,03)	0,029 (2,69**)	0,310 (1,73*)	0,164 (1,98*)
Нова Зеландія	0,022 (5,54***)	0,035 (2,26**)	0,157 (3,02***)	0,021 (3,07***)	0,507 (2,65**)	0,064 (1,08)	0,024 (3,52***)	0,340 (2,71**)	0,152 (2,91***)
II. Країни з низьким рівнем доходу									
Бразилія	0,012 (1,45)	0,040 (1,27)	0,767 (2,88***)	0,016 (1,13)	0,865 (2,07**)	0,560 (1,95*)	0,014 (1,04)	0,388 (1,35)	0,631 (2,24**)
Мексика	0,020 (2,13**)	-	0,576 (2,22**)	0,014 (0,82)	0,813 (1,61*)	0,172 (0,50)	0,001 (0,53)	0,097 (0,28)	0,448 (1,26)
Чилі	0,002 (0,36)	-	1,085 (6,09***)	-	0,408 (1,0)	0,790 (2,89***)	-	-	1,145 (4,57***)
Колумбія	0,008 (0,55)	0,150 (3,07***)	0,825 (3,57***)	0,013 (0,58)	1,282 (2,58**)	0,418 (1,86*)	0,035 (1,72*)	0,728 (1,98*)	0,545 (2,52**)
Уругвай	0,015 (1,21)	0,130 (2,14**)	0,501 (2,14**)	0,027 (1,24)	2,169 (2,20**)	0,125 (0,58)	0,018 (0,82)	1,356 (2,45**)	0,390 (1,81*)
Індонезія	-	-	0,428 (1,35)	-	-	0,483 (1,71*)	-	-	0,252 (0,79)
Таїланд	0,038 (4,57***)	0,046 (1,03)	0,222 (1,17)	0,040 (2,53**)	0,656 (0,77)	0,117 (0,62)	0,069 (4,81***)	0,355 (0,79)	0,155 (0,80)
Малайзія	0,011 (1,37)	-	0,078 (0,49)	0,032 (2,51**)	-	0,078 (0,54)	0,010 (0,84)	1,131 (4,34***)	0,354 (2,97***)
ПАР	0,019 (2,37**)	0,020 (0,49)	-	0,032 (2,40**)	0,122 (0,15)	-	0,022 (1,67*)	-	-
Туреччина	0,008 (0,21)	-	0,916 (1,75*)	0,026 (0,43)	0,474 (0,35)	0,862 (1,79*)	0,004 (0,07)	0,489 (0,46)	0,889 (1,86*)
III. Країни колишнього Радянського Союзу									
Білорусь	-	0,291 (2,08**)	0,500 (1,67*)	-	0,754 (3,16***)	0,936 (2,55**)	-	2,181 (2,10**)	0,340 (1,18)
Грузія	0,036 (1,66*)	0,042 (0,38)	0,653 (3,53***)	0,059 (1,70*)	2,398 (2,09**)	0,444 (3,55***)	0,090 (2,56**)	2,217 (3,05***)	0,569 (3,50***)
Молдова	0,009 (0,50)	-	0,273 (1,37)	0,033 (1,01)	-	0,304 (1,88*)	0,037 (1,13)	-	0,279 (1,51)
Казахстан	0,010 (0,75)	-	0,1149 (1,18)	0,034 (1,41)	-	0,160 (1,49)	0,047 (1,92*)	-	0,155 (1,27)
Росія	0,004 (0,28)	0,176 (2,23**)	0,387 (1,34)	0,024 (0,90)	-	-	0,004 (0,28)	0,176 (2,63**)	0,387 (1,34)
Україна	0,060 (1,75*)	0,275 (3,05***)	2,104 (3,61***)	-	1,889 (1,42)	1,845 (3,01***)	0,054 (0,92)	3,346 (3,19***)	1,643 (2,88***)

Примітка: в дужках подано t-статистику; *, **, *** означає статистичну значущість на рівні 10%, 5% і 1% відповідно

Джерело: розраховано автором

Країна	Залежна змінна – інфляція					
	$pmetal_t$			$poil_t$		
	β_1	β_2	γ_1	β_1	β_2	γ_1
I. Промислові країни						
Австралія	0,009 (1,85*)	0,043 (0,58)	0,099 (1,05)	0,009 (3,47***)	0,009 (1,12)	0,106 (1,28)
Канада	0,002 (0,31)	-	-	0,009 (3,58***)	-	-
Південна Корея	0,027 (5,21***)	0,017 (2,39**)	0,142 (2,07**)	0,015 (4,73***)	0,019 (1,96*)	0,177 (2,03**)
Португалія	–	–	–	0,015 (3,62***)	-	0,178 (2,14**)
Нова Зеландія	–	–	–	0,013 (5,48***)	0,011 (1,66*)	0,120 (2,45**)
II. Країни з низьким рівнем доходу						
Бразилія	0,007 (0,72)	0,105 (1,18)	0,670 (2,45**)	0,006 (1,33)	0,050 (2,19**)	0,546 (2,38**)
Мексика	0,003 (0,25)	0,053 (0,50)	0,440 (1,54)	0,014 (2,61**)	-	0,615 (2,22**)
Чилі	-	-	1,081 (4,79***)	0,003 (0,76)	-	1,232 (6,46***)
Колумбія	–	–	–	-	0,084 (3,83***)	0,782 (3,71***)
Уругвай	–	–	–	0,008 (1,09)	0,050 (1,84*)	0,406 (1,83*)
Індонезія	–	–	–	-	-	0,527 (1,73*)
Таїланд	–	–	–	0,021 (3,82***)	0,012 (0,56)	0,203 (1,08)
Малайзія	–	–	–	0,005 (1,18)	-	0,078 (0,50)
ПАР	0,007 (0,80)	0,077 (0,59)	-	0,012 (2,62**)	0,005 (0,28)	-
Туреччина	0,017 (0,43)	-	0,891 (1,87*)	-	-	0,886 (1,89*)
III. Країни колишнього Радянського Союзу						
Білорусь	–	–	–	-	0,158 (2,50**)	0,456 (1,50)
Грузія	–	–	–	0,023 (0,98)	0,055 (1,23)	0,672 (3,67***)
Молдова	–	–	–	0,001 (0,01)	-	0,317 (1,60)
Казахстан	0,009 (0,56)	-	0,154 (1,35)	0,003 (0,39)	0,002 (0,06)	0,197 (1,64*)
Росія	0,010 (0,57)	-	-	-	0,128 (4,32***)	0,767 (2,99***)
Україна	0,032 (0,78)	0,357 (1,03)	1,788 (3,11***)	0,030 (1,41)	0,178 (2,98***)	1,696 (2,99***)

Примітка: в дужках подано t-статистику; *, **, *** означає статистичну значущість на рівні 10%, 5% і 1% відповідно

Джерело: розраховано автором

цін на сировину та їхньої волатильності. Водночас залежність інфляції від усіх цінових індексів простежується лише у промислових країнах, Таїланді, ПАР (окрім металів) та Грузії (окрім сирої нафти).

Загалом у кожній промисловій країні простежується вагомий прямий зв'язок між цінами на аграрну сировину ($praw_t$) та інфляцією, тоді як цього немає у жодній країні Латинської Америки та колишнього Радянського Союзу (за винятком Грузії). Також відповідного зв'язку немає у Туреччині та Індонезії, проте в Таїланді, Малайзії та ПАР ціни на аграрну сировину мають вагомий вплив на інфляцію. Португалія та Нова Зеландія не уникнули інфляційних наслідків від підвищеної волатильності цін на аграрну сировину, що аналогічно характеризує більшість країн Латинської Америки (за винятком Чилі), Білорусь та Грузію. Інфляційні наслідки цін на продовольчі товари практично

повторюють відповідні залежності для $praw_t$ у середовищі промислових країн, але в решті країн є відмінності.

Подорожчання металопродукції на світових ринках та підвищення волатильності $pmetal_t$ однозначно інфляційне в Південній Кореї, тоді як у решті країн такого суттєвого впливу не зауважено. Лише в Австралії можна очікувати на незначне прискорення інфляції. Натомість у промислових країнах стає дуже виразним прямий зв'язок між подорожчанням сирої нафти та інфляцією, який дещо сильніший у країнах-імпортерах (Південна Корея, Португалія, Нова Зеландія). Для країн із низьким доходом інфляційний «перенос» від цін на сиру нафту простежується лише в Мексиці, Таїланді та ПАР. Залежності стають асиметричними щодо зв'язку між волатильністю цін на сиру нафту та інфляцією. Додатний коефіцієнт β_2 стає статистично значущим, але порівняно незначним для Південної Кореї, Нової Зеландії та Уругваю, тоді як дещо вищі коефіцієнти отримано для Бразилії, Колумбії, Білорусі, Росії та України (вітчизняний коефіцієнт β_2 виявився найвищим). Інфляційної залежності від волатильності цін на сиру нафту немає у країнах Південно-Східної Азії, ПАР, Туреччині, а в Чилі залежність стає оберненою.

Цікавий результат полягає в тому, що інфляція країн із низьким рівнем доходу більше залежить від доходу за кордоном, ніж від цін на сировину. Передусім це стосується країн Латинської Америки. За декількома винятками для окремих субіндексів, такої залежності не виявлено для більшості країн Південно-Східної Азії та ПАР. Незалежність інфляції від доходу за кордоном дуже переконлива для Австралії та Таїланду (у всіх специфікаціях). У декількох країнах залежності від доходу за кордоном не виявлено для специфікації із загальним індексом цін на сировину, але такий зв'язок з'являється у специфікаціях із цінами на аграрну сировину (Індонезія, ПАР, Молдова) та продовольчі товари (Португалія, Малайзія). Більшість промислових країн (окрім Австралії), країн Латинської Америки та колишнього Радянського Союзу (окрім Білорусі та Молдови) виявляє залежність від доходу за кордоном у специфікації з цінами на сиру нафту.

Лише для Канади збільшення доходу за кордоном недвозначно асоціюється із гальмуванням інфляції, що заперечує логіку стандартних моделей відкритої економіки. Оскільки дохід за кордоном означає збільшення попиту на експорт, це має створювати інфляційний тиск. Ще одним прикладом оберненого зв'язку між доходом за кордоном та інфляцією є ПАР, але лише у специфікації з цінами на аграрну сировину.

Серед країн колишнього Радянського Союзу залежність інфляції від світових цін на сировину дуже виразна в Україні та (меншою мірою) в Грузії та Білорусі. Для Росії та Казахстану інфляційний вплив виявляється лише у специфікації з $poil_t$, але й у цьому разі оцінений коефіцієнт γ_1 значно поступається за величиною відповідним оцінкам для України.

Одним з пояснень високої залежності інфляції від країн – торговельних партнерів може бути вплив надходжень від працюючих за кордоном, які щільно корелюють із доходом країн перебування. Оскільки у видатках домашніх господарств трудових мігрантів переважають споживчі товари та послуги, це позначається прискоренням інфляції.

Оцінюючи пояснення інерційності інфляції специфікою очікувань [13], які звично «прив'язані» до вартості енергоносіїв та продовольчих товарів, практично ідеальною ілюстрацією є Туреччина. В такому разі можна стверджувати, що відсутність прямого зв'язку між цінами на сировину та інфляцією насправді маскується інерційним характером цінової динаміки, який визначає очікування учасників ринку. У промислових країнах інфляція теж інерційна. Певні аргументи на користь запропонованої моделі надає характер залежності для Білорусі, Росії та Колумбії, коли значна авторегресивна залежність з лагом у квартал поєднується з корекцією через два квартали. Такої корекції немає у решті країн Латинської Америки та ПАР. У промислових країнах інфляція теж інерційна, за винятком Канади.

Авторегресивної залежності немає у країнах Південно-Східної Азії. В Грузії інфляційна інерція зникає за підсумком двох кварталів, а в Україні залишковий ефект порівняно незначний.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи отримані оцінки, бачимо, що вагомий вплив світових сировинних цін на динаміку інфляції простежується в обох вимірах, а саме рівнів та волатильності, а також незалежно від рівня доходу країни – експортера сировини. Залежність інфляції від цін на сировину вище для промислових країн, тоді як така причинність набагато слабша у країнах Латинської Америки (це може бути свідченням адміністративного регулювання цін). Немає ознак різного впливу на інфляцію в розрізі окремих цінових субіндексів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Krichene N. Recent Inflationary Trends in World Commodities Markets. IMF Working Papers. 2008. WP/08/130. 26 p.

2. Cheung C. Are Commodity Prices Useful Leading Indicators of Inflation? Discussion Paper. Ottawa : Bank of Canada, 2009, 5, 24 p.

3. Belke A., Bordon I.G., Hendricks T.W. Global Liquidity and Commodity Prices – A Cointegrated VAR Approach for OECD Countries. Ruhr Economic Papers. 2009. № 102–2.

4. Sekine A., Tsuruga T. Effects of Commodity Price Shocks on Inflation: A Cross-Country Analysis. ESRI Discussion Paper Series. 2016. № 331. 35 p.

5. Жаліло Я., Покришка Д., Белінська Я. та ін. Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2014. 116 с. (Серія «Економіка», вип. 14).

6. Ніконенко У. Макроекономічні детермінанти функціонування ресурсозалежних економік в умовах глобалізації : монографія. Львів : Видавництво Тараса Сороки, 2019. 332 с.

7. Fernández A., Schmitt-Grohe S., Uribe M. World shocks, world prices, and business cycles: An empirical investigation. Journal of International Economics. 2017. Vol. 108. P. 2–14.

8. Shousha S. Macroeconomic Effects of Commodity Booms and Busts: The Role of Financial Frictions. N.Y. : Columbia University, 2016. 57 p.

9. Charnavoki V., Dolado J. The effects of global shocks on small commodity-exporting economies: Lessons from Canada. American Economic Journal: Macroeconomics. 2014. Vol. 6. № 2. P. 207–237.

10. Amano R., van Norden S. Terms of trade and real exchange rates: the Canadian evidence. Journal of International Money and Finance. 1995. Vol. 14. № 1. P. 83–104.

11. Ayres J., Hevia C., Nicolini J.P. Real Exchange Rates and Primary Commodity Prices. Federal Reserve Bank of Minneapolis Working Paper. 2017. № 743. 54 p.

12. Browne F., Cronin D. Commodity Prices, Money and Inflation. ECB Working Paper. 2007. № 738. 35 p.

13. Davis S. The Effect of Commodity Price Shocks on Underlying Inflation: The Role of Central Bank Credibility. FRB of Dallas Globalization and Monetary Policy Institute Working Paper. 2012. № 134. 54 p.

REFERENCES:

1. Krichene N. (2008). Recent Inflationary Trends in World Commodities Markets. *IMF Working Papers*. WP/08/130.

2. Cheung C. (2009). Are Commodity Prices Useful Leading Indicators of Inflation? *Discussion Paper*, 5, 24 p.

3. Belke A., Bordon I.G., Hendricks T.W. (2009). Global Liquidity and Commodity Prices – A Cointegrated VAR Approach for OECD Countries. *Ruhr Economic Papers*, 102–2.

4. Sekine A., Tsuruga T. (2016). Effects of Commodity Price Shocks on Inflation: A Cross-Country Analysis. *ESRI Discussion Paper Series*, 331, 35 p.

5. Zhalilo J., Pokryshka D., Belinska J. et al. (2014). *Formuvannia modeli ekonomichnoho rozvytku Ukrainy u pisliakryzovomu sviti* [Formation of model of economic development of Ukraine in the post-crisis world]. Kyiv : NISD. (in Ukrainian)

6. Nikonenko U. (2019). *Makroekonomichni determinanty funktsionuvannia resursozalezhnykh ekonomik v umovakh hlobalizatsii* [Macroeconomic determinants of functioning of resource dependent economies in the conditions of globalization]. Lviv : Vydavnytstvo Tarasa Soroky. (in Ukrainian)

7. Fernández A., Schmitt-Grohe S., Uribe M. (2017). World shocks, world prices, and business cycles: An empirical investigation. *Journal of International Economics*, 108.

8. Shousha S. (2016). Macroeconomic Effects of Commodity Booms and Busts: The Role of Financial Frictions. N.Y. : Columbia University, 57 p.

9. Charnavoki V., Dolado J. (2014). The effects of global shocks on small commodity-exporting economies: Lessons from Canada. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 6, 2, 207–237.

10. Amano R., van Norden S. (1995). Terms of trade and real exchange rates: the Canadian evidence. *Journal of International Money and Finance,* 14, 1, 83–104.

11. Ayres J., Hevia C., Nicolini J. P. (2017). Real Exchange Rates and Primary Commodity Prices. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Working Paper*, 743.

12. Browne F., Cronin D. (2007). Commodity Prices, Money and Inflation. *ECB Working Paper*, 738.

13. Davis S. (2012). The Effect of Commodity Price Shocks on Underlying Inflation: The Role of Central Bank Credibility. *FRB of Dallas Globalization and Monetary Policy Institute Working Paper*, 134.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТУРИЗМУ В ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF THE MODEL OF INTERMEDIATE ELEMENTS OF THE TOURISM MANAGEMENT SYSTEM IN THE BLACK SEA REGION

УДК 338.001.36:65.011
https://doi.org/10.32843/bses.51-3

Байда Б.Ф.
к.е.н., докторант
Східноєвропейський університет імені Лесі Українки

Bayda Bogdana
Lesya Ukrainka Eastern European National University

У статті представлено причинно-наслідковий цикл розвитку системи менеджменту туризму Причорноморського регіону. Система менеджменту туризму Причорноморського регіону належить до складних систем, оскільки має багато елементів. У цьому разі йдеться про взаємодію всіх елементів туристичного ринку, насамперед туристичного попиту та пропозиції, суб'єктів господарювання, що працюють у сфері туризму (посередників), інституцій підтримки сфери туризму (макрорівня та мезорівня), туристичного регіону, туристичних потоків і, безперечно, впливу навколишнього середовища. Межі в такій реальній системі туризму є проникними, а сама система менеджменту туризму є відкритою. У статті запропоновано логіко-структурну модель взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму в контексті причинно-наслідкового циклу. Будь-яке зростання має межі, тому цей факт потрібно враховувати під час формування моделі причинно-наслідкових подій та взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму регіону. Запропонований підхід до розвитку сфери туризму завдяки своїй прозорості є інструментом пошуку системних рішень і засобом ухвалення стратегічних рішень.

Ключові слова: *система менеджменту туризму, регіон, логіко-структурна модель, причинно-наслідковий цикл, Причорноморський регіон.*

В статье представлен причинно-следственный цикл развития системы менеджмента туризма Причерноморского региона. Система менеджмента туризма Причерноморского региона относится к сложным системам, поскольку имеет много элементов. В этом случае речь идет о взаимодействии всех элементов туристического рынка, прежде всего туристического спроса и предложения, субъектов хозяйствования, работающих в сфере туризма (посредников), институций поддержки сферы туризма (макроуровня и мезоуровня), туристического региона, туристических потоков и, бесспорно, воздействия окружающей среды. Границы в такой реальной системе туризма являются проницаемыми, а сама система менеджмента туризма является открытой. В статье предложена логико-структурная модель взаимосвязанных элементов системы менеджмента туризма в контексте причинно-следственного цикла. Любой рост имеет границы, поэтому этот факт нужно учитывать при формировании модели причинно-следственных событий и взаимосвязанных элементов системы менеджмента туризма региона. Предложенный подход к развитию сферы туризма благодаря своей прозрачности является инструментом поиска системных решений и средством принятия стратегических решений.

Ключевые слова: *система менеджмента туризма, регион, логико-структурная модель, причинно-следственный цикл, Причерноморский регион.*

The tourism management system of the Black Sea region consists of many elements and relates to complex systems. This was the interaction of all elements of the tourism market: tourism supply and demand, tourism sector businesses (intermediaries), tourism support institutions (macro level and meso level), tourist region, tourist flows and environmental. The research is based on the following methods: analysis, induction, synthesis (to build of the causal cycle of development of the tourism management system of the Black Sea region), generalization, system approach (to solve the problem of creation a logical and structural model of interdependent elements of the tourism management system in the context of the cause cycle), schematic and illustrative images for the visual showing of the results of study and data. The article presents the causal cycle of development of the tourism management system of the Black Sea region. The boundaries of such a real tourism system are permeable and the tourism management system is open. In the article, a logical and structural model of interdependent elements of the tourism management system in the context of a causal cycle was proposed. Elements of the tourism market represent an important body of entities, and the tourism sector reflects the flow between the subjects. Any growth has limits. Therefore, this fact should be taken into account in the formation of the model of causal events and interdependent elements of the tourism management system of the region. The proposed approach to tourism development through its own transparency is a tool for finding systemic decisions and making strategic decisions. The use of the causal cycle of development of the tourism management system of the Black Sea region and the logical and structural model of interdependent elements of the tourism management system in the context of a causal cycle can be expected to upgrade the efficiency of the realization process of tourism management system. The main principles can be taken by the local and regional authorities of the Black Sea region, the legislative and executive bodies of the national economy, as well as by the managers of tourism companies that create tourist products and provide tourism services.
Key words: *tourism management system, region, logical and structural model, cause and effect cycle, Black Sea region.*

Постановка проблеми. Туристична система Причорноморського регіону має багато істотних конкурентних переваг порівняно із системами інших регіонів України завдяки її унікальним природним ресурсам та курортно-туристичному потенціалу. Впродовж тривалого часу простежу-

ється поступове збільшення туристичного попиту на відвідування туристичних дестинацій, які належать до Миколаївської, Одеської та Херсонської областей. Особливо це стосується розвитку внутрішнього туризму країни.

Беручи до уваги особливості розвитку туризму у регіонах України, маємо відзначити, що система менеджменту туризму у причорноморському економічному районі ще недостатньо налаштована й потребує системного підходу до процесу розроблення та ухвалення управлінських рішень. Задля підсилення конкурентоспроможності регіону потрібне вирішення питання системних трансформацій у формуванні системи менеджменту туризму Причорномор'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку туризму вирішує не одне покоління науковців, доробок яких відображений у працях щодо розвитку систем управління та моделей менеджменту сфери туризму. К. Бухта [3], С. Дольнікар [3], Б. Маккерчер [5] застосовували методи відображення поведінки системи туризму, засоби підтримки стратегічних управлінських рішень щодо розвитку туристичної системи. Т.Дж. Якулін [4], М. Кляйс [4] розглядають соціально-економічні питання розвитку сфери туризму та формування ефективної моделі функціонування туристичної системи. З. Юринець [2], О. Петрух [6] представляють методи дослідження та стан конкурентного середовища ринку туристичних послуг.

Водночас проблеми визначення основних елементів системи менеджменту туризму та поєднання їх у причинно-наслідковому циклі розвитку системи менеджменту туризму потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є відображення причинно-наслідкового циклу розвитку системи менеджменту туризму Причорноморського регіону та розроблення логіко-структурної моделі взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму в контексті причинно-наслідкового циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Причорноморський регіон на географічній мапі України є унікальним ореолом із особливими ознаками культурного, природного, історичного характеру. Він володіє потенційними можливостями стати лідером щодо масштабів нагромадження туристичних потоків для підвищення платоспроможного попиту, економічного зростання регіону, поступу підприємництва, обсягів реалізації продукції та послуг.

Система менеджменту туризму Причорноморського регіону належить до складних систем, оскільки має багато елементів. У цьому разі йдеться про взаємодію всіх елементів туристичного ринку, насамперед туристичного попиту та пропозиції, суб'єктів господарювання, що працюють у сфері туризму (посередників), інституцій підтримки сфери туризму (макрорівня та мезорівня), туристичного регіону та дестинації, туристичних потоків і, безперечно, впливу навколишнього середовища. Державні органи, обласні та районні інститути Причорноморського регіону, розробляючи та впроваджуючи політику розвитку туризму для забезпечення стійкості складної системи менеджменту туризму, підтримки туристичного регіону, мають ухвалювати швидкі та комплексні управлінські рішення. На рис. 1 представлений туризм Причорноморського регіону як складна система з точки зору системи менеджменту. Межі в такій реальній системі туризму є проникними, а сама система менеджменту туризму є відкритою. Поведінку системи менеджменту туризму Причорноморського регіону можна зрозуміти лише в контексті зовнішнього та внутрішнього середовища.

Внутрішніми елементами системи є туристичний ринок, туристичний попит та пропозиція, інституції підтримки сфери туризму, посередники, туристичні потоки [2]. Навколишнє середовище, яке одночасно впливає на систему туризму загалом, в ролі системи менеджменту туризму має вплив на навколишнє середовище, постає зовнішньою частиною системи. Основні елементи системи менеджменту туризму Причорноморського регіону є підтримкою для побудови діаграми причинно-наслідкового циклу, яка описує стан взаємозв'язків між елементами системи. З рис. 1 помітним стає відкритість системи менеджменту туризму.

Формування якісної моделі розвитку системи менеджменту туризму вимагає певної процедури, знань задля виявлення всіх елементів цієї системи та теоретичного фундаменту для пошуку взаємозв'язку між елементами.

Для відображення функціонування та розвитку системи менеджменту туризму були здійснені спроби використати методи відображення поведінки системи туризму, підтримки стратегічних управлінських рішень [3]. Моделі розвитку туризму спрямовані на створення ціннісної характеристики туристичної системи та управління стратегічним розвитком сфери туризму [4].

Систему менеджменту туризму доцільно розглянути з точок зору суб'єкта (С), тобто спостерігача (менеджер, керівник вищої ланки, що ухвалює рішення щодо розвитку туризму), реального об'єкта (SMT), тобто системи менеджменту туризму Причорноморського регіону, моделі (МТ), тобто графічного зображення реального об'єкта. Взаємовідносини цих компонентів можна представити у вигляді тріади "С – SMT – МТ". Відносини "С → SMT → МТ" є активним відношенням осіб, які ухвалюють управлінські рішення щодо розвитку туризму Причорноморського регіону на етапі пізнання системи менеджменту туризму. "МТ → SMT → С" співвідносить процеси навчання та узагальнення [4].

Рис. 1. Причинно-наслідковий цикл розвитку системи менеджменту туризму Причорноморського регіону

Джерело: розроблено автором

Важливість створення моделі взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму Причорноморського регіону в контексті причинно-наслідкового циклу полягає у формуванні групи експертів, які представляють суб'єктів, які ухвалюють рішення щодо розвитку туризму. Сюди входять представники, які стосуються бізнес-процесів у сфері туризму й виконують різні завдання. Отже, ними є технічний орган, який замовляє інвестиційний проєкт розвитку сфери туризму (органи влади з питань туризму); орган, який затверджує або відхиляє інвестиційний проєкт (місцеві органи влади, які належать до Причорноморського регіону); системний аналітик, який розробляє інвестиційний проєкт; зацікавлені сторони (власники бізнесу тощо). Експертна група працює над ідеями та сценаріями з розвитку сфери туризму. Фактичні показники роботи системи менеджменту порівнюються задля адаптації стратегії розвитку туризму Причорноморського регіону відповідно до змін зовнішнього середовища. Результати мають ретельно відстежуватись і постійно передаватись експертній групі, забезпечуючи цикл інформаційного зворотного зв'язку в процесі розроблення проєктів, що має значний вплив на процес ухвалення рішень.

На рис. 2 представлено логіко-структурну модель системи менеджменту туризму Причорноморського регіону. Якщо ефект взаємодії позитивно пов'язаний з причиною, тоді стрілки відображені з позитивним знаком «+».

Суб'єкти, які пов'язані позитивною взаємодією «+», представляють цикли підсилення. Оскільки будь-яке зростання має межі, цей факт потрібно враховувати під час формування моделі причинно-наслідкових і взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму регіону. Такі обмеження відображені у вигляді негативного зворотного зв'язку «-».

Відносини між суб'єктами господарювання доцільно описати таким чином: інституції підтримки розвитку туризму Причорноморського регіону (відповідні обласні адміністрації, міністерства тощо) мають позитивний вплив на туристичну інфраструктуру регіону, яка зумовлює ствердний розвиток туристичного ринку, а ринок туризму позитивно впливає на зростання кількості та якісної роботи суб'єктів господарювання, що працюють у сфері туризму в регіоні (посередників). Водночас посередники позитивно впливають на функціонування інституцій підтримки розвитку туризму. Описані елементи та їхні з'єднання поєднані в цикл. Складна система менеджменту туризму Причорноморського регіону потребує свого регулювання збалансованими діями, які відображені знаком «-». Регулюючі заходи збалансування діяльності на туристичному ринку регіону визначають якість туристичних послуг, що сприятливо впливає на кількість туристів (масштаб туристичних потоків) та масовий туризм у регіоні. Масові потоки туристів схильні до нанесення непоправимих збитків якості Причорноморського регіону. Водночас зовнішнє середовище, яке позитивно впливає на кількість туристичних потоків, формує таким чином масо-

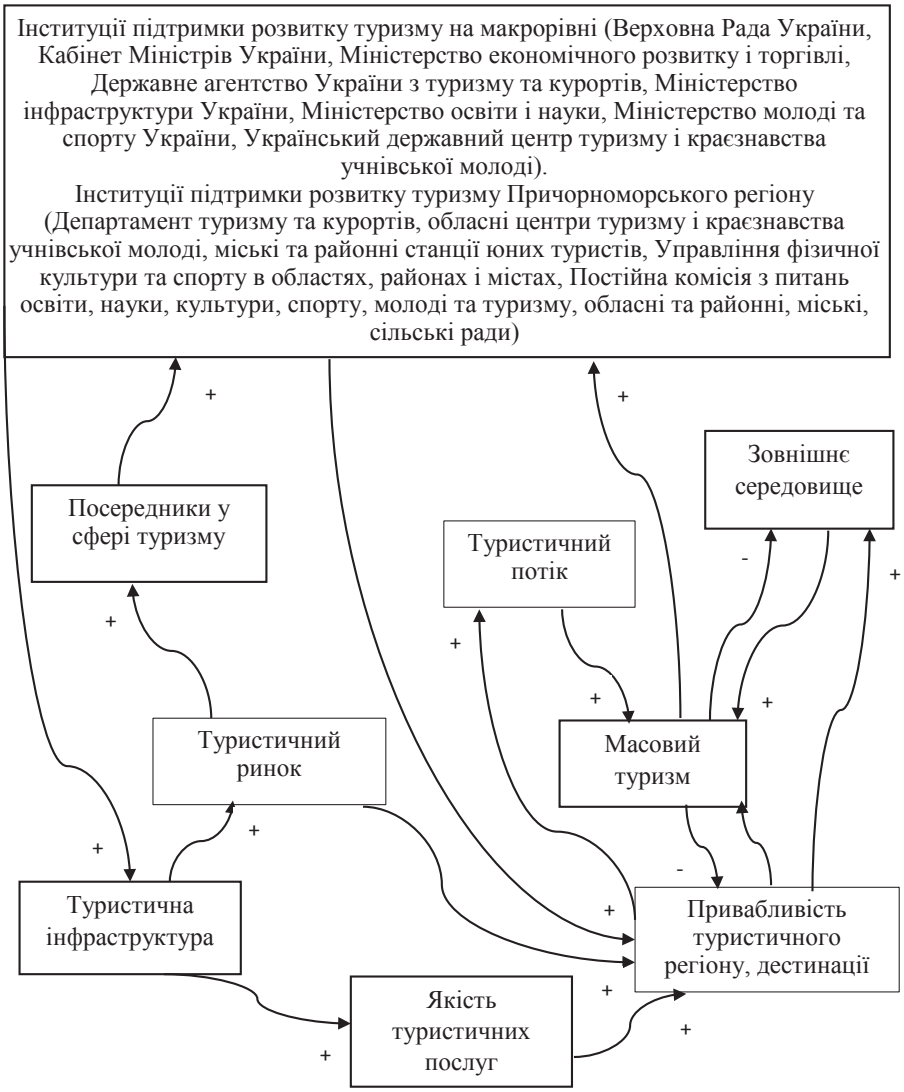

Рис. 2. Логіко-структурна модель взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму в контексті причинно-наслідкового циклу Причорноморського регіону

Джерело: розроблено автором

вий туризм, а масовий туризм має негативний вплив на стан екологічного середовища регіону.

Можна констатувати, що елементи туристичного ринку є важливою сукупністю утворень, а сфера туризму відображає потік між суб'єктами.

Логіко-структурна модель взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму в контексті причинно-наслідкового циклу є спрямованим графіком дій усіх елементів системи менеджменту туризму. Таким чином, можна описати полярність причинно-наслідкового циклу та оцінити якісну тенденцію поведінки системи менеджменту туризму Причорноморського регіону.

Розвиток туристичного регіону залежить від якості туристичного обслуговування (створених і наданих послуг), а туристичний потік є об'єктом реалізації функцій стратегічного управління [6]. Зростання туристичного ринку в Причорноморському регіоні пропорційне якості туристичного обслуговування, але якість обслуговування завжди буде залежати від інвестицій в інфраструктуру, що є функцією різниці між цільовим станом та поточним станом системи. Цей цикл є фундаментом для всіх інших причинно-наслідкових циклів у системі менеджменту туризму, більшу частину яких складають позитивні цикли.

Висновки з проведеного дослідження. Представлений причинно-наслідковий цикл розвитку системи менеджменту туризму Причорноморського регіону та розроблена логіко-структурна модель взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму в контексті причинно-наслідкового циклу дають змогу керівництву відповідних державних органів здійснити ефективне стратегічне планування та моделювання складної системи менеджменту туризму, що дасть змогу якнайповніше відобразити стратегічну реальність. Логіко-структурна модель взаємозалежних елементів системи менеджменту туризму в контексті причинно-наслідкового циклу створює представлення щодо нових можливостей вирішення віртуальних завдань під час управління сферою туризму Причорноморського регіону. Перевагою системного підходу у вивченні та представленні менеджменту туризму є можливість концептуального та емпіричного підтвердження гіпотез, які формують підхід до розвитку сфери туризму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Байда Б. Системний підхід до розвитку менеджменту туризму. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69). № 2. С. 22–25.

2. Юринець З. Дослідження конкурентного середовища ринку туристичних послуг України. *Ефективна економіка*. 2015. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3759 (дата звернення: 05.03.2020).

3. Buchta C., Dolnicar S. Learning by Simulation – Computer Simulations for Strategic Management Decision Support in Tourism. *International Journal of Tourism Sciences*. 2003. № 3(1). P. 65–78.

4. Jere Jakulin T., Kljajić M. Systems approach to complex systems modelling with special regards to tourism. *Kybernetes*. 2006. № 35 (7–8). P. 1048–1058.

5. McKercher B. Destination as products? A reflection on Butler's life cycle. *Tourism Recreation Research*. 2005. № 30(3). P. 97–102.

6. Yurynets Z., Bayda B., Petruch O. Country's economic competitiveness increasing within innovation component. *Economic Annals – XXI*. 2015. № 9–10. P. 32–35.

REFERENCES:

1. Baida B. (2019). Sistemnyy otdel do rozvitki menedzhmenta turizmu [Systems approach to development of tourism management]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia. Vol. 30(69), no. 2, pp. 22–25.

2. Yurynets Z. (2015). Doslidzhennya konkurentospromozhnoho rynku turystychnykh posluh Ukrayiny [Research of the competitive environment of the tourist services market of Ukraine]. Efektyvna ekonomika, no. 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3759 (accessed: 05 March 2020).

3. Buchta, C., & Dolnicar, S. (2003). Learning by Simulation – Computer Simulations for Strategic Management Decision Support in Tourism. International Journal of Tourism Sciences, no. 3(1), pp. 65–78.

4. Jere Jakulin, T. & Kljajić, M. (2006). Systems approach to complex systems modelling with special regards to tourism. Kybernetes, no. 35 (7–8), pp. 1048–1058.

5. McKercher, B. (2005). Destination as products? A reflection on Butler's life cycle. Tourism Recreation Research, no. 30(3), pp. 97–102.

6. Yurynets Z., Bayda B., Petruch O. (2015). Country's economic competitiveness increasing within innovation component, Economic Annals – XXI, no. 9–10, pp. 32–35.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІТ-ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

THE PERSPECTIVES OF THE IT SERVICES MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE

УДК 339.13.024
https://doi.org/10.32843/bses.51-4

Вікулова А.О.
к.е.н., асистент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Савчук В.В.
студентка
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Vikulova Alona
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Savchuk Viktoriia
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Статтю присвячено проблемі розвитку та функціонування ринку ІТ-послуг в Україні. Проаналізовано ринок ІТ-послуг на сучасному етапі його розвитку та окреслено головні перспективи розвитку ринку ІТ-послуг в економіці Україні. Визначено місце ІТ-індустрії в структурі української економіки та оцінено потенціал розвитку даної сфери. У статті проведено SWOT-аналіз ринку ІТ-послуг в Україні на основі актуальних даних, завдяки якому визначено головні можливості, загрози, сильні та слабкі сторони сучасного ринку ІТ-послуг. Стаття виокремлює, що головними перевагами ринку ІТ-послуг в Україні є кваліфіковані кадри, розвинута мережа кластерів, спільнот та організацій, а також високі заробітні плати. Визначено, що на розвиток ринку ІТ-послуг в Україні впливають низка факторів, серед яких політико-економічна ситуація в країні, якість освіти, інфраструктура сектору, внутрішній ІТ-ринок, інвестиційний клімат та активність інвесторів. Надано рекомендації щодо подальшого розвитку ринку послуг у сфері інформаційних технологій в Україні.
Ключові слова: *ІТ-послуги, інформаційні технології, ринок ІТ, аутсорсинг.*

Статья посвящена проблеме развития и функционирования рынка ІТ-услуг в Украине. Проанализирован рынок ІТ-услуг на современном этапе его развития и обозначены главные перспективы развития рынка ИТ-услуг в экономике Украины. Определено место ІТ-индустрии в структуре украинской экономики и оценен потенциал развития. В статье проведен SWOT-анализ рынка ІТ-услуг в Украине на основе актуальных данных, благодаря которому определены главные возможности, угрозы, сильные и слабые стороны современного рынка ІТ-услуг. В статье определенно, что главными преимуществами рынка ІТ-услуг в Украине есть квалифицированные кадры, развитая сеть кластеров, сообществ и организаций, а также высокие заработные платы. Определено, что на развитие рынка ІТ-услуг в Украине влияют ряд факторов, среди которых политико-экономическая ситуация в стране, качество образования, инфраструктура, внутренний ІТ-рынок, инвестиционный климат и активность инвесторов. Даны рекомендации по дальнейшему развитию рынка услуг в сфере ІТ в Украине.
Ключевые слова: *ІТ-услуги, информационные технологии, рынок ІТ, аутсорсинг.*

The article discusses the problem of development and functioning of the IT services market in Ukraine. The IT services market was analyzed from the current perspective, giving special attention to the real stage of development, which gave the reason to define the major future perspectives of the IT services market development in the economy of Ukraine. The article points the role of the IT industry in the structure of the modern Ukrainian economy and assesses the potential for the development of this sphere. It is discussed that the structure of the IT market in Ukraine encompasses not only IT services, but also sectors of software development and hardware production. The article specifies that the IT industry is also part of the larger market – information and communication technologiesm, where information technologies make up the major part. The main method used in the article is SWOT analysis of the IT services market in Ukraine that uses current data to identify the principal opportunities, threats, as well as the strong and weak points of the modern IT services market. The article discovers that the development of the IT services market in Ukraine is influence by a number of factors like political and economic situation on the country, quality of education, infrastructure of the sector, national IT market, investment climate and the activity of investors. It presents some results that illustrate the dependence of the Ukrainian IT market on the situation in the global tech market. Another weak point is the unstable political situation and inefficient legislation. As for the strong points, the article depicts the pool of talented IT specialists, a developed network of clusters, communities, and associations, as well as high salary rates for the locals. What is more, it is highlighted that higher education in the sphere of computer sciences, integration to the European Union, and the development of the national IT market are the major opportunities for Ukrainian IT services. It should also be mentioned that brain drain and possible changes in the taxation system for the tech industry might be the threats for the rise of the Ukrainian IT industry. Overall, the article also reveals the perspectives of the IT services market and summarizes practical recommendations for the further development of the IT services market in Ukraine.
Key words: *IT services, information technology, IT market, outsourcing.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації інформаційні технології (ІТ) розвиваються дуже стрімко. Вони знаходять своє застосування у кожній сфері діяльності людини, що дає поштовх до активного розвитку технологій та світової економіки загалом. Це, у свою чергу, сприяє виникненню нових галузей виробництва та ринків, одним з яких є ринок ІТ-послуг.

В Україні ринок ІТ-послуг перебуває в стані активного зростання й нині він займає друге місце серед найбільших вітчизняних галузей з експорту послуг, поступаючись лише транспортним послугам [12]. Щороку послуги ІТ в Україні показують стабільне зростання в 11-26%, успішно конкуруючи на світовому ринку [10, с. 6]. Це свідчить про значний попит на українські послуги у сфері інформаційних технологій, що відкриває безліч можливостей для розвитку економічного потенціалу країни.

Для забезпечення стабільного зростання цієї галузі, необхідно проаналізувати ситуацію на ринку ІТ-послуг та визначити напрями розвитку ІТ в Україні. За допомогою SWOT-аналізу можна дослідити головні можливості та загрози розвитку українського ІТ-сектору, а також його сильні та слабкі сторони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку сфери інформаційних технологій та ринку ІТ-послуг займаються багато українських та закордонних учених. Зокрема, даній проблематиці присвячено праці вітчизняних дослідників, серед яких: С.В. Войтко, Л.І. Федулова, О.С. Бабаніна, А.О. Маслова, С.О. Пирога,

А.А. Чухно та інші. В іноземному академічному середовищі ринок інформаційних технологій вивчається у працях Дж. Бойєтт, Ф. Котлера, Б. Твісса та інших. Варто зазначити, що стрімкий розвиток ІТ-індустрії вимагає нових напрацювань. Враховуючи нещодавні законодавчі ініціативи, аналіз ринку ІТ-послуг потребує детального вивчення та вдосконалення. Оскільки більшість досліджень спрямовані на становлення та розвиток всієї ІТ-індустрії, дана робота має на меті проаналізувати сектор ІТ-послуг як складову частку ринку ІТ в Україні.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення перспектив розвитку ринку ІТ-послуг в Україні шляхом виокремлення сильних та слабких сторін, а також його головних можливостей і актуальних загроз.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 2013 року обсяг ринку ІТ-послуг України зріс на 180% і у 2017 році становив 3,6 мільярда доларів США [18, с. 10]. За структурою, частка ІТ у ВВП країни становила 3,5% у 2010 році, тоді як у 2017 ця цифра зросла до 4,4% [1]. У динаміці платіжного балансу України експорт комп'ютерних послуг зріс на 30,2% у 2019 році в порівнянні з попереднім роком і склав 4,17 млрд дол. [3]. Статистичні дані дають підстави стверджувати, що внесок ІТ-індустрії в економіку України щороку збільшується, тому питання розвитку ринку ІТ-послуг є актуальною проблемою. Водночас ця індустрія може дати значний поштовх розвитку всієї країни.

Ринок ІТ-послуг є складовою частиною галузі інформаційних технологій, яка входить до структури інформаційно-комунікаційного ринку (ІКТ) (табл. 1). Окрім власне інформаційних технологій, індустрія ІКТ представлена також галуззю телекомунікацій, яку часто розглядають як окремий ринок [2, с. 385]. Ринок ІТ-послуг – один із секторів ІТ-індустрії, де послуга є об'єктом на ринку інформаційних технологій. За визначенням ЮНЕСКО, інформаційні технології – це набір технологічних інструментів та ресурсів, що використовуються для передачі, зберігання, створення та поширення чи обміну інформації [16]. В українському законодавстві подано схоже визначення, за яким «інформаційна технологія – цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування» [4].

Серед основних гравців на ринку найбільшу частку займають компанії з надання послуг ІТ-аутсорсингу [11, с. 6]. Це ті компанії, які розробляють програмне забезпечення іншим підприємствам, зазвичай іноземним. Аутсорсингові компанії становлять ТОП-10 найбільших ІТ-компанії України за кількістю співробітників (табл. 1).

Рис. 1. Структура ринку ІКТ

Джерело: [2]

Таблиця 1

Найбільші IT-компанії в Україні, 2019 р.

Компанія	Чисельність фахівців (чол.)	Вакансії (чол.)
EPAM Ukraine	8300	500
SoftServe	7445	428
GlobalLogic	4600	500
Luxoft	3675	345
Ciklum	2917	180
NIX	2158	108
Infopulse	1989	70
DataArt	1800	70
EVOPLAY	1612	279
Intellias	1600	107

Джерело: [13]

Варто зазначити, що окрім базового (hardware) та інтелектуального (software) секторів до галузі IT належать також посередницькі послуги (IT-консультування), які опосередковано стосуються розробки IT: бізнес-консалтинг, реінжиніринг програмних продуктів тощо [2, с. 386].

Окрему групу становлять центри з розробки програмного забезпечення, які є структурними підрозділами великих іноземних корпорацій. За даним 2018 року, вони займають близько 6% ринку IT в Україні [11, с. 6].

Як і в будь-якому іншому секторі економіки, на розвиток лідерів ринку IT-послуг в Україні впливають зовнішньоекономічні чинники та економіко-політична ситуація в країні. Оскільки головним замовником українських IT-послуг є іноземні компанії, майже вся сфера вітчизняних IT-послуг спрямована на експорт. Це викликає велику залежність від іноземних ринків, що робить вразливим внутрішній ринок IT.

SWOT-аналіз дає змогу виокремити ряд сильних та слабких сторін, притаманних ринку IT-послуг в Україні. Наприклад, позитивним фактором для українського IT є велика кількість кваліфікованих фахівців. У 2019 в Україні нараховувалось понад 190 тис. IT-фахівців, з них 63% – молоді люди віком від 21 до 30 років [8; 9]. Понад 80% українських розробників мають вищу освіту та володіють англійською мовою на середньому або вищому рівні [8]. Оскільки іноземні компанії перебувають у пошуку талантів, Україна якнайкраще відповідає їх запитам та надає послуги IT-аутсорсингу на високому рівні за світовими показниками [18]. До того ж, середня заробітна плата в IT становить приблизно 2 тис. доларів США, що є привабливим для обох сторін [10, с. 8]. Варто зазначити, що інтерес до технологій, високі заробітні плати, умови праці та кар'єрні перспективи привертають уваги молоді до сфери IT, тому людський капітал IT-галузі є її потужним активом.

Водночас IT-індустрія – це також єдина експортна галузь України, яка не споживає природних ресурсів та не вимагає великих капіталовкладень [14].

Український ринок IT-послуг характеризується консолідованістю зусиль. У 2004 році було засновано Асоціацію «IT Україна» – найбільше об'єднання компаній-розробників програмного забезпечення в Україні, до складу якого входить більше 50 IT-компаній, які формують 50% всієї виручки галузі в Україні. Асоціація активно захищає інтереси IT-бізнесу, сприяє розвитку кадрового потенціалу та поширює позитивний імідж України як IT-нації на міжнародній арені. Окрім цього, функціонують регіональні кластери, найбільші з яких розташовані в Києві, Дніпрі, Харкові, Львові та Одесі. В Україні також діють Європейська Бізнес Асоціація (ЕБА), Українська асоціація венчурного та приватного капіталу UVCA, спільноти, бізнес-акселератори та понад 50 коворкінгів [18, с. 34–40].

Проведений SWOT-аналіз ринку IT-послуг в Україні представлено у таблиці (табл. 2).

Сервісні IT-компанії конкурують за людський капітал з компаніями, які розробляють власне програмне забезпечення (продукт). Оскільки за

Таблиця 2

SWOT-аналіз ринку IT-послуг в Україні

Сильні сторони	*Слабкі сторони*
Високі зарплати Кваліфікаційні кадри Кластери та асоціації Привабливість професії Створення робочих місць Надходження валюти Міжнародний престиж країни Створення середнього класу Велика частка у структурі податків Гнучкий до змін	Нестабільна політико-економічна ситуація в країні Слабка законодавча база Низький рівень інвестицій Затримання інновацій Недостатнє інфраструктурне забезпечення Залежність від іноземного капіталу
Можливості	*Загрози*
Якісна освіта ЄС інтеграція Розвиток внутрішнього ринку	Збільшення податків Відтік кадрів

Джерело: розроблено авторами

останні десятиріччя сприятливі умови склалися саме для ринку ІТ-послуг, що орієнтуються на експорт, внутрішній продуктовий ринок залишається слабким. Такий дисбаланс затримує розвиток внутрішньої ІТ екосистеми, внаслідок чого країна не здатна створювати інновації.

Однією з слабких сторін ринку ІТ-послуг в Україні є політично-економічна криза. Загострена політична ситуація, що супроводжується високим рівнем корупції та неефективними реформами, призводить до зменшення інвестиційної привабливості та створення негативного іміджу країни. До цього варто додати слабку законодавчу базу, яка не здатна надати потрібний захист інтелектуальних прав на розробку програмного забезпечення.

Однією з можливостей для ринку ІТ-послуг є покращення якості профільної освіти. В Україні існує понад 200 закладів освіти, які щорічно випускають 16 тис. фахівців у сфері ІТ [18, с. 50]. Якість такої освіти залишається низькою, тому що заклади вищої освіти не здатні швидко адаптувати навчальні програми до потреб ринку, а технічне оснащення потребує додаткового фінансування. Проте, в Україні функціонують безліч освітніх проєктів, курсів та сертифікатних програм, які використовують передові технології та навчають актуальним мовам програмування. Деякі ІТ-компанії відкривають внутрішні корпоративні академії або співпрацюють з навчальними закладами. Отже, необхідно посилити практику взаємодії ІТ-бізнесу з державними закладами вищої освіти, на базі яких можливо створити сучасні бакалаврські та магістерські програми з інформаційних технологій.

Неправомірна діяльність силових органів, а саме незаконні обшуки ІТ-компаній також порушують безперервність процесу розробки і роблять значні збитки [14, с. 70]. Однак, нещодавно до Верховної Ради було подано законопроєкт, який повинен захистити права ІТ-компаній та не дозволити незаконне вилучення серверів та іншої техніки з боку правоохоронних органів [6].

Іншою перспективою є вступ до Європейського Союзу, що відкриє нові ринки для сфери ІТ послуг в Україні. Незважаючи на те, що основним замовником українських ІТ-послуг є Сполучені Штати, європейські країни вже починають відчувати нестачу кадрів та шукати альтернативи у сусідніх країнах. Наприклад, низькі податки в Україні приваблюють скандинавські країни, а кваліфіковані кадри – країни Західної Європи, оскільки ринок там перенасичений [17, с. 11–13]. Беручи до уваги вихід Великої Британії з Європейського Союзу, для України відкриваються й інші можливості без євроінтеграції. За оцінками експертів, процедура виходу Великої Британії з ЄС значно вплине на британський ринок інформаційних технологій [15, с. 2]. ІТ-компанії ризикують втратити значну частину своїх працівників, а тому виникне потреба у пошуку нових фахівців нерезидентів ЄС.

Варто також зазначити, що розвиток внутрішнього ІТ-ринку та стартап-екосистеми сприятиме еволюції ринку ІТ-послуг в Україні. Таким чином, є можливість розширити спектр обслуговування ІТ ринку та надавати послуги внутрішньому споживачу. Це також призведе до покращення інфраструктури на вітчизняному ринку інформаційних технологій. Головною загрозою для ринку ІТ-послуг є збільшення податків для індустрії. У 2019 та на початку 2020 роках було запропоновано ряд ініціатив та законопроєктів, які мають на меті збільшити оподаткування в ІТ секторі. Варто зазначити, що близько 70% фахівців у сфері ІТ працюють за цивільно-правовим договором як самозайняті (фізичні особи-підприємці – ФОП) [8]. Відповідно, уряд пропонує створити окрему 5-у групу ФОП для ІТ-спеціалістів та запровадити поступове збільшення ставки єдиного податку з 5% до 10% у 2025 році [7]. Для ІТ-компаній спрощена система оподаткування зі сплатою єдиного податку є одним з основних стимулів, що дозволяє приваблювати інвестиції в країну та утримувати людський капітал, тому нова схема сплати податків може мати нищівні наслідки для індустрії, наприклад, втрата частки світового ринку інформаційних технологій [7]. Варто також зазначити, що у 2019 році надходження податкових платежів та єдиного соціального внеску від ІТ-індустрії сягнули 16,7 млрд грн, що на 30,2% більше за попередній рік. За даними Асоціації «ІТ Україна» це майже третина витрат держбюджету України на освіту та ледве половина – на охорону здоров'я [3].

Конфлікт між бізнесом та державою у питанні оподаткування, у свою чергу, може прискорити відтік кадрів за кордон. Згідно з даними опитування 45% українських ІТ спеціалістів розглядають можливість еміграції [8]. Враховуючи нестабільну ситуацію в країні та можливе підвищення податків для ФОП, цей відсоток може зрости.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вище зазначене, можна стверджувати, що подальший розвиток ринку ІТ-послуг в Україні можливий за умови гарантування якісної освіти та підготовки конкурентоспроможних ІТ фахівців, сприяння розвитку внутрішнього ринку, а також посилення законотворчих процесів у сфері інтелектуальної власності та захисту прав інвесторів. Важливе значення також матиме адекватна система сплати податків та прозорі правила ведення ІТ-бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Валовий внутрішній продукт у 2010–2018 рр. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/gdp2010-2018.pdf (дата звернення: 27.02.2020).

2. Войтко С.В. Ринок інформаційно-комунікаційних технологій: структура та аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2007. № 594 : Логістика. С. 384–392.

3. Експорт українського IT за 2019 рік зріс на 30%. Асоціація "IT Ukraine", 2020. URL: https://itukraine.org.ua/eksport-ukra%D1%97nskogo-it-za-2019-r%D1%96k-zr%D1%96s-na-30.html?fbclid=IwAR2lk33a5eI0wQh3YQV0IrvQyaK6YN4FpcXQ0jrSkH6yNRzOfbfltOiIQeo (дата звернення: 27.02.2020).

4. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 № 74/98-ВР (із змінами та доповненнями). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 27.02.2020).

5. Законопроект № 2740 або «Маски-шоу стоп-3» подано на розгляд до ВРУ. Асоціація "IT Ukraine", 2020. URL: https://itukraine.org.ua/zakonoproekt-%E2%84%962740.html (дата звернення: 27.02.2020).

6. Зарплати українських розробників – грудень 2019. DOU. 2020. URL: https://dou.ua/lenta/articles/salary-report-devs-dec-2019/ (дата звернення: 27.02.2020).

7. Лащук Є. Законопроект про розвиток креативних індустрій: читаємо поміж строк. Асоціація "IT Ukraine", 2019. URL: https://itukraine.org.ua/zakonoproekt-pro-rozvitok-kreativnix-%D1%96ndustr%D1%96j-chita%D1%94mo-pom%D1%96zh-strok.html (дата звернення: 27.02.2020).

8. Портрет IT-спеціаліста, 2019. Інфографіка. DOU, 2019. URL: https://dou.ua/lenta/articles/portrait-2019/ (дата звернення: 27.02.2020).

9. Ринок праці 2019: ріст 20% й ажіотаж навколо податків. DOU, 2019. URL: https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/ (дата звернення: 27.02.2020).

10. Розвиток української IT індустрії. Аналітичний звіт. Асоціація "IT Ukraine", 2018. URL: https://issuu.com/itukraine/docs/ukainian_it_industry_report_ukr (дата звернення: 27.02.2020).

11. Самоходський І.О. Зелена книга «Регулювання ринку розробки програмного забезпечення». Офіс ефективного регулювання. 2017. URL: https://regulation.gov.ua/book/47-zelena-kniga-reguluvanna-rinku-rozrobki-programnogo-zabezpecenna (дата звернення: 27.02.2020).

12. Структура зовнішньої торгівлі послугами за видами у 2019 році. Держстат України. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ 2019/zd/ztp_kv/ztp_kv_u/ztp_kv_2019_u.html (дата звернення: 27.02.2020).

13. Топ-50 IT-компаній України, січень 2020: плюс чотири продуктові компанії та подолання відмітки «8000 фахівців». DOU. 2020. URL: https://dou.ua/lenta/articles/top-50-jan-2020/?from=header (дата звернення: 27.02.2020).

14. Чижов В.А. Проблеми та перспективи управління IT-компаніями в умовах соціально-економічної кризи України. Економічна та держава. 2016. № 9. С. 68–71.

15. Brexit Industry Insights. Technology. Deloitte. 2019. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/international-markets/deloitte-uk-brexit-flyers-brexit-insights-technology.pdf (дата звернення: 27.02.2020).

16. Information and communication technologies (ICT). URL: http://uis.unesco.org/en/glossary-term/information-and-communication-technologies-ict (дата звернення: 27.02.2020).

17. Information technology industry in Ukraine. ТОВ "ТОП ЛІД". 2017. URL: https://businessviews.com.ua/ru/the-infographics-report-it-industry-of-ukraine-2017-eng/ (дата звернення: 27.02.2020).

18. Tech Ecosystem Guide to Ukraine. UNIT. City. 2019. URL: https://data.unit.city/tech-guide/Tech_Ecosystem_Guide_To_Ukraine_En-1.1.pdf (дата звернення: 27.02.2020).

REFERENCES:

1. Valovyi vnutrishnii product u 2010–2018 rr. (2018) [Gross domestic product in 2010-2019]. Ofis z finansovoho ta ekonomichnoho analizu u Verkhovnii Radi Ukrainy. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/gdp2010-2018.pdf (accessed 27 February 2020). (in Ukrainian)

2. Voitko S.V. (2007). Rynok informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii: struktura ta analiz [The Information Technology Market: Structure and Analysis]. LPNU, vol. 594, no. 1, pp. 384–392.

3. Eksport ukrainskoho IT za 2019 rik zris na 30% (2020). [Export of the Ukrainian IT grew by 30% in 2019]. IT Ukraine Association. Retrieved from. URL: https://itukraine.org.ua/eksport-ukra%D1%97nskogo-it-za-2019-r%D1%96k-zr%D1%96s-na-30.html?fbclid=IwAR2lk33a5eI0wQh3YQV0IrvQyaK6YN4FpcXQ0jrSkH6yNRzOfbfltOiIQeo (accessed 27 February 2020).

4. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii" vid 04.02.1998 № 74/98-VR (iz zminamy ta dopovnenniamy) (1998) [Law of Ukraine "On the National Programme of Informatization" from 04.02.1998 No. 74/98 (with changes)]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80 (accessed 27 February 2020).

5. Zakonoproekt №2740 abo "Masky-shou stop-3" podano na rozghliad do VRU (2020) [Bill No. 2740 or "Mask Show Stop 3" was Received in the Verhovna Rada of Ukraine]. IT Ukraine Association. URL: https://itukraine.org.ua/zakonoproekt-%E2%84%962740.html (accessed 27 February 2020).

6. Zarplaty ukrainskykh rozrobnykiv – hruden 2019 (2020) [Salaries of Ukrainian Developers – December 2019]. URL: https://dou.ua/lenta/articles/salary-report-devs-dec-2019/ (accessed 27 February 2020).

7. Lashchuk Ye. (2019). Zakonoproekt pro rozvytok kreatyvnykh industrii: chytaiemo pomizh strok [Bill on the Development of Creative Industries: Read Between the Lines]. IT Ukraine Association. URL: https://itukraine.org.ua/zakonoproekt-pro-rozvitok-kreativnix-%D1%96ndustr%D1%96j-chita%D1%94mo-pom%D1%96zh-strok.html (accessed 27 February 2020).

8. Portret IT-spetsialista – 2019. Infohrafika (2019) [Portrait of IT Specialist – 2019. Infographics]. URL: https://dou.ua/lenta/articles/portrait-2019/ (accessed 27 February 2020).

9. Rynok pratsi 2019: rist 20% y azhiotazh navkolo podatkiv (2019). [Labour Market 2019: Growth by 20% and Hype Around Taxes]. URL: https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2019/ (accessed 27 February 2020).

10. Rozvytok ukrainskoi IT industrii. Analitychnyi zvit (2018). [Development of Ukrainian IT industry. Analytical Report]. IT Ukraine Association. URL: https://issuu.com/itukraine/docs/ukainian_it_industry_report_ukr (accessed 27 February 2020).

11. Samokhodskyi I.O. (2017). Zelena knyha "Rehuliuvannia runku rozrobky prohramnoho zabezpechennia" [Green Book "Regulation of the Software Development Market"]. Better Regulation Delivery Office. URL: https://regulation.gov.ua/book/47-zelena-kniga-reguluvanna-rinku-rozrobki-programnogo-zabezpecenna (accessed 27 February 2020).

12. Struktura zovnishnoi torhivli posluhamy za vydamy u 2019 rotsi (2020). [Structure of External Services Trade by Types]. State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztp_kv/ztp_ kv_u/ztp_kv_2019_u.html (accessed 27 February 2020).

13. Top-50 IT-kompanii Ukrainy, sichen 2020: plius chotyry produktovi kompanii ta podolannia vidmitky "8000 fakhivtsiv" (2020). [Top 50 IT Companies of Ukraine, January 2020: Plus 4 Product Companies and Surpassing of the 8,000 Mark]. URL: https://dou.ua/lenta/articles/top-50-jan-2020/?from=header (accessed 27 February 2020).

14. Chyzhov V.A. (2016). Problemy ta perspektyvy upravlinnia IT-kompaniiamy v umovakh sotsialno-ekonomichnoi kryzy Ukrainy [Problems and Perspective of IT Companies Management in Social and Economic Crisis]. Economy and state, vol. 9, no. 1, pp. 68–71.

15. Brexit Industry Insights. Technology (2019). Deloitte. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/international-markets/deloitte-uk-brexit-flyers-brexit-insights-technology.pdf. (accessed 27 February 2020).

16. Information and communication technologies (ICT) (n.d.). URL: http://uis.unesco.org/en/glossary-term/information-and-communication-technologies-ict (accessed 27 February 2020).

17. Information technology industry in Ukraine (2017). LLC "Top Lead". URL: https://businessviews.com.ua/ru/the-infographics-report-it-industry-of-ukraine-2017-eng/ (accessed 27 February 2020).

18. Tech Ecosystem Guide to Ukraine (2019). UNIT.City. URL: https://data.unit.city/tech-guide/Tech_Ecosystem_Guide_To_Ukraine_En-1.1.pdf (accessed 27 February 2020).

ДЕТЕРМІНАНТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ТРИСТОРОННЬОЇ РИНКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТЕЙКХОЛДЕРІВ СФЕРИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

DETERMINANTS OF HARMONIZATION OF THE TRIPARTITE MARKET INTERACTION OF STAKEHOLDERS ON UKRAINIAN FOOD MARKET

УДК 303.334;338.242.2
https://doi.org/10.32843/bses.51-5

Глубіш Л.Я.
к.е.н., доцент, здобувач
Львівський національний аграрний університет

Hlubish Lesya
Lviv National Agrarian University

На основі функціональної методології у статті викладено авторське бачення тристоронньої організації ринкової взаємодії стейкхолдерів у сфері продовольчого забезпечення як системної тріади, що уособлює триєдиний механізм, стійкість якого визначається щільністю господарських зв'язків між стейкхолдерами. З'ясовано, що у її двовимірних площинах ринкова взаємодія підпорядкована законам діалектики, що спонукало до визначення граничних меж амплітуди коливань числових значень економічних ефектів дихотомічної взаємодії. Серед множини критеріїв регуляторами ринкової взаємодії для кожної двовимірної площини визначено параметри, критичні значення яких є своєрідними рубіконами регресивних змін, що становлять загрозу для побудови гармонійного ринку продовольства. Встановлено, що гармонізувати ринкову взаємодію у сфері продовольчого забезпечення можна шляхом збалансування попередньо агрегованих економічних інтересів стейкхолдерів.

Ключові слова: *стейкхолдер, гармонізація, критерії, економічні інтереси, економічні ефекти, коеволюція, ринок продовольства.*

На основе функциональной методологии в статье изложено авторское видение трехсторонней организации рыночного взаимодействия в сфере продовольственного обеспечения как системной триады, которая олицетворяет триединый механизм, устойчивость которого определяется плотностью хозяйственных связей между стейкхолдерами. Выяснено, что в ее двумерных плоскостях рыночное взаимодействие подчинено законам диалектики, что подтолкнуло к определению предельных границ амплитуды колебаний числовых значений экономических эффектов дихотомического взаимодействия. Среди множества критериев регуляторами рыночного взаимодействия для каждой двумерной плоскости определены параметры, критические значения которых являются своеобразными рубиконами регрессивных изменений, которые представляют угрозу для построения гармоничного рынка продовольствия. Установлено, что гармонизировать рыночное взаимодействие в сфере продовольственного обеспечения можно путем сбалансирования предварительно агрегированных экономических интересов стейкхолдеров.

Ключевые слова: *стейкхолдер, гармонизация, критерии, экономические интересы, экономические эффекты, коэволюция, рынок продовольствия.*

Based on the functional methodology, the article sets out the author's vision of the tripartite organization of market interaction in the field of food provisions' sphere as a system triad, which personifies the triune mechanism, the stability of which is determined by the density of economic links between stakeholders. It is established that in its two-dimensional planes, market interaction is subject to the laws of dialectics, which prompted the determination of the limit boundaries of the amplitude of fluctuations in the numerical values of the economic effects of dichotomous interaction. Among the many criteria, as regulators of market interaction for each two-dimensional plane, parameters are determined whose critical values are peculiar Rubicon's of regressive changes that pose a threat to building a harmonious food market. It has been established that it is possible to harmonize market interaction in the field of food provisions' sphere by balancing previously aggregated economic stakeholders' interests. The practical significance of the proposed approach lies in the possibility of conducting a multicriteria assessment of the harmonization level of the tripartite market interaction of identified food provisions' sphere stakeholder groups, through which one can obtain the result which is as close as possible to the optimum. Is convinced that a compromise between the parties of market interaction can be reached by creating preconditions for expanding business ties between stakeholders on the basis of partnership and competitive struggle in the following areas: elaboration of regulatory mechanisms for selling prices fluctuation for food products, influencing precisely the formation; search for opportunities to reduce the tax burden, balancing overseas experience with domestic realities; rationalization of incentives to increase wages to the population, which will create conditions for the systematic satisfaction of the population's needs for food while maintaining the level of purchasing power of the population's incomes. Think that it become the aim our investigations in future.

Key words: *stakeholder, harmonization, criteria, economic interests, economic effects, co-evolution, food market.*

Постановка проблеми. Складність проблеми гармонізації ринкової взаємодії стейкхолдерів тріади суб'єктно-функціональних складових частин сфери продовольчого забезпечення є причиною напрацювання значної кількості методик. Для їх конкретизації слід розробити інструментарій визначення умов досягнення справедливого компромісу агрегованих економічних інтересів у двовимірних площинах цілісної тріади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останнього десятиріччя пріоритетним напрямом наукових досліджень серед вітчизняних науковців стало визначення умов гармонізації [4] тристоронньої ринкової взаємодії [1; 2; 3; 5] та напрацювання методики оцінювання її досягнутого рівня [6]. Проте досить дискусійним залишається питання виокремлення критеріальних параметрів з їх множини для оцінювання ефектів взаємодії її учасників (стейкхолдерів).

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення детермінантів гармонізації тристоронньої ринкової взаємодії множини стейкхолдерів сфери продовольчого забезпечення з урахуванням національних особливостей її становлення, функціонування та вибраного вектору розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окресленню оптимального формату взаємодії множини стейкхолдерів, згрупованих за функціональною ознакою та активністю їхньої позиції у ринковій взаємодії, передує поступове вивчення ймовірних передумов зіткнення їхніх економічних інтересів, які визначатимуть граничні межі

зон компромісу, коливання числового значення ефекту взаємодії в яких свідчитиме про їхнє збалансування у цій двовимірній площині, отже, про часткову гармонізацію ринкової взаємодії стейкхолдерів у системній тріаді. Отже, ключовим поняттям, на якому базуватиметься оцінювання, буде частота досягнення компромісу двома сторонами стосовно предмета та ефекту ринкової взаємодії, запобігання виникненню диспропорцій у якій слід розпочинати з персоніфікації економічних інтересів для ідентифікованих груп стейкхолдерів, класифікованих відповідно до їхнього функціонального призначення та ступеня активності їхньої участі у товарообмінних операціях. Рівень практичної реалізації економічних інтересів відображається у показниках, що уособлюють множину економічних ефектів ринкової взаємодії стейкхолдерів сфери продовольчого забезпечення та вказують на досягнутий рівень її гармонізації (табл. 1).

Таким чином, економічні інтереси стейкхолдерів виконують роль критеріїв, які характеризують економічні процеси між ними, тому можуть вважатися передумовами адекватності напрацювання підходів до досягнення оптимального формату ринкової взаємодії.

Виходячи зі змістовних міркувань необхідності впорядкування традиційної декомпозиції індикаторів реалізації економічних інтересів груп стейкхолдерів у контексті задоволеності їхніх потреб від участі у ринковій взаємодії, вважаємо, що доцільно відобразити їх у вигляді «ієрархічного дерева економічних інтересів». Така мережева конструкція завдяки виявленню взаємозв'язків між економічними інтересами дасть змогу встановити їхню важливість як критеріїв впливу на гармонізацію тристоронньої ринкової взаємодії з огляду на взаємопов'язаність та взаємодію стейкхолдерів на засадах партнерства та конкурентної боротьби. Відображення ієрархічного взаємозв'язку критеріїв у вигляді «дерева» здійснюється задля розроблення триєдиного механізму як системного цілого, дія якого спрямована на отримання економічної вигоди від ринкової взаємодії стейкхолдерами тріади суб'єктно-функціональних складових частин сфери продовольчого забезпечення України.

Переконані в тому, що практична значущість викладених методичних положень полягає в можливості забезпечення полікритеріального оцінювання рівня гармонізації тристоронньої ринкової взаємодії груп стейкхолдерів сфери продовольчого забезпечення, завдяки якому можна отримати результат, що є максимально наближеним до оптимального. Логічним продовженням розрахунку індикаторів реалізації економічних інтересів є виявлення з їх множини лімітуючого фактору для кожної групи стейкхолдерів, встановлення та обґрунтування їх ймовірної взаємозумовленості.

Персоніфіковані економічні інтереси та індикатори їхньої реалізації шляхом проведення відповідної аналітично-дослідницької роботи дають змогу визначити рівень задоволеності економічних потреб ідентифікованих груп стейкхолдерів. Простежуючи причинно-наслідкові зв'язки між чинниками, визначаємо, що вагомість їхнього впливу слід вказувати зі знаком «+», коли отримуємо позитивний ефект, або «-», коли отримуємо негативний ефект. Робота з фактичними даними щодо ефективності ринкової взаємодії груп стейкхолдерів вітчизняної сфери продовольчого забезпечення дасть змогу зрозуміти причини дисгармонії економічного розвитку (коеволюції) тріади її суб'єктно-функціональних складових частин. Оскільки в ході наукового дослідження увагу акцентовано на процесі продовольчого забезпечення, який має на меті безперебійне надходження продовольства у будь-які місця його споживання, то своєчасне виявлення та врахування потенційних проблем і загроз щодо фізичної та економічної доступності, а також безпечності продуктів харчування для всіх категорій споживачів мають вагоме значення у забезпеченні позитивної динаміки тристоронньої ринкової взаємодії груп стейкхолдерів сфери продовольчого забезпечення з перспективою її гармонізації.

Таким чином, наступним кроком має стати встановлення порогових значень індикаторів реалізації економічних інтересів, яке слід розпочати з тих, що слугуватимуть граничними межами субоптимуму. При цьому слід виходити з розуміння про те, який критерій можна використати як обмежувальний параметр бажаного ефекту від ринкової взаємодії для стейкхолдерів кожної з її сторін. Для цього слід виокремити критерій з їх множини, коливання якого в оптимально допустимих межах кожної двовимірної площини свідчитиме про гармонізацію ринкової взаємодії груп стейкхолдерів системної тріади сфери продовольчого забезпечення загалом. Наслідком його коливання стануть регресивні зміни, що становитимуть реальну загрозу побудові оптимальної конструкції вітчизняного ринку продовольства, гармонізації ринкової взаємодії між його стейкхолдерами, отже, забезпеченню населення продовольством. Беручи до уваги національні особливості становлення та специфічні умови функціонування вітчизняної сфери продовольчого забезпечення, вважаємо за раціональне таке:

– у площині «виробник – споживач» обмежувальним параметром збалансованої ринкової взаємодії слугуватиме рівень споживчих цін на продукти харчування, відсутність перевищення гранично допустимих меж якого забезпечить виробнику ведення підприємницької діяльності на прибутковій основі, а споживачу дасть змогу заощаджувати кошти завдяки зниженню питомої ваги витрат на харчування у структурі витрат сімейного бюджету;

Таблиця 1

Індикатори гармонізації тристоронньої ринкової взаємодії стейкхолдерів сфери продовольчого забезпечення України

<table>
<tr><th>Група стейкхолдерів</th><th>Інтереси стейкхолдерів</th><th>Індикатори реалізації інтересів</th></tr>
<tr><td>Виробнича</td><td rowspan="2">Ділова репутація; підвищення економічної влади на ринку; можливість виходу на світовий ринок продовольства; конкурентоспроможність; скорочення виробничих витрат; систематичне відтворення виробничих процесів; регулярний збут; функціонування на прибутковій основі.</td><td rowspan="2">Частка на ринку продовольства; рівень економічної влади на ринку продовольства; рівень інноваційності виробництва; частка витрат на сировину; частка витрат на транспортування сировини; рівень фаховості найманого персоналу; рівень капіталовкладень у відтворення основних засобів; індекс достатності виробництва; рівень рентабельності підприємницької діяльності.</td></tr>
<tr><td>Стимулююча</td></tr>
<tr><td>Споживча</td><td>Утримання власних позицій на ринку; партнерство на засадах кооперування; можливість розвитку; можливість самозабезпечення продовольством; забезпечення харчового раціону людини основними видами продуктів.</td><td>Вартість комерційних кредитів для розвитку бізнесу; рівень самозабезпеченості населення продовольством; рівень купівельної спроможності доходів населення; співвідношення споживання дорогих та дешевих продуктів харчування; індекс збалансованості споживання продуктів харчування; калорійність споживання продовольчих товарів; індекс спожитої енергетичної цінності; індекс достатності споживання; індекс задоволення потреби у продуктах харчування.</td></tr>
<tr><td>Залежна</td><td rowspan="3">Регулярне придбання необхідних продуктів харчування; споживчі властивості продуктів харчування; наявність доступу до питної води; зростання доходів; можливість заощаджувати; підвищення рівня життя; підвищення якості життя; підвищення рівня гастрономічної культури; вдосконалення трудового законодавства; статус країни на міжнародному рівні; формування продовольчих запасів; диверсифікація продовольчого ринку; збереження природно-ресурсного потенціалу; запровадження прозорого ринку земель сільськогосподарського призначення; регулярні надходження до бюджету; формування передумов для прибутковості у сфері продовольчого забезпечення; податкові канікули малого бізнесу; підтримання економічної стабільності у сільському господарстві; стабілізація ринкової кон'юнктури; забезпечення стійкості продовольчого ринку; сприятливі умови виходу на зовнішні ринки продовольства; підвищення бар'єрів для імпорту продовольства; розвиток міжнародної торгівлі продовольством; нарощування експортного потенціалу.</td><td>Рівень доходів; розмір заощаджень; рівень гастрономічної культури; структура та динаміка захворювань населення; питома вага витрат на харчування у структурі витрат у сімейному бюджеті; частка населення із середньодушовими доходами, нижчими прожиткового мінімуму; рівень задоволення фізіологічних потреб населення у продуктах харчування; рівень фізичної доступності продовольства; рівень безпечності продтоварів; рівень якості харчових продуктів; рівень економічної доступності продовольства; прожитковий мінімум; розмір споживчого кошика; індекс оптимальності зростання споживчих цін на продовольчі товари.</td></tr>
<tr><td>Контролююча (держава)</td><td rowspan="2">Достатність державних запасів основних видів продовольства; рівень розвитку аграрного сектору; рівень продовольчої безпеки країни; рівень продовольчої незалежності; ефективність використання природно-ресурсного потенціалу; галузева структура сфери продовольчого забезпечення; ємність внутрішнього продовольчого ринку; частка видатків з державного бюджету на підтримання галузей АПК; рівень ставок оподаткування; квоти й тарифи на вітчизняне продовольство з боку ЄС; частка імпорту у загальній структурі реалізації окремих видів продовольства; баланс зовнішньої торгівлі; індекс оптимальності балансу зовнішньої торгівлі продовольчими товарами; рівень імпортозалежності.</td></tr>
<tr><td>Домінуюча</td></tr>
</table>

Джерело: побудовано автором на основі [6; 7; 8]

– у площині «виробник – держава» слід орієнтуватись на ставки оподаткування, оптимальний розмір яких для виробника, зменшивши потребу у державній підтримці, дасть змогу збільшити свою частку на продовольчому ринку, отже, посилити продовольчу незалежність, а також регулярні надходження відрахувань до бюджету, з яких можна буде скеровувати кошти на фінансову підтримку галузей АПК, розвиток сільських територій та розбудову виробничої та соціальної інфраструктури;

– оптимальний формат взаємодії множини стейкхолдерів площини «держава – споживач» буде залежати від встановлення оптимальних меж прожиткового мінімуму, що дасть змогу утримати на належному рівні купівельну спроможність доходів населення шляхом забезпечення приросту індексу достатності споживання продуктів харчування (рис. 1).

Методика теоретико-прикладних засад формування гармонійного ринку продовольства в Укра-

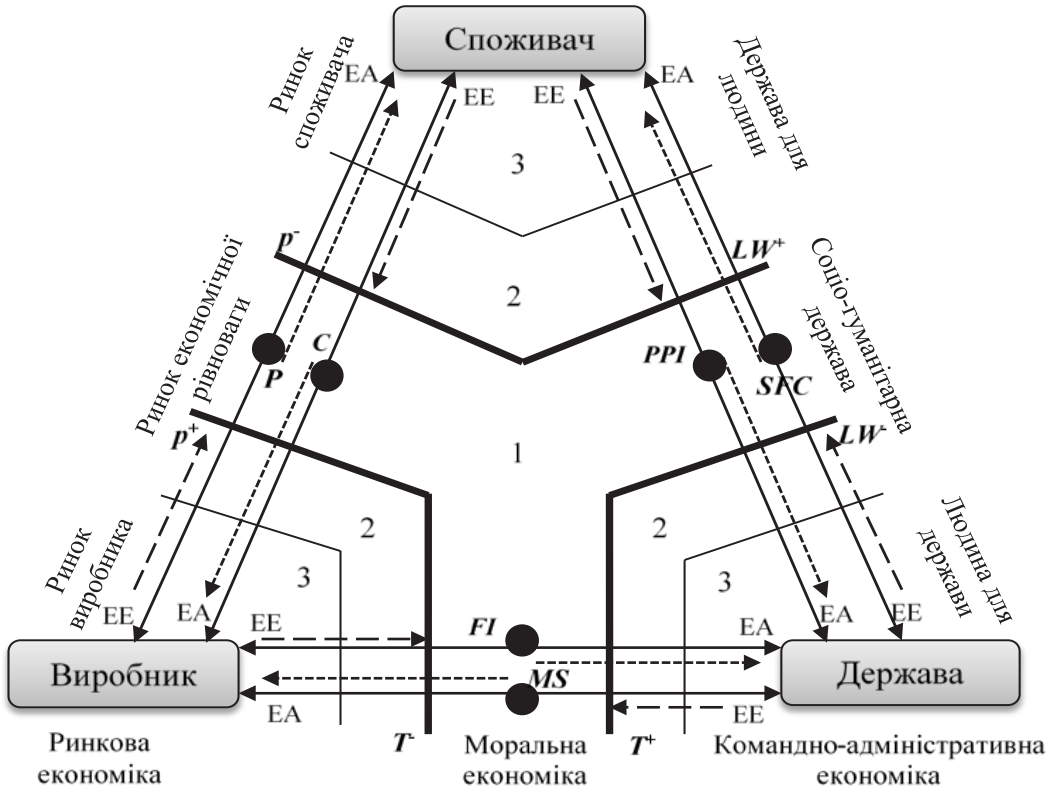

Рис. 1. Граничні параметри гармонізації ринкової взаємодії стейкхолдерів цілісної тріади сфери продовольчого забезпечення

Умовні позначення: *p* (англ. *price*) – рівень споживчих цін на продукти харчування; *LW* (англ. *Living Wage*) – прожитковий мінімум; *T* (англ. *taxes*) – податкове навантаження; *C* (англ. *cost*) – частка витрат на харчування у сімейному бюджеті; *P* (англ. *Profitabbility*) – рівень рентабельності підприємницької діяльності; *FI* (англ. *Food Independence*) – продовольча незалежність країни; *MS* (англ. *Market Share*) – частка ринку; *SFC* (англ. *Sufficiency of Food Consumption*) – достатність споживання продуктів харчування; *PPI* (англ. *Purchasing Power of Incomes*) – рівень купівельної спроможності доходів; EA – економічний альтруїзм; EE – економічний егоїзм; 1 – зона субоптимуму; 2 – зона песимуму; 3 – критична зона

Джерело: розробка автора

їні передбачає побудову економіко-математичної моделі граничних значень для кожної зони справедливого компромісу, що потребує визначення граничних меж обмежувального критерію, які для кожного континууму дихотомії економічних процесів ринкової взаємодії стейкхолдерів кожної двовимірної площини системної тріади сфери продовольчого забезпечення можна записати у вигляді задачі лінійного програмування з інтервальними коефіцієнтами:

$$\left[p_{it}^{-};p_{it}^{+}\right]^{i=1,\dots n} \rightarrow max; \quad (1)$$

$$\left[T_{t}^{-};T_{t}^{+}\right] \overset{\Delta}{\rightarrow} \max; \quad (2)$$

$$\left[LW_{t}^{-};LW_{t}^{+}\right] \overset{\Delta}{\rightarrow} \max, \quad (3)$$

де *i* – вид товару; *t* – звітний період; *n* – кількість товарів у споживчому кошику; Δ – зміна (динаміка).

Задача зводиться до того, аби з'ясувати, як в українських реаліях досягти підвищення прожиткового мінімуму за умови зростання випереджаючими темпами цін на харчові продукти, спричиненого підвищенням податкового навантаження. Слід напрацювати алгоритм виходу з цього замкнутого кола, а задля забезпечення стійкості вітчизняної сфери продовольчого забезпечення потрібно з'ясувати, за яких умов не буде допущено регресійних змін у ринковій взаємодії її стейкхолдерів.

Проблема полягає в тому, що позитивна динаміка споживчих цін на продукти харчування зумовлена прагненням стейкхолдерів, що забезпечують населення продуктами харчування, до зростання доходів, яке має на меті максимізацію прибутку, задаючи тренд для прожиткового мінімуму, який слугує орієнтиром визначення рівня доходів населення України, купівельна спроможність яких через інфляційні процеси залишається досить низькою. З огляду на це має місце самозабезпечення населення продовольством, яке слугує першопричиною асиметричності економічного розвитку сторін ринкової взаємодії, оскільки в такий спосіб відбувається не функціональне переплетення суб'єктно-функціональних складових частин

сфери продовольчого забезпечення «виробник» і «споживач», а злиття, що провокує дисгармонію їхньої коеволюції.

Висновки з проведеного дослідження. Враховуючи вищеописане, ми переконані в тому, що компромісу між сторонами ринкової взаємодії може бути досягнуто завдяки створенню передумов для розширення господарських зв'язків між стейкхолдерами на засадах партнерства та конкурентної боротьби за такими напрямами, як напрацювання регуляторних механізмів щодо коливання реалізаційних цін на продукти харчування шляхом впливу саме на процес ціноутворення; пошук можливостей зниження податкового тягаря шляхом врівноваження закордонного досвіду з вітчизняними реаліями; раціоналізація стимулювання підвищення оплати праці населенню, що створить умови для систематичного задоволення потреб населення у продуктах харчування, утримуючи рівень купівельної спроможності доходів населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Петренко В.П. До визначення шляхів оптимізації стосунків держави, виробників і споживачів з використанням закономірностей паретто-ефективного ринку. *Науковий вісник ІФНТУНГ*. 2002. № 4. С. 71–76.

2. Осауленко І.А. Механізми проектно-орієнтованої взаємодії рушійних сил регіонального розвитку. *Вісник ЧДТУ*. 2015. № 1. С. 56–61.

3. Боднар Г.Ф. Управління державно-приватними партнерствами на засадах гармонізації інтересів сторін : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.04 ; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

4. Иванус А.И. Гармоничный подход к когнитивному управлению инновационной экономикой. Москва : Академия Тринитаризма, 2012. URL: http://www.trinitas.ru/rus/doc/0232/013a/02322128.htm (дата звернення: 17.03.2020).

5. Мельник Л.Г. Основы триалектического подхода к анализу самоорганизации экономических систем. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 2. С. 9–21.

6. Замикула І.В. Механізм державного регулювання системи продовольчого забезпечення у соціально-економічному розвитку регіону. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2012. Вип. 2. С. 216–224.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ від 29 жовтня 2013 року № 1277 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2013. URL: http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html (дата звернення: 10.03.2020).

8. Про продовольчу безпеку України : Закон України від 22 грудня 2011 року № 4227-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html (дата звернення: 12 березня 2020 року).

REFERENCES:

1. Petrenko, V.P. (2002). Do vyznachennia shliakhiv optymizatsii stosunkiv derzhavy, vyrobnykiv I spozhyvachiv z vykorystanniam zakonomirnostei paretto-efektyvnoho rynku [To identify ways to optimize relations between the state, producers and consumers using the laws of the pareto-efficient market]. *Naukovyi visnyk IFNTUNG*, no. 4, pp. 71–76. (in Ukrainian)

2. Osaulenko, I.A. (2015). Mekhanizmy proektno-oriyentovanoi vzayemodii rushiynykh syl regional'nogo rozvytku [Mechanisms of project-oriented interaction of the driving forces of regional development]. *Visnyk ChDTU*, no. 1, pp. 56–61. (in Ukrainian)

3. Bodnar, G.F. (2010). Upravlinnia derzhavno-pryvatnymy partnerstvamy a zasadakh harmonizatsii interesiv storing [Management of public-private partnerships on the basis of harmonization of interests of the parties]. (PhD Thesis), Ivano-Frankivs'k. Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

4. Ivanus, A.I. (2012). Garmonichnyi podkhod k kognitivnomu upravlieniyu innovatsionnoi ekonomikoi [Harmonious approach to the cognitive management of innovative economies]. *Akadiemiya Trinitarizma*. M. URL: http://www.trinitas.ru/rus/doc/0232/013a/02322128.htm (accessed: 17 March 2020). (in Russian)

5. Mel'nik, L.G. (2014) Osnovy trialiekticheskogo podkhoda k analizu samoorganizatsii ekonomichieskikh sistiem [The thrialectic approach fudamentals to an analisis of the economic systems self-organization]. Mekhanizm *reguliuvannia ekonomiky*, no. 2, pp. 9–21. (in Russian)

6. Zamykula, I.V. (2012). Mekhanizm derzhavnoho rehuliuvannia systemy prodovol'choho zabezpechennia u sotsial'no-ekonomichnomu rozvytku rehionu [The mechanism of government regulation of the food security system in the region socio-economic development]. *Naukovyi visnyk akademii munitsypal'noho upravlinnia*, no. 2, pp. 216–224. (in Ukrainian)

7. Nakaz Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsiy schodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [An Order "On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine"]. *The Ministry of economic development and trade of Ukraine*. URL: http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html (accessed: 10 March 2020). (in Ukrainian)

8. Zakon Ukrainy Pro prodovol'chu bezpeku Ukrainy [The Low of Ukraine "On the food security of Ukraine"]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html (accessed: 12 March 2020). (in Ukrainian)

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВИ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE FOOD INDEPENDENCE OF THE STATE

УДК 338.439.66-042.65:351.9:001.82
https://doi.org/10.32843/bses.51-6

Криницька О.О.
к.е.н., доцент кафедри
економічної теорії
та фінансово-економічної безпеки
Одеська національна академія
харчових технологій
Ткачук Т.І.
к.е.н., доцент кафедри
економічної теорії
та фінансово-економічної безпеки
Одеська національна академія
харчових технологій

Krynytska Oksana
Odessa National Academy
of Food Technologies
Tkachuk Tamara
Odessa National Academy
of Food Technologies

Статтю присвячено аналізу таких понять, як «продовольча безпека», «продовольча незалежність», «самозабезпеченість продовольством». Незважаючи на те, що багато дослідників повністю або більшою мірою ототожнюють ці поняття, автори спробували зосередитися на тому, що виокремлює їх, зокрема на тих факторах, які визначають продовольчу незалежність та самозабезпеченість. В дослідженні звернено увагу на те, що ототожнення продовольчої незалежності та самозабезпеченості залежить, у тому числі, від того, на якому рівні – світовому, національному чи регіональному – вони розглядаються. Акцентовано увагу на тому, що рівень самозабезпеченості – це своєрідна диференційна рента першого роду, якою різняться країни, тому самозабезпеченість не може бути самоціллю та не може бути об'єктивно визначена без співставлення з агропромисловим потенціалом країни. На підставі проведеного аналізу запропоновано доповнити рівень оцінки продовольчої незалежності додатковими показниками.
Ключові слова: *продовольча незалежність, продовольча безпека, самозабезпеченість продовольством.*

Статья посвящена анализу таких понятий, как «продовольственная безопасность», «продовольственная независимость», «самообеспеченность продовольствием». Несмотря на то, что многие исследователи полностью или в большей мере отождествляют эти понятия, авторы попытались сосредоточиться на том, что выделяет их, в частности на тех факторах, которые определяют продовольственную независимость и самообеспеченность. В исследовании обращено внимание на то, что отождествление продовольственной независимости и самообеспеченности зависит, в том числе, от того, на каком уровне – мировом, национальном или региональном – они рассматриваются. Акцентировано внимание на том, что уровень самообеспеченности – это своеобразная дифференциальная рента первого рода, которой различаются страны, поэтому самообеспеченность не может быть самоцелью и не может быть объективно определена без сопоставления с агропромышленным потенциалом страны. На основе проведенного анализа предложено дополнить уровень оценки продовольственной независимости дополнительными показателями.
Ключевые слова: *продовольственная независимость, продовольственная безопасность, самообеспеченность продовольствием.*

The article is devoted to the analysis of such definitions as "food security", "food independence", "food self-sufficiency". Despite the fact that many researchers completely or to a greater extent identify these concepts as similar, the authors hoped to focus on features which distinguishes them, mainly on those factors that determine food independence and self-sufficiency. The full analysis of balance score card is necessary during the developing of state policy of food self-sufficiency that characterizes the food sovereignty and requirements of self-sufficiency. The state policy of food self-sufficiency has a huge impact on food security. That's why the problems are becoming more relevant for Ukraine, due to the transmission of the country to new political and economically relations with other states of European Union. The study draws attention to the fact that the identification of food independence and self-sufficiency depends, among other things, on what level – global, national or regional – they are considered. Manly attention is focused on the fact that the level of self-sufficiency is an economic rent of the first kind, it distinguishes countries, and therefore self-sufficiency cannot become goal in and of them and cannot be objectively determined without comparison with the agro-industrial potential of the country. Based on the analysis, it is proposed to supplement the level of assessment of food independence with additional indicators. The study showed that food independence is a socio-economic category, and therefore it cannot be fully and correctly measured and characterized only by natural, gross indicators. Independence and self-sufficiency should not be equated, especially at the rate of individual consumer, family, region, and state as a whole. Dependence is not so linear. That's why the categories of self-sufficiency, import substitution at certain levels of food security need further analysis, in particular in comparison with their agro-industrial potential. It also requires a theoretical justification of the state system of analysis, forecasting and comprehensive support of food independence.
Key words: *food independence, food security, food self-sufficiency.*

Постановка проблеми. Активізація процесів глобалізації, загострення проблем безпеки в багатьох регіонах світу стають об'єктивними передумовами перегляду стану національної безпеки загалом та її основи, а саме економічної безпеки з усіма її складовими частинами.

Проблема забезпечення людства продовольством правомірно посідає одне з чільних місць в ієрархії глобальних проблем. Продовольча незалежність країн є неодмінною умовою та гарантією збереження її суверенітету й незалежності, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, формування високого рівня та якості життя населення, відтворення людського капіталу.

За сучасних умов продовольчу безпеку слід розглядати як необхідну умову не лише збереження державності, але й фізичного виживання населення. У цьому контексті актуальним є дослідження такої важливої складової частини, як продовольча незалежність. Слід відзначити, що першочерговою вимогою продовольчої безпеки країни є достатнє самозабезпечення продовольством, яке виражається через продовольчу незалежність.

Країни, які розвиваються, й країни з перехідною економікою прагнуть до продовольчої незалежності. Вони хочуть виробляти їжу самі, а не залежати від інших, бо продовольство – це, мабуть, найбільш загрозлива зброя в сучасному світі. Кожна держава має забезпечувати населення,

базуючись на власному виробництві основних продуктів харчування. Продовольча незалежність передбачає задоволення основної частини потреб у продуктах харчування за рахунок вітчизняного виробництва, яке зумовлює незалежність держави від зовнішніх постачальників у задоволенні потреб населення.

Важливе місце в досягненні продовольчої незалежності, крім таких факторів, як наявні природно-кліматичні умови, виробничий та трудовий потенціал, стан розвитку АПК та економіки загалом, посідає свідома діяльність держави у цьому напрямі, а це проявляється через державну продовольчу політику, яка втілюється в державні програми сприяння розвитку аграрної сфери, соціальні програми, захист інтересів національного виробника та споживачів [1; 2]. На рівні держави необхідність підтримки продовольчої безпеки викликана збереженням і закріпленням незалежності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням продовольчої незалежності присвячено багато праць [3–6]. Зокрема, Н.В Стежко розуміє продовольчу незалежність як певний рівень самозабезпеченості країни продовольством, що є основною вимогою її продовольчої безпеки [7]; І.Г. Ушачов вважає, що задоволення основної частини потреб населення в продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва – це показник самозабезпечення країни, її продовольчої незалежності [8]; С.О. Лушпаєв пропонує визначати продовольчу незалежність як чинник правового регулювання продовольчої безпеки за умови дотримання мінімального рівня, за якого в державі не виникає продовольчої кризи чи надзвичайної продовольчої ситуації, адже продовольча незалежність вважається досягнутою, якщо граничний рівень продовольчого імпорту становить 10% від загального обсягу виробництва продуктів харчування[9]; В.М. Єрмоленко розуміє під продовольчою незалежністю умову забезпечення продовольчої безпеки, за якої в разі припинення поставок продуктів харчування із-за кордону не виникає можливості продовольчої кризи [10].

Важливою умовою вирішення продовольчої незалежності є проведення ефективної державної політики, що потребує комплексного вирішення й неможливе без тісної взаємодії державних та місцевих органів, які регулюють виробництво, переробку й реалізацію державних ресурсів, займаються створенням та підтримкою безперебійного функціонування системи продовольчої безпеки країни, у якій кожний регіон посідає своє місце.

Під час розроблення державної політики продовольчої незалежності необхідним є повний аналіз системи показників, що характеризують продовольчу незалежність держави й вимоги до самозабезпечення. Державна політика продовольчої незалежності справляє вплив на всю продовольчу безпеку [11]. Саме тому ці проблеми стають усе більш актуальними на теренах України, що обумовлено переходом країни на нові політичні та економічні відносини з країнами Європейського Союзу.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичні та аналітичні обґрунтування продовольчої незалежності, розроблення пропозицій щодо покращення державної політики продовольчої незалежності та вдосконалення методики розрахунку продовольчої незалежності.

Постановка мети визначила такі завдання:

– розгляд наукових підходів до визначення понять «продовольча безпека» та «продовольча незалежність»;

– розгляд сутності та напрямів державної політики продовольчої незалежності;

– аналіз методики визначення продовольчої незалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений авторами аналіз потенційних та наявних загроз продовольчій незалежності, факторів, які визначають продовольчу незалежність, а також реального стану продовольчої незалежності в окремих державах дає змогу зробити таку контекстуалізацію щодо необхідності вдосконалення методики оцінювання продовольчої незалежності країни.

Якщо розглядати співвідношення таких понять, як «продовольча безпека», «продовольча незалежність», «самозабезпеченість», то продовольчу незалежність у вузькому сенсі можна розглядати як складову частину продовольчої безпеки, однак, з іншого боку, досягнення продовольчої незалежності, тобто нейтралізація всіх загроз продовольчій безпеці, означає, що у якомусь сенсі вони збігаються. Все, що сприяє продовольчій незалежності, об'єктивно формує також продовольчу безпеку держави (рис. 1).

Отже, якщо розглядати продовольчу незалежність у широкому розумінні, її неможливо зводити лише до самозабезпеченості країни, покриття (задоволення) продовольчих потреб за рахунок

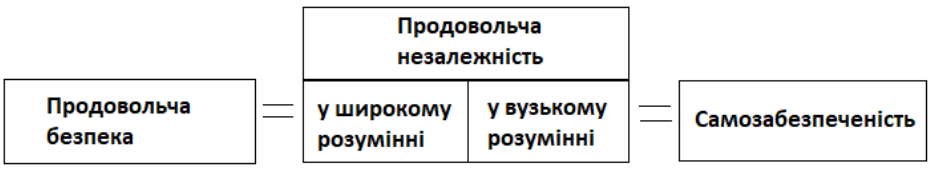

Рис. 1. Співвідношення понять «продовольча незалежність», «продовольча безпека» та «самозабезпеченість»

власного виробництва, як це зазначається в багатьох визначеннях продовольчої безпеки. Можна стверджувати, що країна, яка досягла продовольчої безпеки, є продовольчо незалежною, але не навпаки. Продовольча незалежність не завжди є показником продовольчої безпеки, зокрема, тому, що продовольча незалежність може мати вимушений характер як відповідь на певні зовнішні загрози, формуватися під впливом санкцій економічного, а частіше політичного характеру, які підштовхують країну до автаркії. Тоді це буде продовольча незалежність у бідності за вкрай низького як кількісного, так і якісного рівня споживання, що неможливо вважати досягненням продовольчої безпеки. До того ж така продовольча незалежність може формуватися під впливом ідеологічно-пропагандистських факторів, мовляв, краще будемо недоспоживати, ніж будемо від когось залежними. Звісно, така ситуація «оточеної фортеці» не може тривати довгий час, але це в теорії, а в реальному житті можемо навести деякі історичні факти тривалого ізольованого існування, наприклад, у КНДР, колишній Албанії, КНР за часів Мао Цзедуна.

Головними показниками продовольчої незалежності є імпортозалежність країни за продовольчими товарами загалом та за деякими продуктами зокрема, обсяги державних ресурсів і запасів, перш за все зерна. Вважаємо, що цього недостатньо, аби дати оцінку продовольчій незалежності країни.

Перш за все це узагальнені, агреговані показники, які не дають об'єктивної картини фізичної та економічної доступності продовольства для окремого громадянина. Так, у США, які досягли продовольчої незалежності за показниками імпортозалежності, однак, є мільйони громадян, які відчувають складнощі з отриманням їжі.

З іншого боку, коли вимірюється та зіставляється споживання продукції власного виробництва та іноземного виробництва, то береться до уваги фактичне споживання, а не споживання за раціональними, науково обґрунтованими нормами, тому необхідним є такий показник, як співвідношення обсягів власного виробництва та необхідних для задоволення раціональних норм споживання обсягів.

Часто те, що вважається продукцією власного виробництва, не завжди є такою фактично. Зокрема, в Україні багато підприємств харчової галузі є українськими лише формально, з точки зору територіального розташування підприємства, а насправді є філіями, дочірніми фірмами іноземних харчових монополій. Наприклад, корпорація "Nestle" спочатку придбала контрольний пакет акцій кондитерської фірми «Світоч», а згодом створює ТОВ «Нестле Україна», маскуючи іноземне підприємництво. "Nestle" є також єдиним власником торгової марки «Торчин». Торгові марки пива «Львівське», «Арсенал», «Жигулівське Запорізького розливу» контролюються "CarlsbergGruop". "PepsiCo" представлена на ринку української молочної продукції під торговими марками «Слов'яночка», «Машенька», «Агуша», «Чудо» та має провідні позиції на ринку соків («Сандора», «Садочок», «Сандорик»). Це створює потенційну загрозу продовольчій незалежності держави як у поточний період, так і в майбутньому. Необхідне вдосконалення методики визначення власного, національного виробництва, адже підприємницька форма вивезення капіталу є способом уникнення митних бар'єрів та платежів.

На наш погляд, важливо визначити не тільки імпортну, але й експортну частку продукції, адже не вся продукція, вироблена в країні, в ній же споживається. Виробникам, особливо торговим посередникам, може бути вигідно реалізовувати свою продукцію не всередині країни, а за кордоном.

Частка експорту залежить від багатьох факторів, одним з яких є недостатній внутрішній попит через низьку купівельну спроможність населення. Якщо населення демонструє попит на дешеві недостатньо якісні продукти, то підприємствам вигідніше виробляти якіснішу й більш дорогу продукцію для закордонного споживача. Таким чином, такі індикатори, як диференціація вартості продуктів харчування за соціальними групами, коефіцієнт Джині, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, необхідно враховувати під час оцінювання продовольчої незалежності держави.

Не можна говорити про продовольчу незалежність, якщо окрема людина через недостатній рівень доходів не може придбати необхідні за раціональними нормами якісні товари, які виробляються в країні, тому що продовольча незалежність є інтегрованим показником соціально-економічного стану.

На нашу думку, частка витрат на продукти харчування у загальному обсязі доходів також є важливим показником продовольчої незалежності, бо характеризує економічну доступність продовольства.

Фізична доступність продовольства пов'язана не лише з достатнім виробництвом, але й з розвитком транспортної та торговельної інфраструктури, а саме станом шляхів, наявністю транспортного сполучення населених пунктів, мережі закладів роздрібної торгівлі у сільській місцевості.

В широкому розумінні продовольча безпека – це система економічних відносин, що складається з виробництва, розподілу, обміну та споживання продовольства. Важливо не тільки виробити, але й надати споживачу цю продукцію. Як відомо, по всьому ланцюгу (від виробника до кінцевого споживача) спостерігаються значні втрати продукції, тому що харчові товари мають певний термін споживання й вимагають особливих умов зберігання та транспортування, тому обсяги цих втрат у

процентному вимірі, на нашу думку, є важливим показником продовольчої незалежності.

Ще одним важливим фактором продовольчої незалежності є ступінь поширення в країні генно-модифікованої продукції. З одного боку, ГМ продукція впливає на якість та повноцінність харчування, що є важливою складовою частиною продовольчої безпеки. З іншого боку, використання ГМО – це фактор ризику для продовольчої незалежності з точки зору потрапляння у залежність від міжнародних монополій – виробників цієї продукції. Таким чином, показник частки генно-модифікованої продукції у споживанні також репрезентує продовольчу незалежність держави.

Недостатній та неефективний, часто спотворений розвиток ринкових відносин в Україні має своїм наслідком досить високий рівень натуралізації виробництва та споживання. Населення, особливо в сільській місцевості, вимушене покладатись на самозабезпечення, веде натуральне господарство. Як це не дивно, але така архаїчність економіки має позитивний вплив на продовольчу незалежність. Отже, питома вага продукції, виробленої в натуральному господарстві, також може слугувати показником продовольчої незалежності. Принаймні, це, безумовно, є на 100% власним виробництвом.

Стовідсоткова продовольча незалежність, якщо її розглядати як самозабезпеченість, є можливою для вкрай обмеженої кількості країн світу. Це пов'язано з особливістю аграрної галузі, яка залежить від природно-кліматичних умов. Країни світу різняться за цими умовами, як ділянки землі різняться за родючістю та місцем знаходження. Отже, рівень самозабезпеченості країн – це своєрідна диференційна рента першого або другого роду. Ніхто ж не говорить про самозабезпеченість країн нафтою, газом, золотом тощо. Так, Японія та ОАЕ не здатні забезпечити населення продовольством власного виробництва, але вони використовують інші природні й виробничі переваги своєї економіки, аби компенсувати відсутні ресурси, тому важливим завданням державної продовольчої політики є створення такої системи компенсаторів як у національному, так і в регіональному аспектах.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження показало, що продовольча незалежність – це соціально-економічна категорія, тому вона не може повноцінно та чітко вимірюватися та характеризуватися тільки натуральними, валовими показниками. Не можна ототожнювати незалежність та самозабезпеченість, особливо на рівні окремого споживача, родини, регіону, а також держави загалом. Залежність не настільки лінійна. Ці питання самозабезпеченості та імпортозаміщення на окремих рівнях продовольчої безпеки потребують подальшого аналізу, зокрема, порівняно з агропромисловим потенціалом.

Оцінка продовольчої незалежності потребує подальшого вдосконалення за рахунок доповнення її такими показниками, як співвідношення фактичного споживання національної продукції та раціональних норм споживання, врахування частки експортованої продукції та її порівняння з імпортозалежністю, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, частка витрат на продукти харчування в сукупних доходах населення, розвиток транспортної та торговельної інфраструктури, обсяги втрат сільськогосподарської продукції, частка генно-модифікованої продукції, частка натуральної продукції у споживанні населення. Особливої уваги вимагають питання теоретичного обґрунтування державної системи аналізу, прогнозування та комплексного забезпечення продовольчої незалежності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Криницька О.О. Передумови формування продовольчої політики в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 37–41.

2. Саблук П.Г., Кропивко М.Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3–12.

3. Гребенюк М.І. Правовий аспект співвідношення понять «продовольча незалежність» та «продовольча безпека». *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 5. С. 35–38.

4. Гойчук О.І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення. *Загальні проблеми економіки*. 2003. № 12. С. 12–18.

5. Кордзая Н.Р., Єгоров Б.В. Основні поняття продовольчої безпеки країни. Херсон : Олді-плюс, 2018. 148 с.

6. Бабич М.М. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки. *Економічна наука*. 2017. № 6. С. 39–45.

7. Стежко Н.В. Методологічні підходи до визначення категоріального апарату світової продовольчої безпеки. *Економіка і регіон*. 2014. № 4. С. 37–42. URL: http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_4_10.pdf (дата звернення: 24.03.2020).

8. Ушачев И.Г. Продовольственная безопасность страны. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2008. № 11. С. 1–5.

9. Лушпаєв С.О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 211–214.

10. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин : монографія. Київ : Магістр XXI сторіччя, 2008. 188 с.

11. Курляк М.Д. Формування системи національної продовольчої безпеки України : монографія. Львів : Растр-7, 2018. 232 с.

REFERENCES:

1. Krynycjka O.O. (2017). Peredumovy formuvannja prodovoljchoji polityky v Ukrajini [Background of forming food policy in Ukraine]. Black Sea Economic Studies, vol. 14, pp. 37–41.

2. Kropyvko M.F. (2010). Klasteryzacija jak mekhanizm pidvyshhennja konkurentnospromozhnosti ta socialjnoji sprjamovanosti aghrarnoji ekonomiky [Clustering as a mechanism for increasing the competitiveness and social orientation of the agrarian economy]. APK economy, no. 1, pp. 3–12.

3. Ghrebenjuk M.I. (2010). Pravovyj aspekt spivvidnoshennja ponjatj "prodovoljcha nezalezhnistj" ta "prodovoljcha bezpeka" [The legal aspect of the relation between the concepts of "food independence" and "food security"]. Entrepreneurship, economy and law, no. 5, pp. 35–38.

4. Ghojchuk O.I. (2003). Prodovoljcha bezpeka: struktura, rivni ta kryteriji zabezpechenja [Food security: structure, levels and criteria of security]. General problems of the economy, no. 12, pp. 12–18.

5. Kordzaja N.R., Jeghorov B.V. (2018). Osnovni ponjattja prodovoljchoji bezpeky krajiny [Basic concepts of food security of the country]. Kherson : Oldi-plus, 148 p.

6. Babych M.M. (2017). Ponjatijno-kateghorialjna sutnistj prodovoljchoji bezpeky [The conceptual and categorical nature of food security]. Economics, no. 6, pp. 39–45.

7. Stezhko N.V. (2014). Metodologhichni pidkhody do vyznachennja kateghorialjnogho aparatu svitovoji prodovoljchoji bezpeky [Methodological approaches to the definition of the categorical apparatus of world food security]. Economy and region, no. 4, pp. 37–42. URL: http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_4_10.pdf (accessed: 24 March 2020).

8. Ushachev Y.Gh. (2008). Prodovoljstvennaja bezopasnostj stranu [Food security of the country]. Economics of agricultural and processing enterprises, no. 11, pp. 1–5.

9. Lushpajev S.O. (2011). Dejaki aspekty ponjattja prodovoljchoji bezpeky Ukrajiny [Some aspects of the concept of food security in Ukraine]. Journal of the Kyiv University of Law, no. 2, pp. 211–214.

10. Jermolenko V.M. (2008). Teoretychni problemy aghrarnykh majnovykh pravovidnosyn : monoghrafija [Theoretical problems of agrarian property relations : a monograph]. Kyiv : Master of the 21st Century, 188 p.

11. Kurljak M.D. (2018). Formuvannja systemy nacionaljnoji prodovoljchoji bezpeky Ukrajiny : monoghrafija [Formation of the National Food Security System of Ukraine : Monograph]. Lviv : Raster-7 Publishing House, 232 p.

МОДЕЛЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ВПЛИВУ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ ЗРОСТАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

MODELING OF QUANTITATIVE PARAMETERS OF INFLUENCE OF KEY FACTORS OF GROWTH OF AGRARIAN PRODUCTION

УДК 338.43.02
https://doi.org/10.32843/bses.51-7

Лагодієнко Н.В.
к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Миколаївський національний аграрний університет

Lagodiienko Nataliya
Mykolaiv National Agrarian University

У статті розглянуто аспекти прогнозування кількісних параметрів впливу ключових факторів зростання аграрного виробництва. Встановлено, що дослідження резервів зростання аграрного виробництва має спиратись на перевірену методику, що забезпечить формування обґрунтованих висновків. Такою методикою є виробнича функція як найпростіша модель економічного зростання. Підходячи до виявлення кількісних параметрів зв'язку виробничої функції аграрного сектору з наявними факторами виробництва, ми взяли за основу дослідження підхід, згідно з яким дохід галузі формується під впливом поєднання екстенсивних та інтенсивних факторів. Результат розкладання загальної варіації реального випуску сільськогосподарської продукції України на фактори дає змогу зробити надзвичайно цінний висновок: потенціал екстенсивного зростання сільськогосподарського виробництва за рахунок залучення додаткових земельних і людських ресурсів фактично вичерпаний. Головним фактором зростання реального випуску сільськогосподарської продукції, який забезпечує більше 55% варіації функції, є підвищення продуктивності праці.
Ключові слова: *аграрне виробництво, фактори зростання, моделювання розвитку, кількісні параметри, прогнозування.*

В статье рассмотрены аспекты прогнозирования количественных параметров влияния ключевых факторов роста аграрного производства. Установлено, что исследование резервов роста аграрного производства должно опираться на проверенную методику, которая обеспечит формирование обоснованных выводов. Такой методикой является производственная функция как простейшая модель экономического роста. Подходя к выявлению количественных параметров связи производственной функции аграрного сектора с имеющимися факторами производства, мы взяли за основу исследования подход, согласно с которым доход отрасли формируется под влиянием сочетания экстенсивных и интенсивных факторов. Результат разложения общей вариации реального выпуска сельскохозяйственной продукции Украины на факторы позволяет сделать чрезвычайно ценный вывод: потенциал экстенсивного роста сельскохозяйственного производства за счет привлечения дополнительных земельных и человеческих ресурсов фактически исчерпан. Главным фактором роста реального выпуска сельскохозяйственной продукции, который обеспечивает более 55% вариации функции, является повышение производительности труда.
Ключевые слова: *аграрное производство, факторы роста, моделирование развития, количественные параметры, прогнозирование.*

The article deals with aspects of forecasting quantitative parameters of influence of key factors of agrarian production growth. It is established that the research of reserves of agricultural production growth should be based on the proven methodology, which will provide the formation of sound conclusions. Such a technique is a production function, as the simplest model of economic growth. While identifying the quantitative parameters of the relationship between the agricultural sector's production function and the existing factors of production, the approach based on which the income of the industry is formed under the influence of a combination of extensive and intensive factors is taken as the basis of the study. The result of the decomposition of the total variation of the real output of agricultural products of Ukraine into factors makes it possible to make an extremely valuable conclusion – the potential for extensive growth of agricultural production by attracting additional land and human resources has actually been exhausted. The main factor in the growth of real agricultural output, which provides more than 55% of the variation of function, is the increase in labor productivity. Given the uncontrolled role of capital, as a key factor in the growth of labor productivity and real agricultural output, the next step in the study will be to find out the factors that affect its level. As an object of study, we have taken interregional differentiation in the level of capital stock in agriculture. Studies have shown that a promising way of solving the capital problem is to create favorable conditions for the creation of joint Ukrainian-foreign agricultural enterprises, the development of institute of Ukrainian farmers from among foreign citizens. The key to the effectiveness of the proposed methods is unbiased, transparent and uncompromising protection of private property. This implies an absolute exclusion of raiding. This requires honest and effective work by law enforcement and the judiciary. In addition, a positive signal is that capital formation is formed mainly through useful forms of capital. However, they are almost entirely concentrated in the crop sector.
Key words: *agricultural production, growth factors, development modeling, quantitative parameters, forecasting.*

Постановка проблеми. Аграрна сфера економіки як один із ключових секторів національного суспільного виробництва є надзвичайно складною динамічною системою, яка, з одного боку, є важливим чинником соціально-економічної стабільності країни, оскільки від результатів її функціонування значною мірою залежить рівень продовольчої безпеки, а з іншого боку, через специфічність характеру та умов виробництва сама є об'єктом людського та природного впливу, тому ефективність її функціонування залежить від великої кількості об'єктивних та суб'єктивних факторів. Сталий розвиток аграрного виробництва має місце за умови гармонійного поєднання усіх його складових частин, а саме економічної, соціальної та екологічної. На нашу думку, одночасне забезпечення їх реалізації в нинішньому стані українського суспільства та національної економіки неможливе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сталого розвитку аграрного виробництва України завжди були актуальними та досліджувалися багатьма вітчизняними вченими, такими як П.І. Гайдуцький, А.С. Даниленко, С.І. Дем'яненко, Б.М. Данилишин, С.М. Кваша, О.О. Красноруцький, В.В. Лагодієнко, М.В. Місюк, Р.М. Мудрак, П.Т. Саблук, А.М. Ужва, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин. Багато спірних питань

щодо забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва були висвітлені у працях зарубіжних учених, таких як Р. Нельсон, С. Уінтер, Деніс і Донелла Медоуз, Й. Рандерсон, Ґ. Дейлі, Л. Браун, Г. Гарднер, Н. Картер, Ш. Лиле. Проте наукові дослідження моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів зростання аграрного виробництва потребують подальших розрахунків.

Постановка завдання. Метою статті є розрахунок та прогноз кількісних параметрів впливу ключових факторів зростання аграрного виробництва на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для повного задоволення внутрішніх потреб у основних видів продовольчої продукції та одночасного нарощування присутності української аграрної продукції на світовому ринку єдиною та безальтернативною умовою є забезпечення достатніх темпів зростання реальних обсягів аграрного виробництва. Нині фактичні темпи такого зростання не дають змогу забезпечити досягнення двох фактично суперечливих цілей (рис. 1).

За даними рис. 1 не важко визначити середньорічне значення зростання реальних обсягів аграрного виробництва для 2002–2018 рр., а саме 116%. Абсолютне значення середньорічного темпу зростання реальних обсягів аграрного виробництва становить 43,2 млрд. грн. Отже, для задоволення внутрішніх потреб населення у дефіцитних видах продовольства (м'ясі та м'ясопродуктах, молоці та молочних продуктах, рибі та рибних продуктах, плодах, ягодах та винограді) абсолютне значення середньорічного темпу зростання реальних обсягів аграрного виробництва має збільшитися щонайменше у 2,4 рази, а саме до 102,9 млрд. грн. (59,07 (млрд. грн.) + 43,2 (млрд. грн.)).

Дослідження резервів зростання аграрного виробництва має спиратись на перевірену методику, що забезпечить формування обґрунтованих висновків. На нашу думку, такою методикою є виробнича функція, адже виробнича функція – це найпростіша модель економічного зростання.

Виробнича функція – це залежність кінцевого виходу продукції чи її вартості від використання різних факторів виробництва, конкретних видів ресурсів і затрат, подана в математичній формі [3]. Зручність виробничої функції полягає в тому, що її можна використовувати на всіх економічних рівнях: від макроекономічного, де вона відображає залежність сукупного обсягу виробництва від наявних факторів виробництва, до мезоекономічного і аж до мікроекономічного рівня, де кожна фірма має свою, відмінну від інших суб'єктів господарювання, виробничу функцію. Це також означає, що виробнича функція може бути застосована до окремих секторів економіки та галузей виробництва.

Найпростішим графічним зображенням виробничої функції є ізокванта. Ізокванта відображає всі можливі комбінації двох або більше факторів, які можуть бути використані для виробництва максимального обсягу певного продукту.

В аналітичному форматі найзагальніший вигляд виробничої функції є таким:

$$Q = f(K, L), \quad (1)$$

де Q – обсяг виробництва; K – обсяг капіталу; L – обсяг праці.

Це двофакторна модель, у якій обсяг виробництва й доходу є функцією від кількості капіталу та праці.

Виробнича функція може бути трифакторною:

$$Q = E\, f(K, L), \quad (2)$$

де E – фактор рівня базової технології.Багатофакторні виробничі функції, окрім основних джерел економічного зростання, враховують вплив інституційних, зовнішньоекономічних та інших чинників.

Підходячи до виявлення кількісних параметрів зв'язку виробничої функції аграрного сектору з наявними факторами виробництва, ми беремо за основу дослідження підхід, згідно з яким дохід

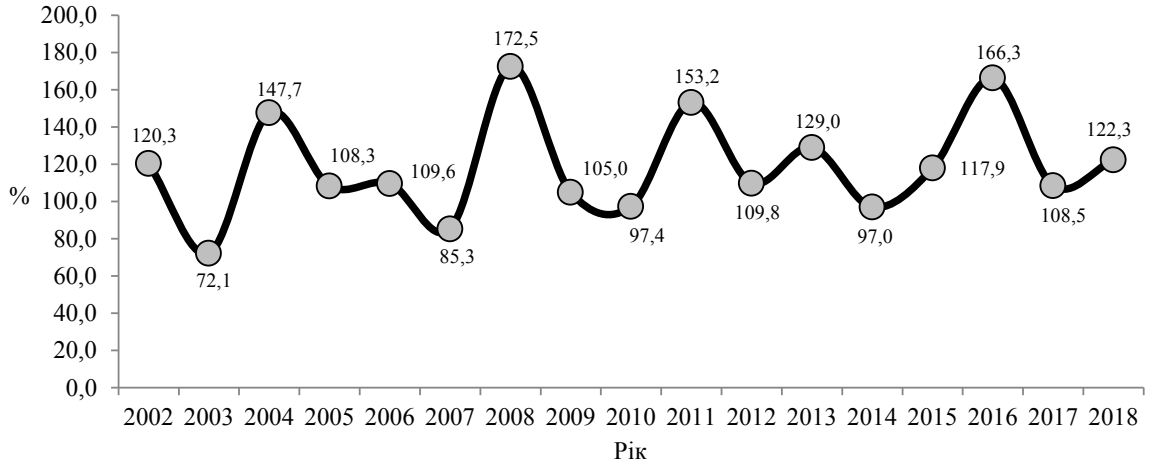

Рис. 1. Темпи зростання реальних обсягів аграрного виробництва, % до попереднього року

Джерело: побудовано автором за даними [1; 2]

Таблиця 1

Вихідні дані для проведення економетричного моделювання залежності зміни реальних обсягів аграрного виробництва України від зміни екстенсивних та інтенсивних факторів

Рік	*Y*	x_1	x_2	x_3	x_4
	реальний випуск сільськогосподарської продукції, млн. грн.	зайняті у сільськогосподарському виробництві, тис. осіб	реальна вартість основних засобів, млн. грн.	посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	продуктивність праці, виробництво сільськогосподарської продукції на 1 зайнятого у постійних цінах 2010 р. грн.
2001	63 607,6	4 148,1	84 747,7	27 928	34 566,8
2002	76 546,9	4 135,8	81 853,8	27 539	40 719,7
2003	55 225,5	4 105,7	72 069,3	25 081	37 991,5
2004	81 566,7	3 998,3	65 435,4	26 752	63 369,9
2005	88 362,6	4 005,5	61 268,3	26 044	72 621,9
2006	96 830,1	4 036,9	65 718,9	25 928	83 878,9
2007	82 631,2	3 973,0	64 314,3	26 060	88 576,1
2008	142 527,7	3 322,1	74 325,6	27 133	127 372,5
2009	149 611,8	3 152,2	91 640,3	26 990	131 332,0
2010	145 671,5	3 115,6	99 725,6	26 952	132 680,4
2011	223 138,2	3 410,3	103 344,1	27 670	165 229,0
2012	245 044,0	3 496,0	127 444,4	27 801	159 679,0
2013	316 166,8	3 577,5	145 573,3	28 329	201 216,9
2014	306 699,1	3 091,4	144 333,9	27 239	227 753,4
2015	361 675,1	2 870,6	148 002,2	26 902	223 309,9
2016	601 439,4	2 866,5	226 181,9	27 026	275 317,8
2017	652 333,6	2 860,7	274 613,4	27 585	271 491,4
2018	797 777,7	2 937,6	346 209,7	27 699	313 627,3

Джерело: розраховано автором за даними [1; 2; 4; 5]

Таблиця 2

Кореляційна матриця під час моделювання залежності зміни реальних обсягів аграрного виробництва України від зміни екстенсивних та інтенсивних факторів

	Y	x_1	x_2	x_3	x_4
Y	1				
x_1	-0,77064	1			
x_2	0,984479	***-0,71068***	1		
x_3	0,418977	-0,37653	0,439128	1	
x_4	0,938364	***-0,89302***	***0,887031***	0,451681	1

Джерело: розраховано автором за даними джерел [1; 2; 4]

галузі формується під впливом поєднання екстенсивних та інтенсивних факторів (табл. 1).

Екстенсивні фактори зростання аграрного виробництва формують групу, в яку ми включили:

1) x_1 – затрати живої праці (зайняті у сільськогосподарському виробництві, тис. осіб);

2) x_2 – затрати уречевленої праці (реальна вартість основних засобів у сільському господарстві, млн. грн.);

3) x_3 – затрати землі (посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га).

Інтенсивні фактори виробництва представлені одним фактором х4, що відображає продуктивність праці (виробництво продукції сільського господарства на 1 зайнятого у постійних цінах 2010 р., грн.).

Як функцію (*Y*) взяли реальний випуск сільськогосподарської продукції (млн. грн.). Регресійний аналіз показав високий, майже лінійний зв'язок між функцією та факторами: R = 0,995467. Проте кореляційний аналіз виявив мультиколінеарність (табл. 2): між регресорами x_1 та x_2, x_1 та x_4, x_2 та x_4 має місце високий ступінь кореляції

($r_{x_i x_j} \to 1, i \neq j$), що спотворює досліджуваний зв'язок між функцією та факторами, а також робить регресійну модель нестійкою.

Задля усунення мультиколінеарності ми провели серію таких розрахунків:

1) перерахували фактичні значення досліджуваних ознак (табл. 1) і представили їх як показники відносної зміни (% до попереднього року), проте побудова кореляційної матриці виявила мультиколінеарність, тобто надмірний ступінь зв'язку між регресорами x_3 та x_4;

2) прийняли фактичні значення досліджуваних ознак у 2001 р. за 100% і визначили їх відносні зміни у решті періодах, використовуючи 2001 р. як базу порівняння, проте побудова кореляційної матриці виявила мультиколінеарність, тобто надмірний ступінь зв'язку між усіма регресорами;

3) для динамічних рядів фактичних значень функціональної ознаки та факторів x_1, x_2 та x_3 ми перерахували фактичні значення досліджуваних ознак і представили їх як показники відносної зміни (% до попереднього року); для фактору x_4 ми прийняли фактичні значення досліджуваних ознак у 2001 р. за 100% і визначили їх відносні зміни у решті періодах, використовуючи 2001 р. як базу порівняння, проте побудова кореляційної матриці виявила мультиколінеарність, тобто надмірний ступінь зв'язку між регресорами x_2 та x_4.

Наступний підхід дав позитивний результат (табл. 3). Для динамічних рядів фактичних значень функціональної ознаки та факторів x_1, x_2 та x_4 ми перерахували фактичні значення досліджуваних ознак і представили їх як показники відносної зміни (% до попереднього року); для фактору x_3 ми прийняли фактичні значення досліджуваних ознак у 2001 р. за 100% і визначили їх відносні зміни у решті періодах, використовуючи 2001 р. як базу порівняння.

Кореляційний аналіз ми доповнили регресійним та отримали такі результати:

1) коефіцієнт кореляції становить 0,891, отже, тіснота зв'язку є високою;

2) коефіцієнт детермінації становить 0,794, отже, мінливість функції на 79,4% визначається мінливістю вибраних факторів;

3) критерій Фішера: $F_ф$ = 11,552, $F_к$ = 3,259; $F_ф > F_к$, отже, нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається, адже модель адекватна реальності;

4) критерій Стьюдента: $t_ф$ = 14,974, $t_к$ = 2,179; $t_ф > t_к$, отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається, адже він є статистично значущим;

5) критерій Дарбіна-Уотсона: $DW_ф$ = 2,344, DW_1 = 0,78, DW_2 = 1,9; $DW_ф > DW_2$, отже, приймається гіпотеза про відсутність автокореляції залишків;

6) χ^2-критерій Пірсона: $\chi^2_ф$ = 4,859, $\chi^2_к$ = 12,592; $\chi^2_ф < \chi^2_к$, отже, в масиві регресорів мультиколінеарність відсутня;

7) рівняння регресії: Y = -207,37 + 0,028x_1 + + 0,712x_2 + 1,233x_3 + 1,097x_4 + e.

Таблиця 3

Кореляційна матриця під час моделювання залежності зміни реальних обсягів аграрного виробництва України від зміни екстенсивних та інтенсивних факторів

	Y	x_1	x_2	x_3	x_4
Y	1				
x_1	-0,05367	1			
x_2	0,432145	0,085158	1		
x_3	0,457367	0,130802	0,462729	1	
x_4	0,737476	-0,15187	-0,07219	0,171993	1

Джерело: розраховано автором за даними [1; 2; 4]

Для визначення вагової частки впливу кожного фактору на мінливість результативної ознаки проведено розкладання загальної варіації функції на фактори (табл. 4). Результат розкладання загальної варіації реального випуску сільськогосподарської продукції України на фактори дає змогу зробити надзвичайно цінний висновок: потенціал екстенсивного зростання сільськогосподарського виробництва за рахунок залучення додаткових земельних і людських ресурсів фактично вичерпаний. Як бачимо, головним фактором зростання реального випуску сільськогосподарської продукції, який забезпечує більше 55% варіації функції, є підвищення продуктивності праці.

Не менш показовим є внесок уречевленої праці, що перевищує 18%. На нашу думку, лише достатня забезпеченість капіталом дає змогу повністю використати потенціал зростання вироб-

Таблиця 4

Розкладання загальної варіації реального випуску сільськогосподарської продукції України на фактори

Фактор	Парний коефіцієнт кореляції, r_{yx_i}	β-коефіцієнт, β_{x_i}	Процент, % ($r_{yx_i} \cdot \beta_{x_i} \cdot 100\%$)
Затрати живої праці (x_1)	-0,053671857	0,006309511	-0,03
Затрати уречевленої праці (x_2)	0,43214531	0,424542242	18,35
Затрати землі (x_3)	0,45736732	0,131713809	6,02
Продуктивність праці (x_4)	0,73747645	0,746427146	55,05

Джерело: розраховано автором за даними [1; 2; 4]

ництва за рахунок підвищення продуктивності праці. На частку цих двох факторів припадають 73,4% мінливості досліджуваної функції. Таке припущення має достатню теоретичну базу, а саме модель економічного зростання Солоу.

Неокласична модель економічного зростання була розроблена в 50-60-х рр. лауреатом Нобелівської премії Робертом Солоу. Модель дає змогу дослідити, як основні фактори виробництва, такі як праця, капітал, технологічні зміни, впливають на динаміку обсягу виробництва, коли економічна система перебуває у рівноважному сталому стані.

Перевагами моделі Солоу є розмежування цих факторів і поступове дослідження впливу кожного з них на процес довгострокового зростання національного доходу [6; 7].

Першим джерелом економічного зростання в моделі Солоу є збільшення капіталоозброєності [8]. Виходячи з цього, дослідимо зв'язок продуктивності праці (обсягів виробництва) та капіталоозброєності у вітчизняному сільському господарстві. Якщо такий зв'язок підтвердиться, дослідимо фактори капіталоозброєності.

На основі представленої множини даних фактичних значень функції (виробництво продукції сільського господарства на 1 зайнятого) та аргументу (вартість основних засобів сільського господарства на 1 зайнятого) разом із графічною інтерпретацією досліджуваного зв'язку (рис. 2) ми вивели його аналітичну форму.

Отже, ми знайшли математичну формулу коефіцієнта еластичності продуктивності праці за рівнем капіталоозброєності, який показує, на скільки гривень зміняться реальні обсяги виробництва продукції сільського господарства на 1 зайнятого за зміни реальних обсягів основних засобів у сільському господарстві на 1 зайнятого на 1 грн.:

$$Y = 7{,}3187 \cdot x^{0{,}9367}. \quad (3)$$

Таким чином, за кожного зростання реальних обсягів основних фондів у сільському господарстві на 1 зайнятого на 1 000 грн. реальні обсяги виробництва продукції сільського господарства на 1 зайнятого зростають на 936,7 грн.

Для досягнення цільових показників виробництва агропродовольчої продукції для забезпечення внутрішнього ринку продуктивність праці має збільшитися щонайменше вдвічі. У 2018 р. цей показник склав 313,6 тис. грн. на 1 зайнятого, отже, його бажаний рівень має становити не менше 630 тис. грн. З огляду на фактичний рівень реальної капіталоозброєності у 2018 р. (117,9 тис. грн.) та розраховану залежність (формула 3) бажаний рівень реальної капіталоозброєності має зрости у 5,7 рази, а саме до 672,6 тис. грн. В масштабах усього аграрного виробництва реальна вартість основних фондів має зрости з 346,2 до 1 973,3 млн. грн.

Розрахований дефіцит капіталу не є випадковим і пояснюється деіндустріалізацією аграрного виробництва передусім у тваринницьких галузях, адже зменшення поголів'я основного стада тварин, ліквідація ферм та тваринницьких комплексів, тваринницької механізації тощо спричинили різке скорочення відповідних основних засобів. Такий висновок підтверджується простим порівнянням вартості основних засобів сільського господарства у 2000 і 2018 рр., а саме 17 916,8 та 14 688,2 млн. дол. відповідно, тому без їх відновлення неможливо досягнути цільових показників продуктивності, обсягів виробництва та рівнів споживання продуктів тваринного походження.

З огляду на безальтернативну роль капіталоозброєності як ключового фактору зростання продуктивності праці та реальних обсягів аграрного виробництва наступним кроком дослідження стане з'ясування чинників, які впливають на її рівень. Як об'єкт дослідження ми взяли міжрегіо-

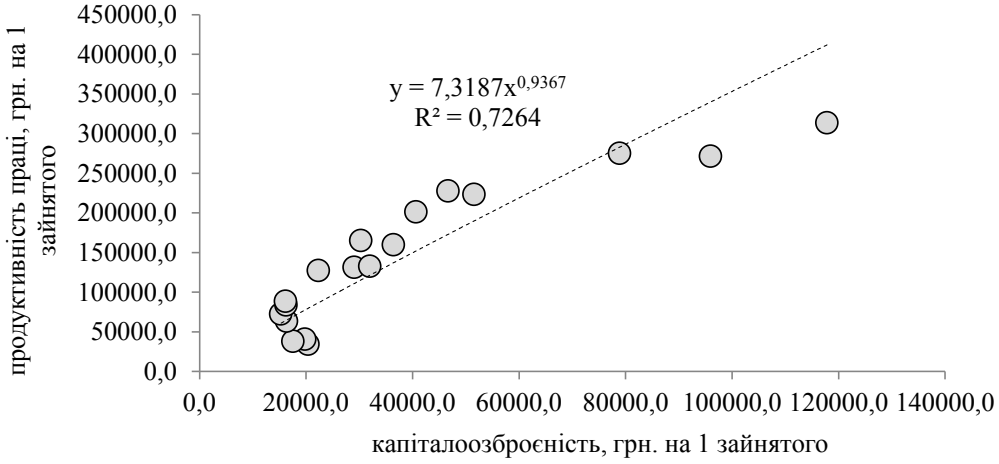

Рис. 2. Графічна модель зв'язку зміни реальної капіталоозброєності та продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві у постійних цінах, грн. на 1 зайнятого

Джерело: розраховано автором за даними [1; 2; 4; 5]

нальну диференціацію рівня капіталоозброєності у сільському господарстві.

Під час обґрунтування факторів впливу необхідно зробити одне зауваження: найголовнішим і найбільш очевидним чинником капіталоозброєності є рівень інвестицій у відповідну галузь [9], тому ми взяли не всі інвестиції у сільське господарство, а лише ті, що надходять із-за кордону.

На нашу думку, така вибірковість дасть змогу з'ясувати, наскільки закордонні інвестиції впливають на рівень капіталоозброєності у вітчизняному сільському господарстві. Під час дослідження регіональної структури іноземних інвестицій ми також з'ясували, що понад 70% їх надходить в одну область, а саме Київську, тому останню ми виключили з економетричної моделі як таку, що спотворює досліджувані зв'язки. Отже, результативна та факторні ознаки моделі є такими (табл. 5):

1) Y – капіталоозброєність, реальна вартість основних фондів сільського господарства на 1 зайнятого, % до попереднього року;

2) x_1 – частка регіону у структурі іноземних інвестицій у сільське господарство, %;

3) x_2 – частка регіону у фінансуванні прикладних та науково-технічних розробок, %;

4) x_3 – частка продукції рослинництва у структурі сільськогосподарського виробництва, %;

5) x_4 – середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у % до середнього по країні, грн.;

6) x_5 – частка основних засобів у корисних формах капіталу (машини посівні, машини для садіння, машини для захисту сільськогосподарських культур тощо), % до середнього по країні.

Регресійний аналіз показав високий рівень зв'язку між функцією та факторами: R = 0,748. Про-

Таблиця 5

Вихідні дані для проведення економетричного моделювання залежності рівня капіталоозброєності від окремих факторів у розрізі регіонів України за середніми даними 2010–2018 рр.

Область	Y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
	капіталоозброєність	частка регіону у структурі іноземних інвестицій у сільське господарство	частка регіону у фінансуванні прикладних і науково-технічних розробок	частка продукції рослинництва у структурі сільськогосподарського виробництва	середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників	частка основних засобів у корисних формах капіталу
Вінницька	94,28	2,053	0,364	69,480	106,005	7,189
Волинська	70,24	6,497	0,158	56,921	83,852	1,362
Дніпропетровська	188,70	5,764	25,612	68,415	97,880	7,741
Донецька	142,53	0,765	0,152	65,083	100,302	3,656
Житомирська	89,21	5,120	0,261	66,521	93,211	2,059
Закарпатська	7,44	0,660	0,760	50,309	88,151	0,271
Запорізька	151,56	5,989	18,683	76,424	87,204	7,867
Івано-Франківська	14,68	3,067	0,592	47,781	123,828	0,744
Кіровоградська	197,31	10,383	1,328	81,709	95,115	8,362
Луганська	243,62	2,386	0,460	75,786	95,982	3,804
Львівська	26,27	14,216	3,253	59,833	117,898	1,444
Миколаївська	99,96	2,483	4,013	79,137	90,402	6,205
Одеська	118,90	7,672	2,609	80,129	75,417	7,717
Полтавська	171,35	10,418	0,753	76,474	107,642	6,653
Рівненська	39,72	4,379	0,182	65,170	80,887	0,923
Сумська	92,92	2,056	2,221	77,142	98,871	3,117
Тернопільська	51,99	1,171	0,327	73,091	100,372	2,101
Харківська	111,06	3,692	35,044	75,912	96,853	6,932
Херсонська	90,52	3,021	0,784	78,839	92,810	4,728
Хмельницька	71,47	4,613	0,087	72,103	101,942	3,193
Черкаська	96,80	0,938	0,963	58,999	107,823	4,526
Чернівецька	20,28	0,715	0,848	61,873	76,254	0,717
Чернігівська	109,19	1,943	0,547	76,081	101,719	3,204

Джерело: розраховано автором за даними джерел [1; 2; 4; 5]

Таблиця 6

Кореляційна матриця під час моделювання залежності зміни реального рівня капіталоозброєності у сільському господарстві регіонів України від зміни окремих факторів

	Y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
Y	1					
x_1	0,19944	1				
x_2	0,27694	0,09693	1			
x_3	0,63068	0,16271	0,20053	1		
x_4	-0,03334	0,15004	-0,05199	-0,24836	1	
x_5	0,72219	0,27798	0,49200	***0,69612***	-0,05938	1

Джерело: розраховано автором за даними джерел [1; 2; 4; 5]

Таблиця 7

Кореляційна матриця під час моделювання залежності зміни реального рівня капіталоозброєності у сільському господарстві регіонів України від зміни окремих факторів

	Y	x_1	x_2	x_4	x_5
Y	1				
x_1	0,19944	1			
x_2	0,27694	0,09693	1		
x_4	-0,03334	0,15004	-0,05199	1	
x_5	0,72220	0,27798	0,49200	-0,05938	1

Джерело: розраховано автором за даними джерел [1; 2; 4; 5]

те кореляційний аналіз виявив мультиколінеарність (табл. 6) між регресорами x_3 та x_5 ($r_{x_i x_j} \to 1$, $i \neq j$), що спотворює досліджуваний зв'язок між функцією та факторами й робить регресійну модель нестійкою.

Задля усунення мультиколінеарності ми виключили з моделі регресор x_3, оскільки він має нижчий парний коефіцієнт кореляції з функцією, ніж регресор x_5. Такий підхід дав позитивний результат: ми отримали кореляційну матрицю, у якій відсутні ознаки мультиколінеарності (табл. 7).

Кореляційний аналіз ми доповнили регресійним та отримали такі результати:

1) коефіцієнт кореляції становить 0,728, отже, тіснота зв'язку є високою;

2) коефіцієнт детермінації становить 0,529, отже, мінливість функції на 52,9% визначається мінливістю вибраних факторів;

3) критерій Фішера: $F_ф$ = 5,069, $F_к$ = 2,928; $F_ф > F_к$, отже, нульова гіпотеза про відсутність зв'язку між показниками відкидається, адже модель адекватна реальності;

4) критерій Стьюдента: $t_ф$ = 6,557, $t_к$ = 2,101; $t_ф > t_к$, отже, нульова гіпотеза про незначущість коефіцієнта регресії відкидається, адже він є статистично значущим;

5) χ^2-критерій Пірсона: $\chi^2_ф$ = 7,821, $\chi^2_к$= 12,591; $\chi^2_ф < \chi^2_к$, отже, в масиві регресорів мультиколінеарність відсутня;

6) рівняння регресії: $Y = 26{,}664 - 0{,}128x_1 - 0{,}698x_2 + 0{,}044x_4 + 17{,}692x_5 + e$.

Для визначення вагової частки впливу кожного фактору на мінливість результативної ознаки проведено розкладання загальної варіації функції на фактори (табл. 8).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, економетричне моделювання дало змогу зробити низку важливих висновків про чинники капіталоозброєності у сільському господарстві України.

Таблиця 8

Розкладання загальної варіації реального рівня капіталоозброєності у сільському господарстві регіонів України на фактори

Фактор	**Парний коефіцієнт кореляції, r_{yx_i}**	**β-коефіцієнт, β_{x_i}**	**Процент, % ($r_{yx_i} \cdot \beta_{x_i} \cdot 100\%$)**
Частка регіону у структурі іноземних інвестицій у сільське господарство (x_1)	0,19943969	-0,007425476	-0,15
Частка регіону у фінансуванні прикладних і науково-технічних розробок (x_2)	0,276935884	-0,103558956	-2,87
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників (x_4)	-0,033343574	0,008448842	-0,03
Частка основних засобів у корисних формах капіталу (x_5)	0,722197566	0,77571472	56,02

Джерело: розраховано автором за даними джерел [1; 2; 4; 5]

1) Фактори x_1, x_2 та x_4 не справляють впливу на рівень капіталоозброєності.

Іноземні інвестиції в сільське господарство регіонів України настільки незначні, що не чинять помітного впливу на рівень капіталоозброєності. Перспективним способом вирішення цієї проблеми є формування сприятливих умов для створення спільних українсько-іноземних аграрних підприємств, розвитку інституту українських фермерів з числа іноземних громадян. Ключовою умовою дієвості пропонованих способів є неупереджений, прозорий та безкомпромісний захист приватної власності. Це передбачає абсолютне виключення рейдерства. Для цього необхідна чесна та ефективна робота правоохоронних органів та судової влади.

Вітчизняна наука далека від реальних потреб сільського господарства. Необхідна нова якість аграрної науки, сфокусованої на вирішенні фундаментальних та прикладних проблем сільськогосподарського виробництва, підвищенні його економічної, соціальної та екологічної ефективності. Це передбачає реорганізацію Національної академії наук, повне усунення корупційної складової частини під час розподілу госпдоговірної тематики, суттєве підвищення бюджетного та приватного фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, застосування режиму найбільшого сприяння впровадженню інновацій у виробництво та переробку сільськогосподарської сировини тощо.

Рівень заробітної плати в сільському господарстві настільки низький, що критична частка відносно кваліфікованого та високопродуктивного економічно активного населення сільських територій мігрує в міські поселення та за кордон. В результаті цього в сільському господарстві сформувався брак кваліфікованих працівників робітничих професій, зокрема електриків, слюсарів, автомеханіків, механізаторів, ветеринарів. Серед іншого це пояснює незадовільний рівень іноземних інвестицій в українське сільське господарство, адже в сільській місцевості утворився значний дефіцит працівників, спроможних експлуатувати та обслуговувати складну сільськогосподарську техніку. Вихід із критичної ситуації слід шукати лише щодо значного підвищення заробітної плати та суттєвого поліпшення соціальної інфраструктури сільських територій.

2) Позитивним сигналом є те, що капіталоозброєність формується переважно за рахунок корисних форм капіталу. Проте вони майже повністю зосереджені в рослинницьких галузях. Основні засоби тваринницьких галузей сільськогосподарських підприємств настільки незначні, що державна служба статистики навіть не наводить відповідних даних. Це дуже серйозна перепона до відродження скотарства та свинарства, адже вона передбачає необхідність значних початкових капіталовкладень у будівництво тваринницьких комплексів та придбання високопродуктивних племінних тварин. Такі капіталовкладення мають тривалий період окупності, а саме більше 5–8 років, що підвищує підприємницькі ризики через непередбачуваність настроїв власників земельних паїв, неефективність державної аграрної політики щодо гарантування мінімальних закупівельних цін на тваринницьку продукцію, інфляційні процеси, які підвищують вартість обслуговування банківських кредитів, рейдерство тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сільське господарство України 2018 : статистичний збірник. Київ : ДССУ, 2019. 235 с.

2. Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ct/icsh/icsh_u/icsh2017_u.htm (дата звернення: 27.01.2020).

3. Виробнича функція. *Вікіпедія*: *вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Виробнича_функція (дата звернення: 27.01.2020).

4. Валовий внутрішній продукт (1990–2018). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm (дата звернення: 27.01.2020).

5. Вартість основних засобів України за видами економічної діяльності (2000–2018). *Державна служба статистики України* : веб сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/ibd/vozed/vozed_u.htm (дата звернення: 27.01.2020).

6. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. Vol. 70. No 1. P. 65–94.

7. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39. No 3. P. 312–320.

8. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*. Vol. 8. Issue 4. P. 1159–1168. DOI: 10.18421/TEM84-08

9. Ужва А.М. Формування сталого розвитку сільського господарства: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 5. С. 174–176.

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). *Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny 2018* [Agriculture of Ukraine 2018]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.

2. Indeksy tsin realizatsiyi sil's'kohospodars'koyi produktsiyi [Agricultural product price indices]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ct/icsh/icsh_u/icsh2017_u.htm (accessed: 27 January 2020).

3. Vyrobnycha funktsiya [Production function]. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Production_function (accessed: 27 January 2020).

4. Valovyy vnutrishniy produkt (1990–2018) [Gross Domestic Product (1990–2018)]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm (accessed: 27 January 2020).

5. Vartist' osnovnykh zasobiv Ukrayiny za vydamy ekonomichnoyi diyal'nosti (2000–2018) [Cost of fixed assets of Ukraine by type of economic activity (2000–2018)]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operative/operativ2011/ibd/vozed/vozed_u.htm (accessed: 27 January 2020).

6. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth (1956). *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 70. No 1. P. 65–94.

7. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function (1957). *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 39. No 3. P. 312–320.

8. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. (2019). Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*, Vol. 8. Issue 4. P. 1159–1168.

9. Uzhva A.M. (2015). Formuvannya staloho rozvytku sil's'koho hospodarstva: zarubizhnyy dosvid [Formation of Sustainable Agricultural Development: Foreign Experience]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*. No. 5, pp. 174–176.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІШАНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ

IMPLEMENTATION OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR MULTIMODAL TRANSPORTATION AT THE NATIONAL AND INTERNATIONAL LEVELS

УДК 656.022
https://doi.org/10.32843/bses.51-8

Маслій Н.Д.
д.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова;
старший науковий співробітник відділу ринку транспортних послуг
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

Maslii Natalia
Odessa I.I. Mechnikov National University;
Institute of Market Problems and Economic and Ecological Researches of the National Academy of Sciences of Ukraine

У статті задля обґрунтування необхідності розвитку змішаних перевезень та структурної перебудови економіки України на шляху до співпраці з іншими країнами у сфері змішаних перевезень розглянуто проблеми імплементації нормативно-правового забезпечення змішаних перевезень на національному та міжнародному рівнях. Як показали дослідження, нормативно-правове забезпечення управління на різних рівнях ієрархії є недостатнім та неврегульованим. Державне регулювання змішаних перевезень здійснюється Кабінетом Міністрів України, однак фактично державний нагляд за мультимодальними перевезеннями не здійснюється. Отже, діяльність логістичних операторів залишається поза увагою, тому автором розроблено науково-методичний підхід до систематизації нормативного регулювання здійснення змішаних перевезень, що містить міжнародний та національний ієрархічні рівні й дасть змогу впорядкувати процеси управління перевезенням вантажу різними видами транспорту.

Ключові слова: *змішані перевезення вантажів, державне регулювання, управління змішаними перевезеннями вантажів, нормативно-правове забезпечення, ієрархічні рівні, науково-методичний підхід.*

В статье с целью обоснования необходимости развития смешанных перевозок и структурной перестройки экономики Украины на пути к сотрудничеству с другими странами в сфере смешанных перевозок рассмотрены проблемы имплементации нормативно-правового обеспечения смешанных перевозок на национальном и международном уровнях. Как показали исследования, нормативно-правовое обеспечение управления на различных уровнях иерархии является недостаточным и неурегулированным. Государственное регулирование смешанных перевозок осуществляется Кабинетом Министров Украины, однако фактически государственный надзор за мультимодальными перевозками не осуществляется. Итак, деятельность логистических операторов остается вне внимания, поэтому автором разработан научно-методический подход к систематизации нормативного регулирования осуществления смешанных перевозок, содержащий международный и национальный иерархические уровни и позволяющий упорядочить процессы управления перевозками груза различными видами транспорта.

Ключевые слова: *смешанные перевозки грузов, государственное регулирование, управление смешанными перевозками грузов, нормативно-правовое обеспечение, иерархические уровни, научно-методический подход.*

The transport industry, in particular in the field of multimodal cargo transportation, is an important factor in ensuring integration processes in the conditions of intensified globalization trends. Legal issues of the implementation and organization of direct multimodal transportation of goods in modern conditions of the development of the transport market of Ukraine and the creation of an integrated transport network, the interspecific competition of various modes of transport, international development of cargo transportation take on special significance and require rethinking. The purpose of the article is to systematize the regulatory and legal support of multimodal cargo transportation on the national and international levels. The subject of the research is the theoretical basics, methodological approaches and practical aspects of the formation and realization of the interconnection between the development of multimodal transport systems and their management support. The theoretical and methodological basis of the study is the scientific works of leading foreign and national scientists and specialists on the issues of multimodal transport management. The information base of the research is the current legislation of Ukraine and interstate agreements. Therefore, in order to justify the need for the development of multimodal transport and structural adjustment of the economy of Ukraine on the way to cooperation with other countries in the field of multimodal cargo transportation, the problems of implementing of legal and regulatory support of multimodal transportation of goods are considered in the article. As studies have shown, the regulatory and legal support of management at various levels of the hierarchy is not enough and is unregulated. In fact, state supervision of multimodal transport is not carried out. As a result, the activities of logistics operators are ignored. Therefore, the author has developed a scientific and methodological approach to the systematization of regulation of multimodal cargo transportation, containing international and national hierarchical levels, which will streamline the management processes for the transportation of goods by various modes of transport.

Key words: *multimodal transportation of cargo, government regulation, management of multimodal transportation of goods, hierarchical levels, regulatory and legal support, scientific and methodological approach.*

Постановка проблеми. В умовах посилення глобалізаційних тенденцій транспортна галузь, зокрема у сфері змішаних перевезень вантажів, є вагомим фактором забезпечення інтеграційних процесів. Наявність розвинутої мережі залізниць, незамерзаючих чорноморських портів, автомобільних доріг, а також вигідне географічне положення України на шляху транзитних вантажопотоків визначає транзитний потенціал та генерує ключову роль у забезпеченні міждержавних транспортно-економічних зв'язків та змішаних перевезень. Однак часткове нині нормативно-правове забезпечення та регулювання змішаних перевезень знижують конкурентоспроможність України та стримують вихід продукції транспортної галузі на світовий ринок, що актуалізує дослідження цих проблем задля розвитку змішаних перевезень та структурної перебудови економіки України на шляху до співпраці з іншими країнами у сфері змішаних перевезень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові питання здійснення та організації перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні вже ставали предметом обговорення в науковій юридичній літературі в різні часи. Питанням правового регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні приділили свою увагу такі вчені, як Г.Б. Астановський, Н.О. Бутакова, В.В. Вітрянський, В.А. Єгіазаров, О.В. Карпєєв, Т.О. Колянковська, С.Ю. Морозов, В.Т. Смірнов, В.В. Тюп, Н.М. Тютріна. Проте у сучасних умовах розвитку транспортного ринку України та створення інтегрованої транспортної мережі, наявної міжвидової конкуренції різних видів транспорту, міжнародного розвитку перевезення вантажів зазначені питання набувають особливого значення та потребують переосмислення.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація нормативно-правового забезпечення змішаних перевезень на національному та міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні транспортна система України має низький рівень розвитку транспортно-логістичної інфраструктури для забезпечення належного обсягу ЗВП, що знижує її конкурентоспроможність та гальмує вихід української продукції на світовий транспортний ринок. Зокрема, бракує терміналів мультимодальних перевезень, не забезпечене досконале нормативно-правове регулювання мультимодальних перевезень, державної підтримки ММП та розбудови об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури, існують наявні обмеження ринку залізничних контейнерних перевезень, не створений інвестиційно сприятливий клімат для розвитку ММП.

Державне регулювання змішаних (мультимодальних) перевезень здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у галузі транспорту, а також іншими центральними органами виконавчої влади в межах їх повноважень для:

– забезпечення реалізації єдиної політики формування ринку послуг у сфері мультимодальних перевезень через реалізацію єдиної економічної, інвестиційної, науково-технічної та інноваційної політики;

– заохочення конкуренції, створення рівних можливостей для суб'єктів господарювання у сфері мультимодальних перевезень, сприяння залученню інвестицій у розвиток мультимодальних перевезень;

– сприяння міжнародному співробітництву у сфері мультимодальних перевезень;

– захисту економічних та правових інтересів суб'єктів господарювання у сфері мультимодальних перевезень;

– сприяння розвитку мультимодальних перевезень, транспортно-логістичної інфраструктури;

– створення умов для скорочення впливу шкідливих речовин на навколишнє середовище та підвищення рівня безпеки на транспорті.

Згідно з офіційними даними Державної служби статистики України [1] станом на кінець 2019 року за кодами КВЕД-2019 (основний вид діяльності) 49.20 (вантажний залізничний транспорт), 49.41 (вантажний автомобільний транспорт), 50.40 (вантажний річковий транспорт), 51.21 (вантажний авіаційний транспорт) зареєстровано 51 579 суб'єктів господарювання, зокрема 45 203 фізичних осіб – підприємців. КВЕД-2019 не передбачає такого окремого виду діяльності, як змішані (комбіновані) перевезення. При цьому класифікатор містить код 52.29 (інша допоміжна діяльність у сфері транспорту), за яким класифікується транспортно-експедиторська діяльність.

Особливістю сучасних викликів для здійснення змішаних перевезень є невизначеність процесів державного регулювання. В Угоді про асоціацію України та Європейського Союзу зазначається, що співробітництво в нормативно-правовій сфері враховуватиме необхідність забезпечення відповідних зобов'язань щодо надання послуг. Відповідно до цього документа українська влада має сформувати план дій щодо розроблення та імплементації положень Угоди в суспільне життя України. Це пов'язано з розробленням низки нормативно-правових актів, а також визначенням алгоритму взаємодії та взаємовпливу, розділенням сфер впливу та відповідальності, тобто створенням державної регуляторної політики.

Сучасна практика державного управління у транспортній сфері України ігнорує значну складність та багатофакторний характер цієї сфери, різнотиповість та ієрархічність її ключових гравців, багаторівневість систем управління, що обумовлює нечіткість пріоритетів управління, відсутність єдності цілепокладання та стратегій, некоординованих дій, неефективність проєктів, які не узгоджені між собою. Підтвердженням цього є розподіл повноважень державних органів, відповідальних за розвиток окремих складових, таких як Комітет з питань транспорту та інфраструктури ВР України; Міністерство інфраструктури України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Департамент розвитку підприємництва та регуляторної політики; Державна адміністрація управління транспортно-комунікаційною інфраструктурою. Вирішення проблеми координації потребує комплексних структурних та функціональних змін у системі державного управління розвитком систем змішаних перевезень.

Політичними координаційними центрами впливу на розвиток транспортної сфери та безпосередньо змішаних перевезень згідно з Конституту-

цією України та законодавством є Верховна Рада, Президент та Уряд України. Оскільки діяльність транспортної сфери України регулюють законодавчі документи, необхідно їх систематизувати та згрупувати (табл. 1) задля подальшого аналізу.

Згідно з представленими ієрархічними рівнями нормативного регулювання змішаних перевезень перший рівень очолюють міжнародні документи. Слід також зазначити, що регулювання представлене діяльністю міжнародних організацій. Основною метою їхньої діяльності є:

– сприяння розвитку політичного, економічного та культурного співробітництва між державами, зміцненню дружніх відносин між ними;

– інтереси кінцевих користувачів, учасників ринків, а також суспільства щодо ефективного регулювання.

Другим рівнем нормативного регулювання є Кодекси України щодо регулювання діяльності у сфері транспорту.

Третім рівнем, згідно з представленими ієрархічними рівнями нормативного регулювання, є Закони України щодо регулювання діяльності стосовно правових та організаційних засад змішаних перевезень, спрямовані на створення умов для їх розвитку та вдосконалення.

Рівні з четвертого по шостий, згідно з представленими ієрархічними рівнями нормативного регулювання, представлено таким чином: Транспортні статути, Правила перевезень вантажів, Рішення компаній перевізників.

У березні 2010 року Європейська комісія схвалила Стратегію розвитку «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання» [3]. Однією з ініціатив цієї Стратегії є «Модернізація транспортного сектору», Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [2] визначає вектор розвитку як сталий розвиток держави, проведення структурних реформ, створення держави із сильною економікою та передовими інноваціями, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності та, як наслідок, підвищення стандартів життя.

Здійснення зазначеними Стратегіями реформ передбачає реформу транспортної інфраструктури.

Таблиця 1

Ієрархічні рівні нормативного регулювання змішаних перевезень

Рівні	Нормативне регулювання змішаних перевезень	
Міжнародний	Перший – міжнародні документи	Конвенція ООН про міжнародні змішані перевезення вантажів, положення якої поширюються на всі види транспорту, що беруть участь у змішаних перевезеннях, якщо місце прийому або доставки вантажу знаходиться в країні – учасниці Конвенції.
		Конференція ООН з торгівлі та розвитку, де були розроблені правила для чотирьох видів перевезень, до яких належать інтермодальні, мультимодальні, сегментовані та комбіновані перевезення.
		Проєкт міжнародної конвенції про змішані перевезення «Токійські правила». Про форми транспортних документів (ФІАТА і БІМКО) для оформлення змішаних перевезень.
Національний	Другий – Кодекси України	Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року зі змінами і доповненнями, Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року зі змінами і доповненнями, Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 року зі змінами і доповненнями, Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року зі змінами і доповненнями.
	Третій –Закони України	Проєкт Закону України «Про мультимодальні перевезення» та проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про мультимодальні перевезення»» щодо правових та організаційних засад мультимодальних перевезень, спрямований на створення умов для їх розвитку та вдосконалення, заохочення використання більш екологічно чистих видів транспорту задля охорони довкілля, запобігання змінам клімату та надмірному споживанню енергії, Закон України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 року, Закон України «Про транзит вантажів» від 20 жовтня 1999 року, Закон України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 року, що регулюють перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні.
	Четвертий-Транспортні статути	Статут залізниць України, затверджений Постановою КМУ від 6 квітня 1998 року, Статут автомобільного транспорту УРСР, затверджений Постановою Ради Міністрів УРСР від 27 червня 1969 року, Статут внутрішнього водного транспорту СРСР, затверджений Постановою Ради Міністрів СРСР від 15 жовтня 1955 року.
	П'ятий – Правила перевезень вантажів	Правила перевезення вантажів у прямому змішаному залізнично-водному сполученні, затверджені Міністерством транспорту України від 28 травня 2002 року, Правила перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні, затверджені Наказом Міністерства транспорту України від 14 жовтня 1997 року; Правила повітряних перевезень вантажів, затверджені Наказом Державної служби по нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 14 березня 2006 року.
	Шостий – Рішення компаній перевізників	Рішення суб'єктів господарювання щодо формування тарифної політики при ЗВП.

Джерело: сформовано автором на основі даних [2; 3]

Задля реалізації законодавчої реформи в галузі запропоновано законопроєкти про мультимодальні перевезення, проєкт змін до Податкового кодексу щодо мультимодальних перевезень.

В результаті аналізу вітчизняного нормативного законодавства у транспортній сфері виявлено, що на сучасному етапі розвитку окремі його положення потребують удосконалення. Причинами цього є те, що нормативно-правове забезпечення управління на різних рівнях ієрархії є недостатнім, а іноді – неврегульованим. Фактично державний нагляд за мультимодальними перевезеннями не здійснюється. В результаті цього діяльність логістичних операторів залишається поза увагою.

Висновки з проведеного дослідження. Як показали дослідження, нормативно-правове забезпечення управління на різних рівнях ієрархії є недостатнім та неврегульованим. Фактично державний нагляд за мультимодальними перевезеннями не здійснюється. В результаті цього діяльність логістичних операторів залишається поза увагою, тому автором систематизовано та згруповано законодавчі документи щодо змішаних перевезень, щоб уникнути проблеми, які викликані необґрунтованістю та неузгодженістю окремих положень законодавства. Обґрунтовано, що законодавчу базу за змішаних перевезень доцільно розглядати з позиції шести рівнів для ефективної діяльності та інтеграції на різних рівнях ієрархії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 19.03.2020).
2. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 19.03.2020).
3. European Union law. URL: https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/legislation/recent.html (дата звернення: 19.03.2020).

REFERENCES:

1. State Statistics Service of Ukraine (n. d.). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 19 March 2020).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (n. d.). Legislation of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua (accessed: 19 March 2020).
3. European Union (n. d.). European Union law. Available at: https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/legislation/recent.html (accessed: 19 March 2020).

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДО РИНКУ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

PECULIARITIES OF STATE REGULATION OF ACCESS OF ECONOMIC ENTITIES TO THE MARKET OF PROVIDING EDUCATIONAL SERVICES

УДК 339.13.012.434
https://doi.org/10.32843/bses.51-9

Михальчишин Н.Л.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри теоретичної
та прикладної економіки
Національний університет
«Львівська політехніка»
Хмелюк В.С.
аспірант кафедри адміністративного
та фінансового менеджменту
Національний університет
«Львівська політехніка»

Mykhalchyshyn Nataliia
Lviv Polytechnic National University
Khmeliuk Vita
Lviv Polytechnic National University

У статті охарактеризовано освітній процес та його результати, які безпосередньо формують освітню послугу. Досліджено структуру ринку освітніх послуг та охарактеризовано бар'єри входження на ринок освітніх послуг для державних та приватних навчальних закладів. Встановлено, що входження на ринок державних закладів за більшості бар'єрів є відмінним від входження на такий же ринок приватних закладів. Основним бар'єром доступу до ринку визначено відповідність вимогам системи забезпечення якості освіти. Для ринку актуальним є узгодження з потребами ринку праці надання освітніх послуг не лише за якістю, але й за змістом. Визначено, що доцільним є розвиток державного регулювання на паритетних умовах, що передбачає врахування вимог ринку праці, забезпечення довгострокового розвитку країни, забезпечення конкурентного змагання між суб'єктами ринку освітніх послуг – надавачами освітніх послуг, впровадження систем моніторингу попиту на послуги, прогнозування територіального розміщення навчальних закладів за рівнями освіти.

Ключові слова: *держава, ринок надання освітніх послуг, якість освітніх послуг, приватний навчальний заклад, державний навчальний заклад, рівень освіти.*

В статье охарактеризованы образовательный процесс и его результаты, которые непосредственно формируют образовательную услугу. Исследована структура рынка образовательных услуг и охарактеризованы барьеры вхождения на рынок образовательных услуг для государственных и частных учебных заведений. Установлено, что вхождение на рынок государственных учреждений по большинству барьеров является отличным от вхождения на такой же рынок частных учреждений. Основным барьером доступа к рынку определено соответствие требованиям системы обеспечения качества образования. Для рынка актуальным является согласование с потребностями рынка труда предоставления образовательных услуг не только по качеству, но и по содержанию. Определено, что целесообразным является развитие государственного регулирования на паритетных условиях, что предполагает учет требований рынка труда, обеспечение долгосрочного развития страны, обеспечение конкурентного соревнования между субъектами рынка образовательных услуг – поставщиками образовательных услуг, внедрение систем мониторинга спроса на услуги, прогнозирование территориального размещения учебных заведений по уровням образования.

Ключевые слова: *государство, рынок предоставления образовательных услуг, качество образовательных услуг, частное учебное заведение, государственное учебное заведение, уровень образования.*

The educational services market affects all scientific and economic sectors. Accordingly, educational services market requirements are extremely high, because the emergence of new professions, new areas of public relations development requires dynamism and flexibility. International cooperation in the field of education extends the territorial boundaries of educational services market of, therefore, for its development within national systems, the ability of citizens to acquire education abroad must be taken into account and due to the high scientific and pedagogical level, national educational institutions and institutions can provide services in certain specialties. Taking into account the relevance of educational services market regulation problem, the article presents studies results of state regulation peculiarities of educational services market development and access of various entities to the market. The article describes the educational process and its results, which directly shape the educational service that is in demand and supply in the relevant market. The structure of educational services market has been researched and the barriers to entry into educational services market for public and private educational institutions have been characterized. In particular, it has been found that entering into the market of public institutions by most barriers is different from entering into the same market of private institutions. The main barrier to market access is compliance with the requirements of the quality assurance system of education. Although standardization in education defines unified approaches to educational services provision at different educational levels, the educational services provision harmonization of not only in quality but also in content with labor market needs remains relevant. The article determines that it is advisable to develop state regulation on parity terms, which takes into account labor market requirements, ensure the long-term development of the country, ensure competition between educational services market subjects – educational providers, monitoring systems introduction for services demand, forecasting territorial placement of educational establishments and educational levels.

Key words: *state, educational services provision market, educational services quality, private educational institution, state educational institution, level of education.*

Постановка проблеми. Запорукою розвитку суспільства є освіта, яка дає можливість прогресивно розвиватись кожному окремому громадянину. Доступ до освіти є конституційним правом громадянина, яке забезпечується державою, а ринок освітянських послуг є об'єктом державного регулювання. Донедавна на цьому ринку були присутні лише державні освітянські заклади та установи. Проте станом на 2020 рік успішно розвивається також приватна освіта, до якої зростає довіра у суспільстві. Якщо державний сектор на ринку освітянських послуг врегульований, а принципи роботи зрозумілі для суспільства, то щодо приватної освіти спостерігається дещо інша регуляторна тенденція. Відповідно, рівність прав у наданні освітянських послуг, доступу споживача-громадянина у державних та приватних освітніх закладах є різною. Для забезпечення однакових умов входження на ринок освітніх послуг та забезпечення належної конкуренції необхідно дослідити діючі механізми державного регулювання та виявити напрями їх удосконалення щодо ринку надання освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систему освіти в Україні, розвиток приватної освіти, ринку приватних послуг у сфері освіти, акредитацію та стандартизацію в освіті досліджував А.В. Шевчук, який охарактеризував та окреслив питання стандартизації освіти як важливої умови розвитку регіональних освітніх систем. А.В. Ромін сформулював визначення освітніх послуг та систему державного регулювання надання освітніх послуг вищими навчальними закладами України. А.С. Кобець описав роль держави у функціонуванні ринку освітніх послуг, О.В. Малій охарактеризував державне регулювання бар'єрів входження на ринки приватної освіти тощо.

Незважаючи на широке коло досліджуваних питань регулювання надання освітніх послуг, залишається актуальним дослідження доступу суб'єктів господарювання до ринку надання освітніх послуг як для державних, так і для приватних структур. Рівність умов доступу до ринку забезпечить належну конкуренцію, отже, високу якість надання освітніх послуг та впровадження інноваційного підходу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та обґрунтування особливостей державного регулювання доступу різних суб'єктів господарювання до ринку надання освітніх послуг, формулювання напрямів удосконалення державного регулювання ринку надання освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта за своїм змістом покликана надавати ті знання громадянам, які б дали їм змогу стати активними учасниками суспільних відносин. Самі ж громадяни на різних етапах свого розвитку мають різні здатності набувати знання. Зазначене зумовлює використання змінного характеру надання освітніх послуг, що дасть можливість відповідати суспільним потребам та спроможностям у засвоєнні знань. Таким чином, освіта не може не розвиватись, відповідно, виникає потреба впровадження нових механізмів автономності та самоврядування навчальних закладів освіти, формування системи державного регулювання освіти. Для цього необхідно дослідити концепцію державної освіти в Україні, стратегію та питання участі держави у формуванні освіти загалом, а саме державний нагляд, управління та контроль, забезпечення якості освіти.

Термін «освіта» означає процес інтелектуального дослідження та розвитку кожного громадянина як потенційного фахового спеціаліста, що є складовою частиною економічного, політичного, соціального механізму держави. Розвиток держави залежить від рівня освіченості її громадянина, який є соціалізованою особистістю. Таким чином, освіта тісно пов'язана з освітнім процесом, а саме комплексом багатосторонніх заходів, спрямованих на досягнення здобувачем очікуваних результатів навчання, реалізація яких має відповідати складеній освітній програмі. Результатом навчання є отримання інформації, необхідної для практичного застосування у навколишньому середовищі, для задоволення своїх соціальних потреб. Відповідно, освітній процес завершується в разі настання результату навчання.

Характерною ознакою освітнього процесу є його тривалість, зокрема, у разі реалізації загальних освітніх програм, що стає перешкодою застосування здобутих знань у змінному ринковому середовищі. До загальних належить така освітня програма, яка розроблена та затверджена відповідно до закону та інших нормативних документів. Щодо індивідуальної програми розвитку, то хоча така програма може корегуватися під особливості та потреби отримувачів, проте для неї також характерна певна тривалість у реалізації.

Освіта й освітній процес реалізуються на ринку надання освітніх послуг. Термін «ринок освітніх послуг» окремими науковцями визначається як складна соціально-економічна система, яка формується з відносин між суб'єктами освітньої діяльності щодо специфічного товару, яким є освітні послуги [17]. Проте до суб'єктів освітньої діяльності відносять як виробників, так і споживачів [17]. Вважаємо, що ринок освітніх послуг – це сукупність взаємовідносин, що виникають між суб'єктами господарювання та споживачами (отримувачами освітніх послуг) під час надання освітніх послуг у визначених товарних, територіальних та часових межах.

На законодавчому рівні визначено, що освітня послуга – це комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання [3]. З латини "munus, éris, n" перекладається як «обов'язок», «послуга», «подарунок» [14]. Щодо обов'язку надання освітніх послуг, то держава гарантує кожному доступ до повної загальної середньої освіти, яка є обов'язковою в Україні, та право отримувати освіту в подальшому. Надання ж освітньої послуги може здійснюватися на безоплатній та платній основі. Щодо вартості освітньої послуги, то держава закріпила за собою визначення та встановлення вартості надання освітніх послуг у державних закладах освіти та відповідних закладах територіальних громад.

Втручання держави в надання приватними закладами освітніх послуг є дещо обмеженим. Оскільки засновниками закладів освіти можуть бути фізичні та юридичні особи приватного права, то виникає проблема державного регулювання такої діяльності та, відповідно, захисту якості надання освітніх послуг. Ринок надання освітніх послуг є єдиним, учасниками на цьому ринку є як приватні, так і державні заклади. Однак те, чи

всі учасники ринку надання освітніх послуг будуть рівноправними та повноцінними, чи стане цей ринок конкурентним, залежить від державного регулювання. Державні навчальні заклади характеризуються порівняно з приватними більш тривалою діяльністю, певною репутацією та довірою з боку населення, роботодавців, що відсутнє щодо приватних закладів. Відповідно, ділова репутація навчальних закладів на ринку надання освітніх послуг є різною через існування адміністративних бар'єрів входження приватних закладів на ринок надання освітніх послуг. Такі бар'єри також пов'язані з можливістю надання безкоштовної освіти. Держава гарантує кожному безоплатне отримання дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти в державних закладах освіти та закладах освіти місцевих територіальних громад [3].

Попри те, що безкоштовною є лише освіта в державних закладах, в Україні стрімко збільшується створення приватних закладів освіти особами приватного права на засадах підприємницької діяльності. Станом на кінець 2018 року існує 1,35% приватних закладів дошкільної освіти, 18,86% приватних вищих навчальних закладів, 1,47% приватних закладів загальної середньої освіти. Щодо охоплення здобувачів освіти, то приватні заклади дошкільної освіти охоплюють 0,79% дітей, вищі навчальні заклади – 10,8% (коледжі, технікуми, училища) та 8,07% (університети, академії, інститути), заклади загальної середньої освіти – 0,8% [8]. Натомість у світі спостерігаються дещо вищі показники приватних закладів. Так, у Німеччині 6% студентів приватних шкіл, у Франції – 10%, у США – 12%. При цьому вартість навчання в приватних українських школах становить 0,4–6 тис. дол. (на рік) з українською акредитацією, 18–25 тис. дол. (на рік) з міжнародною акредитацією, а в приватних школах Німеччини – 23,5–94,2 тис. дол. (на рік), у Франції – 23,2–73 тис. дол. (на рік), у США – 70–80 тис. дол. (на рік) [4].

Для визначення оптимальної структури ринку освітніх послуг, поєднання державних, комунальних закладів освіти та приватних навчальних закладів, визначення кількості дошкільних, шкільних, професійно-технічних закладів, технікумів, коледжів, училищ, інститутів, академій та університетів різного рівня акредитації необхідно досліджувати не лише кількість наявних закладів, але й кількість осіб, які потребують отримання відповідної освіти, якість надання освітніх послуг закладами як публічного, так і приватного права. Наявна в Україні структура системи освіти підтверджує відкритість ринку та можливості для ефективної конкуренції, в якій конкурентами державних закладів можуть стати приватні.

Фактори, що впливають на здійснення приватної освітньої діяльності в Україні, залежать насамперед від нормативно-правового регулювання. Приватним закладам дозволено вибирати форму управління, засновувати наглядові органи, призначати керівника та створювати відповідні умови для своєї діяльності, яка має бути прозорою та відкритою. Надання освітніх послуг приватними навчальними закладами має відповідати стандартам якості освіти в Україні, затвердженим державними органами. Такі заклади мають створити умови для інклюзивної освіти, дотримуватися затвердженої програми та навчального плану за загальною та індивідуальною освітніми програмами, володіти певною освітньою кваліфікацією тощо [3].

Незважаючи на широкі можливості приватних закладів вільно вибирати організацію освітньої діяльності, все ж таки на ринку надання освітніх послуг перешкоди входження на цей ринок для державних і приватних закладів не є однаковими (табл. 1). З огляду на реформи в освіті у 2019 році приватні та державні заклади мають рівні права на доступ до державного замовлення, державного фінансування тощо.

Найбільша відмінність приватних закладів від державних полягає у швидкості прийняття рішень, наприклад, щодо освітньої програми, змін в індивідуальних планах, питань стосовно поточної діяльності з використанням навчальних матеріалів, змін порядку чи розпорядку надання освітніх послуг, формування гнучкого графіку, підбору на власний розсуд педагогічного та наукового складу, адміністративного персоналу. Як у державних, так і у приватних закладів є обов'язок дотримуватися ліцензійних умов, кваліфікаційних умов закладу та стандартів, необхідних для здійснення своєї діяльності [3].

Система забезпечення якості освіти визначена для всіх закладів та передбачає внутрішню систему (систему в закладах освіти) та зовнішню систему забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти. До внутрішньої системи входить розроблення внутрішньої політики оцінювання якості кожним закладом, що передбачає академічну доброчесність, оцінювання здобувачів освіти, працівників, які залучені до освітнього процесу, керівників навчальних закладів з урахуванням інформаційного, матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу. Зовнішня система охоплює такі процедури, як стандартизація, ліцензування, акредитація, зовнішнє незалежне оцінювання результатів навчання, інституційний аудит, атестація та сертифікація педагогічних працівників, громадський нагляд та діяльність незалежних установ, оцінювання й забезпечення якості освіти [3].

Подальший розвиток освітніх послуг держава визначає з урахуванням рівності прав державних

Таблиця 1

Порівняльна характеристики бар'єрів входження на ринок освітніх послуг для державних та приватних навчальних закладів

№	Назва бар'єра входження	Характеристика бар'єра входження для	
		державних навчальних закладів	приватних навчальних закладів
1.	Реєстрація суб'єкта	Засновник – орган державної влади від імені держави, відповідна рада від імені територіальної громади (громад).	Засновник – фізична та/або юридична особа.
2.	Ліцензування	Заклади, що діють на день набуття чинності Законом України «Про освіту», отримують ліцензію без проходження процедури ліцензування.	Заклади, що створюються після набуття чинності Законом України «Про освіту», ліцензуються на загальних засадах.
3.	Доступ до державного замовлення	У вищих навчальних закладах залежно від показників їх діяльності з 1 січня 2020 року.	У вищих навчальних закладах залежно від показників їх діяльності з 1 січня 2021 року.
4.	Формування стипендійного фонду	Державою.	Навчальним закладом, якщо передбачено його установчими документами.
5.	Технічне оснащення	Є можливим через участь у публічних закупівлях.	Реалізується завдяки власним та залученим коштам.
6.	Використання субвенцій	За рахунок субвенції не здійснюється з 1 вересня 2016 року фінансування закладів загальної середньої освіти, кількість учнів у яких становить менше 25 осіб.	За рахунок субвенції здійснюється з 1 вересня 2016 року фінансування закладів загальної середньої освіти, кількість учнів у яких становить менше 25 осіб.

Джерело: складено авторами на основі [3; 9; 13]

та приватних навчальних закладів, акцентуючи увагу на якості освітніх послуг як головного індикатора доступу до ринку. Проте на законодавчому рівні потребують чіткого визначення поняття «ринок освітніх послуг» та «суб'єкт ринку освітніх послуг», що дасть можливість здійснювати контроль за вхідними та вихідними бар'єрами на зазначеному ринку, а також вживати превентивних, контролюючих та регуляторних заходів, спрямованих проти обмеження, спотворення чи недопущення конкуренції на конкретному ринку.

Реформування освітньої сфери в Україні пов'язане з оцінюванням якості національної освітньої сфери не відповідно до світових систем освітніх індикаторів (наприклад, таких як Освітні індикатори Ради з освіти Європейського Союзу, Освітні індикатори Міжнародного Консультативного Форуму з освіти для усіх, Освітні індикатори ЮНЕСКО, ОЕСР [1]).

Важливим напрямом державного регулювання ринку надання освітніх послуг є розроблення стандартів для кожного рівня освіти. Фактично стандартизація має на меті визначення єдиних підходів до надання освітніх послуг на різних рівнях освіти, зокрема:

– для початкової школи обов'язковими є результати навчання та компетентності здобувачів освіти, загальний обсяг навчального навантаження у базовому навчальному плані [11];

– для професійно-технічної освіти обов'язковими є вимоги до змісту освіти, рівня професійної кваліфікації випускників, основних обов'язкових засобів навчання та освітнього рівня вступників [12];

– для вищої освіти обов'язковими є компетентність (результати навчання), максимальний обсяг навчального навантаження здобувача, необхідного для досягнення визначених результатів навчання, вимоги до освітніх програм тощо [2].

Для вирішення проблеми якості надаваних освітніх послуг держава визначила пріоритетність розвитку приватної освіти та різних форм здобуття освіти, зокрема дошкільної, якою не охоплено всіх дітей відповідного віку і яка не відповідає наявним потребам у розвитку дитини [10]. Станом на 2019 рік, наприклад, охоплення дошкільною освітою складає лише близько 55% від загальної потреби [15].

Таким чином, відповідно до державного регулювання ринку освітніх послуг держава робить акцент не на формі власності надавача послуг, а на якості надання послуг. За такого регуляторного середовища основна проблема доступу окремого суб'єкта господарювання до ринку надання освітніх послуг полягатиме у його здатності забезпечити достатній рівень якості, який би відповідав вимогам ринку праці. Проте залишається актуальною проблема узгодження надання освітніх послуг не лише за якістю, але й за змістом з потребами ринку праці.

Як зазначають дослідники, наявний стан речей в освіті є причиною неузгодженості ринку освітніх послуг та попиту на ринку праці. Цьому сприяє діючий механізм державного замовлення, відповідно до якого держава може замовляти підготовку фахівців, яких ринок праці може не потребувати. Невідповідність випускників навчальних закладів вимогам ринку праці виникла через відсутність моніторингу потреби у фахівцях, орієнтацію навчальних закладів на попит з боку населення, а не роботодавців [7].

Ринок освітніх послуг вважається найбільш перспективним у світі, оскільки формує фахових спеціалістів, які здатні розвивати економіки різних країн. Обсяг світового ринку освітніх послуг складає понад 100 млрд. дол. За даними міжнародної організації ЮНЕСКО студент витрачає четверту частину свого доходу там, де навчається. В деяких країнах світу надходження від надання освітніх послуг формує більшу частину доходу держави. Таким чином, шляхом відкриття ринку освітніх послуг з повним циклом для зовнішніх абітурієнтів, зокрема, завдяки міжнародним програмам, можна формувати дохід держави й забезпечувати роботою працівників навчальних закладів, що володіють науковими здобутками в інформаційних технологіях, медицині, сільськогосподарських, фізико-математичних, хімічних науках тощо. Однією з таких форм відкриття ринків є програми подвійних дипломів, що станом на 2020 рік в Україні не врегульовані належним чином, як наслідок, неузгоджені обсяг та зміст навчання [16].

Як зазначає А.С. Кобець, для освітньої сфери ринкові відносини не можуть вважатись абсолютними, оскільки ринок відповідає потребам сьогодення, а освіта «закладає основу довгострокового розвитку країни» [5]. З урахуванням наявності різних освітніх рівнів та різноманітності навчальних закладів одним із завдань держави в регулюванні освітнього процесу має бути визначення оптимального державного регулювання, яке передбачало б досягнення двох цілей, таких як відповідність освітнього процесу сучасним потребам ринку та здатність у підготовці фахівців, які спроможні стати творцями довгострокового розвитку України.

Таким чином, на рівні зовнішньої системи оцінювання забезпечення якості освіти потребує впровадження системи освітніх індикаторів відповідно до рівнів освіти, узгодженої з процедурами законодавчо визначених систем забезпечення якості освіти.

Оскільки саморегуляція ринку надання освітніх послуг з урахуванням соціальної важливості освітньої галузі не матиме достатніх суспільних результатів, а право на освіту гарантується державою, то найбільш доцільно розвивати державне регулювання на паритетних умовах. За обмеженого попиту на вищу освіту, зокрема здобуття ступеня магістра, високого попиту на загальну середню освіту та надмірно високого незабезпеченого попиту на дошкільну освіту, державні механізми регулювання ринку надання освітніх послуг мають пройти додаткове реформування, що передбачатиме:

– моніторинг потенційного та реального попиту на освітні послуги за рівнями освіти;

– прогнозування густоти розміщення здобувачів освіти з подальшим визначенням територіальної доступності до відповідних навчальних закладів;

– розроблення типових освітніх програм, які б надавали широкі можливості навчальним закладам доповнювати такі програми з урахуванням потреб здобувачів освіти;

– розроблення методики впровадження державно-приватного партнерства у сфері освіти та визначення системи стимулювання залучення приватного партнера тощо.

Відповідно, шляхом регулювання ринку освітніх послуг держава зможе реалізувати такі функції, як забезпечення діяльності агентів на інституційно-правовій основі, компенсування негативних ринкових ефектів, створення інвестиційного середовища для залучення у сферу освіти коштів приватних структур [6].

Висновки з проведеного дослідження. Незважаючи на розвиток державного регулювання ринку надання освітніх послуг, надалі залишається актуальною проблема вдосконалення механізмів регулювання доступу приватних структур до ринку. Урядова економічна програма визначає ліцензування як один з бар'єрів, подолання якого дасть можливість увійти на ринок надання освітніх послуг суб'єктам, спроможність яких буде здатна відповідати визначеним на державному рівні якісним показникам. Пропозиції щодо розвитку державного регулювання на паритетних умовах потребують розроблення системи індикаторів якості освіти та визначення збалансованого поєднання досягнення інтересів держави щодо її довгострокового розвитку та відповідності освітніх послуг запитам працедавців. Задля цього моніторинг та прогнозування змін у попиті та потребі в освітніх послугах потребують подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дячок Н.В. Професійна мобільність як індикатор якості освіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8(313). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2017_8%281%29__21.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

2. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T141556?an=1897&scop=52641&fcop=53164 (дата звернення: 17.03.2020).

3. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 17.03.2020).

4. Інформаційний портал «ІА «Слово і діло»». URL: https://www.slovoidilo.ua/2017/08/29/infografika/suspilstvo/pryvatni-shkoly-ukrayini-sviti-skilky-pochomu (дата звернення: 28.11.2019).

5. Кобець А.С. Роль держави у функціонуванні ринку освітніх послуг. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=308 (дата звернення: 22.03.2020).

6. Майборода Т.М. Особливості регулювання освітньої сфери в системі національного господарства. *Модернізація освіти. Вісник КНУТД. Серія: Еко-*

номічні науки. 2019. № 2(133). URL: http://jrnl.knutd.edu.ua/index.php/bknutde/article/download/322/347 (дата звернення: 19.03.2020).

7. Мартякова О.В., Снігова С.М., Мудра О.В. Регулювання взаємодії ринків освітніх послуг та праці на основі механізму управління їх якістю. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2013_3_154_168.pdf (дата звернення: 19.03.2020).

8. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 17.03.2020).

9. Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 року № 6. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP150006?an=181&scop=20336&fcop=20572 (дата звернення: 17.03.2020).

10. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 року № 188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n2 (дата звернення: 28.11.2019).

11. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2018 року № 87. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP180087?an=8&scop=362&fcop=411 (дата звернення: 17.03.2020).

12. Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 року № 1135. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP021135?an=21&scop=1167&fcop=1392 (дата звернення: 17.03.2020).

13. Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 року № 1146. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP191146?an=8&scop=476&fcop=500 (дата звернення: 17.03.2020).

14. Ревак Н.Г., Сулим В.Т. Латинська мова (для неспеціальних факультетів) : підручник. 3-тє вид., стереотип. Вінниця : Нова Книга, 2011. URL: https://books.google.com.ua (дата звернення: 17.03.2020).

15. У Міністерстві освіти збираються стимулювати розвиток приватних садочків в Україні. URL: https://www.unian.ua/society/10722153-u-ministerstvi-osviti-zbirayutsya-stimulyuvati-rozvitok-privatnih-sadochkiv-v-ukrajini.html (дата звернення: 28.11.2019).

16. Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти : аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/ukraina-na-mizhnarodnomu-rinku-osvitnikh-poslug-vischoi-osviti (дата звернення: 28.11.2019).

17. Ящук Т.А. Ринок освітніх послуг: сутність та тенденції розвитку. *Інноваційна економіка*. 2013. № 8. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_8_54.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

REFERENCES:

1. Djachok N.V. (2017) Profesijna mobiljnistj jak indykator jakosti osvity [Professional mobility as an indicator of the quality of education]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka [Bulletin of Taras Shevchenko National University]*, № 8(313). Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2017_8%281%29__21.pdf (accessed: 23 March 2020).

2. Zakon Ukrajiny "Pro vyshhu osvitu" [Law of Ukraine "On Higher Education"], 01 July 2014, № 1556-VII. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/T141556?an=1897&scop=52641&fcop=53164 (accessed: 17 March 2020).

3. Zakon Ukrajiny "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]. 05 September 2017, № 2145-VIII. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (accessed: 17 March 2020).

4. Informacijnyj portal "IA "Slovo i dilo"". Available at: https://www.slovoidilo.ua/2017/08/29/infografika/suspilstvo/pryvatni-shkoly-ukrayini-sviti-skilky-pochomu (accessed: 28 November 2019).

5. Kobecj A.S. (2011) Rolj derzhavy u funkcionuvanni rynku osvitnikh poslugh [The role of the state in the functioning of the market of educational services]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok [Public Administration: Improvement and Development]*, № 8. Available at: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=308 (accessed: 22 March 2020).

6. Majboroda T.M. (2019) Osoblyvosti reghuljuvannja osvitnjoji sfery v systemi nacionaljnogho ghospodarstva [Features of regulation of educational sphere in the system of national economy]. *Modernizacija osvity, Visnyk KNUTD. Serija: ekonomichni nauky [Education modernization, KNUTD Bulletin. Series: Economic Sciences]*, № 2(133). Available at: http://jrnl.knutd.edu.ua/index.php/bknutde/article/download/322/347 (accessed: 19 March 2020).

7. Martjakova O.V., Snighova S.M., Mudra O.V. (2013) Reghuljuvannja vzajemodiji rynkiv osvitnikh poslugh ta praci na osnovi mekhanizmu upravlinnja jikh jakistju [Regulation of the interaction of the educational services and labor markets on the basis of the quality management mechanism]. Available at: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2013_3_154_168.pdf (accessed: 19 March 2020).

8. Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 17 March 2020).

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny "Dejaki pytannja nadannja osvitnjoji subvenciji z derzhavnogho bjudzhetu miscevym bjudzhetam" [Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution "Some Issues of Provision of Educational Subvention from the State Budget to Local Budgets"], 14 January 2015, № 6. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/KP150006?an=181&scop=20336&fcop=20572 (accessed: 17 March 2020).

10. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny "Pro Prohramu diyal'nosti Kabinetu Ministriv Ukrayiny" [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine"], 04 October 2019, № 188-IX. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n2 (accessed: 28 November 2019).

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny "Pro zatverdzhennya Derzhavnoho standartu pochatkovoyi osvity" [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the State Standard for Primary Education"], 21 February 2018, № 87. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/KP180087?an=8&scop=362&fcop=411 (accessed: 17 March 2020).

12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro zatverdzhennya Derzhavnoho standartu profesiyno-tekhnichnoyi osvity” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the State standard of vocational education”], 17 August 2002, № 1135. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/KP021135?an=21&scop=1167&fcop=1392 (accessed: 17 March 2020).

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro rozpodil vydatkiv derzhavnoho byudzhetu mizh zakladamy vyshchoyi osvity na osnovi pokaznykiv yikh osvitn’oyi, naukovoyi ta mizhnarodnoyi diyal’nosti” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the allocation of state budget expenditures among higher education institutions based on indicators of their educational, scientific and international activities”], 24 December 2019, № 1146. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/KP191146?an=8&scop=476&fcop=500 (accessed: 17 March 2020).

14. Revak N.H., Sulym V.T. (2011) Latyns’ka mova (dlya nespetsial’nykh fakul’tetiv) : pidruchnyk; vydannya tretye, stereotypne [Latin (for non-specialized faculties) : textbook; third edition, stereotyped]. Vinnytsia : New Book. Available at: https://books.google.com.ua (accessed: 17 March 2020). (in Ukrainian)

15. UNIAN (2019) U Ministerstvi osvity zbyrayut’sya stymulyuvaty rozvytok pryvatnykh sadochkiv v Ukrayini [The Ministry of Education is going to stimulate the development of private gardens in Ukraine]. Available at: https://www.unian.ua/society/10722153-u-ministerstvi-osviti-zbirayutsya-stimulyuvati-rozvitok-privatnih-sadochkiv-v-ukrajini.html (accessed: 28 November 2019).

16. Natsional’nyy instytut stratehichnykh doslidzhen’ (2014). Ukrayina na mizhnarodnomu rynku osvitnikh posluh vyshchoyi osvity. Analitychna zapyska [Ukraine on the international market for higher education education services. Analytical note]. Available at: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/ukraina-na-mizhnarodnomu-rinku-osvitnikh-poslug-vischoi-osviti (accessed: 28 November 2019).

17. Yashchuk T.A. (2013) Rynok osvitnikh posluh: sutnist’ ta tendentsiyi rozvytku [Educational services market: the nature and trends of development] *Innovatsiyna ekonomika [Innovative economy]*, № 8. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_8_54.pdf (accessed: 23 March 2020).

ГЛОБАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЧНИХ ПРОДОВОЛЬЧИХ ЛАНЦЮГІВ

GLOBAL PRECONDITION FOR THE ENVIRONMENTAL INNOVATIONS IMPLEMENTATION IN THE ORGANIC FOOD CHAINS FORMATION PROCESS

УДК 504+338.43
https://doi.org/10.32843/bses.51-10

Самойлик Ю.В.
д.е.н., доцент,
професор кафедри економіки
та міжнародних економічних відносин
Полтавська державна аграрна академія
Вернигора М.В.
здобувач
Полтавська державна аграрна академія

Samoilyk Iuliia
Poltava State Agrarian Academy
Vernygora Maxym
Poltava State Agrarian Academy

У статті набули подальшого розвитку рекомендації щодо впровадження екологічних інновацій у процес формування органічних продовольчих ланцюгів. Розглянуто концептуальні підходи до обґрунтування сутності екологічних інновацій, досліджено їх види. Проведено оцінювання інтегрального індексу екологічної ефективності. Він є таблицею показників, яка підкреслює лідерів та відставання в екологічній діяльності, дає можливість проаналізувати кращі практики та отримати рекомендації для країн, які прагнуть бути лідерами в галузі сталого розвитку. Виявлено, що Україна займає 109 позицію за рівнем екологічної ефективності серед 180 країн світу та посідає 25 місце серед 29 країн регіону Східної Європи та Євразії. Обґрунтовано напрями впровадження екологічних інновацій в органічний продовольчий ланцюг. Виявлено основні тенденції розвитку органічного виробництва у світі. З'ясовано, що європейські країни є лідерами у виробництві та споживанні органічної продукції, при цьому Україна має значний потенціал для розвитку цього напряму та значною мірою потребує екологічних інновацій, таких як нові сорти органічної продукції, інноваційні органічні засоби захисту рослин, цифрові технології для відстеження шкідників, стану ґрунту та посівів.
Ключові слова: *екологічні інновації, індекс екологічної ефективності, продовольчий ланцюг, органічне виробництво.*

В статье получили дальнейшее развитие рекомендации по внедрению экологических инноваций в процесс формирования органических продовольственных цепей. Рассмотрены концептуальные подходы к обоснованию сущности экологических инноваций, исследованы их виды. Проведено оценивание интегрального индекса экологической эффективности. Он является таблицей показателей, которая подчеркивает лидеров и отставание в экологической деятельности, дает возможность проанализировать лучшие практики и получить рекомендации для стран, которые стремятся быть лидерами в области устойчивого развития. Выявлено, что Украина занимает 109 позицию по уровню экологической эффективности среди 180 стран мира и 25 место среди 29 стран региона Восточной Европы и Евразии. Обоснованы направления внедрения экологических инноваций в органическую продовольственную цепь. Выявлены основные тенденции развития органического производства в мире. Выяснено, что европейские страны являются лидерами в производстве и потреблении органической продукции, при этом Украина имеет значительный потенциал для развития этого направления и в значительной степени нуждается в экологических инновациях, таких как новые сорта органической продукции, инновационные органические средства защиты растений, цифровые технологии для отслеживания вредителей, состояния почвы и посевов.
Ключевые слова: *экологические инновации, индекс экологической эффективности, продовольственная цепь, органическое производство.*

In the article recommendations for the eco-innovations implementation in the process of organic food chain formation further developed. Conceptual approaches to substantiation of the eco-innovations essence have been considered, their kinds have been investigated. The integral index of ecological efficiency has been estimated. The 2018 Environmental Performance Index (EPI) has been calculated for 180 countries by 24 indicators in ten categories covering the health of the environment and ecosystem viability. These indicators allow us to evaluate at a national level how close the countries are to the established environmental policy goals as well as to the goals of sustainable development in the global environment. The EPI is a scorecard highlighting leaders and environmental gaps, analyzing best practices and providing guidance to countries seeking to be leaders in sustainable development. It has been revealed that Switzerland is leading by the indicator of the country's environmental performance. Particularly high rates this country demonstrates in terms of air quality and climate protection. India and Bangladesh have some of the lowest environmental performance. In the region of Eastern Europe and Eurasia (to which Ukraine also belongs), Slovakia ranks 70.6 in terms of environmental performance. Ukraine ranks 109th in terms of environmental performance among 180 countries in the world and 25th among 29 countries in the region. The directions of eco-innovations implementation in the organic food chain have been justified. There are dissemination of information on organic technologies, their advantages, features of implementation and environmental impact; inventing new varieties of organic crops; improvement of organic technologies in the field of pest and weed control; ensuring the adherence to organic technologies in the processing of agricultural products; reduction of the organic production cost due to the production scale; strengthening the quality and environmental control of soils and the environment; introduction of digital technologies in organic production.
Key words: *eco-innovation, Environmental Performance Index, food chain, organic production.*

Постановка проблеми. Продовольча безпека – це одне з головних стратегічних завдань, яке потребує постійного вирішення як на локальних, так і на глобальному рівнях. Цей процес є багатовекторним та охоплює різні взаємопов'язані сфери господарської діяльності. Формування продовольчих ланцюгів у сучасних умовах здійснюється за новим механізмом, який, на відміну від загальноприйнятого, реалізується під дією низки чинників, що виходять за межі формальних кордонів. Все більшого значення в процесі формування продовольчих ланцюгів набуває екологічна складова частина, яка супроводжує всі стадії створення продуктів. Екологічні інновації набувають все більшої популярності.

Одним із провідних напрямів впровадження екологічних інновацій у процес формування продовольчих ланцюгів є розвиток органічного виробництва. Цей напрям передбачає екологізацію виробництва, технологій, ґрунту, навколишнього

середовища та кінцевого продукту, що сприяє створенню позитивного впливу на всі сфери життя та господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічний фактор останнім часом привертає все більше уваги. Доцільними для наукового аналізу є праці таких науковців, як Т.В. Кузнєцова, Л.Г. Сіпайло, О.В. Лапко, А.І. Мартієнко, С.А. Бондаренко, В.А. Фостолович [1–4]. Дослідження наведених учених тісно взаємопов'язані з економічною складовою частиною розвитку суспільства, а також із соціальною сферою. Значна увага в наукових працях приділяється екологічним інноваціям у різних сферах. При цьому все більше з'являється досліджень, присвячених питанням впровадження екологічних інновацій на певних стадіях формування продовольчих ланцюгів. Щодо практичного впровадження, то екологічні інновації найбільше проявляються в органічному виробництві, водночас темпи поширення цього напряму діяльності невисокі. Таким чином, розвиток наукових підходів до впровадження екологічних інновацій у процес формування органічного продовольчого ланцюга є актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення глобальних передумов та обґрунтування необхідності впровадження екологічних інновацій під час формування органічних продовольчих ланцюгів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання екологічних інновацій розглядається на різних рівнях управління та галузях національної економіки. Аграрна сфера входить у трійку тих галузей, які мають найбільший вплив на навколишнє середовище. При цьому означений сектор економіки тією чи іншою мірою розвивається майже в усіх країнах світу. Таким чином, проблема екологізації аграрної сфери має глобалізаційний характер, тому саме цей сектор економіки потребує нагальної уваги щодо необхідності розвитку та впровадження екологічних інновацій.

Екологічна інновація – це результат творчої діяльності, що спрямована на розроблення, створення та впровадження нововведень у вигляді нової продукції, технології, методу, форми організації виробництва, що безпосередньо або опосередковано сприяє зниженню екодеструктивного впливу виробництва та споживання на навколишнє середовище й вирішенню екологічних проблем [1, с. 175]. Інноваційна діяльність спрямована перш за все на задоволення екологічних потреб суспільства, що забезпечують виробництво та застосування засобів захисту довкілля від забруднення, заміну екологічно несприятливих виробів і послуг екологічно більш досконалими чи такими, що сприяють зниженню матеріало- та енергоємності, систем. Це забезпечить економічне благополуччя підприємств та екологічну рівновагу в системі «людина – навколишнє середовище» [3].

Проблемою погіршення якості навколишнього середовища переймається більшість країн світу. Для оцінювання екологічних тенденцій кожна країна використовує як загальні, так і специфічні показники. Для глобального порівняння найбільш комплексною є методика, розроблена Йельським університетом США [4], що передбачає розрахунок інтегрального показника, а саме індексу екологічної ефективності (Environmental Performance Index). Індекс екологічної ефективності у 2018 р. (EPI) розраховувався для 180 країн за 24 показниками ефективності в десяти категоріях, що охоплюють здоров'я (стан) навколишнього середовища та життєздатність екосистеми. Ці показники дають змогу оцінити на національному рівні те, наскільки близькі країни до встановлених цілей екологічної політики, а також цілей сталого розвитку у глобальному середовищі (рис. 1).

Виявлено, що основні недоліки особливо яскраво виражені в районах сталого сільського господарства, водних ресурсів, поводження з відходами, що несуть загрози біорізноманіттю. У розрізі регіонів світу найвищі показники індексу екологічної ефективності мають країни Європи (перші 17 країн у рейтингу зі значенням показника понад 75,9) (рис. 2).

Такі значення підкреслюють стійкий взаємозв'язок рівня економічного та екологічного розвитку. Чим вище рівень господарської активності та якості життя в країні, тим більше уваги приділяється екологічній політиці. Європейське законодавство в галузі захисту екології є одним із найжорсткіших серед регіонів світу. Країни Європи постійно звертають увагу на цілі сталого розвитку, формуючи свою стратегію. Також країни-лідери мають значний природно-кліматичний потенціал, який за правильного ощадливого використання може забезпечити сталий розвиток країн у його класичній інтерпретації. У регіоні Тропічної Африки лідируючу позицію займають Сейшельські острови зі значенням індексу екологічної ефективності 66,02, займаючи у загальному рейтингу 39 позицію. Країни цього регіону здебільшого перебувають на останніх позиціях цього рейтингу. Для пояснення такого стану варто ще раз підкреслити, що індекс екологічної ефективності насамперед характеризує не стан екології, а активність та ефективність екологічної політики, наближеність країни до досягнення цілей сталого розвитку. Загальний стан екології африканських країн можна охарактеризувати як середній, при цьому активних заходів щодо реалізації цілей сталого розвитку у цьому регіоні не вживається. Негативним явищем для екології країн, що розвиваються, є розміщення на їх території відходів розвинених країн. Серед країн Карибського басейну лідирують Трінідат і Тобаго з показником індексу 67,36, серед країн Латинської Америки – Коста-Ріка (67,85). Ці регіони можна

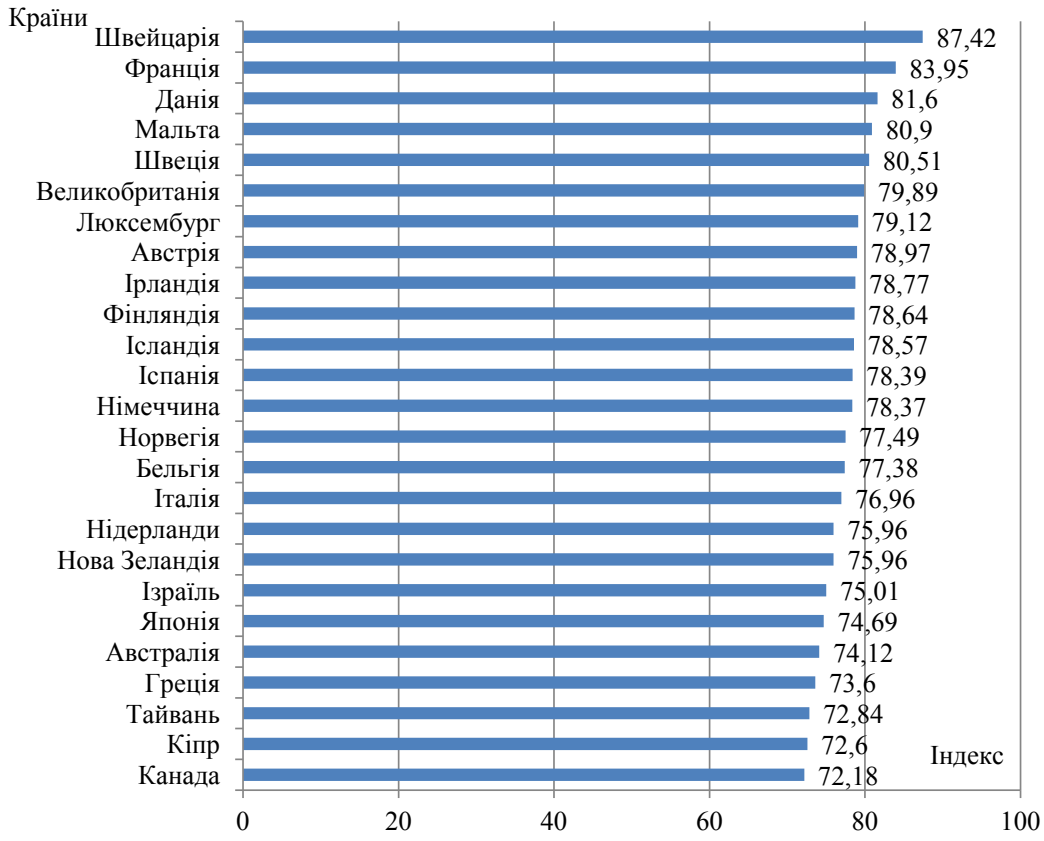

Рис. 1. Рейтинг країн світу за найвищим значенням інтегрального індексу екологічної ефективності (Environmental Performance Index), 2018 р.

Джерело: узагальнено авторами за [4]

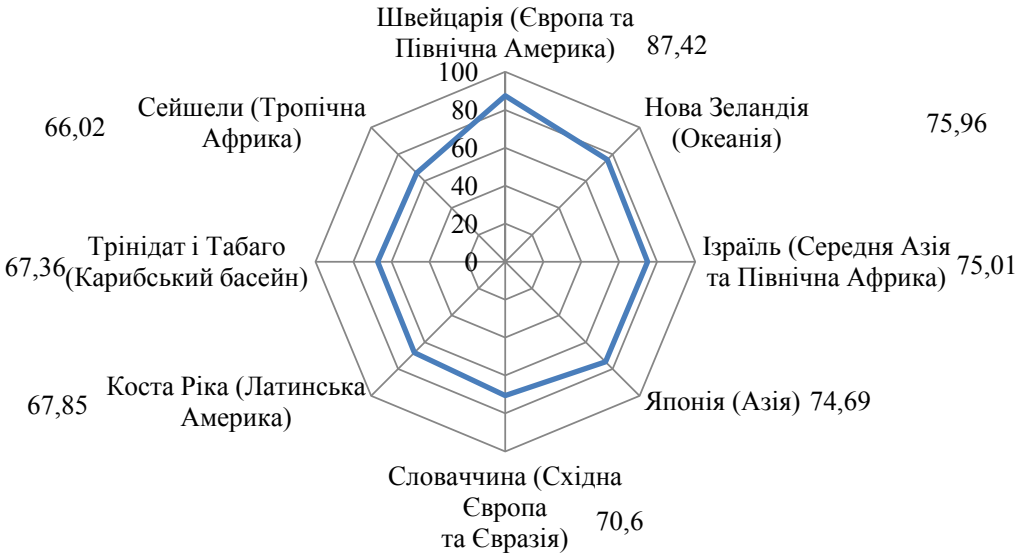

Рис. 2. Країни-лідери за інтегральним індексом екологічної ефективності (Environmental Performance Index) в розрізі регіонів світу, 2018 р.

Джерело: узагальнено авторами за [4]

вважати порівняно екологічно чистими зі значним природнім потенціалом, також уряд країн ставить екологічні питання на високі позиції разом зі стратегічно важливими проблемами. Щодо Азійського континенту, то лідером за індексом екологічної ефективності є Японія (74,69). Варто зазначити, що цей показник розраховується без урахування радіаційного забруднення. Японія, займаючи лідируючі позиції в економіці та маючи проблеми з екологією через активну діяльність та проблеми з

радіаційним забрудненням, багато уваги та інвестицій спрямовує в екологічні інновації. Великий внесок у вирішення екологічних проблем здійснює Ізраїль, який є лідером у Середній Азії та Північній Африці за індексом екологічної ефективності.

У регіоні Східної Європи та Євразії (до якого також належить Україна) за індексом екологічної ефективності лідирує Словаччина з показником 70,6. Також до лідерів регіону належать Литва, Болгарія, Чехія, Словенія зі значенням індексу екологічної ефективності понад 67. Загалом у регіоні для оцінювання цього показника було вибрано 29 країн. На останніх позиціях перебувають Боснія і Герцеговина (41,84) та Узбекистан (45,88). Україна посідає 25 місце в регіоні та 109 у світі зі значенням 52,87.

З усіх можливих екологічних інновацій найбільшу увагу привертають ті, які можуть бути впроваджені під час формування продовольчих ланцюгів, оскільки саме у виробництві продуктів харчування задіяні всі країни світу, а сам процес здійснює один із найбільших впливів на екологію. Актуальним напрямом розвитку продовольчої сфери є впровадження органічних технологій вирощування та виробництва агропродовольчої продукції.

Органічна продукція є екологічно чистою продукцію, виготовленою на основі застосування безвідвальної технології обробітку ґрунту, без використання мінеральних добрив, гербіцидів, пестицидів, генетично модифікованих елементів та інших компонентів, що змінюють природний смак, запах та колір продукту [2]. Виробництво органічної продукції має низку конкурентних переваг як з точки зору підприємств, так і з позиції споживача. Серед них варто виділити такі, як висока якість та безпечність продукції, що досягаються насамперед за рахунок відсутності залишків пестицидів, отрутохімікатів, генетично модифікованих організмів тощо; позитивний вплив на здоров'я людини; безпечність для навколишнього середовища; позитивний вплив на відтворення природних ресурсів, зокрема родючості ґрунтів; збереження поживних речовин; підвищення якості та безпечності продуктів переробки. Органічний напрям набуває все більшого поширення у світі (табл. 1).

Так, 77,8%, або 186 країн, розвивають органічне виробництво. Найбільш популярним цей напрям є для країн Європи, 48 країн у цьому регіоні, або 94,1%, розвивають цей вид діяльності. В Азійському регіоні органічним виробництвом охоплені 82,4%, або 42 країни. Стосовно Африки, Латинської Америки та Карибського басейну, то в цих країнах органічним виробництвом охоплено 77% та 68,8% країн. У Північній Америці це 3 з 4 країн, в Океанії – 13 з 24 країн. Загальна площа сільськогосподарських угідь, що вважаються органічними, у 2018 р. становила 71 519,7 тис. га. Найбільша площа органічних земель розташована в Океанії (35 999,4 тис. га, що становить 50,3% усіх органічних земель). У цьому регіоні розташована Австралія, яка є лідером за площами органічних земель не лише в регіоні, але й у світі. Європа посідає друге місце за площею органічних земель (15 635,5 тис. га, або 23% від загальної площі органічних земель). У розрахунку на одну особу найбільше споживається в Північній Америці, а саме 119,9 євро. Друге місце посідають європейські країни, маючи 50,5 євро на особу, в Океанії споживання органічної продукції становить 33,5 євро. В інших регіонах цей показник є значно нижчим.

Основними напрямами впровадження екологічних інновацій під час формування органічних продовольчих ланцюгів є поширення інформації про органічні технології, їх переваги, особливості впровадження та вплив на навколишнє середовище; винайдення нових сортів органічних сільськогосподарських культур; удосконалення органічних технологій у напрямі боротьби зі шкідниками та бур'янами; забезпечення дотримання органічних технологій під час перероблення сільськогосподарської продукції; зниження собівартості органічної продукції за рахунок масштабу виробництва; посилення контролю за якістю та екологічним станом ґрунтів та навколишнього

Таблиця 1

Показники охоплення органічним виробництвом регіонів світу, 2018 р.

Регіони світу	Країни, у яких розвивається органічне сільське господарство	Частка країн з органічним виробництвом у загальній кількості країн у регіоні, %	Площа органічних земель, га	Споживання органічної продукції на особу, євро
Африка	47	77,0	2 003 976	0,01
Азія	42	82,4	6 537 226	2,4
Європа	48	94,1	15 635 505	50,5
Латинська Америка і Кариби	33	68,8	8 008 581	1,5
Північна Америка	3	75,0	3 335 002	119,9
Океанія	13	54,2	35 999 373	33,5
Світ	186	77,8	71 519 663	12,9

Джерело: узагальнено авторами за джерелами [4; 6]

середовища; впровадження цифрових технологій під час органічного виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасний світ характеризується посиленням антропогенного навантаження, зумовленого підвищеною економічною активністю провідних країн світу. За таких умов уваги насамперед заслуговує екологічна складова частина господарської діяльності. Міжрегіональні та світові порівняння свідчать про те, що найбільший внесок у покращення екології здійснюють країни Західної Європи. За індексом екологічної ефективності Україна посідає 25 місце серед 29 країн регіону Східної Азії та Євразії, а також 109 місце у світі. Така позиція підкреслює необхідність удосконалення екологічної політики України. Насамперед екологічних інновацій потребує продовольча сфера, зокрема органічний продовольчий ланцюг. Органічне виробництво набуває все більшого поширення в усіх регіонах світу. Європейські країни є лідерами у виробництві та споживанні органічної продукції. Україна має значний потенціал для розвитку цього напряму, при цьому значною мірою потребує екологічних інновацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кузнєцова Т.В., Сіпайло Л.Г. Напрямки впровадження екологічних інновацій в промисловому комплексі регіону. *Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 19–21 травня 2011 р. Львів : Львівська політехніка, 2011. С. 175–177.

2. Самойлик Ю.В. Особливості органічного виробництва овочів, плодів і ягід в агроструктурах різного типу. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 4. С. 22–26.

3. Фостолович В.А. Екологічні інновації – основа збалансованого розвитку суспільства. *Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал*. URL: http://magazine.faaf.org.ua/ekologichni-innovacii-osnova-zbalansovanogo-rozvitku-suspilstva.html (дата звернення: 16.03.2020).

4. Environmental performance index 2018. URL: https://epi.envirocenter.yale.edu (дата звернення: 16.03.2020).

5. Global Organic Market Access (GOMA). A project of FAO, IFOAM and UNCTAD. URL: http://www.goma-organic.org (дата звернення: 16.03.2020).

6. Organic World. URL: http: //www.organic-world.net/statistics-data-sources.html (дата звернення: 16.03.2020).

REFERENCES:

1. Kuznietsova T.V., Sipailo L.H. (2011) Napriamky vprovadzhennia ekolohichnykh innovatsii v promyslovomu kompleksi rehionu. Problemy formuvannya ta rozvytku innovacijnoyi infrastruktury [Areas of implementation of environmental innovations in the industrial complex of the region] : mizhnar. nauk.-prakt. konf. 19-21 travnia 2011 r. : tezy dop. Lviv : Lvivska politekhnika, pp. 175–177.

2. Samoilyk Yu.V. (2016) Osoblyvosti orhanichnoho vyrobnytstva ovochiv, plodiv i yahid v ahrostrukturakh riznoho typu [Features of organic production of vegetables, fruits and berries in agricultural structures of various types]. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment, 2016, vol. 4, pp. 22–26.

3. Fostolovych V.A. Ekolohichni innovatsii – osnova zbalansovanoho rozvytku suspilstva [Eco-innovation is the basis for a balanced development of society]. Oblik i finansy APK: bukhhalterskyi portal. [Online]. Available at: http://magazine.faaf.org.ua/ekologichni-innovacii-osnova-zbalansovanogo-rozvitku-suspilstva.html (accessed: 16 March 2020).

4. Environmental performance index 2018. [Online]. Available at: https://epi.envirocenter.yale.edu (accessed: 16 March 2020).

5. Global Organic Market Access (GOMA). A project of FAO, IFOAM and UNCTAD. [Online]. Available at: http://www.goma-organic.org (accessed: 16 March 2020).

6. Organic World. [Online]. Available at: http://www.organic-world.net/statistics-data-sources.html (accessed: 16 March 2020).

ПЕРСПЕКТИВИ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
PROSPECTS OF THE AGRARIAN SECTOR MACROECONOMIC DEVELOPMENT

УДК 530.192:330](045)
https://doi.org/10.32843/bses.51-11

Чіп Л.О.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної теорії
та економічних досліджень
Полтавська державна аграрна академія

Chip Liudmyla
Poltava State Agrarian Academy

Стаття присвячена питанням розвитку аграрного сектору в макроекономічному вимірі. Обґрунтовано, що останніми роками відбувається глобалізація кордонів розвитку цієї галузі економіки, все більше національний сегмент стає залежним від зовнішньоекономічних чинників. Доведено, що в умовах світової економічної кризи у 2020 році майже всі галузі економіки скорочуються, при цьому аграрний сектор має перспективи до розвитку за новим вектором. Розраховано, що створена додана вартість в Україні у 2018 році становила 3 017 млрд. грн., що у 3 рази більше, ніж у 2010 році. Найбільшу питому вагу в структурі валової доданої вартості в Україні, крім інших видів діяльності, має додана вартість сільського господарства, яка збільшилась у 4,3 рази. Загалом це є позитивним, однак підкреслює сировинну орієнтацію цього галузевого напряму економічної діяльності. З початком 2020 року темпи виробництва й продажу аграрної продукції уповільнились. Обґрунтовано, що в умовах економічної кризи, яка характеризується падінням світових цін на сільськогосподарську сировину, закриттям кордонів, доцільною є переорієнтація на внутрішній ринок, зокрема в напрямі виробництва продовольчих товарів з високою доданою вартістю.

Ключові слова: *аграрний сектор, макроекономічний розвиток, економічна криза, валова додана вартість, індекс виробництва, агропродовольча продукція.*

Статья посвящена вопросам развития аграрного сектора в макроэкономическом измерении. Обосновано, что в последние годы происходит глобализация границ развития этой отрасли экономики, все больше национальный сегмент становится зависимым от внешнеэкономических факторов. Доказано, что в условиях мирового экономического кризиса в 2020 году почти все отрасли экономики сокращаются, при этом аграрный сектор имеет перспективы к развитию по новому вектору. Рассчитано, что созданная добавленная стоимость в Украине в 2018 году составляла 3 017 млрд. грн., что в 3 раза больше, чем в 2010 году. Наибольший удельный вес в структуре валовой добавленной стоимости в Украине, кроме других видов деятельности, имеет добавленная стоимость сельского хозяйства, которая увеличилась в 4,3 раза. В целом это является положительным, однако подчеркивает сырьевую ориентацию этого отраслевого направления экономической деятельности. С началом 2020 года темпы производства и продажи аграрной продукции замедлились. Обосновано, что в условиях экономического кризиса, который характеризуется падением мировых цен на сельскохозяйственное сырье, закрытием границ, целесообразной является переориентация на внутренний рынок, в частности в направлении производства продовольственных товаров с высокой добавленной стоимостью.

Ключевые слова: *аграрный сектор, макроэкономическое развитие, экономический кризис, валовая добавленная стоимость, индекс производства, агропродовольственная продукция.*

The article is devoted to the issues of agricultural sector development in macroeconomic dimension. It has been substantiated that in recent years a borders globalization of this sector economy development has been, more and more national segment is becoming dependent on foreign economic factors. The main problems of the current economic crisis have been analyzed: the closure of borders, domestic wholesale and retail markets, establishments of the trading system, beauty industry, entertainment, tourism, education, a number of industrial enterprises, consulting, marketing, advertising agencies, reduction of efficiency of energy companies. In such circumstances, only the agricultural industry hopes to receive certain results and secure budget revenues. The macroeconomic situation in the agrarian market is characterized by the imbalance of supply and demand, the inability to accurately forecast prices and exchange rates, the required sales volumes, the structure of demand and the quality of infrastructure. It has been proved that in the context of the global economic crisis in 2020, almost all economy sectors are shrinking, but the agrarian sector having prospects for new vector development. The value added created in Ukraine in 2018 was estimated to be UAH 3 017 billion, which is 3 times more than in 2010. The largest share in the structure of gross value added in Ukraine, among other activities, is taken by the rural value added, which increased 4.3 times. On the whole it has been positive, but it emphasizes the raw material orientation of this sector of economic activity. Since the beginning of 2020, the pace of agricultural production and sales has slowed. It is substantiated that the main destructive factors for the agrarian industry are: falling world prices, declining imports from leading market players, closing borders, complicating logistics schemes, increasing requirements for the quality and safety of agricultural products. However, any crisis can be an incentive for development along the new trajectory. The problems of trade in foreign markets stimulate development in the domestic segment. During the current crisis, food is increasing in demand. In such circumstances, it is advisable to develop food production (with high added value) to meet domestic needs. It is advisable to develop feed production, which, in turn, will help to reduce the cost of livestock production, and therefore the volume of its production.

Key words: *agrarian sector, macroeconomic development, economic crisis, gross value added, production index, agro-food products.*

Постановка проблеми. В умовах економічної кризи, яка охопила у 2020 році весь світ, виникає негайна необхідність прогнозування економічної поведінки основних суб'єктів та обґрунтування оптимальних сценаріїв розвитку. У цей складний час майже всі галузі виявились «паралізованими» через глобальну проблему коронавірусу, відбувається закриття кордонів, внутрішніх оптових та роздрібних ринків, закладів системи торгівлі, індустрії краси, розваг, туризму, освіти, низки промислових підприємств, консалтингових, маркетингових, рекламних агенцій, зниження ефективності енергетичних компаній. За таких умов лише аграрна галузь подає надії на отримання певних результатів та забезпечення надходжень до бюджету. Макроекономічна ситуація на аграрному ринку характеризується нині незбалансованістю попиту та пропозиції, неможливістю точного прогнозування цін та валютних курсів, необхідних обсягів продажу, структури попиту та якості інфраструктури. Отже, актуальним є питання оцінювання поточного стану та обґрунтування можливих прогнозів щодо розвитку аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції та перспективи розвитку аграрного сектору економіки постійно привертають увагу науковців. Ці питання розкриті в працях О. Амосова, Г. Анісімової, В. Андрійчука, В. Бакуменка, В. Бойка, Л. Вдовенко, С. Вдовенко, М. Габ, Ю. Губені, Б. Губського, С. Дем'яненка, С. Кваші, П. Макаренка, А. Михайлова, В. Трегобчука, Ю. Самойлик, Р. Фатхутдинова та інших науковців.

Актуальність постійного дослідження проблематики аграрного комплексу підкреслюється в дослідженнях А. Михайлова, який зазначає, що, «окрім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, аграрний сектор України безперечно спроможний на вагомий внесок у вирішення світової проблеми голоду. Подальше входження до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов, а відповідно – подальшого удосконалення аграрної політики» [4].

На думку М. Габ, Г. Анісімової, «зростання глобального продовольчого попиту, підвищення цін на продукти харчування, кліматичні зміни, які провокують непередбачуваність товарної пропозиції на світовому аграрному ринку – все це дедалі більше вимагає приділення уваги інноваційній складовій розвитку аграрного сектору» [2].

Подібний підхід можна простежити у працях таких учених, як Ю. Самойлик, Я. Малиш, К. Петрушко, які зазначають, що «глобалізаційний розвиток зумовлює потребу змін національних умов управління агропродовольчим ринком, при цьому необхідно враховувати посилення інтеграційних процесів у світі; високий рівень інформатизації всіх сфер життєдіяльності; зростання чисельності населення, як наслідок, підвищення потреб, отже, попиту на продовольство; підвищення світових цін на продовольчі товари; перерозподіл агропродовольчого ринку між провідними виробниками; нові вимоги до якості продукції та технологій; посилення науково-технічного прогресу в агропродовольчій сфері; зменшення доданої вартості сільського господарства у ВВП розвинутих країн світу у зв'язку з розвитком інших високотехнологічних сфер» [5, с. 53]. Л. Вдовенко і С. Вдовенко вважають, що «аграрний сектор є пріоритетним і стратегічним сектором економіки України, який впродовж останніх років показує позитивну динаміку розвитку, є ефективним в порівнянні з іншими галузями та займає значну частку в експорті сільськогосподарської продукції, тому є необхідність закріплення наявних результатів діяльності та збереження конкурентних позицій на світовому продовольчому ринку» [1, с. 113].

Ми цілком погоджуємося з позицією науковців щодо суттєвого впливу глобальних чинників на аграрний сектор і вважаємо, що в умовах значної економічної кризи 2020 року необхідно з'ясувати, які перспективи має аграрна галузь в поточних умовах.

Постановка завдання. Метою статті є діагностика досягнутого рівня розвитку національного аграрного сектору та виявлення загроз і можливостей на макрорівні для цієї сфери в деструктивних умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток аграрного сектору економіки України останніми роками можна вважати таким, що динамічно розвивається. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та продуктивність галузі є високими, що останніми роками забезпечувало прибутковість, при цьому йдеться насамперед про галузь рослинництва, яка з кожним роком все більше орієнтується на експорт. Галузь тваринництва постійно скорочується й має все меншу частку в структурі агропромислового виробництва. Основними ознаками сучасного розвитку рослинництва є: поглиблення спеціалізації в напрямі високоліквідних культур (кукурудза на зерно, соняшник, озима пшениця, соя); посилення інтенсифікації виробництва; вдосконалення технологій вирощування; підвищення урожайності та стійкості рослин до шкідників; збільшення експортних операцій; налагодження нових міжнародних зв'язків; монополізація національного аграрного ринку; поглиблення сировинної орієнтації в аграрному виробництві.

Місце аграрного сектору в економіці демонструють показники валової доданої вартості (рис. 1). Загалом створена додана вартість в Україні у 2018 році становила 3 017 млрд. грн., що на 2 024,8 млрд. грн., або у 3 рази, більше, ніж у 2010 році. Найбільшу питому вагу в структурі валової доданої вартості в Україні, крім інших видів діяльності (36,7%), має промисловість (746,1 млрд. грн., 24,8%).

З промисловості виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів складає 4,2% у загальній доданій вартості економіки (за даними 2017 року). Вагомою є частка оптової та роздрібної торгівлі, а також ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів, а саме 15,6% (471,5 млрд. грн.). Щодо сільського господарства, то за доданою вартістю в національній економіці ця галузь посідає четверте місце з часткою 11,9% (360,7 млрд. грн.), при цьому порівняно з 2010 роком спостерігається суттєве збільшення доданої вартості сільського господарства та рибного господарства, а саме на 277,8 млрд. грн., або у 4,3 рази. Суттєве зростання валової доданої вартості сільського господарства є позитивним. Однак сировинна орієнтація цієї галузі негативно відображається на економічному зростанні країни загалом. Для порівняння, частка доданої вартості сільського господарства в економіці Німеччини складає менше 1%, при цьому країна майже повністю покриває свої потреби

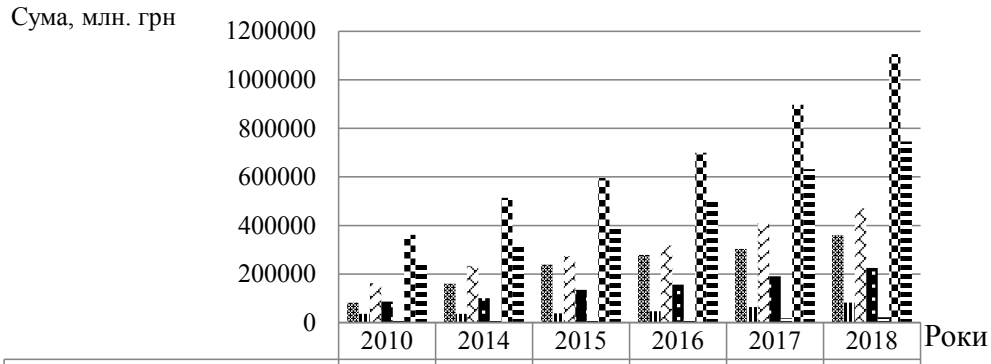

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Сільське, лісове та рибне господарство	82948	161145	239806	279701	303949	360757
Будівництво	36648	36876	38928	47457	64431	82924
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	162171	233702	273989	318075	409994	471456
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	87269	100889	134978	156745	191209	225989
Тимчасове розміщування й організація харчування	10105	9927	11946	15551	18727	23123
Інші види економічної діяльності	362260	514938	596598	700267	898364	1106645
Промисловість	250774	325242	393142	505432	632887	746066

Рис. 1. Динаміка показників складу і структури валової доданої вартості в Україні, 2010-2018 рр., млн. грн., %

Джерело: узагальнено автором за [6]

в продукції сільського господарства за рахунок власного виробництва. Низька частка аграрного сектору зумовлена розвитком виробництва товарів з високою доданою вартістю.

У постійних цінах 2010 року вартість валової продукції сільського господарства у 2018 році становила 269,4 млрд. грн., що в 1,8 рази більше, ніж у 2000 році, та на 38,2% більше, ніж у 2010 році (табл. 1).

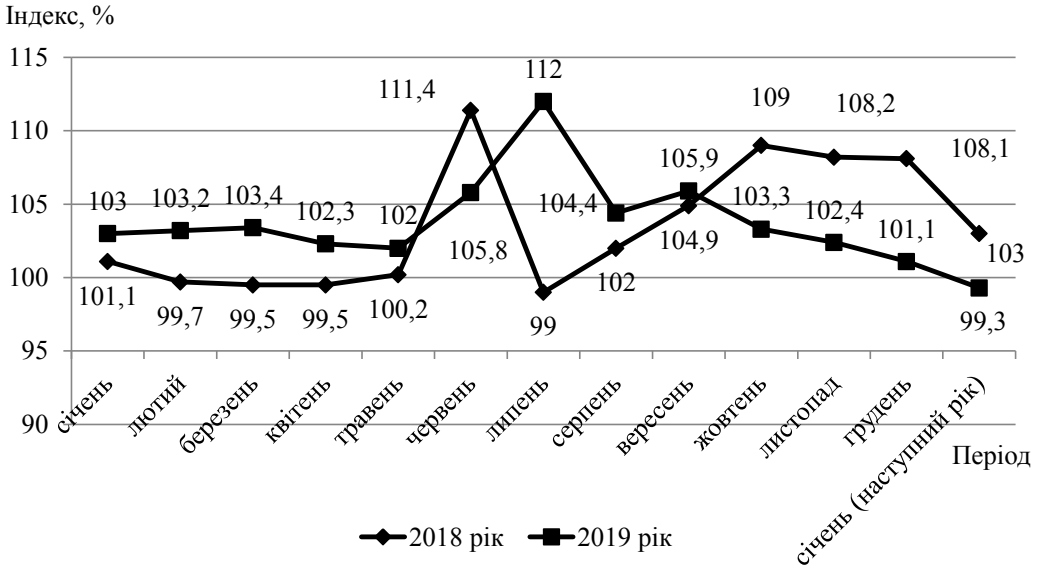

Рис. 2. Динаміка індексів сільськогосподарської продукції, 2018–2019 роки у відсотках до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком

Джерело: узагальнено автором за джерелом [6]

Таблиця 1

Динаміка валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 року, млн. грн., 2000–2018 роки

Види продукції	2000 рік	2005 рік	2010 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2018 рік у % до:	
								2000 року	2010 року
Продукція сільського господарства	151 022	179 606	194 887	239 467	254 641	249 157	269 408	178,4	138,2
продукція рослинництва	92 838,9	114 480	124 554	168 439	185 052	179 475	198 658	214,0	159,5
зернові та зернобобові	27 189,4	41 744,7	41 633	63 421	69 464,2	65 169,8	74 076,8	272,4	177,9
технічні	16 812,5	22 534,8	33 031,2	50 172,8	57 844,8	56 143,1	64 127,9	381,4	194,1
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	35 029,3	37 236,2	37 996,5	43 439,4	44 821,9	44 859	45 416,7	129,7	119,5
культури плодові та ягідні, виноград	6 315,5	7 172,5	6 919,6	8 027,4	7 489,4	7 745	9 298,8	147,2	134,4
культури кормові	6 237,3	5 204,2	4 086,4	3 738	3 747,1	3 547,9	3 579,4	57,4	87,6
інша продукція рослинництва	1 254,9	587,5	887,4	-359,6	1 684,7	2 009,8	2 158,5	172,0	243,2
Продукція тваринництва	58 183,3	65 125,9	70 332,4	71 028,3	69 588,4	69 682,4	70 750	121,6	100,6
сільськогосподарські тварини (вирощування)	21 567,2	23 292,3	31 237,4	33 859,3	33 916,2	33 680,7	35 039	162,5	112,2
молоко	30 236,9	32 954,7	28 533	26 926,9	26 321,8	26 061,2	25 520,2	84,4	89,4
яйця	3 880,9	5 780,8	7 935,1	7 809,7	7 026,9	7 215,6	7 506,9	193,4	94,6
вовна	14,1	13,3	17,6	9,4	8,6	8,2	8	56,7	45,5
інша продукція тваринництва	2 484,2	3 084,8	2 609,3	2 423	2 314,9	2 716,7	2 675,9	107,7	102,6

Джерело: узагальнено автором за джерелом [6]

У структурі валової продукції сільського господарства найбільшу питому вагу має рослинництво, а саме 73,7%, що порівняно з 2000 роком на 12,2 п. п. більше. Суттєве зростання частки рослинництва спостерігається протягом останніх років, що значно пов'язано зі структурою світового попиту та місцем України на міжнародному аграрному ринку, оскільки велика частка виробленої аграрної продукції в Україні експортується. Змінилась також структура виробництва продукції рослинництва. Якщо у 2000 році частка зернових та зернобобових культур становила 18%, а їх виробництво в постійних цінах 2010 року мало 27,2 млрд. грн., то у 2018 році питома вага зросла до 27,5%, а виробництво – до 74,1 млрд. грн. Збільшились питома вага та виробництво технічних культур, а саме з 11,1% до 23,8% та з 16,8 млрд. грн. до 64,1 млрд. грн.

Питома вага продукції тваринництва зменшилась із 38,5% до 26,3%, а у вартісному виразі становила 70,8 млрд. грн., що відповідає рівню 2010 року.

Кризові економічні явища початку 2020 року суттєво впливають на динаміку аграрного ринку. Для національної сільськогосподарської галузі січень та лютий характеризуються певним скороченням (рис. 2).

Індекс сільськогосподарської продукції у січні 2020 року становив 99,3% порівняно з аналогічним періодом 2019 року, тобто відбувається скорочення на 0,7%. На перший погляд таке значення не є суттєвим, однак з огляду на негативний вплив коронавірусу на світову економіку та глобальний занепад існує вірогідність суттєвого погіршення сформованих протягом 2017–2019 років позитивних тенденцій виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції. Погіршення економічної ситуації негативно відобразиться на обсягах продажу сільськогосподарської сировини на зовнішніх аграрних ринках. Основними деструктивними чинниками при цьому є падіння світових цін, зниження імпорту провідних гравців ринку, закриття кордонів, ускладнення логістичних схем, підвищення вимог до якості та безпечності аграрної продукції. Водночас будь-яка криза може стати стимулом для розвитку за новою траєкторією. Проблеми торгівлі на зовнішніх ринках стимулюють розвиток на внутрішньому сегменті. У період сучасної кризи продукти харчування підвищуються в попиті. За таких умов доцільним є розвиток виробництва товарів харчової промисловості (з високою доданою вартістю) для задоволення внутрішніх потреб.

Наприклад, Державна продовольчо-зернова корпорація України (ДПЗКУ) починає виробництво борошна на чотирьох підприємствах для забезпечення попиту на внутрішньому ринку в період карантину. У квітні компанією заплановано виробництво близько 15 тис. т готової продукції (ДПЗКУ має 10 борошномельних підприємств у 7 регіонах

України загальною виробничою потужністю 1 000 т продукції на добу) [3].

Таку ж стратегію можуть вибрати інші агропромислові підприємства, які мають борошномельні потужності. Крім того, доцільним є розвиток кормовиробництва, що сприятиме зниженню собівартості продукції тваринництва, отже, обсягів її виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. В умовах економічної кризи для всіх галузей економіки необхідна ефективна антикризова програма розвитку. Коли всі напрями діяльності скорочуються, аграрний сектор економіки може отримати нові можливості. Продукти харчування нині користуються підвищеним попитом, тому доцільним є виробництво продуктів переробки сільськогосподарської сировини з високою доданою вартістю. Перспективним є збільшення потужностей борошномельних та круп'яних підприємства, а також створення нових підприємств цієї галузі. Необхідним є налагодження власного кормовиробництва, що сприятиме розвитку галузі тваринництва. Щодо зовнішньої торгівлі, то після відкриття кордонів і закінчення кризи цілком прогнозованим є зростання загальносвітових цін на сільськогосподарську продукцію. Таким чином, для національної галузі необхідно забезпечити якісне зберігання врожаїв минулого року та сприяння якісному проведенню посівної кампанії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вдовенко Л., Вдовенко С. Стан та перспективи розвитку аграрного сектору в контексті державної політики фінансової підтримки товаровиробників. *Фінансово-кредититна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 3. С. 113–122.

2. Габ М., Анісімова Г. Розвиток аграрного бізнесу в Україні: реалії та перспективи. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2016. № 1. URL: https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/3 (дата звернення: 30.03.2020).

3. Для продовольчої безпеки країни держкомпанія запускає виробництво борошна на чотирьох заводах. URL: https://propozitsiya.com/ua/dlya-prodovolchoyi-bezpeki-krayini-derzhkompaniya-zapuskaie-virobnictvo-boroshna-na-chotiroh-zavodah (дата звернення: 30.03.2020).

4. Михайлов А. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник УМО. Серія : Економіка та управління*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9 (дата звернення: 16.03.2020).

5. Самойлик Ю., Малиш Я., Петрушко К. Тенденції та місце агропродовольчого ринку України в глобальному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 27. Ч. 2. С. 53–62.

6. Сільське господарство : статистичний збірник за 2018 рік / відп. за вип. О. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 235 с.

REFERENCES:

1. Vdovenko L., Vdovenko S. (2018) Stan ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho sektoru v konteksti derzhavnoi polityky finansovoi pidtrymky tovarovyrobnykiv [State and prospects of development of agrarian sector in the context of state policy of financial support of producers]. Finansovo-kredytytna diialnist: problemy teorii ta praktyky. Vyp. 3, pp. 113–122. (in Ukrainian)

2. Hab M., Anisimova H. Rozvytok ahrarnoho biznesu v Ukraini: realii ta perspektyvy [Agrarian Business Development in Ukraine: Realities and Prospects]. Ekonomiko-pravova paradyhma rozvytku suchasnoho suspilstva. 2016. No. 1. [Online]. Available at: https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/3 (accessed: 16 March 2020)/ (in Ukrainian)

3. For food security of the country, the state-owned company launches flour production at four plants. [Online]. Available at: https://propozitsiya.com/ua/dlya-prodovolchoyi-bezpeki-krayini-derzhkompaniya-zapuskaie-virobnictvo-boroshna-na-chotiroh-zavodah (accessed: 16 March 2020)/ (in Ukrainian)

4. Mykhailov A. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [The current state and prospects of development of the agrarian sector of the Ukrainian economy]. Naukovyi visnyk UMO. Seriia: Ekonomika ta upravlinnia. 2016. Vyp. 1. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9 (accessed: 16 March 2020)/ (in Ukrainian)

5. Samoilyk Yu., Malysh Ya., Petrushko K. Tendentsii ta mistse ahroprodovolchoho rynku Ukrainy v hlobalnomu seredovyshchi [Trends and place of Ukrainian agro-food market in the global environment]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2019. No 27. Vol. 2. S. 53–62/ (in Ukrainian)

6. Agricultural statistics for 2018. Editor O. Prokopenko. K. : State Statistics Service of Ukraine, 2019. 235 p.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ ВСІХ ВИДІВ ТРАНСПОРТУ НА ОСНОВІ ІНТЕГРОВАНОЇ ТАРИФНОЇ СИСТЕМИ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

DEVELOPMENT OF ALL TRANSPORTATION INTERACTION BASED ON INTEGRATED TARIFF-TICKET SYSTEM FOR PASSENGER TRANSPORTATION

УДК 338.47:656
https://doi.org/10.32843/bses.51-12

Некрасова Л.А.
к.е.н., доцент кафедри
економіки підприємств
Одеський національний
політехнічний університет
Богаченко М.В.
аспірант
Одеський національний
політехнічний університет

Niekrasova Lybov
Odessa National Polytechnic University
Bohachenko Marharyta
Odessa National Polytechnic University

У статті проведено аналіз інтегрованої тарифної системи пасажирських перевезень. Визначено поняття «єдиний квиток» та «валідатор», проаналізовано основні підходи до визначення цих категорій. Сформовано основні засади інтегрованої тарифної системи пасажирських перевезень у провідних країнах Європи (Франція, Іспанія, Німеччина, Чехія та Австрія). Визначено вид тарифної системи, охарактеризовано основні принципи роботи, види транспорту, які включені в неї, види квитків, які застосовуються у цих країнах, а також основні переваги та недоліки цих систем. Запропоновано заходи щодо імплементації інтегрованої тарифної системи пасажирських перевезень, яка включає повний аналіз діючих систем тарифікації, обґрунтування розподілення різновидів спеціального квитка для кожної категорії користувачів (пільгові тарифи), проведення зонування, а також створення графіків перевезень з максимальним пасажиропотоком та ритмічністю.

Ключові слова: *стратегія розвитку, тарифна політика, пасажирські перевезення, ефективність транспортного обслуговування, транспортні моделі обслуговування населення, інтегрована система пасажирських перевезень.*

В статье проведен анализ интегрированной тарифной системы пассажирских перевозок. Определены понятия «единый билет» и «валидатор», проанализированы основные подходы к определению этих категорий. Сформированы основные принципы интегрированной тарифной системы пассажирских перевозок в ведущих странах Европы (Франция, Испания, Германия, Чехия и Австрия). Определен вид тарифной системы, охарактеризованы основные принципы работы, виды транспорта, которые включены в нее, виды билетов, которые применяются в этих странах, а также основные преимущества и недостатки этих систем. Предложены меры по имплементации интегрированной тарифной системы пассажирских перевозок, которая включает полный анализ действующих систем тарификации, обоснование распределения разновидностей специального билета для каждой категории пользователей (льготные тарифы), проведение зонирования, а также создание графиков перевозок с максимальным пассажиропотоком и ритмичностью.

Ключевые слова: *стратегия развития, тарифная политика, пассажирские перевозки, эффективность транспортного обслуживания, транспортные модели обслуживания населения, интегрированная система пассажирских перевозок.*

The article analyzes the integrated tariff-ticket system for passenger transportation. Integrated tariff-ticket system for passenger transportation is defined as a combination in one unit different types of vehicles (buses, trolleybuses, trams and railways), creation of their combined timetable, tariff system expansion and the emergence of the category of "single ticket". The concept of "single ticket" is defined. "Single ticket" allows users of transport services to use different modes of transport. In this case tariff depends on the distance and transportation zone. Category "validator" is defined. It is used for displaying and/or checking of public transport tickets recorded on contactless or contact electronic carriers for operational control over the legality of passenger travel in the bus, trolleybus, tram and other similar types of land transport. The basic principles of the integrated tariff-ticket system for passenger transportation in the leading countries of Europe (France, Spain, Germany, Czech Republic and Austria) have been formed. The type of tariff system and the basic principles of operation are defined. The main types of transport (buses, trams, subways and rail) that are included in it are described. Different types of tickets (daily, weekly, monthly, annual, preferential, etc.) that are applied in these countries are characterized. The main advantages and disadvantages of using these systems are generated. A step-by-step plan for the implementation of integrated tariff-ticket system for passenger transportation has been developed. It includes a complete analysis of the existing tariff-ticket system systems (conducting a comprehensive consumer survey, analysis of demand for individual destinations, modes of transport and collection of transportation statistics); distribution justification of special ticket varieties for each users category (unification of tariffs for all modes of transport and differentiation by time, zone and consumers category), including preferential tariffs (for children, pensioners, large families, disabled persons, veterans, etc.); conducting zoning, as well as creating schedules of transportation with maximum passenger traffic and rhythm.

Key words: *development strategy, tariff policy, passenger transportation, efficiency of transport services, transport models of public services, integrated passenger transportation system.*

Постановка проблеми. Сьогодні вже є зрозумілим, що транспортна галузь України потребує змін, оскільки вона вже давно повною мірою не задовольняє основних потреб пасажирів, що значно впливає на фінансово-економічний стан цієї галузі загалом. Постійно зростаючі проблеми транспортної галузі потребують визначення правильної стратегії розвитку, яка буде спрямована на покращення умов пасажирських перевезень, особливо у великих містах, де ця проблема потребує першочергових рішень.

Національна транспортна стратегія України до 2030 року спрямована на рішення цієї проблеми за допомогою створення стійкої, розгалуженої, безпечної транспортної мережі, яка зможе в майбутньому задовольнити потреби всіх користувачів транспортної галузі. Реалізація цієї Стратегії буде забезпечена за допомогою реалізації чотирьох основних напрямів, таких як створення конкурентоспроможної та ефективної транспортної системи; стимулювання інноваційного розвитку транспортної галузі та глобальних

інвестиційних проєктів; створення безпечного для суспільства екологічно чистого та енергоефективного транспорту; впровадження безперешкодної мобільності та міжрегіональної інтеграції [1].

Одним із завдань цієї Стратегії є впровадження «інтегрованої системи пасажирських перевезень», або «інтермодальної транспортної системи», яка є поєднанням у єдине ціле різних транспортних засобів (автобусів, тролейбусів, трамваїв та залізничного транспорту), створенням їх об'єднаного розкладу руху, розширенням тарифної системи та появою «єдиного квитка» [2]. Головною метою впровадження такої системи є підвищення ефективності використання наявної транспортної системи за рахунок створення зручної інфраструктури громадського пасажирського транспорту.

Проте поки не існує уніфікованого визначення цієї тарифної системи, адже вона характеризується як «єдиний квиток», що дасть змогу користувачам транспортних послуг використовувати різні види транспорту, при цьому розмір тарифу буде залежати від дистанції та зони перевезення, тобто зональності. Саме через це виникла необхідність дослідження цієї тарифної системи, а саме її теоретичних аспектів, прикладів використання у країнах світу, а також визначення її переваг та недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядом теми впровадження інтегрованої системи пасажирських перевезень на основі впровадження «єдиного квитка» займались як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема В.І. Пасічнік [3], О.В. Акімов [4], О.М. Кириленко [5], С.В. Заболотній [6], О.С. Філіпова [7].

О.В. Акімов визначає два основні аспекти діяльності цієї системи пасажирських перевезень, які безпосередньо пов'язані між собою. Перший пов'язаний із терміном «змішаний», тобто під час здійснення цього типу перевезення використовуються щонайменше два різних види транспорту, а другий аспект включає укладання договору змішаного перевезення, на основі якого будуть здійсненні перевезення [4].

О.С. Філіпова описує такі засади запровадження інтермодальної транспортної системи у сфері перевезень міським пасажирським транспортом, як створення єдиної міської (регіональної) транспортної системи на основі виділення рейкового транспорту (залізниці, метро, трамваї) та автобусного й тролейбусного транспорту; використання єдиної системи тарифів на різних видах міського транспорту незалежно від вибраного рухомого складу та перевізника; створення необхідних умов та конкурентного середовища на ринку транспортних послуг задля збереження необхідної економічної ефективності роботи транспортних підприємств за умови збереження координації дій різних перевізників (операторів) та забезпечення їх плідної співпраці [7].

Проте більшість досліджень проведена у сфері вантажних перевезень. Через це широке коло теоретичних та практичних аспектів не було досліджено у сфері міських пасажирських перевезень, що викликає актуальність означеної тематики та посилює дослідницький інтерес.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних аспектів формування інтегрованої тарифної системи пасажирських перевезень, аналіз практики закордонного використання цієї системи та визначення стратегічного напряму розвитку міського пасажирського транспорту за умови використання інтегрованої тарифної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтегрована тарифна система пасажирських перевезень створена для підвищення ефективності транспортної системи загалом та спрощення використання міського транспорту пасажирами, оскільки їх більшість подорожує різними видами міського транспорту з різним рівнем тарифів за одне перевезення. Спрощення полягає в тому, що створюється єдина тарифна система («єдиний квиток») для різних типів пасажирських перевезень. Така тарифна система включає систему тарифів, які найчастіше диференціюються залежно від зони перевезення [8]. При цьому з'являється чіткий механізм контролю за користуванням пасажирами різних видів міського пасажирського транспорту, який на практиці сьогодні відсутній.

Одним з важливих елементів цієї системи пасажирських перевезень є використання «валідаторів», тобто спеціально створеного електронного обладнання, за допомогою якого можна здійснити безготівковий розрахунок за проїзд, який почали використовувати наприкінці 1970-х років. Розглянемо принцип його використання.

Валідатор (від англ. "valid" – «дійсний», «той, що має силу», «правомірний») – це електронний або механічно-електронний пристрій, призначений для відображення і/або перевірки проїзних квитків громадського транспорту, записаних на безконтактні або контактні електронні носії для оперативного контролю за правомірністю проходу пасажира в салон автобуса, тролейбуса, трамвая та інших подібних видів наземного транспорту, на посадкову платформу в метро, до залізничного транспорту, де контроль оплати проїзду здійснюється за межами транспортного засобу [9]. Перевагами валідатору є високий ступінь обліку пасажиропотоку на транспорті, можливість точного контролю пасажиропотоку й порівняно невисока вартість обслуговування пристрою. Також завдяки можливостям валідаторів ймовірним є фіксування безготівкового грошового обігу, яке дає змогу контролювати та стягувати податки в повному обсязі.

Для формування розгорнутого розуміння переваг та недоліків використання інтегрованих тарифних систем нижче наведено основні характеристики інтегрованих транспортних систем пасажирських перевезень у країнах Європи (табл. 1–5). Саме вибрані країни одними з перших розпочали використовувати систему «єдиний квиток», тому їх досвід є найбільш репрезентативним для аналізу та адаптування цих систем в умовах нашої країни.

Таблиця 1

Основні характеристики інтегрованої транспортної системи пасажирських перевезень Барселони (Іспанія)

Місто / Критерії	Барселона, Іспанія
Вид тарифної системи	Інтегрована транспортна система, яка експлуатується та координується кількома компаніями, які є частинами єдиного органу, а саме Столичного управління транспортом (“Autoritat del Transport Metropolità”).
Транспорт, який включено в цю систему	Автобуси, трамваї, метро та залізничний транспорт. При цьому існує система залізничних перевезень на короткі відстані, якою можна скористатися за окремими квитками.
Характеристика тарифної системи	Загалом транспортна система Барселони поділена на шість тарифних зон, при цьому Зона № 1 охоплює всі міські райони. Єдиний квиток дає змогу здійснити одну подорож одним з видів транспорту тривалістю 75 хвилин у межах Зони № 1. Придбати квитки можна в касах за допомогою спеціальних автоматів або у водіїв автобусів.
Види квитків (проїзних)	1) Добовий квиток (“T-Day”), що дає можливість користування будь-яким видом транспортом протягом дня в межах транспортної зони № 1. При цьому такий квиток можна придбати тільки за наявності паспорту, тому користуватися може одна людина. Слід зауважити, що дія квитка розпочинається з моменту першої поїздки до кінця поточного дня, а не цілий день. 2) Тимчасовий квиток (“T-Casual”), що включає 10 поїздок з можливістю пересаджень в межах одного виду транспорту протягом 75 хвилин однією особою. 3) «Дружній» квиток (“T-Familiar”) – це квиток для декількох осіб, що включає вісім поїздок, скористуватися яким можна протягом 30 днів з моменту першого використання. 4) Звичайний квиток (“T-Usual”), тобто індивідуальний квиток, який включає безлімітну кількість поїздок протягом 30 днів. 5) Груповий квиток (“T-Usual”) – це квиток, що включає 70 поїздок строком на 30 днів для групи людей. 6) Квиток, термін дії якого становить від 48 до 120 годин (“Hola BCN ticket”). 7) Карта “T10”, яка діє протягом трьох місяців і включає 10 поїздок, період користування кожної складає стандартні 75 хвилин. При цьому користуватися таким квитком можуть декілька людей одночасно.
Переваги	1) Транспорт рухається за розкладом, через що його перевагами є швидкість, зручність та ефективність; 2) наявність нічних маршрутів; 3) комфортність та безпечність перевезень.
Недоліки	1) Незважаючи на рух транспорту за розкладом, досить складно уникнути заторів; 2) місцезнаходження зупинок, що може вплинути на дистанцію перевезення.

Таблиця 2

Основні характеристики інтегрованої транспортної системи пасажирських перевезень Парижу (Франція)

Місто / Критерії	Париж, Франція
Вид тарифної системи	Інтегрована транспортна система, яка експлуатується та координується Національним товариством залізниць Франції (SNCF) і автобусних маршрутів (RATP Bus Network).
Транспорт, який включено в цю систему	До складу Паризької транспортної системи громадського транспорту входять автобуси, метро, трамваї, а також експрес-поїзда (так звані “RER”), які поєднуються з метро у Парижі, та нічні автобуси (“Noctilien”), на які діють спеціальні тарифи.
Характеристика тарифної системи	Париж та його околиці діляться на шість транспортних зон, при цьому Зона № 1 та Зона № 2 покривають весь центр міста та охоплюють усі лінії метро. Єдиний квиток (“ticket t+”) дає право на поїздку одним видом транспорту протягом 90 хвилин. Також можна придбати «карнет» (“carnet”), який складається з 10 квитків, що дає змогу зекономити на проїзді.
Види квитків (проїзних)	1) Добовий квиток (“Mobilis”), що надає безлімітну кількість поїздок будь-яким видом транспорту в межах вибраної зони перевезення. 2) Щотижневий/щомісячний проїзний (“Carte Navigo”), що надає необмежену кількість поїздок в межах вибраної зони будь-якими видами транспорту в межах вибраного часу (з понеділка по неділю та на місяці відповідно). 3) Річний проїзний (“Navigo”), дія якого починається з 1 січня та який включає необмежену кількість поїздок на всі види транспорту RATP (метро, автобуси тощо) у вибраній зоні. 4) Туристичний квиток. 5) Студентський квиток. 6) Проїзний вихідного дня.

(Закінчення таблиці 2)

Місто / Критерії	Париж, Франція
Види квитків (проїзних)	7) Спеціальні пільгові квитки: – проїзні для інвалідів, ветеранів війни та пенсіонерів; – проїзні для безробітних та малозабезпечених; – проїзні для багатодітних сімей; – проїзні для молоді до 26 років, які є учасниками різних програм зайнятості; – проїзні для дітей, які молодші 4 років; – проїзні для працюючих, вартість яких компенсує роботодавець.
Переваги	1) Розгалужена пільгова система для підтримки найменш соціально захищеного населення; 2) наявність нічних маршрутів.
Недоліки	1) відсутність можливості заміни білету за невикористання; 2) велика відстань між зупинками й відсутність зупинок за вимогою.

Таблиця 3

Основні характеристики інтегрованої транспортної системи пасажирських перевезень Праги (Чехія)

Місто / Критерії	Прага, Чехія
Вид тарифної системи	Вся територія, яку обслуговують лінії Празького інтегрованого транспорту (PID), розділена на зони. Зонування визначає ціну поїздки.
Транспорт, який включено в цю систему	У Празі діє попередня оплата проїзду в міському громадському транспорті. Квитки діють на всіх лініях метро, трамваїв, автобусів, електричок в межах міста, фунікулері, поромах.
Характеристика тарифної системи	Внутрішньо міські зони вважаються рівними, квитки купуються за фіксованою ставкою незалежно від призначення зони. Тарифне зонування оплати проїзду стає актуальним лише під час подорожі між Прагою та передмістями. Квиток на поїздку в передмістя обмежений за часом та кількістю зон. Це єдині обмеження, оскільки приміські зональні квитки можна передавати іншим особам.
Види квитків (проїзних)	1) Короткострокові квитки (від 15 хвилин до 1 дня), що надають безлімітну кількість поїздок будь-яким видом транспорту в межах вибраної зони та часу. 2) Сезонні квитки (від 1 місяця до 1 року) – це трансферні сезонні квитки, які можна придбати швидко, тоді як особисті документи (посвідчення особи чи фотографії) не потрібні. Вони призначені для відвідувачів Праги, які планують залишитися на довший термін, або для пасажирів, які хочуть передати квиток іншій особі. 3) Пільговий квиток надає безкоштовний проїзд дітям до 6 років та дорослим від 70; білети зі знижкою «за півціни» можуть використовувати діти віком від 6 до 15 років (з 10 років вік дитини потрібно довести належним чином).
Переваги	Можливість оплачувати проїзд одним квитком на всіх видах громадського транспорту.
Недоліки	1) За невикористання білету більше 365 днів поїздки анулюються, а їх вартість неможливо повернути; 2) немає можливості придбати деякі види білетів дистанційно.

Таблиця 4

Основні характеристики інтегрованої транспортної системи пасажирських перевезень Берліну (Німеччина)

Місто / Критерії	Берлін, Німеччина
Вид тарифної системи	Інтегрована транспортна система, яка дає змогу пасажирам подорожувати за єдиною структурою проїзду.
Транспорт, який включено в цю систему	До інтегрованої системи належать S-Bahn (місцева залізниця), U-Bahn (метро), автобус, трамвай, пором та регіональні поїзди. Ці різновиди перевезень є частиною різних транзитних компаній Берліна.
Характеристика тарифної системи	Транспортна система Берліна тарифікується згідно з часом та зоною використання квитка. У приміському сполученні відстань є прямо пропорціональним фактором зростання ціни.
Види квитків (проїзних)	1) Для короткої поїздки використовується квиток до 3 станцій з S-Bahn і U-Bahn або 6 станцій автобусом чи трамваєм. 2) Квиток на коротку поїздку – це квиток на одну короткострокову поїздку. 3) Квиток на 4 поїздки для коротких поїздок – це 4 короткі квитки на поїздку зі знижкою. 4) Одномісний квиток – це квиток на одну поїздку протягом двох годин. 5) Квиток на 4 поїздки – це один квиток на 4 поїздки замість чотирьох одиночних квитків.

(Закінчення таблиці 4)

Місто / Критерії	Берлін, Німеччина
Види квитків (проїзних)	6) Денний квиток – це квиток, що надає необмежену кількість поїздок за один день. 7) Одноденний квиток для малих груп – це груповий квиток за максимум 5 осіб. 8) Berlin City Tour Card надається туристам та відвідувачам Берліна. 9) Easy City Pass – це квиток для берлінських туристів, що повертаються, та відвідувачів-експертів. 10) Берлінська вітальна картка – це квиток з найбільшою кількістю партнерів зі знижками. 11) Квитки для учнів школи – це абонентський квиток для учнів Берлінської школи. 12) Безкоштовний абонемент для учнів Берлінської школи. 13) VBB-Umweltkarte – це місячний квиток, за допомогою якого можна взяти із собою одного дорослого та трьох дітей з 20:00 та у вихідні дні.
Переваги	1) Розгалужена пільгова система для підтримки найменш соціально захищеного населення; 2) наявність нічних маршрутів; 3) комфортність та безпечність перевезень.
Недоліки	1) висока вартість проїзду порівняно із середніми доходами населення; 2) складна для сприйняття система валідації.

Таблиця 5

Основні характеристики інтегрованої транспортної системи пасажирських перевезень Відня (Австрія)

Місто / Критерії	Відень, Австрія
Вид тарифної системи	Інтегрована транспортна система, яка координується єдиною компанією, підпорядкованою державі.
Транспорт, який включено в цю систему	До громадського транспорту у Відні належать «Віденські лінії» (Wiener Linien), які складаються з електропоїздів (S-Bahn), метро (U-Bahn), трамваїв (Strassenbahn) та автобусів (Autobus).
Характеристика тарифної системи	Віденська транспортна система вирізняється сполученням маршрутних напрямків між різними видами транспорту. Така кооперація дає змогу перевозити максимальну кількість пасажирів за мінімальних кількостей кругорейсів.
Види квитків (проїзних)	1) Einzelfahrschein – це одноразовий квиток, що купується заздалегідь або в транспорті. Такий квиток дає можливість переміщатися в одному напрямку. З таким квитком забороняється переривати поїздку. 2) Fahrschein Halbpreis – це пільговий квиток за половину ціни. Він призначений для дітей 6–15 років та пенсіонерів, а також для перевезення в транспорті собак чи велосипедів. Діти до 6 років звільнені від оплати за проїзд. Діти до 15 років можуть їздити безкоштовно по неділях, в дні великих свят і під час шкільних канікул. Пільговий квиток за півціни дійсний для проїзду в метро та в електропоїздах до двох зупинок, в трамваї та автобусі – до трьох зупинок. 3) 24-Stunden-Wien – це квиток, що діє 24 години, відлік часу настає з моменту, коли квиток буде прокомпостовано перед першою поїздкою. 4) 8 Tage Klimakarte – це квиток для тих, хто користується віденським транспортом нерегулярно. Він складається з 8 проїзних квитків на будь-які 8 днів, не обов'язково підряд. Являє собою також карткою зі смужками, кожну з яких необхідно прокомпостувати під час чергової поїздки. Такий квиток може використовуватися у групі пасажирів до 8 осіб.
Переваги	1) Можливість оплачувати проїзд одним квитком на всіх видах громадського транспорту; 2) розгалужена пільгова система для підтримки найменш соціально захищеного населення; 3) наявність нічних маршрутів.
Недоліки	1) Відсутність достатньої кількості контролерів, що стимулює неправочинні дії; 2) висока вартість проїзду порівняно із середніми доходами населення.

Проаналізувавши цю інформацію, можемо виокремити основні переваги цих систем. Отже, транспорт рухається за розкладом, через що його перевагами є швидкість, зручність та ефективність; наявність нічних маршрутів; комфортність та безпечність перевезень; розгалужена пільгова система для підтримки найменш соціально захищеного населення; можливість оплачувати проїзд одним квитком на всіх видах громадського транспорту. Зіставивши їх із зазначеними в табл. 1 недоліками, робимо висновок, що такі інтегровані системи є більш ефективними, ніж альтернативи.

Початковим кроком для адаптації інтегрованої тарифної системи був повний аналіз діючих систем тарифікації з порівнянням з наданими містами Європи, на основі яких можна запропонувати новий підхід до формування системи єдиного білету в Україні. Наступним етапом є обґрун-

тування розподілення різновидів спеціального квитка для кожної категорії користувачів.

Диференціація вартості проїзду на основі пасажирів існує у всіх мережах з використанням підходу до сегментації ринку або із соціальних причин (пільгові тарифи). Основними категоріями, що мають право на пільгові тарифи, є діти; старші громадяни (старше 60 чи 65 років відповідно до мережі); багатодітні члени родини (принаймні 3 дитини); інваліди; військові офіцери; без/малозабезпечені люди та безробітні. Деякі характеристики пільгових тарифів (здебільшого) передбачають таке: знижки відрізняються на короткотривалі квитки порівняно із сезонними квитками; вартість пільгових тарифів має обмежений термін дії (лише у години пік та у вихідні дні); зниження порівняно з регулярними тарифами коливається від 50% до 100% (безкоштовно).

Туристичний пропуск необхідний для поєднання необмеженого користування громадським транспортом зі зниженими цінами на вхідні білети до музеїв та інших визначних пам'яток, що дає змогу підвищити зручність за допомогою електронних та сезонних квитків із привабливими тарифами.

Під час розроблення наведених категорій необхідно враховувати цінову політику підприємства та соціальну корисність для громади. Ціна товару чи послуги – це його обмінна вартість. У громадському транспорті цим є обмінна вартість подорожі (одна чи кілька поїздок). Поняття «ціна» та «вартість проїзду» еквівалентні. Цінова політика включає всі дії щодо впливу та встановлення цін, тоді як тариф – це огляд усіх різних цін, які пропонує одна мережа. Еластичність ціни – це коефіцієнт зміни попиту у відсотках та зміни ціни у відсотках, тобто рівень проїзду має бути таким, щоби загальний дохід, отриманий послугою громадського транспорту, був достатнім для покриття загальних витрат на його надання плюс прибуток. Цей принцип був би обов'язковим, якщо б громадський транспорт працював як повністю комерційна послуга. Однак це не так, у більшості міст/регіонів громадський транспорт працює за ініціативою влади та реалізується для досягнення соціальних цілей. Отже, цінова політика громадського транспорту має знайти правильний баланс між такими цілями:

1) для престижу та соціального ефекту: збільшення кількості громадян, які користуються громадським транспортом; встановлення низьких цін та простих тарифів; збалансування цін та заохочення соціального включення; мінімізація державних субсидій або фінансова компенсація;

2) для підприємства – постачальника послуг: покриття витрат та максимізація прибутку; побудова привабливої системи громадського транспорту (імідж, лояльність);

3) для пасажиру: здобуток якісної послуги; мінімізація транспортних витрат; подорож у комфортних умовах.

Таким чином, найбільшим викликом цінової політики є визначення тарифної структури, яка б узгоджувала потребу користувача в доступній публічній службі з комерційними інтересами операторів та водночас переслідувала соціальні цілі влади.

Алгоритмом досягнення цих цілей є вжиття таких заходів:

1) проведення комплексного опитування споживачів, аналіз попиту на окремі напрямки, види транспорту та збір статистики перевезень;

2) комплексне оцінювання витрат, визначення рівня беззбитковості та рентабельності подорожі (км);

3) визначення зонування, основних правил та нормативних принципів диференціювання;

4) створення графіків перевезень з максимальним пасажиропотоком та ритмічністю, але мінімально можливою кількістю рухомого складу для забезпечення низького рівня затрат;

5) уніфікація тарифів для всіх видів транспорту та диференціація їх за часом, зоною та категорією споживача.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, досліджено теоретичні аспекти формування інтегрованої тарифної системи пасажирських перевезень, проаналізовано практики закордонного використання цієї системи. Визначено, що для адаптування та використання в Україні європейського досвіду експлуатації інтегрованих тарифних систем пасажирських перевезень необхідно вжити низку підготовчих заходів та дотримуватись методичних рекомендацій. Проте найскладнішим етапом у переході до цієї тарифної системи є поєднання в єдине ціле підприємств, які безпосередньо задіяні у сфері пасажирських перевезень, через наявну систему власності, а саме державну та приватну. Нині держава фінансує пільгові категорії пасажирів, користуючись дотаційною системою, яка не здатна на 100% покрити збитки приватних підприємств постачальників послуг. Для збільшення ефективності цільового використання фінансування необхідно оптимізувати взаємодію між державою та підприємствами, зменшити періоди виплати дотацій, спростити процедуру подання необхідної документації та забезпечити пільгові категорії пасажирів електронними посвідченнями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Ст. 533. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80 (дата звернення: 14.02.2020).

2. Abramovic B., Šipuš D. Tariffing in Integrated Passenger Transport Systems: A Literature Review. 2018. URL: https://www.academia.edu/38361947/Tariffing_in_Integrated_Passenger_Transport_Systems_A_Literature_Review (дата звернення: 08.02.2020).

3. Пасічник В.І. Ефективність інтермодальних перевезень як елемент забезпечення високої якості транспортних послуг. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. 2013. Вип. 12. С. 125–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_16 (дата звернення: 09.02.2020).

4. Акімов О.В. Особливості державного регулювання розвитку транспортного комплексу України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. Вип. 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=268 (дата звернення: 14.02.2020).

5. Кириленко О.М. Розвиток маркетинго-логістичних центрів взаємодії всіх видів транспорту на основі імплементації «єдиного квитка». *Вісник Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи». Харківський навчально-науковий інститут*. 2019. URL: http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/40268 (дата звернення: 09.02.2020).

6. Заболотній С.В. Оптимізація методу побудови опорних планів мультимодальної транспортної задачі. URL: http://journals.uran.ua/tarp/article/view/154561 (дата звернення: 09.02.2020).

7. Філіпова О.С. Інтермодальна транспортна система як чинник ефективного функціонування міського пасажирського транспорту. *Містобудування та територіальне планування*. 2013. Вип. 48. С. 470–477. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2013_48_76 (дата звернення: 09.02.2020).

8. Богаченко М.В. Світовий досвід організації міського пасажирського транспорту. *Бізнес-Навігатор*. 2017. Вип. 4-1. С. 21–25. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/bnav_2017_4-1_6.pdf (дата звернення: 07.02.2020).

9. Муравський В.В. Облік і контроль діяльності пасажирських перевізників з використанням автоматизованої системи оплати проїзду. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 2–3. С. 28–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2015_2-3_5 (дата звернення: 07.02.2020).

REFERENCES:

1. Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2018) Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku [On approval of the National Transport Strategy of Ukraine until 2030]. Official Bulletin of Ukraine, vol. 52, pp. 533. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80 (accessed: 14 February 2020).

2. Borna Abramovic, Denis Šipuš (2018) Tariffing in Integrated Passenger Transport Systems: A Literature Review. Available at: https://www.academia.edu/38361947/Tariffing_in_Integrated_Passenger_Transport_Systems_A_Literature_Review (accessed: 08 February 2020).

3. Pasichnyk V.I. (2013) Efektyvnistj intermodaljnykh perevezenj jak element zabezpechennja vysokoji jakosti transportnykh poslugh [The effectiveness of intermodal transport as an element of ensuring high quality transport services]. *Project management, system analysis and logistics. Technical serie*, no. 12, pp. 125–131. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_16 (accessed: 09 February 2020).

4. Akimov O.V. (2009) Osoblyvosti derzhavnogho reghuljuvannja rozvytku transportnogho kompleksu Ukrajiny [Features of state regulation of the development of the transport complex of Ukraine]. *Public Administration: Improvement and Development*, vol. 4. Available at: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=268 (accessed: 14 February 2020).

5. Kyrylenko O.M. (2019) Rozvytok marketynghologhistychnykh centriv vzajemodiji vsikh vydiv transportu na osnovi implementaciji "jedynogho kvytka" [Development of marketing and logistics centers for the interaction of all modes of transport based on the implementation of the "single ticket"]. *Urban planning and territorial planning*, vol. 48, pp. 470–477. Available at: http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/40268 (accessed: 09 February 2020).

6. Zabolotnij S.V. (2019) Optymizacija metodu pobudovy opornykh planiv opornykh planiv muljtymodaljnoji transportnoji zadachi [Optimization of method of construction of basic plans of basic plans of multimodal transport problem]. Technology audit and production reserves, vol. 1, no. 2(45). Available at: http://journals.uran.ua/tarp/article/view/154561 (accessed: 09 February 2020).

7. Filipova O.S. (2013) Intermodaljna transportna systema jak chynnyk efektyvnogho funkcionuvannja misjkogho pasazhyrsjkogho transport [Intermodal transport system as a factor of efficient functioning of urban passenger transport]. *Urban planning and territorial planning*, vol. 48, pp. 470–477. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2013_48_76 (accessed: 09 February 2020).

8. Bohachenko M.V. (2017) Svitovyi dosvid orhanizatsii miskoho pasazhyrskoho transport [World experience of effective organization of urban passenger transport system]. *Business-Navigator*, vol. 4, no. 43, pp. 21–25. Available at: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/bnav_2017_4-1_6.pdf (accessed: 07 February 2020).

9. Muravsjkyj V.V. (2015) Oblik i kontrolj dijaljnosti pasazhyrsjkykh pereviznykiv z vykorystannjam avtomatyzovanoji systemy oplaty projizdu [Accounting and control of the activity of passenger carriers using the automated fare system]. *Accounting and Auditing*, no. 2–3, pp. 28–34. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2015_2-3_5 (accessed: 07 February 2020).

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СЕЛІ

DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL FORMS AND SPECIALIZATION OF RURAL SOCIAL ENTERPRISES

УДК 330.342.146
https://doi.org/10.32843/bses.51-13

Дюк А.А.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
Вінницький національний
аграрний університет

Diuk Anna
Vinnytsia National Agrarian University

У статті розглянуто теоретичні засади та організаційно-економічні характеристики сільськогосподарських та соціальних структур підприємницької діяльності. Відзначено підходи до визначення сутності соціального підприємництва, організаційних та організаційно-правових форм заснування соціальних підприємств як суб'єктів соціальної діяльності на селі. Проаналізовано склад та динаміку сучасного розвитку організаційних та організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, динаміку зміни їх кількості з урахуванням соціального чинника їх спеціалізації. Відзначено специфіку організації та функціонування соціальних підприємств як суб'єктів ринку соціальних послуг. Наведено склад соціальних підприємств у розрізі організаційних форм та оцінювання спеціалізації за напрямами соціальної діяльності. Окреслено перспективні можливості розвитку соціальних підприємств на селі з урахуванням пріоритетності кооперативної форми їх заснування.

Ключові слова: *підприємство, соціальне підприємство, організаційна форма підприємства, організаційно-правова форма підприємства, соціальна діяльність, кооператив, спеціалізація.*

В статье рассмотрены теоретические основы и организационно-экономические характеристики сельскохозяйственных и социальных структур предпринимательской деятельности. Отмечены подходы к определению сущности социального предпринимательства, организационных и организационно-правовых форм основания социальных предприятий как субъектов социальной деятельности на селе. Проанализированы состав и динамика современного развития организационных и организационно-правовых форм сельскохозяйственных предприятий, динамика изменения их количества с учетом социального фактора их специализации. Отмечена специфика организации и функционирования социальных предприятий как субъектов рынка социальных услуг. Приведен состав социальных предприятий в разрезе организационных форм и оценивания специализации по направлениям социальной деятельности. Определены перспективные возможности развития социальных предприятий на селе с учетом приоритетности кооперативной формы их основания.

Ключевые слова: *предприятие, социальное предприятие, организационная форма предприятия, организационно-правовая форма предприятия, социальная деятельность, кооператив, специализация.*

Entrepreneurial activity in modern conditions of functioning of market economy is carried out in various spheres of life, including social. Social entrepreneurship is an actual practical way of organizing the fulfillment of social functions by market entities that carry out a social mission. The study of organizational forms of social entrepreneurship is relevant in terms of theoretical, methodological and practical terms from the standpoint of: determining the most acceptable forms of organization of social enterprises; characteristics of modern development of organizational forms and specialization of rural social enterprises in Ukraine. The purpose of the article is to identify the principles of social entrepreneurship spread, to characterize the dynamics of organizational forms and specialization of social enterprises in the countryside, taking into account the current state of agricultural business activity. The argumentation of theoretical provisions and the conclusions obtained on the current state of development of organizational forms, specialization of social enterprises in the countryside, which form a set of methodological improvements to expand entrepreneurship to new horizons of social and economic development of society, the involvement of organizational forms of enterprises in the social sphere, based on a systematic basis. Accordingly, the study of theoretical foundations of organizational forms of social entrepreneurship used the historical-economic method, monographic, abstract-logical, method of comparative analysis, analytical generalizations. The theoretical principles and organizational and economic characteristics of agricultural and social structures of entrepreneurial activity are considered in the article. Approaches to determining the essence of social entrepreneurship, organizational and legal forms of founding social enterprises as subjects of social activity in the country are noted. The composition and dynamics of modern development of organizational and organizational-legal forms of agricultural enterprises, the dynamics of changes in their size, taking into account the social factor of their specialization, are analyzed.

Key words: *enterprise, social enterprise, organizational form of enterprise, organizational and legal form of enterprise, social activity, cooperative, specialization.*

Постановка проблеми. Динамізм перетворень умов сільського розвитку з державно-регламентованих на конкурентні змушує людей активно переходити до широкого застосування підприємницьких підходів до вирішення соціальних проблем. Формуються спеціалізовані структури, організації, що спеціалізуються на виконанні соціальної місії, зокрема соціальні підприємства. Для сучасної України вони є новітньою сферою господарювання, особливо на селі, тобто середовищі, яке вважається найбільш консервативним до будь-яких змін. Поступове поширення соціальних підприємницьких суб'єктів відбувається під впливом громадянського усвідомлення тієї непростої ситуації, що створена в системі сільського розвитку. Нині багато соціальних проблем на селі залишаються без вирішення, їм потрібно надати наукову оцінку для розроблення відповідних рекомендацій. Виділяється питання розвитку соціального підприємництва як ефективного механізму заміщення функцій, які неспроможна виконувати держава в соціальному розвитку. Також доречно сконцентрувати увагу на питанні організаційних форм соціальних підприємств та їх спеціалізації. Актуальність проблеми підкріплюється також тією ситуацією, що соціальна підприємницька діяльність нетипова для сучасного етапу розвитку ринкових відносин у нашій державі, особливо на селі. Основний мотив

появи соціального підприємництва – це суспільний запит на соціально спрямовані підприємницькі структури. Для національного сільського сектору особливим спонукальним моментом є те, що відбулися зміни у структурі виробничо-господарських суб'єктів. Сільськогосподарські підприємства вже не беруть на себе повну відповідальність за соціальну сферу, хоча практика показала, що вони залишаються селозберігаючими.

Постановочний момент у дослідженні піднятого питання охоплює теоретичні й практичні аспекти оцінювання співвідношень розвитку підприємництва, його соціалізацію, а також аналіз організаційних, організаційно-правових форм соціальних, соціально спрямованих підприємств; порівняльне оцінювання тенденцій динаміки форм господарських суб'єктів класичного економічного спрямування із соціальними з виділенням особливостей соціальних структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні підприємства зацікавили світову та вітчизняну науку як нетипові структури поєднання капіталу й праці. Теоретичні й методичні підстави для виділення соціальних за спрямуванням суб'єктів господарювання сформувалися в системі наукового пізнання класичного підприємництва. Підприємницька теорія створена представниками ранньої економічної науки, а саме ідеями й працями Р. Кантільйона [1], Р. Оуена [2], В. Петті [3], Д. Рікардо [4], А. Сміт [5], які були ідеологами капіталістичного способу господарювання, накопичення багатства, які соціальну місію підприємства вважали вторинною, хоча, зокрема, Р. Оуен [2] відзначав і пропагував соціальну організацію людей перш за все через кооперацію як невід'ємну складову частину ефективної соціально-економічної структури задоволення інтересів суспільства. Соціальні аспекти господарювання пов'язані з працями представників школи фізіократів, основоположні ідеї якої започатковані Ф. Кене [6], через пропонування реалізувати соціальну місію ефективним забезпеченням суспільства продовольством, формуванням якісних відтворювальних процесів у сільському господарстві. Поштовх соціальна підприємницька теорія отримала від цілої низки соціологічних ідей М. Вебера [7], але це є все ж таки економічною моделлю, яка реалізується на практиці як механізм діяльності в умовах ризику для забезпечення вигоди, економічного, соціального ефекту.

До певного часу у світі на науковому поприщі й на практиці підприємництво сприймалось як капіталістична форма організації економічної взаємодії, а соціальний аспект не визнавався пріоритетним. Механізми реалізації підприємницької діяльності з плином століть почали змінюватися паралельно з його соціалізацією, підвищенням добробуту людей. Це сприяло виникненню та поширенню ідей соціального підприємництва.

Теоретична концепція соціального підприємництва відбулася завдяки еволюції функціонального змісту й соціалізації практики класичного підприємницького господарювання, усвідомленню значення соціальної відповідальності підприємця перед громадою.

Для оцінювання аналізу досліджень і публікацій з проблематики соціального підприємництва, соціального підприємництва на селі, розвитку його організаційних, організаційно-правових форм та спеціалізації наукою сформовано велику кількість ідей.

Наукові основи соціального підприємництва як процесу, ролі соціальних підприємств як організацій взяли початок з ідей Р. Оуена [2], А. Сміта [5], апробовані завдяки практичному досвіду, що зазначено у напрацюваннях А. Файоля [8], Г. Форда [9], А. Шептицького [10], М. Туган-Барановського [11], М. Юнуса [12], які стосуються також сільського господарства.

Нині ідеї підприємництва на селі, його організаційних форм, спеціалізації, які ми відносимо до соціальної складової частини, розроблені в рамках теорій, практичних рекомендацій щодо організації економічних та соціальних систем господарського порядку (А. Шюллер, Х.-Г. Крюссельберг [13, с. 13–33], А. Бабицкий [14, с. 58–62], О. Мороз [15, с. 72–103]); поділу праці та спеціалізації в сільському господарстві з окресленням її впливу на соціалізацію господарств на селі (Х. Бергман [16, с. 75–78], В. Андрійчук, І. Сас [17, с. 34–50], П. Саблук [18, с. 3]); становлення національної парадигми розвитку форм господарювання на селі в період трансформації до ринку та усталення ринкових відносин (В. Юрчишин [19; 20], О. Онищенко [20], П. Саблук [18; 20], В. Месель-Веселяк [21]); підприємництва та кооперації (Л. Романова [22], М. Малік [23], Ю. Лупенко [23]); кадрового забезпечення, становлення соціального капіталу як базису для створення соціальних підприємств (М. Малік [23; 26], О. Шпикуляк [24; 25; 26; 27]); соціально-економічних аспектів розвитку ринкової інфраструктури (Г. Калетнік [28]). Дослідження цих науковців охоплюють сферу відносин, у якій можуть створюватися та функціонують соціальні підприємства різних організаційних форм, спеціалізацій.

Сучасна вітчизняна агроекономічна наука перебуває на початку шляху в дослідженнях соціального підприємництва, організаційних форм, спеціалізації, внутрігосподарських відносин тощо. Проте останніми десятиліттями здійснені вагомі напрацювання щодо проблем соціалізації підприємництва традиційного (економічного) через механізм кооперації; починають з'являтися цікаві розробки з аналізу розвитку соціальних підприємств в економіці й на селі, становлення організаційних форм [29; 30]; згадується питання в енциклопедичних виданнях [31, с. 278]; продовжуємо і ми свої напрацювання [32], розширюючи предметну галузь та поглиблюючи аналітичні оцінки проблеми.

Таким чином, беручи до уваги теоретичні розробки та практичний досвід розвитку соціального підприємництва в економіці України, недостатню динаміку становлення соціальних підприємств на селі, вважаємо, що проблема потребує додаткового вивчення. Малодослідженими є аспекти аналізу специфіки та тенденцій становлення, діяльності й спеціалізації організаційних формувань, які підпадають під кваліфікаційні характеристики соціального підприємства.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення засад поширення соціального підприємництва, характеристика динаміки організаційних форм та спеціалізації соціальних підприємств на селі з урахуванням сучасного стану сільськогосподарської підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організаційно-економічні основи соціального підприємництва сформувались у тривалому еволюційному процесі розвитку економіки, включаючи сільськогосподарський.

В теоретичній сутності соціального підприємництва чітко розмежовуються такі категорії, як соціальне підприємництво (спрямованість виду діяльності структур за цільовим призначенням вирішення соціальних проблем); підприємництво соціальне (результат виконання класичним підприємством соціальної функції, його соціальна значимість щодо задоволення потреби). Соціальним є підприємництво як вид діяльності, який передбачений установчими документами; також підприємництво взагалі забезпечує соціальну ефективність за результатами господарювання. На практиці соціальне підприємництво відбулося здебільшого у чутливих для держави, суспільства сферах. Для сільськогосподарської сфери характерні підприємства, які виробляють соціальне продовольство, реалізовують його на спеціальних торговельних майданчиках за соціальними цінами. Задоволення потреб якомога ширшого кола людей означає роль соціального підприємництва у формуванні суспільного добробуту.

Практично соціальне підприємництво є функцією спеціалізованих організаційних структур, які забезпечують вирішення соціально-економічних проблем, не ставлячи за головну мету виключно отримання прибутку. Соціальні підприємства відрізняються від інших структур, які забезпечують задоволення соціальних потреб.

Сільськогосподарський, сільський сектор економіки України має специфічні особливості типової національної атрибутики формування життєвого та господарського простору. Центральними елементами соціально-економічного життя у цій сфері завжди було, особливо в новітній період, і залишається село як сільське поселення та підприємство як виробничо-господарська структура. Навколо цих утворень акумулювалися ресурси, реалізовувалися управлінські рішення щодо вирішення соціальних проблем сільського розвитку. Зі зміною парадигми державного управління відбулися організаційно-економічні перетворення в структурі сільськогосподарських формувань, що кардинально вплинуло на весь процес сільського життя.

Останніми десятиліттями відбувся перехід від адміністративно-командної системи господарювання до підприємницької. Як зазначають вітчизняні економісти-аграрники [33], «перетворення колективної та державної власності, роздержавлення землі та майна в сільському господарстві забезпечили становлення аграрного ринку, базовою складовою якого стала сучасна структура форм господарювання» [33, с. 4]; «трансформація забезпечила формування та формалізацію в аграрній сфері різних організаційно-правових форм підприємницьких структур» [33, с. 4], тобто шляхом трансформації відбулися зміни у соціалізації сільськогосподарських підприємств, які ми вважаємо базовими для розвитку українського села через різнопланові за організацією структури.

Функціонування організаційних форм підприємництва, а також організаційно-правових форм підприємств на селі, як класичних, так і соціальних, узгоджується законодавчо нормами Господарського й Податкового кодексів України, Законів України «Про кооперацію», «Про громадські об'єднання», «Про свободу совісті та релігійні організації». Система організаційно-правових форм в Україні включає всі види підприємств, а також кооперативи, орендні підприємства, споживчі товариства, спілки споживчих товариств, господарські товариства, асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, дочірні підприємства, організації орендарів, організації покупців, політичні партії, громадські організації, релігійні організації, філіали, представництва, а також організації, заклади, установи, які не здійснюють підприємницьку діяльність, інші об'єднання [35, с. 28].

Коментуючи соціальну складову частину, зазначимо, що підприємництво на селі, особливо сільськогосподарське, без усякого сумніву має виконувати функції сприяння соціального-економічному розвитку, формування добробуту, побуту сільського населення, тому соціально-економічні засади розвитку підприємництва на селі потрібно розглядати у фокусі особливостей сільського розвитку, який, наприклад, в аграрному виробництві тісно пов'язаний з чинником природного начала. Сільськогосподарські підприємства залучені як до безпосередньо господарської діяльності в аграрному виробництві, так і до процесів соціально-економічного забезпечення розвитку сільських територій, тобто виконують дуже важливу соціально-економічну роль як сектор зайнятості, створення додаткового продукту, здійснюючи функції охорони та збереження навколишнього середо-

вища тощо. Вони вбудовані в соціально-економічну модель сільського розвитку як продуктивна сила, соціальні агенти, носії соціальної функції.

В системі традиційного, класичного підприємництва функціонують підприємства різних організаційних та організаційно-правових форм господарювання (табл. 1).

Утворилась багатоукладна підприємницька система ринкового типу у складі господарських товариств, приватних підприємств, виробничих кооперативів, фермерських господарств, державних підприємств, підприємств інших форм господарювання (табл. 1). Відзначаємо активне поширення структур кооперативного типу й приватних, адже ринковий характер виробництва на селі, нестабільність зовнішнього ринкового середовища цьому сприяють. Наприклад, за нестабільних економічних умов практично нежиттєздатними виявилися структури кооперативного типу. Соціальне й економічне з орієнтацією бізнесу на загальну максимізацію прибутку виявилися непоєднуваними. Відзначимо, що число кооперативів (табл. 1) як найбільш соціалізованої форми організації сільськогосподарської діяльності змінюється в бік зменшення. Тенденція зменшення стійка, вони перетворюються на товариства, приватні підприємства тощо. Також уникнення підприємствами соціальних засад господарювання спричинене поширенням капіталістичного способу виробництва епохи первинного накопичення капіталу, тому у класичній виробничій системі підприємств сільськогосподарські кооперативи не розширюють свою експансію, а навпаки: у 2000 році їх нараховувалося 3 136, станом на 2017 рік їх стало близько 500 [33]. Кількість виробничих кооперативів зменшилася в декілька разів, що вказує на негативний бік їх поширення. Кооперативи виявилися найбільш проблемною формою виробничих сільських підприємств щодо довіри до неї з боку селян, незважаючи на принципову соціальну орієнтацію.

Коментуючи динаміку складу організаційних та організаційно-правових форм господарських структур (табл. 1), вважаємо, що власники підприємств відійшли від виконання селозберігаючих функцій. Лише поодинокі підприємці, переважного середнього й нижче середнього масштабу (малі), дбають про добробут сільської громади. Більшість соціальну діяльність здійснює фрагментарно, тому поступово з'являються соціальні підприємства різних організаційних форм та спеціалізацій.

Класифікацію та структуризацію форм соціального підприємництва слід пов'язувати з його особливим статусом, а саме неприбутковістю, тобто бізнес-моделі соціальних підприємств створюються не для отримання прибутку, а для вирішення суспільних проблем. Найбільш прийнятною формою соціального підприємства є кооператив, але у класифікації соціальних підприємств за статусом потрібно чітко відрізняти соціальну відповідальність бізнесу й соціальне підприємництво як цілеспрямовану діяльність. Вона передбачає організаційні можливості вирішення соціальних завдань підприємницькими методами на конкурентних засадах. До структур соціального підприємництва можна віднести будь-які організації, які відповідають критеріям і за постановкою цілей

Таблиця 1

Організаційні та організаційно-правові форми господарських структур на селі, тобто в сільському господарстві України

Форми підприємств та організацій, закріплені законодавством																		
Організаційна форма підприємства									**Організаційно-правова форма підприємства**									
Одноосібне господарство (підприємство) (підприємство, яке є власністю однієї особи)									Приватне підприємство, фермерське господарство, особисте селянське господарство									
Партнерство (товариство) (форма організації підприємства, за якої дві або більше осіб об'єднують своє майно)									Товариство з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, повне, командитне; кооператив, асоціація, консорціум, орендне підприємство, споживче товариство									
Корпорація (відкрите і закрите акціонерне товариство)									Акціонерне товариство (відкрите і закрите), корпорація, концерн									
Форми сільськогосподарських підприємств в економіці України* (без урахування тимчасово окупованих територій)																		
господарські товариства			**приватні підприємства**			**виробничі кооперативи**			**фермерські господарства**			**державні підприємства**			**підприємства інших форм**		
2015 рік	**2016 рік**	**2017 рік**	**2015 рік**	**2016 рік**	**2017 рік**	**2015 рік**	**2016 рік**	**2017 рік**	**2015 рік**	**2016 рік**	**2017 рік**	**2015 рік**	**2016 рік**	**2017 рік**	**2015 рік**	**2016 рік**	**2017 рік**
7 721	8 700	6 967	3 627	3 752	3 215	596	738	448	32 303	33 682	34 137	241	222	199	891	603	592
Тенденція зміни кількості суб'єктів у 2017 році відносно 2016 року																		
Значне зменшення			Зменшення			Значне зменшення			Збільшення			Незначне зменшення			Незначне зменшення		

* дані Державної служби статистики України, представлені з аналітичних джерел [32; 33]

Джерело: розроблено автором на основі джерел [34; 35]

Таблиця 2

Ознаки приналежності структур до класу соціальних підприємств

Сфери функціонування	
класичне підприємництво	**соціальне підприємництво**
Підприємства й організації кооперативного типу із соціальною, юридично закріпленою формою господарювання.	Підприємства різних організаційно-правових форм господарювання із закріпленою в статуті соціальною діяльністю.

Джерело: побудовано автором

формують соціальне життя громадян; реалізовують суспільно значимі соціальні ініціативи; проводять заходи громадської активності в різних галузях [32]; відповідають ознакам структур цього класу (табл. 2).

У світі склались організаційно-правові форми соціальних підприємств, але найбільше використовується кооперативна модель, бо дає можливості для максимального залучення зацікавлених у досягненні соціальної мети суб'єктів в організаційний, управлінський процес, надає механізм демократичного загальнодоступного контролю для членів контролю за використанням активів, прийняттям господарських рішень. В Україні законодавчо проблема соціального підприємництва відповідно до статусу суб'єктів за організаційно-правовою формою не врегульована. Проте законодавчо визначені організаційно-правові форми підприємництва, в рамках яких зацікавлені суб'єкти можуть створити соціальне підприємство.

Серед класичних підприємств на селі виділяються виробничі та обслуговуючі кооперативи. Кооперація відзначається соціальною спрямованістю, а кооператив як підприємство дає можливість для зайнятості, тому є формою якісної соціалізації підприємництва через розширення можливостей для здобуття селянами доходів. З цієї точки зору і відповідно до принципів обов'язковості членства у кооперативі, а також трудової участі кооператив є універсальним соціальним підприємством. Ще одним елементом віднесення кооперативу до соціального підприємства є безприбутковий статус, адже прибутки отримують його члени (від участі), згідно з класичним визначенням кооператив є демократичною організацією спільного вирішення проблем учасниками.

Практики поширення соціального підприємництва в Україні є відносно новими. Ця сфера перебуває на етапі становлення або навіть зародження, тому актуальність дослідження досить висока, але сам процес, особливо щодо доступності емпіричних оцінок стану, є надзвичайно складним у реалізації. Пріоритети поступово вибудовуються суспільством, підприємцями, державна ж політика в будь-якому сенсі з цієї проблеми не прослідковується. Соціальні підприємства є різноплановими за характеристиками різних класифікацій. Тенденції залежать від культури та традиції розвитку системи господарювання, зокрема соціалізації, рівня матеріального добробуту, якості соціального капіталу, який сформувався на селі (табл. 3), мотивації селян до організації структур взаємодопомоги.

Соціальні підприємства визначених форм (табл. 1) формують інфраструктуру ринку соціальної діяльності, на якому відбуваються обмін та відносини соціального характеру. Організаційна форма забезпечує можливість формалізації соціального підприємництва. Держава та уповноважені нею органи також можуть створювати соціальні підприємства у формі державних, які виконують місію вжиття заходів державної соціальної політики на безприбутковій основі. Отже, відбувається використання чинників соціального партнерства, підприємницької та громадянської солідарності, взаємодопомоги для соціалізації економічної системи, реалізації пріоритетів соціальної політики.

Соціальну місію можуть виконувати також неформальні організації, діяльність яких не регламентована законодавчо і які діють за межами рамкового правового поля. Використання ж організаційної та організаційно-правової форми для формалізації здійснення підприємницької діяльності дає змогу діяти в правовому полі, ефективно розподіляти економічну й соціальну відповідальність учасників соціального підприємства, претендувати на юридичний захист прав, свобод. Ми ж більше схиляємося до того, що пріоритетною організаційною формою соціального підприємства є партнерство, оскільки воно має розширені можливості усуспільнення соціальної діяльності, наприклад кооператив – система партнерських зв'язків учасників за безпосередньої їх участі в наданні соціальних послуг.

Соціальне підприємництво вважаємо пріоритетною формою господарської діяльності на селі в умовах децентралізації. Коли держава на практиці значно відійшла від вирішення соціальних проблем за делегування значної частини повноважень місцевим територіальним громадам, соціальне підприємництво є тим механізмом, який здатен сприяти вирішенню цілої низки проблемних завдань. На державному та місцевому рівні можуть бути розроблені стратегічні програмні документи для сприяння залученню підприємливих соціально активних осіб до організованої діяльності зі створення соціальних підприємств, але для цього потрібне також цільове законодавство.

Таблиця 3

Соціальні підприємства агропродовольчого спрямування та інші на селі по Україні у 2016–2017 роках

Найбільш прийнятні форми організації соціального підприємництва	
Партнерство (товариство)	Кооператив, споживче товариство, спілка споживчих товариств, асоціація, організації орендарів, організації покупців, громадські організації, релігійні організації.
Фактична наявність соціальних підприємств згідно з обстеженням	
Назва й організаційно-правовий статус соціального підприємства	**Територіальне розміщення, напрям діяльності (місія, спеціалізація)**
Благодійний фонд «Терра Деї» (“Terra Dei”), благодійна організація	Село Пийтерфолво Закарпатська обл. Надання засобів виробництва для організації власної справи в сільському господарстві.
Інформаційно-туристичний центр «Зелена Кремінна» ФО-П	Місто Кремінна, Луганська обл. Надання послуг організації відпочинку, зеленого туризму.
Кондитерська «Добра Цукерня» ФО-П	Село Чайки, Київська обл. Надання можливості людям навчитись кондитерській майстерності.
Об’єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів «Чернігівщина екологічна», сільськогосподарський кооператив	Чернігівська обл., Ніжинський район. Відновлення земель на осушених торфовищах та створення кооперативів.
Приватне підприємство «Малиновий рай», приватне підприємство	Село Гряда, Жовківський район, Львівська обл. Вирощування ягідних культур, таких як малина, ожина, смородина; органічне виробництво.
Приватне підприємство «Мар’їнська Міні-пекарня», приватне підприємство	Місто Мар’їнка, Донецька обл. Випічка та реалізація хліба, хлібобулочних виробів.
Приватне підприємство «Селиська сироварня», приватне підприємство	Село Нижнє Селище, Хустський район, Закарпатська обл. Покращення здоров’я нації через вживання екопродукції. Проведення навчальних тренінгів для місцевого населення щодо правильного догляду за великою рогатою худобою (ВРХ).
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Агросвіт», сільськогосподарський кооператив	Село Крехів, Львівська обл. Організація збуту сільськогосподарської продукції, сприяння доступу селян до кінцевого споживача.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Агрофрут», сільськогосподарський кооператив	Село Романів, Львівська обл., надання сезонних робочих місць у депресивному районі з низьким рівнем зайнятості населення.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Банилів», сільськогосподарський кооператив	Село Банилів, Чернівецька обл. Надання послуг з обробітку землі членам кооперативу, спільне придбання мінеральних добрив та насіннєвого матеріалу.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «БОРТНІВ-ЕКОПРОДУКТ», сільськогосподарський кооператив	Село Бортнів, Волинська обл. Надання послуг із обробітку землі, зберігання й реалізації сільськогосподарської продукції.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Господар-2015», сільськогосподарський кооператив	Село Хоружівка, Недригайлівський район, Сумська обл. Кооператив об’єднав сільських жителів для створення умов соціально-економічного розвитку та стабільності. Спрямований на підтримку жителів, які отримують дохід від приватного селянського господарства.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Дари Гуцульщини», сільськогосподарський кооператив	Село Селятин, Путильський район, Чернівецька обл. Переробка дикорослих грибів, ягід, трав. Заморожування, бланшування, сушіння.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Дари Ланів», сільськогосподарський кооператив	Село Колосова, Кременецький район, Тернопільська обл. Зниження собівартості переробки сільськогосподарської продукції та підвищення доходу членів СОК за спільної реалізації готової продукції.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Жовтневе», сільськогосподарський кооператив	Село Покровське, Токмацький район, Запорізька обл. Забезпечення населення послугами зі збирання та охолодження молока, залучення молоді до роботи в сільському господарстві.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Каїр», сільськогосподарський кооператив	Село Каїри, Горностаївський район, Херсонська обл. Послуги членам кооперативу щодо обробітку землі. Допоміжна діяльність у вирощуванні та реалізації сільськогосподарської продукції.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Київський», сільськогосподарський обслуговуючий кооператив	Місто Київ. Вирощування, переробка та експорт органічних ягідних культур (полуниця, малина, ожина).

(Закінчення таблиці 3)

Назва й організаційно-правовий статус соціального підприємства	Територіальне розміщення, напрям діяльності (місія, спеціалізація)
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Кринички», сільськогосподарський кооператив	Село Котів, Бережанський район, Тернопільська обл. Організаційно-економічне сприяння зменшенню собівартості сільськогосподарської продукції, оптові закупівлі розсади, насіння, мінеральних добрив.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Радодар», сільськогосподарський кооператив	Село Радісне, Красилівський район, Хмельницька обл. Послуги зі збирання, охолодження та транспортування молочної сировини на молокопереробні підприємства.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Шепітчанка», сільськогосподарський кооператив	Село Долішній Шепіт, Вижницький район, Чернівецька обл. Послуги з переробки сільськогосподарської сировини; тестування й контролю якості продукції; розвитку сільського, екологічного (зеленого) туризму; проведення аукціонів, ярмарків.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Щедрий край», сільськогосподарський кооператив	Село Старий Почаїв, Кременецький район, Тернопільська обл. Послуги з організації заготівлі та переробки сільськогосподарської сировини; постачання засобів, необхідних для вирощування та виробництва сільськогосподарської продукції; обробітку ґрунту; діяльності та розвитку сільського, екологічного (зеленого) туризму.
Соціальне підприємство «ГоРодина», благодійна організація	Село Чижиків, Пустомитівський район, Львівська обл. Тепличне господарство з вирощування екопродукції.
Соціальне підприємство «Натуральні соки з Екологічно чистих фруктів Карпат» Благодійного фонду «Карітас Коломийсько-Чернівецької єпархії» ФО-П	Місто Коломия, Івано-Франківська обл. Виготовлення натуральних соків для потреб власних соціальних програм. Витискання соків для населення. Продаж соків для потреб ресторанів та кафе.
Соціальне підприємство «Пекарня «Горіховий дім»» ФО-П	Місто Львів. Виготовлення та реалізація кондитерських виробів та страв.
Ферма «Святогірська коза» ФО-П	Село Студенок, Ізюмський район, Харківська обл. Розведення кіз; переробка молока, виготовлення твердих і м'яких сирів, масла, морозива з козячого молока.
Фермерське господарство «Гармонія СМ», фермерське підприємство	Село Городище-Пустоварівське, Володарський район, Київська обл. Продаж товарів (власного виробництва), працевлаштування представників вразливих груп населення.
Фермерське господарство «Костів», фермерське підприємство	Село Поляни, Золочівський район, Львівська обл. Реалізація органічних продуктів, продуктів здорового харчування, продуктів з високою поживною, енергетичною цінністю, життєздатністю та життєвою силою, свіжих, із природним смаком.

Джерело: сформовано автором на основі [29; 32]

В теорії та на практиці слід розрізняти соціальне підприємництво як діяльність спеціалізованих організацій та соціальну діяльність підприємств як додаткову функцію; у соціального підприємств соціальна місія є статутною господарською діяльністю, а у класичного вона реалізується через механізм соціальної відповідальності. Зокрема, соціальне підприємництво – це, на нашу думку, форма забезпечення зайнятості сільського населення; інноваційний спосіб організації господарської діяльності на селі. В класифікації соціальних підприємств пропонуємо виділяти виробничо-господарський та обслуговуючий напрями діяльності, на основі яких формується характер спеціалізації.

Соціальне підприємництво як креативна модель бізнесу характеризує рівень соціальної свідомості суспільства та якість соціального капіталу. Наявність соціальних підприємств є перш за все індикатором стану соціальної економіки, бажання індивідів та підприємців діяти на благо соціуму. Це вкрай важливо врахувати у зв'язку з вирішенням проблем сталого розвитку, досягненням цілей, які визначені ООН на період до 2030 року.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток соціального підприємництва в економіці України загалом й на селі зокрема перебуває в зародковому стані, з'являються перші соціальні підприємства або такі, що схожі на них за принципами функціонування, цілями. Все залежить від культури підприємництва, національних традицій господарювання. Проблем чимало, головними з яких, на нашу думку, є відсутність рамкового спеціалізованого законодавства з регулювання діяльності соціальних підприємств, загальна непрозорість, відсутність сформованості мотиваційного організаційно-економічного середовища.

Орієнтування соціального підприємництва перш за все на досягнення соціальних вигід означає особливості функціонування економічного механізму соціального підприємства. Динаміка розвитку соціального підприємництва залежить від якості соціального капіталу, який акумулюється в суспільстві. Носіями соціального капіталу є окремі індивіди, які об'єднуються в різні організації для досягнення мети. Стрижневим елементом соціального капіталу є рівень довіри, на основі якої індивіди комунікують між собою в процесі задоволення своїх економічних та соціальних інтересів. Соціальне підприємництво як діяльність і соціальне підприємство як організація є одними зі способів їх задоволення.

Фактично соціальне підприємництво є важливою складовою частиною реалізації соціальної політики на селі. Завдяки його розвитку сільські громади отримують додаткову спроможність вирішення проблем за різними напрямами, особливо у соціально-трудовій сфері. Це механізм, який ефективний в умовах децентралізації влади та управління, тому його обов'язково потрібно використовувати. Соціальне підприємництво дає спроможність суспільству реалізувати ефективну модель соціальної конкурентоспроможності, у складі якої розвиватимуться соціальні підприємства різних організаційних форм та спеціалізацій, але слід враховувати національну особливість структури підприємств, тобто те, що найбільш поширеною формою соціальних підприємств на селі в Україні є кооператив, на відміну від традиційної сільськогосподарської діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кантильон Р. К вопросу о сущности предпринимателей. Санкт-Петербург : Литера плюс, 2006. 220 с.
2. Оуен Р. Избранные сочинения / пер. С. Фейгиной. Москва ; Ленинград : Академия наук СССР, 1950. Т. 1. 419 с.
3. Петти В. Экономические и статистические работы. Москва : Госсоцэкгиз, 1940. 356 с.
4. Краус Н. Д. Рікардо – економіст епохи промислового перевороту. *Історія економіки та економічної думки* / Н. Краус. Київ : Центр учбової літератури, 2014. С. 150–159.
5. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2018. 736 с.
6. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. Київ : Основи, 2001. 670 с.
7. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ, 2012. 1112 с.
8. Файоль А. Общее и промышленное управление / пер. Б. Бабина-Кореня. Москва, 1924. 159 с.
9. Форд Г. Моє життя та робота / пер. з англ. У. Джаман. Київ, 2016. 344 с.
10. Маринович М. Митрополит Андрій Шептицький і принцип «позитивної суми» / передм. А. Сливоцького Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.
11. Туган-Барановський М. Політична економія: курс популярний. Київ : Наукова думка, 1994. 264 с.
12. Юнус М. Мир трех нулей. Как справиться с нищетой, безработицей и загрязнением окружающей среды / пер. с англ. Москва, 2019. 275 с.
13. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономики / под. общ. ред. А. Шюллера, Х.-Г. Крюссельберга ; пер. с нем. Москва, 2006. 338 с.
14. Бабицкий А.Ф. Социал. Законы и теория экономических процессов настоящего и будущего : монография. Киев, 2005. 496 с.
15. Мороз О. Інституціональна система аграрної економіки України : монографія. Вінниця, 2006. 438 с.
16. Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве / пер. с нем. Ю. Тимофеева, О. Тропова. Москва, 1969. 296 с.
17. Андрійчук В., Сас І. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти : монографія. Київ, 2017. 303 с.
18. Саблук П., Малік М., Коваленко Ю. та ін. Внутрігосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств : методичні рекомендації. Київ, 2003. 204 с.
19. Юрчишин В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох: історико-економічні нариси. Київ, 2009. 368 с.
20. Юрчишин В. та ін. Власність у сільському господарстві / за ред. П. Саблука. Київ, 1993. 352 с.
21. Месель-Веселяк В. та ін. Розвиток форм господарювання на селі / за ред. П. Саблука. Київ, 1993. 376 с.
22. Романова Л. Становлення підприємництва в сільському господарстві. Київ : ІАЕ, 1997. 272 с.
23. Лупенко Ю., Малік М., Заяць В. та ін. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.
24. Шпикуляк О. Становлення соціального капіталу в аграрній сфері трансформаційної економіки. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2007. Vol. 8. P. 28–34. URL: http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/678/704 (дата звернення: 02.03.2020).
25. Шпикуляк О. Кадровий потенціал та його формування в аграрних підприємствах. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 155–159.
26. Малік М., Шпикуляк О. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. 370 с.
27. Shpykuliak O., Bilokinna I. "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of evelopment of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. № 2. P. 249–255. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255 (accessed: 2 November 2019).
28. Калетнік Г., Шпикуляк О., Пчелянська Г. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект. Вінниця, 2012. 324 с.
29. Каталог соціальних підприємств України: 2016–2017 роки. Довідкове видання. Київ : видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. URL:

https://drive.google.com/file/d/151lNaCLownZVphlAgcZpk3Esp79sicw/view (дата звернення: 28.12.2019).

30. Сіренко Н., Лункіна Т. Соціальне підприємництво в Україні: основні аспекти. *Сталий розвиток економіки*. 2016. № 1. С. 5–10.

31. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.

32. Дюк А. Організаційні форми соціального підприємництва: аспекти теорії і практики. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 44. С. 5–11.

33. Лупенко Ю. та ін. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наукова доповідь. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.

34. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / за ред. С. Мочерного. Львів : Світ, 2005. 616 с.

35. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / за ред. С. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 568 с.

36. Босак І. Соціальне підприємництво: основні ознаки та особливості розвитку. *Наукові записки [Української академії друкарства]*. 2017. Вип. 1(54). С. 99–104.

REFERENCES:

1. Kantylon R. (2006). K voprosu o sushchnosty predprynymatelei [On the essence of entrepreneurs]. SPb. : Lytera plius, 220 p. (in Russian)

2. Ouen R. (1950). Yzbrannye sochynenyia. Tom 1. Per. S. Feihynoi. Moskva; Lenynhrad : Yzdatelstvo Akademyy Nauk SSR. (in Russian)

3. Petty V. (1950). Ekonomycheskye y statystycheskye raboty. [Economic and statistical work]. Moskva : Hossotsekhyz. 356 p. (in Russian)

4. Kraus N. (2014). D. Rikardo – ekonomist epokhy promyslovoho perevorotu [D. Ricardo is an economist in the industrial revolution] // Kraus N. Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky. Kyiv. Tsentr uchb. lit., p. 150–159. (in Ukrainian)

5. Smit Adam. Doslidzhennia pro pryrodu i prychyny bahatstva narodiv [Research on the nature and causes of the wealth of nations] (2018) / per. z anhl. O. Vasyliev, M. Mezhevikina, A. Malivskyi. K. : Nash format, 736 p. (in Ukrainian)

6. Blauh M. (2001). Ekonomichna teoriia v retrospektyvi [Economic theory in retrospect]. Kiyw : Osnovy, 670 p.

7. Veber M. Hospodarstvo i suspilstvo: narysy sotsiolohii rozuminnia. Z nim. per. M. Kushnir. Kyiv, 2012. 1112 p.

8. Faiol A. (1924). Obshchee y promyshlennoe upravlenye. Per. B.V. Babyna-Korenia. M. : Knyha, 159 p. (in Russian)

9. Ford H. (2016). Moie zhyttia ta robota [My life is that work]/ per. z anhl. Uliany Dzhaman. K. : Nash Format, 344 p. (in Ukrainian)

10. Marynovych M. (2019). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pryntsyp “pozytyvnoi sumy” [Andrey Sheptytsky and the principle of “positive sum”] / peredmova A. Slyvotskoho. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 248 p. (in Ukrainian)

11. Tuhan-Baranovskyi M. (1994). Politychna ekonomiia: kurs populiarnyi [Political economy: the course is popular]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)

12. Yunus M. Myr trekh nulei. Kak spravytsia s nyshchetoi, bezrabotytsei y zahriaznenyem okruzhaiushchei sredy. Per. s anhl. Moskva, 2019. 275 p. (in Russian)

13. Analyz ekonomycheskykh system osnovnye poniatyia teoryy khoziaistvennoho poriadka y polytycheskoi ekonomyky [Analysis of economic systems basic concepts of the theory of economic order and political economy] / pod. obshch. red. A. Shiullera, Kh.-H. Kriusselberha; per. s nem. Moskva, 2006. 338 p. (in Russian)

14. Babytskyi A. (2005). Sotsyal. Zakony y teoryia ekonomycheskykh protsessov nastoiashcheho y budushcheho: [Social. Laws and theory of economic processes of the present and future]. Monohrafyia. Kyev. 496 p. (in Russian).

15. Moroz O. (2006). Instytutsionalna systema ahrarnoi ekonomiky Ukrainy.[Institutional system of agrarian economy of Ukraine] Monohrafiia. Vinnytsia. 438 p. (in Ukrainian)

16. Berhman Kh. (1969). Razdelenye truda y spetsyalyzatsyia v selskom khoziaistve. [Division of labor and specialization in agriculture]. Per. s nem. Yu. Tymofeeva, O. Tropova. Moskva. 296 p. (in Russian)

17. Andriichuk V., Sas I. Kontsentratsiia v ahrarnii sferi ekonomiky: problemni aspekty : monohrafiia [Concentration in the agricultural sphere of the economy: problematic aspects]. Kyiv, 2017. 303 p. (in Ukrainian)

18. Vnutrihospodarski orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy zabezpechennia prybutkovosti silskohospodarskykh pidpryiemstv: Metodychni rekomendatsii [In-house organizational and economic mechanisms for ensuring the profitability of agricultural enterprises: Guidelines] (2003) / P. Sabluk, M. Malik, Yu. Kovalenko ta in. K. : IAE UAAN. 204 p. (in Ukrainian)

19. Yurchyshyn V. Ahrarna polityka v Ukraini na zlamakh politychnykh epokh: istoryko-ekonomichni narysy. Kyiv, 2009. 368 p. (in Ukrainian)

20. Vlasnist u silskomu hospodarstvi / V. Yurchyshyn ta in. ; za red. P. Sabluka. Kyiv, 1993. 352 p. (in Ukrainian)

21. Rozvytok form hospodariuvannia na seli / V. Mesel-Veseliak ta in. ; za red. P.T. Sabluka. Kyiv, 1993. 376 p. (in Ukrainian)

22. Romanova L. Stanovlennia pidpryiemnytstva v silskomu hospodarstvi [Formation of entrepreneurship in agriculture]. Kyiv : IAE, 1997. 272 p. (in Ukrainian)

23. Rozvytok pidpryiemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohr. (2016) [Lupenko Yu., Malik M., Zaiats V. ta in.]. K. : NNTs “IAE”, 430 p. (in Ukrainian)

24. Shpykuliak O. (2007). Stanovlennia sotsialnoho kapitalu v ahrarnii sferi transformatsiinoi ekonomiky. [Formation of social capital in the agrarian sphere of transformation economy]. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. Vol. 8. P. 28–34. URL: http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/678/704 (in Ukrainian)

25. Shpykuliak O. (2004). Kadrovyi potentsial ta yoho formuvannia v ahrarnykh pidpryiemstvakh. Ekonomika APK. № 1. P. 155–159.

26. Malik M., Shpykuliak O. (2005). Kadrovyi potentsial ahrarnykh pidpryiemstv: upravlinskyi aspekt. Monohrafiia. K. : NNTs “IAE”, 2005. 370 p. (in Ukrainian)

27. Oleksandr Shpykuliak, Ilona Bilokinna. “Green” cooperatives in the formation of an institutional mechanism of evelopment of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy / *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 5. Number 2. 2019, 262 p. 249–255. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255 (accessed 2 November 2019).

28. Kaletnik H., Shpykuliak O., Pchelianska H. (2012). Instytuty infrastruktury ta tsinoutvorennia u rozvytku ahrarnoho rynku: rehionalnyi aspekt [Institutes for Infrastructure and Pricing in Agricultural Market Development: A Regional Aspect]. Vinnytsia. 324 p. (in Ukrainian)

29. Kataloh sotsialnykh pidpryiemstv Ukrainy: 2016–2017 roky. Dovidkove vydannia. Kyiv. Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". 2017. URL: https://drive.google.com/file/d/151lNaCLownZVph-lAgcZpk3Esp79sicw/view (accessed: 28.12.2019).

30. Sirenko N., Lunkina T. (2016). Sotsialne pidpryiemnytstvo v Ukraini: osnovni aspekty. Stalyi rozvytok ekonomiky. № 1. P. 5–10. (in Ukrainian)

31. Sociological encyclopedia (2008) / Compiled V. Horodyanenko. Kyiv : Akademvydav (Series "Encyclopedia erudite"). (in Ukrainian)

32. Diuk A. (2019) Orhanizatsiini formy sotsialnoho pidpryiemnytstva: aspekty teorii i praktyky. Prychornomorski ekonomichni studii. Vyp. 44, p. 5–11. (in Ukrainian)

33. Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli: nauk. dop. (2019) / Yu. Lupenko ta in. Kyiv : NNTs "IAE", 114 p. (in Ukrainian)

34. Mocherniy S., Larina Ya., Ustenko O., Yuriy S. (2005). Ekonomichniy entsiklopedichniy slovnik: u 2 t. T. 1 [Economic encyclopedic dictionary. Vol. 1]. Lviv : Svit. (in Ukrainian)

35. Mocherniy S., Larina Ya., Ustenko O., Yuriy S. (2006). Ekonomichniy entsiklopedichniy slovnik : u 2 t. T. 2 [Economic encyclopedic dictionary. Vol. 2]. Lviv : Svit. (in Ukrainian)

36. Bosak I. Sotsialne pidpryiemnytstvo: osnovni oznaky ta osoblyvosti rozvytku. Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii drukarstva]. 2017. Vyp. 1(54), p. 99–104. (in Ukrainian)

ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ЩОДО ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ)

EVALUATION OF COMPETITIVENESS OF CONSUMER GOODS IN THE MEASURES OF EVENTS UPON (ON THE EXAMPLE OF SUNFLOWER OIL)

УДК 339.138:665.35
https://doi.org/10.32843/bses.51-14

Косар Н.С.
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу і логістики
Національний університет «Львівська політехніка»
Селюченко Н.Є.
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій
Національний університет «Львівська політехніка»
Гринів Н.Т.
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу і логістики
Національний університет «Львівська політехніка»

Kosar Nataliya
National University "Lviv Polytechnic"
Seliuchenko Nadiia
National University "Lviv Polytechnic"
Hryniv Nataliya
National University "Lviv Polytechnic"

У статті проаналізовано методи оцінювання конкурентоспроможності товарів, визначено їхні переваги та недоліки. Обґрунтовано доцільність застосування комплексного методу, який базується на розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності товарів і є досить простим у використанні. Обчислення інтегрального показника конкурентоспроможності товару проведено на прикладі соняшникової рафінованої олії. Основними споживчими параметрами олії, які підлягали подальшому оцінюванню, були рівень її вигоряння в процесі використання; якість насіння; наявність міжнародних сертифікатів якості; імідж товарної марки на ринку; доступність продукції для кінцевих споживачів; рівень інформаційного забезпечення споживачів стосовно конкретного товару; частота проведення виробником акцій. Економічним параметром вибрано середню ціну олії в роздрібній торговельній мережі м. Львова. Споживчі параметри конкурентоспроможності олії оцінювали експерти. Виробники олії можуть впливати на вищезазначені параметри у процесі маркетингової діяльності як у межах складових частин комплексу маркетингу, так і під час збирання інформації про ринок та функціонування різних суб'єктів на ньому.
Ключові слова: *конкурентоспроможність, методи оцінювання, інтегральний показник конкурентоспроможності, споживчі параметри, економічні параметри.*

В статье проанализированы методы оценивания конкурентоспособности товаров, определены их преимущества и недостатки. Обоснована целесообразность применения комплексного метода, который базируется на расчете интегрального показателя конкурентоспособности товаров и является достаточно простым в использовании. Вычисление интегрального показателя конкурентоспособности товара проведено на примере подсолнечного рафинированного масла. Основными потребительскими параметрами масла, подлежащими дальнейшему оцениванию, были уровень его выгорания в процессе использования; качество семян; наличие международных сертификатов качества; имидж торговой марки на рынке; доступность продукции для конечных потребителей; уровень информационного обеспечения потребителей касательно конкретного товара; частота проведения производителем акций. Экономическим параметром выбрана средняя цена масла в розничной торговой сети г. Львова. Потребительские параметры конкурентоспособности масла оценивали эксперты. Производители масла могут влиять на вышеуказанные параметры в процессе маркетинговой деятельности как в пределах составляющих комплекса маркетинга, так и при сборе информации о рынке и функционировании различных субъектов на нем.
Ключевые слова: *конкурентоспособность, методы оценивания, интегральный показатель конкурентоспособности, потребительские характеристики, экономические параметры.*

The article analyzes the methods of evaluating the competitiveness of goods, identifies their advantages and disadvantages. The expediency of applying a complex method based on the calculation of the integral indicator of the competitiveness of goods and is quite simple to use is substantiated. The calculation of the integral indicator of the competitiveness of the product is carried out on the example of refined sunflower oil, which is in high demand in the domestic and foreign markets. The main consumer parameters of the oil that were to be further evaluated were: its level of burnout during use; quality of seeds; availability of international quality certificates; brand image on the market; availability of products for end consumers; the level of consumer information support for a particular product; frequency of holding by the manufacturer of shares. The economic parameter is the average price of oil in the retail trade network of L'viv. The following brands of refined sunflower oil have been selected to evaluate the competitiveness: Chumak Gold; Royal Flavor; Mayola; Oil Press. Chumak Gold oil parameters are chosen as a basis for comparison, which in its consumer characteristics is associated with the "ideal" oil for most consumers. An expert group of 10 specialists with practical experience in the field of food production and marketing has been formed to evaluate the consumer parameters of oil competitiveness. The survey was conducted by e-mailing questions to experts. Each of the experts arranged the consumption parameters of the oil's competitiveness by reducing their weight. They were assigned ordinal numbers (ranks). Based on these rankings, the weights of each consumer parameter are calculated. Experts also evaluated the consumption parameters of the oil on a ten-point scale. The integrated competitiveness indicator is determined by dividing the group competitiveness indicator by consumer parameters by the group competitiveness indicator by economic parameters. Managing the competitiveness of oil in a particular market involves evaluating its level and deliberately influencing the main parameters that shape it. The oil producer can influence the above mentioned parameters in the course of marketing activity within the constituent of the marketing complex as well as during the collection of information about the market and the functioning of various subjects on it.
Key words: *competitiveness, assessment methods, an integral indicator of competitiveness, consumer parameters, economic parameters.*

Постановка проблеми. Посилення конкурентної боротьби в усіх сферах економіки загострює проблему підвищення конкурентоспроможності товарів вітчизняних підприємств, яка є важливою щодо того, щоби споживачі в процесі закупівлі віддавали перевагу саме їм. Головним негативним наслідком невисокої конкурентоспроможності товарів українських підприємств є нездатність виробників утримувати та збільшувати ринкову частку, просувати товари, виходити на ринки інших країн, а також максимально задовольняти потреби споживачів. Важливими проблемами, які

виникають при цьому, є кількісне оцінювання рівня конкурентоспроможності товару та визначення напрямів її підвищення, оскільки це є досить трудомістким та інтегрованим процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових публікацій присвячена питанням оцінювання конкурентоспроможності підприємств загалом та їхньої продукції зокрема. Проте у них відсутня єдність щодо визначення сутності поняття «конкурентоспроможність товарів». Зокрема, у джерелі [1, с. 284] автори трактують її як складну та багатогранну категорію, що визначає відповідність властивостей і параметрів товару конкретним умовам ринку та вимогам споживачів. На їхню думку, конкурентоспроможність є відносним поняттям, яке пов'язане з визначеним цільовим ринком та часом реалізації товарів. У роботі [2] конкурентоспроможність визначено як властивість товарів, що здатна забезпечити їхній комерційний успіх у конкурентних умовах; наявну відповідність товарів умовам ринку та визначеним потребам цільових споживачів за різними параметрами, а саме якісними, технічними, економічними та естетичними, умовами збуту товарів (включають їхній сервіс, ціну, терміни поставки, рекламу). Проте технічні параметри товару є складовими частинами якісних параметрів, а ціна товару лежить в основі його економічних параметрів.

У подальшому будемо дотримуватися визначення конкурентоспроможності, поданого у праці [3, с. 17]. Відповідно до нього конкурентоспроможність товару – це сукупність його окремих характеристик, що забезпечують максимальний рівень задоволення певної споживчої потреби порівняно з конкуруючими товарами у визначений період часу на конкретному сегменті ринку. Конкурентоспроможність товарів підприємства є відносним поняттям та визначальним чинником його успішної діяльності на певному ринку. Для оцінювання конкурентоспроможності товарів найчастіше використовують розрахунково-аналітичні методи, серед яких найбільш поширеним є визначення одиничних, групових та інтегральних показників конкурентоспроможності продуктів (технічних та економічних). Ці методи є простими, а їхні результати – однозначними. Однак використання таких методів вимагає експертного оцінювання параметрів конкурентоспроможності та їхньої значущості [4; 5]. Розрахунково-аналітичні методи оцінювання конкурентоспроможності товарів передбачають також вибір бази для порівняння. Нею можуть виступати як потреби споживачів, так і товари конкурентів, що найкраще задовольняють потреби споживачів; гіпотетичний зразок; група товарів-аналогів. Для визначення конкурентоспроможності товарів у науковій літературі найчастіше пропонують брати до уваги технічні параметри товару (його якість) та економічні параметри (ціну споживання). Проте у джерелі [5] зазначено, що з точки зору маркетингу, крім технічних та економічних параметрів товару, слід враховувати його естетичні параметри, умови збуту та постачання споживачам. У роботі [6], крім технічних та економічних параметрів конкурентоспроможності, автори пропонують аналізувати нормативні параметри товарів. Проте вони стосуються технічних параметрів конкурентоспроможності товарів.

До аналітичних методів оцінювання конкурентоспроможності товарів на ринку належить також модель Розенберга, модель з ідеальною точкою, метод різниць, метод рангів. Для оцінювання конкурентоспроможності товарів можуть бути використані матричні методи (наприклад, матриці БКГ, Портера, А. Томпсона та А. Стрікленда), графічні методи через побудову «багатокутника конкурентоспроможності», метод, що базується на теорії ЖЦТ [7, с. 159]. Задля оцінювання конкурентоспроможності товарів використовують економіко-математичні методи, зокрема, на основі апарату нечіткої логіки [8; 9]. Проте вони потребують ґрунтовної математичної підготовки та є досить складними в практичному використанні.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання конкурентоспроможності соняшникової олії з використанням комплексного методу через розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні значна кількість товарів українських виробників характеризується низьким рівнем конкурентоспроможності на ринку, основними причинами якого є [10, с. 21]:

– часта відсутність у підприємств моральних та матеріальних стимулів до підвищення якості продуктів, оновлення виробництва;

– наявний високий рівень фізичного й морального зношення основних виробничих фондів і технологій;

– недостатній розвиток системи широкомасштабного неперервного навчання та підвищення кваліфікації фахівців у сфері якості, насамперед керівників, відсутність сучасної ідеології у сфері управління якістю;

– необхідність великих матеріальних затрат на підвищення якості товарів та рівня сервісу згідно з вимогами європейських стандартів;

– невикористання комплексного підходу під час розроблення напрямів підвищення конкурентоспроможності товару, адже акцент роблять лише на певних параметрах його конкурентоспроможності (для подолання цього недоліку доцільно використовувати метод оцінювання конкурентоспроможності товару через визначення інтегрального показника, задля чого обчислюють індекс споживчих та економічних параметрів товару; у процесі розрахунків важливо вибрати базу для порівняння, а саме товар, характеристики якого

найбільше наближаються до ідеального [3, с. 34], що користується високим попитом на ринку; під час визначення індексу споживчих параметрів продукції важливо сформувати їхній перелік).

Розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності товару проведемо на прикладі соняшникової олії. Олію українських виробників споживають у 117 країнах світу завдяки її високій якості. Дослідження Громадської організації із захисту прав споживачів «Науково-дослідний Центр незалежних споживчих експертиз» низки марок олії, зокрема «Олейна» (пресова та традиційна), «Щедрий дар», «Чумак золота», «Майола», «Стожар», «Диканька» і «Королівський смак», щодо лабораторного тестування якісних показників, маркування та упакування олії, її смаку засвідчили, що вона виготовлена у повній відповідності до норм «ДСТУ 4492» [11]. В Україні з 1 січня 2019 року вступили в силу нові ДСТУ виробництва соняшникової олії [12], які розроблені згідно зі світовими вимогами, передусім, щодо безпеки цього виду продукції та термінів її придатності.

До основних споживчих параметрів олії, які будуть підлягати подальшому оцінюванню, віднесені [9] рівень її вигоряння у процесі використання; якість насіння; наявність міжнародних сертифікатів якості; імідж товарної марки на ринку; доступність продукції для кінцевих споживачів; рівень інформаційного забезпечення споживачів стосовно конкретного товару; частота проведення виробником акцій. Як економічний параметр до розгляду будемо приймати середню ціну олії в роздрібній торговельній мережі м. Львова. Для оцінювання конкурентоспроможності вибрано такі марки соняшникової рафінованої олії, як «Чумак Золота», «Королівський смак», «Майола», «Олейна пресова». Було прийнято рішення залучити експертів до оцінювання споживчих параметрів конкурентоспроможності олії, яке проведене згідно з етапами, поданими на рис. 1.

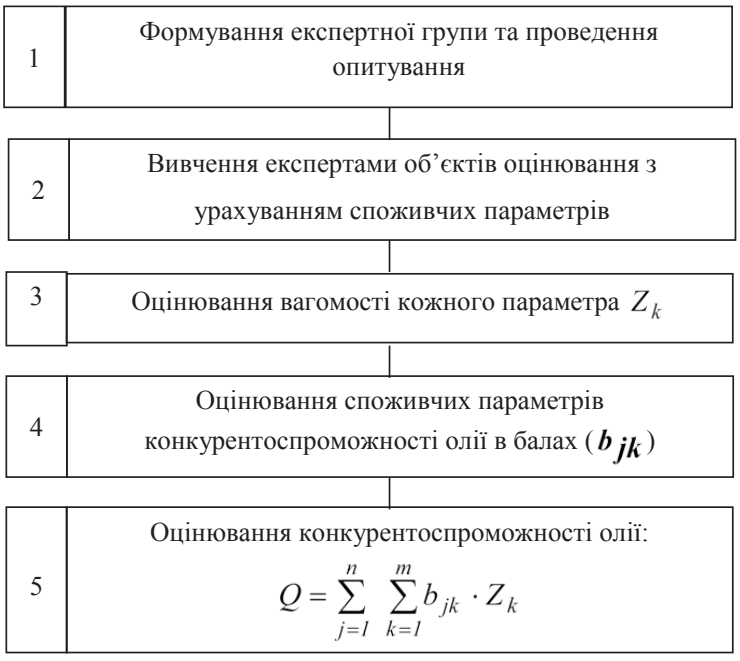

Рис. 1. Етапи оцінювання конкурентоспроможності олії за споживчими параметрами

Джерело: сформовано авторами на основі [13]

Експертну групу сформовано з 10 фахівців, які мають практичний досвід роботи у сфері виробництва та маркетингу харчових продуктів. Опитування було проведено шляхом надсилання запитань експертам на електронну пошту.

Оцінювання вагомості кожного споживчого параметра конкурентоспроможності олії (третій блок на рис. 1) реалізовано згідно з такими етапами:

1) кожен експерт упорядкував споживчі параметри конкурентоспроможності олії за зниженням їхньої вагомості, присвоюючи вищий порядковий номер (ранг) важливішому параметру;

2) визначено суми рангів, присвоєних експертами кожному споживчому параметру конкурентоспроможності олії;

3) на основі отриманих сум рангів побудовано узагальнений ранжований ряд;

4) вагові коефіцієнти параметрів конкурентоспроможності обчислено шляхом ділення сумарного рангу кожного параметра на загальну суму рангів усіх споживчих параметрів конкурентоспроможності олії.

Результати ранжування споживчих параметрів конкурентоспроможності олії експертами подано в табл. 1.

Узагальнений ранжований ряд споживчих параметрів конкурентоспроможності олії представлено в табл. 2.

Результати експертного оцінювання подано в табл. 3.

Індекс споживчих параметрів олії визначено на основі методики, поданої у джерелі [14, с. 255–256]. Базою для порівняння вибрано параметри олії «Чумак Золота», яка за своїми споживчими характеристиками для більшості споживачів асоціюється з «ідеальною» олією.

Індекс економічних параметрів обчислено як відношення ціни оцінюваної олії до ціни олії, яку вибрано за базу порівняння.

Інтегральний показник конкурентоспроможності визначено шляхом ділення групового показника конкурентоспроможності за споживчими параметрами на груповий показник конкурентоспроможності за економічними параметрами.

Результати розрахунків наведено в табл. 4.

Аналізування даних табл. 1 показує, що хоча олія «Чумак Золота» за своїми споживчими параметрами переважає

Таблиця 1

Результати ранжування експертами споживчих параметрів конкурентоспроможності олії

Експерти	Ранги параметрів конкурентоспроможності олії						
	$П_1$	$П_2$	$П_3$	$П_4$	$П_5$	$П_6$	$П_7$
Експерт 1	1	4	2	7	5	6	3
Експерт 2	1	2	3	7	6	5	4
Експерт 3	1	3	2	4	7	6	5
Експерт 4	4	2	1	6	3	5	7
Експерт 5	1	2	3	4	7	6	5
Експерт 6	1	3	2	5	4	6	7
Експерт 7	3	1	2	4	6	5	7
Експерт 8	1	2	4	3	7	6	5
Експерт 9	2	4	1	3	7	6	5
Експерт 10	1	2	3	4	7	5	6
Суми рангів параметрів	16	25	23	47	59	56	54

Таблиця 2

Узагальнений ранжований ряд споживчих параметрів конкурентоспроможності олії

Параметри конкурентоспроможності олії	Суми рангів параметрів	Вагові коефіцієнти параметрів конкурентоспроможності, часток одиниці
$П_1$	16	0,06
$П_2$	25	0,09
$П_3$	23	0,08
$П_4$	47	0,17
$П_5$	59	0,21
$П_6$	56	0,20
$П_7$	54	0,19
Загальна сума рангів усіх параметрів	280	1,00

Таблиця 3

Споживчі та економічні параметри олії для визначення її конкурентоспроможності

Параметри для оцінювання конкурентоспроможності олії	Вагомість параметрів, часток одиниці	Оцінки параметрів, бали (1–10)			
		ТМ «Чумак Золота»	ТМ «Королівський смак»	ТМ «Майола»	ТМ «Олейна пресова»
1. Споживчі параметри олії					
рівень вигоряння у процесі використання	0,06	10	9	7	8
якість насіння	0,09	9	7	8	9
наявність міжнародних сертифікатів якості	0,08	10	9	8	8
імідж товарної марки на ринку	0,17	10	8	7	7
доступність продукції для кінцевих споживачів	0,21	10	9	9	10
рівень інформаційного забезпечення споживачів стосовно цього товару	0,20	8	8	7	8
частота проведення виробником акцій	0,19	6	7	8	8
2. Економічні параметри, а саме середня ціна в роздрібній мережі м. Львова, грн. за 1 л	–	37	33	29	35

Таблиця 4

Індекси конкурентоспроможності досліджуваних марок олії

Індекси	ТМ «Королівський смак»	ТМ «Майола»	ТМ «Олейна пресова»
Індекс споживчих параметрів	0,943	0,922	1,010
Індекс економічних параметрів	0,892	0,784	0,973
Інтегральний показник конкурентоспроможності олії	1,057	1,177	1,041

олію ТМ «Королівський смак» та ТМ «Майола», проте вона поступається їм за своєю конкурентоспроможністю через вищу ціну. Олія ТМ «Олейна пресова» є більш конкурентоспроможною на ринку порівняно з олією ТМ «Чумак Золота» за рахунок як своїх споживчих параметрів, так і ціни. Найкращі конкурентні позиції на ринку олії соняшникової рафінованої має ТМ «Майола», споживчі параметри якої є досить високими, а ціна – найбільш привабливою на ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Управління конкурентоспроможністю олії на певному ринку передбачає оцінювання її рівня та цілеспрямований вплив на основні параметри, що її формують, а саме на рівень вигорання у процесі використання; якість насіння, відповідність міжнародним сертифікатам якості; імідж товарної марки на ринку; доступність для кінцевих споживачів та їхню поінформованість щодо товару, частоту проведення виробником акцій та ціну за 1 л. Виробники олії можуть впливати на вищезазначені параметри у процесі маркетингової діяльності. Саме вивчення такого впливу пов'язане з перспективами подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дубодєлова А.В., Юринець О.В. Методика визначення та аналіз інтегрального показника конкурентоспроможності виробів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Проблеми економіки та управління»*. 2002. № 448. С. 283–288.

2. Солонінко К.С., Фіїнцева Я.А. Теоретичні основи оцінки конкурентоспроможності продукції. *Вісник ЖДТУ*. 2014. № 1(67). С. 53–58. URL: http://ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/36512/37101 (дата звернення: 8.02.2020).

3. Кубрак Н.Р., Крикавський Є.В., Косар Н.С. Потенціал еластичності у формуванні конкурентоспроможності промислових підприємств : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. 204 с.

4. Клименко С.М. та ін. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2008. 520 с.

5. Колмакова О.М., Андріянова О.А. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Молодий вчений*. 2018. № 5.1 (57.1). С. 37–41. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5.1/8.pdf (дата звернення: 24.01.2020).

6. Степанкова А.А. Методи оцінки конкурентоспроможності продукції. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=954 (дата звернення: 4.02.2020).

7. Левицька А.О. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства: вітчизняні та закордонні підходи до класифікації. *Mechanism of Economic Regulation*. 2013. № 4. С. 155–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_4_19 (дата звернення: 29.01.2020).

8. Штовба С.Д. Проектирование нечетких систем средствами МАТЛАБ. Москва : Горячая линия – Телеком, 2007. 288 с.

9. Evaluation of Product Competitiveness: A Case Study Analysis / N. Shpak, N. Seliuchenko, V. Kharchuk, N. Kosar, W. Sroka. *Organizacija*. 2019. Vol. 52. No. 2. P. 107–126. DOI: 10.2478/orga-2019-0008

10. Сергєєва О.Р. Сутність та особливості забезпечення конкурентоспроможності товару. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 20. С. 19–22.

11. Чи дотримуються стандартів якості виробники соняшникової олії в Україні? *Espreso.TV*. URL: https://espreso.tv/article/2020/01/31/chy_dotrymuyutsya_standartiv_yakosti_vyrobnyky_sonyashnykovoyi_oliyi_v_ukrayini (дата звернення: 02.02.2020).

12. В Україні змінилися ДСТУ соняшникової олії. *Uteka.ua*. URL: https://uteka.ua/ua/publication/news-14-novosti-zakonodatelstva-1-v-ukraine-izmenilis-gosty-podsolnechnogo-masla (дата звернення: 02.02.2020).

13. Трояновский В.М. Математическое моделирование в менеджменте : учебное пособие. Москва : Русская Деловая Литература, 1999. 240 с.

14. Шевченко Т.Є., Мороко О.В. Оцінка конкурентоспроможності продукції ПАТ «Фармак» на базі препарату «Тромбонет». *Сучасні проблеми економіки і підприємництво*. 2014. № 15. С. 255–260. URL: http://sb-keip.kpi.ua/article/view/46917 (дата звернення: 05.02.2020).

REFERENCES:

1. Dubodelova A.V., Yurynets O.V. (2002) Metodyka vyznachennja ta analiz integhraljnogho pokaznyka konkurentospromozhnosti vyrobiv [Methods of determination and analysis of the integral index of product competitiveness]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu "Ljvivsjka politekhnika" "Problemy ekonomiky ta upravlinnja"*, no. 448, pp. 283–288.

2. Soloninko K.S., Finintseva Y.A. (2014) Teoretychni osnovy ocinky konkurentospromozhnosti produkciji [Theoretical Foundations of Product Competitiveness Assessment]. *Visnyk ZhDTU*, no. 1(67), pp. 53–58. Available at: http://ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/36512/37101 (accessed: 8 February 2020).

3. Kubrak N.R., Krikavsky E.V., Kosar N.S. (2013) Potencial elastychnosti u formuvanni konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpryjemstv [The potential of elasticity in shaping the competitiveness of industrial enterprises]. Lviv : Vydavnyctvo Ljvivsjkoji politekhniky. (in Ukrainian)

4. Klimenko S.M., Omelyanenko T.V., Barabas D.O., Dubrova O.S., Vakulenko A.V. (2008) Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstva [Management of enterprise competitiveness]. K. : KNEU. (in Ukrainian)

5. Kolmakova O.M., Andriyanov O.A. (2018) Metody ocinky konkurentospromozhnosti pidpryjemstva [Methods of evaluation of enterprise competitiveness]. *Molodyj vchenyj*, no 5.1 (57.1), pp. 37–41. Available at: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5.1/8.pdf (accessed: 24 January 2020).

6. Stepankova A.A. (2012) Metody ocinky konkurentospromozhnosti produkciji [Methods for assessing the competitiveness of products]. *Efektyvna ekonomika*, no. 2. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=954 (accessed: 4 February 2020).

7. Levitskaya A.O. (2013) Metody ocinky konkurentospromozhnosti pidpryjemstva: vitchyznjani ta zakor-

donni pidkhody do klasyfikaciji [Methods of assessing the competitiveness of the enterprise: domestic and foreign approaches to classification]. *Mechanism of Economic Regulation*, no. 4, pp. 155–163. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_4_19 (accessed: 29 January 2020).

8. Stovba S.D. (2007) Proektirovanie nechetkikh sistem sredstvami MATLAB [Designing fuzzy systems by MATLAB]. M. : Goryachaya liniya – Telekom. (in Russian)

9. Shpak N., Seliuchenko N., Kharchuk V., Kosar N., Sroka W. (2019) Evaluation of Product Competitiveness: A Case Study Analysis. *Organizacija*, vol. 52, no. 2, pp. 107–126. DOI: 10.2478/orga-2019-0008

10. Sergeeva O.R. (2018) Sutnistj ta osoblyvosti zabezpechennja konkurentospromozhnosti tovaru [The essence and features of ensuring the competitiveness of the product]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, no. 20, pp. 19–22.

11. Chy dotrymujutjsja standartiv jakosti vyrobnyky sonjashnykovoji oliji v Ukrajini [Are the producers of sunflower oil in Ukraine meeting the quality standards?]. *Espreso.TV*. Available at: https://espreso.tv/article/2020/01/31/chy_dotrymuyutsya_standartiv_yakosti_vyrobnyky_sonyashnykovoyi_oliyi_v_ukrayini (accessed: 2 February 2020).

12. V Ukrajini zminylysja DSTU sonjashnykovoji oliji [DSTU of sunflower oil has changed in Ukraine]. *Uteka.ua*. Available at: https://uteka.ua/ua/publication/news-14-novosti-zakonodatelstva-1-v-ukraine-izmenilis-gosty-pod-solnechnogo-masla (accessed: 2 February 2020).

13. Troyanovsky V.M. (1999) Matematicheskoe modelirovanie v menedzhmente [Mathematical modeling in management]. M. : Russkaya Delovaya Literatura. (in Russian)

14. Shevchenko T., Moroco O. (2014) Ocinka konkurentospromozhnosti produkciji PAT “Farmak” na bazi preparatu “Trombonet” [Assessment of the competitiveness of the products of PJSC “Pharmak” on the basis of the drug “Trombonet”]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpryjemnyctvo*, no. 15, pp. 255–260. Available at: http://sb-keip.kpi.ua/article/view/46917 (accessed: 5 February 2020).

ВПЛИВ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ НА ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАТ «КИЇВСТАР»

INFLUENCE OF ORGANIZATION STRUCTURE OF MANAGEMENT FOR FINANCIAL ACTIVITY OF “KYIVSTAR”

УДК 654:338.3
https://doi.org/10.32843/bses.51-15

Лазоренко Л.В.
д.е.н., доцент,
професор кафедри менеджменту
Державний університет телекомунікацій

Lazorenko Larysa
State University of Telecommunications

У статті розкрито сутність та основні характеристики організаційної структури управління підприємств. Проаналізовано організаційну структуру управління ПрАТ «Київстар». Управління здійснюється сукупністю підрозділів, що спеціалізуються на виконанні конкретних видів робіт, де фахівці одного профіля об'єднані в певні відділи, а саме відділ маркетингу, фінансовий відділ, відділ логістики. У кожному підрозділі є свій керівник, зокрема фінансовий директор у бухгалтерії, директор по маркетингу серед маркетологів. Всі відділи взаємопов'язані та підкоряються генеральному директору. Визначено основні показники фінансової діяльності ПрАТ «Київстар». Досліджено залежність показників фінансової діяльності підприємства від його організаційної структури. Встановлено, що така залежність є досить тісною й складає приблизно 60%. Запропоновано шляхи зміцнення фінансового стану підприємства. Саме за наявності грамотного та ефективного управління підприємство здатне не тільки встояти в конкурентній боротьбі, але й бути лідером на ринку.

Ключові слова: *організаційна структура управління, фінансова діяльність, прибуток, рентабельність, кореляційна залежність, ПрАТ «Київстар», фінансовий стан.*

В статье раскрыты сущность и основные характеристики организационной структуры управления предприятием. Проанализирована организационная структура управления ЧАО «Киевстар». Управление осуществляется комплексом подразделений, специализирующихся на выполнении конкретных видов работ, где специалисты одного профиля объединены в определенные отделы, а именно отдел маркетинга, финансовый отдел, отдел логистики. У каждого подразделения есть свой руководитель, в частности финансовый директор в бухгалтерии, директор по маркетингу среди маркетологов. Все отделы взаимосвязаны и подчиняются генеральному директору. Определены основные показатели финансовой деятельности ЧАО «Киевстар». Исследована зависимость показателей финансовой деятельности предприятия от его организационной структуры. Установлено, что такая зависимость является довольно тесной и составляет примерно 60%. Предложены пути укрепления финансового состояния предприятия. Именно при наличии грамотного и эффективного управления предприятие способно не только выстоять в конкурентной борьбе, но и быть лидером на рынке.

Ключевые слова: *организационная структура управления, финансовая деятельность, прибыль, рентабельность, корреляционная зависимость, ЧАО «Киевстар», финансовое состояние.*

The article revealed essence and key characteristics of the organizational structure of enterprise management. The most important characteristics of the organizational structure include: number of links; hierarchy; clarity of separation of functions, powers and responsibility vertically and horizontally at the management system. The characteristics of the management structure are its reliability and organization; its efficiency, etc. Organizational characteristics are the basis of the criteria for assessing the rationality of the organizational structure as a whole analyzed the organizational structure of the management of Kyivstar. Management is carried out by a set of subdivisions specializing in the performance of specific types of work, where specialists of one profile are combined into certain departments, namely: Marketing department, Financial Department, logistics Department. Each unit has its own leader: financial director, marketing director etc. All departments are interconnected and obey the general director. The main indicators of the financial activity of Kyivstar are determinated. The profit of Kyivstar tends to increase: in 2017, compared to 2016, it increased by 38.46% and in 2018 in comparison with 2017 year – by 82.13%. This indicates that the company is quite profitable, and increases its profits by expanding the range of services, and creates its own pricing policy. Dependence of financial activity indicators of the enterprise from its organizational structure is investigated. It is established that such dependence is very close and is approximately 60%. Ways of strengthening the financial condition of the enterprise are offered, among of that monitoring of the telecommunication market. The improvement of the quality of this activity in accordance with the needs, improving the technical and technological components, keep leadership at the market by effective pricing policy and range of services, optimization of management system of the enterprise by reducing the intermediate links in the organizational structure. Only by presence of competent and efficient management the company is able not only to resist the competition, but also to be a leader in the market.

Key words: *organizational structure of management, financial activity, profit, profitability, correlation dependence, Kyivstar, financial position.*

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки підприємство здійснює свою діяльність в умовах досить жорсткої конкуренції, яка змушує його безперервно вдосконалюватися. Задля цього підприємство змушене постійно шукати шляхи поліпшення своєї діяльності, підвищення прибутковості, а також конкурентоздатності.

Важлива роль у розв'язанні цієї задачі відводиться системі управління підприємствами. Саме за наявності грамотного й ефективного управління підприємство здатне не тільки встояти в конкурентній боротьбі, але й бути лідером на ринку. Крім того, якісне управління сприяє підвищенню прибутковості та рентабельності підприємства.

Основою будь-якого управління є правильно побудована організаційна структура підприємства, яка буде спроможна забезпечити своєчасне прийняття управлінських рішень та доведення їх до відповідних виконавців. Своєчасна реалізація прийнятих раціональних рішень сприятиме покращенню фінансового стану підприємства, що є основою тривалості та ефективності його діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційні структури управління стали предметом дослідження таких вітчизняних науковців,

як Л.Г. Дідковська, О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник, Л.І. Скібцька. Серед зарубіжних вчених окремих аспектів цього питання торкались М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі. Проте залишається поза увагою дослідження залежності фінансової діяльності підприємства від його організаційної структури управління.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу організаційної структури підприємства на показники його фінансової діяльності та розроблення пропозицій зміцнення фінансового стану підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з останніми досягненнями теорії та практики менеджменту структура управління підприємства має забезпечити реалізацію його стратегії.

Під організаційною структурою управління підприємством розуміється впорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів, що входять до її складу та перебувають між собою у сталих відношеннях, що забезпечують їх функціонування й розвиток як єдиного цілого.

Л.Г. Дідковська вважає, що організаційною структурою є однин з елементів механізму господарювання, що відображає процеси виробничо-економічного характеру й відповідає виду розвитку підприємства [1, с. 137].

Л.І. Скібіцька та О.М. Скібіцький стверджують, що організаційна структура управління – це форма системи управління, яка визначає склад, взаємодію та підпорядкованість її елементів [2, с. 96].

На думку О.Є. Кузьміна та О.Г. Мельника, організаційна структура управління – це впорядкована сукупність підрозділів, які формують рівні управління, їх взаємозв'язки та забезпечують управління організацією [3, с. 331].

Такі зарубіжні вчені, як М. Мескон, Ф. Хедоурі, М. Альберт, вважають, що найкраща структура – це та структура, яка дає змогу організації найкращим способом взаємодіяти із зовнішнім середовищем, продуктивно й доцільно розподіляти та спрямовувати зусилля своїх співробітників, отже, задовольняти потреби клієнтів і досягати своїх цілей з високою ефективністю [4].

Організаційна структура дає змогу працівникам усвідомити своє місце в організації, завдяки чому вони спільно можуть працювати над досягненням мети компанії. Крім того, структура – це єдиний спосіб перейти від стратегічних планів до дії. Без будь-якої структури неможлива координація дій співробітників, а найкращі плани ніколи не зможуть бути виконані.

До найважливіших характеристик організаційної структури належать кількість ланок; ієрархічність (кількість щаблів або рівнів); чіткість розмежування функцій, повноважень та відповідальності по вертикалі й горизонталі в системі управління. Характеристиками якості структури управління є її надійність та організованість (що визначаються за рівнем ритмічності роботи та інших ознак), її оперативність (швидкість прийняття й реалізації рішень) тощо. Організаційні характеристики лежать в основі критеріїв оцінювання раціональності організаційної структури загалом.

Критеріями оцінювання раціональності організаційної структури є відповідність об'єкта виконуваних управлінських робіт кількості виконавців; зосередження на кожному щаблі управління (ланці) об'єктивно необхідних функцій та прав для їхньої реалізації; відсутність паралелізму та дублювання функцій; оптимальне поєднання централізації та децентралізації виконавців, функцій, прав, відповідальності; дотримання норм керованості, тобто кількості виконавців, що припадає на одного керівника їхньої діяльності; ступінь надійності, оперативності, гнучкості, адаптованості, економічності, ефективності виробництва й управління, самостійності й відповідальності виконавців за результати справи.

Хоча різні підприємства мають багато спільного, за багатьма важливими характеристиками вони істотно відрізняються один від одного, тому під час побудови структури управління потрібно враховувати ці особливості, а також їх вплив на загальну діяльність підприємства.

Більш детально зупинимось на організаційній структурі управління та її впливі на фінансову діяльність на прикладі ПрАТ «Київстар».

Організаційна структура апарату управління ПрАТ «Київстар» наведена на рис. 1.

Управління здійснюється сукупністю підрозділів, що спеціалізуються на виконанні конкретних видів робіт, де фахівці одного профіля об'єднані в певні відділи, а саме відділ маркетингу, фінансовий відділ, відділ логістики (склад і поставка товару). У кожному підрозділі є свій керівник, зокрема фінансовий директор у бухгалтерії, директор по маркетингу серед маркетологів. Всі відділи взаємопов'язані та підкоряються генеральному директору. Таким чином, можна визначити структуру управління компанії, а саме лінійно-функціональну [5].

Розподіл повноважень у підприємстві є таким [5]:

– на фінансовий відділ покладена задача обліку матеріальних цінностей та фінансів, ведення балансу фірми;

– на відділ маркетингу покладена задача розроблення й планування маркетингових програм, аналізу продажів, проведення маркетингових досліджень тощо;

– на відділ управління з розвитку продукту покладена задача роботи з розширення та оновлення асортименту пропонованих послуг;

– відділ з управління персоналом здійснює тренінгову та консультаційну роботу у сфері управління організацією, реалізує програми особистісного та професійного розвитку, проєктного менеджменту;

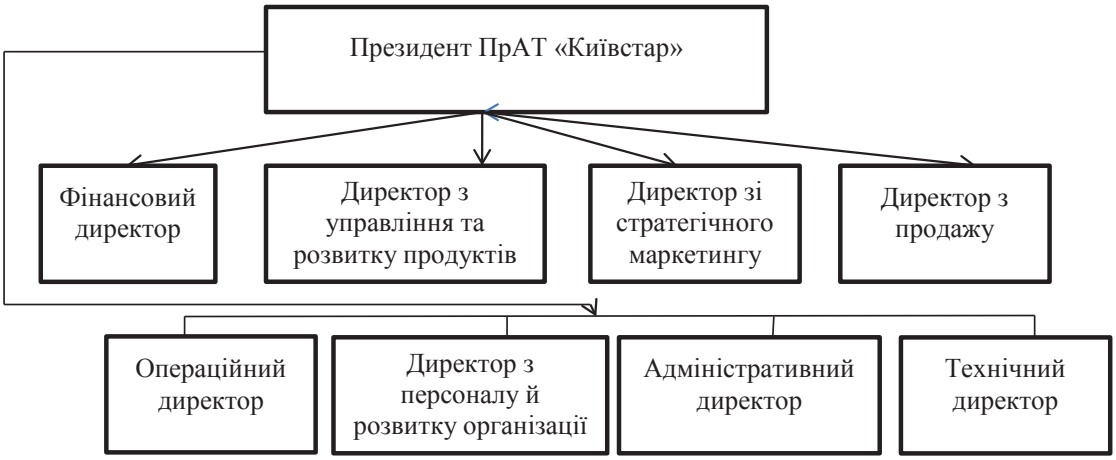

Рис. 1. Організаційна структура апарату управління ПрАТ «Київстар»

– технічний відділ відповідає за роботу зі стаціонарним зв'язком, технологіями мобільного зв'язку, розроблення та прийняття комунікаційних рішень;

– керівник з продажів безпосередньо вирішує всі питання щодо функціонування точок на місцях та відкриття нових.

Всім процесом управляє президент підприємства, він же делегує задачі, а водночас і повноваження кожному конкретному підрозділу або ланці. Підрозділи та ланки ПрАТ «Київстар» беруть на себе зобов'язання щодо виконання цих задач і несуть відповідальність перед керівником у межах посади.

Функції, які виконує відділ, не розподілені чітко між співробітниками, робота виконується за ступенем необхідності, а повноваження розподіляються начальником відділу щодо його розподілу.

На результатах реалізації планів засновані контроль та оцінювання ефективності управління мережею. Контроль здійснюється за такими критеріями, як динаміка прибутку, обсяг продажів, кількість постійних клієнтів. Можна виділити стратегічний контроль, поточний контроль за вжиттям конкретних заходів, а також контроль прибутковості, що передбачає аналіз фактичного прибутку та ефективності маркетингових зусиль [5].

Для того щоби здійснити оцінювання впливу організаційної структури на ефективність фінансової діяльності ПрАТ «Київстар», проаналізуємо основні його фінансові показники за 2016–2018 роки (табл. 1) [6–8].

За визначений період оборотні активи ПрАТ «Київстар» мають тенденцію до зростання: у 2017 році порівняно з 2016 роком вони зросли на 23,8%, а у 2018 році порівняно з 2017 роком – на 67,99%. Це є позитивною тенденцією змін, оскільки підприємство збільшує обсяги надання послуг і зв'язку.

Щодо необоротних активів ПрАТ «Київстар», то у 2017 році порівняно з 2016 роком вони зменшились на 6,74% (тобто на 889 111 тис. грн), а у 2018 році порівняно з 2017 роком вони збільшились на 4,29% (тобто на 526 769 тис. грн). Зменшення необоротних активів, скоріше за все, спричинене зменшенням основних засобів, а також моральним та фізичним зносом обладнання (порівняно з 2016 роком у 2017 році знос основного обладнання складав 52,62%).

Динаміка власного капіталу підприємства є позитивною, адже за всі 3 роки простежується його зростання: у 2017 році – на 14,67%, а у 2018 році – на 37,34% порівняно з попередніми роками. Це є досить позитивною тенденцією для підприємства,

Таблиця 1

Основні показники діяльності ПрАТ «Київстар» за 2016–2018 роки, тис. грн.

Показники	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Оборотні активи	4 293 492	5 315 192	8 928 856
Необоротні активи	13 182 076	12 292 965	12 819 734
Власний капітал	10 873 619	12 469 171	10 873 619
Поточні зобов'язання	6 471 067	4 934 139	43 159 127
Чистий прибуток	2 446 169	3 387 067	6 168 938
Виручка від реалізації продукції (робіт, послуг)	14 933 044	15 753 027	14 933 044
Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг)	7 899 849	8 699 457	7 372 418
Валовий дохід	7 033 195	7 053 570	7 033 195
Адміністративні витрати	1 122 295	1 269 207	1 922 854
Витрати на збут	1 136 103	1 316 755	1 514 947

оскільки збільшення власного капіталу дає змогу підприємству розвиватися й бути менш залежним від зовнішніх джерел фінансування.

Щодо поточних зобов'язань, то спостерігається їх зменшення у 2017 році на 23,75%, у 2018 році на 12,53%, що є досить позитивним результатом господарювання та управління, оскільки на фоні збільшення власного капіталу та зменшення зобов'язань компанія зменшує свою залежність від зовнішніх джерел фінансування та стає більш конкурентоспроможною на ринку й привабливою для інвесторів.

Чистий прибуток ПрАТ «Київстар» має тенденцію до зростання: у 2017 році порівняно з 2016 роком він збільшився на 38,46%, а у 2018 році порівняно з 2017 роком – на 82,13%. Це свідчить про те, що підприємство є досить прибутковим і нарощує свій прибуток за рахунок розширення асортименту послуг, а також формує власну цінову політику. Виручка від реалізованої продукції також має позитивну динаміку до збільшення, адже у 2017 році спостерігаємо її зростання на 5,49%, а у 2018 році – на 8,42% порівняно з попереднім роком. Таке збільшення пов'язане з тим, що саме у 2016–2017 роках збільшилась кількість користувачів послуг підприємства, а також змінилися тарифи за обслуговування.

Щодо валового доходу, то цей показник також має позитивну тенденцію до зростання, адже у 2017 році показник збільшився на 0,29% (тобто на 20 375 тис. грн.), а у 2017 році – на 37,61% (тобто на 2 653 000 тис. грн.). Як уже зазначалося, це спричинено введенням 4G-зв'язку та змінами тарифів. Собівартість реалізованої продукції (послуг) зросла на 10,12% у 2017 році та зменшилась на 15,25% у 2018 році відповідно.

Адміністративні витрати та витрати на збут є майже однаковими й мають тенденцію до зростання: за 2017 рік щодо 2016 року адміністративні витрати зросли на 13,09%, а витрати на збут – на 15,9%; за 2018 рік відносно 2017 року адміністративні витрати зросли на 51,5%, а витрати на збут – на 15,05%.

Отже, проаналізувавши основні показники фінансово-господарської діяльності ПрАТ «Київстар», спостерігаємо, що компанія має позитивну динаміку розвитку та збільшує асортимент своїх послуг, нарощуючи прибуток і власний капітал, що спричиняють збільшення собівартості реалізованих послуг та інших витрат діяльності й зменшення поточних зобов'язань, дають змогу бути підприємству лідером на ринку України.

Проведемо аналіз фінансового стану ПрАТ «Київстар» за 2016–2018 роки (табл. 2).

Виходячи з отриманих результатів, бачимо, що загалом усі показники зростають, що є досить позитивним для підприємства й дає можливість зрозуміти, що ПрАТ «Київстар» постійно розвивається та нарощує свій потенціал.

Рентабельність активів характеризує доходність підприємства, що створюється всіма активами підприємства, які перебувають у його використанні згідно з балансом. У 2018 році активи ПрАТ «Київстар» є рентабельними на 31%.

У 2016 році активи підприємства забезпечили рівень прибутку у 16%, ця тенденція продовжилась у 2017 році, коли показник збільшився до 19%. Щодо власного капіталу, то у 2016 та 2017 роках рентабельність власного капіталу підприємства становила 25% та 29%, а у 2018 році вона досягнула позначки у 42%.

Коефіцієнт рентабельності власного капіталу характеризує рівень прибутковості власного капіталу, вкладеного в це підприємство, тому найбільший інтерес має для наявних і потенційних власників та акціонерів, а також є одним з основних показників інвестиційної привабливості підприємства.

Рентабельність продажів продукції має позитивну динаміку. У 2016 році вона становила 16% та 24%, у 2017 році – 30% і 22%, а у 2018 році – 57% та 36%, що визначає позитивні тенденції розвитку й діяльності підприємства.

З розрахованих значень видно, що рівень ефективності діяльності підприємства є досить

Таблиця 2

Показники фінансового стану ПрАТ «Київстар» за 2016–2018 роки

Показники	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Коефіцієнт платоспроможності	0,6	0,7	0,9
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними засобами	-0,33	0,07	0,07
Коефіцієнт фінансування	0,6	0,4	0,3
Коефіцієнт маневреності	0,16	0,27	0,31
Коефіцієнт покриття	2,7	3,57	5,04
Коефіцієнт швидкої ліквідності	2,69	3,56	5,03
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,26	0,67	1,24
Рентабельність активів	0,16	0,19	0,31
Рентабельність власного капіталу	0,25	0,29	0,42
Рентабельність продукції	0,24	0,3	0,57
Рентабельність продажу продукції або обігу	0,16	0,22	0,36
Рентабельність діяльності	0,31	0,39	0,84

високим, підприємство фінансує власні кошти й інвестиційні ресурси у розвиток нових проєктів, а також розширює асортимент послуг.

Коефіцієнт фінансування, навпаки, має спадаючу тенденцію, що є позитивним для підприємства, оскільки свідчить про його можливість знизити власну залежність від зовнішніх джерел фінансування до мінімуму (до 27% у 2018 році). Коефіцієнт маневреності у 2018 році має позитивну для підприємства динаміку до зростання й свідчить про формування додаткового капіталу, який можна використовувати для інвестування та інших напрямів розвитку підприємства. Коефіцієнт покриття показує, скільки грошових одиниць оборотних коштів припадає на кожну грошову одиницю короткострокових зобов'язань, а також характеризує достатність оборотних коштів підприємства для погашення своїх боргів протягом періоду.

Коефіцієнт покриття ПрАТ «Київстар» за кожен досліджуваний період перевищує норму, оскільки є більшим за 1,5 (коливається від 2,7 до 5,04), тобто вартість активів підприємства у 2–3 рази більше, підприємство є платоспроможним і покриває власні зобов'язання за рахунок активів. Це пояснюється тим, що за 2016–2018 рр. його активи зростали, а зобов'язання зменшувалися, що є досить позитивною динамікою розвитку.

Показник швидкої ліквідності ПрАТ «Київстар» також є більшим за норму, коливаючись протягом 2016–2018 рр. від 2,69 до 5,03 за оптимального значення 0,5 і вище.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності характеризує негайну готовність підприємства ліквідувати короткострокову заборгованість. Як видно з розрахунків, показник абсолютної ліквідності має тенденцію до зростання, що є позитивним явищем. Показник коливається в межах 0,26–1,24. У цьому разі це пояснюється досить незначним рівнем зобов'язань для досліджуваної компанії та порівняно високими значеннями грошових коштів, наявних у ПрАТ «Київстар».

З проведених розрахунків бачимо, що ПрАТ «Київстар» має високий рівень забезпеченості фінансовими ресурсами.

Для оцінювання впливу організаційної структури управління на показники фінансової діяльності підприємства визначимо коефіцієнт кореляції та коефіцієнт детермінації залежності рентабельності діяльності підприємства від його організаційної структури. Результати такого аналізу наведені в табл. 3.

Як видно з розрахунків, кореляційна залежність між рентабельністю діяльності та організаційною структурою управління підприємства є досить тісною, причому вона є постійною протягом усього досліджуваного періоду.

Виявлено, що рентабельність діяльності ПрАТ «Київстар» достатньою мірою залежить від організаційної структури управління, а саме на 58%.

Оскільки на прибуток підприємства також має вплив організаційна структура, визначимо кореляційну та детермінаційну залежність між прибутком та організаційною структурою підприємства. Результати розрахунків наведено в табл. 4.

За результатами розрахунків можна побачити, що прибуток ПрАТ «Київстар» дуже сильно залежить від організаційної структури управління, адже коефіцієнт кореляції протягом усього досліджуваного періоду складає 0,78. Показник детермінації показує відсоткову залежність цих показників, яка становить 61%.

Отже, зробивши кореляційний аналіз залежності фінансових результатів від організаційної структури управління ПрАТ «Київстар», доходимо висновку, що показники його фінансової діяльності досить сильно залежать від організаційної структури управління підприємством.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження можна запропонувати такі шляхи зміцнення фінансового стану підприємства:

1) здійснювати моніторинг ринку телекомунікаційних послуг та постійно вдосконалювати свою діяльність відповідно до виникаючих на ньому потреб;

2) не залишати вдосконалення технічної та технологічної складових своєї діяльності, адже саме вони є основою успіху для телекомунікаційних підприємств;

3) утримувати лідерські позиції на ринку за рахунок ефективної цінової політики та асортименту послуг;

4) оптимізувати систему управління підприємством через зменшення проміжних ланок в організаційній структурі.

Таблиця 3

Залежність між рентабельністю діяльності та організаційною структурою ПрАТ «Київстар»

Показники	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Коефіцієнт кореляції організаційної структури	0,76	0,76	0,76
Коефіцієнт детермінації організаційної структури	0,58	0,58	0,58

Таблиця 4

Залежність прибутку від організаційної структури управління ПрАТ «Київстар»

Показники	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Коефіцієнт кореляції	0,78	0,78	0,78
Коефіцієнт детермінації	0,61	0,161	0,61

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дідковська Л.Г. Менеджмент : навчальний посібник. Київ : Алерта ; КНТ, 2007. 137 с.
2. Скібцька Л.І. Менеджмент : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 91 с.
3. Кузьмін О.Є. Основи менеджменту : підручник. Київ : Академвидав, 2007. 331 с.
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. URL: http://mirknig.com/2006/02/19/meskon_malbert_m_khedouri_f_osnovy_menedzhmenta.htm (дата звернення: 07.02.2020).
5. Структура управління компанією «Київстар». URL:http://www.frontmanagement.org/fomants-1235-1.html (дата звернення: 15.02.2020).
6. Фінансовий звіт ПрАТ «Київстар» за 2016 рік. URL: http://kpt.kiev.ua/files/finances/zvit_finres_2016.pdf (дата звернення: 10.03.2020).
7. Фінансовий звіт ПрАТ «Київстар» за 2017 рік. URL: http://kpt.kiev.ua/files/finances/zvit_finres_2017.pdf (дата звернення: 10.03.2020).
8. Фінансовий звіт ПрАТ «Київстар» за 2018 рік. URL: https://cdn.kyivstar.ua/sites/default/files/about/partners/2018/fs_kyivstar_stand_alone_2018_ukr_.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

REFERENCES:

1. Didkovska L.G. (2007) Menedgment [Management]. Kyiv : Alerta ; KNT. (in Ukrainian)
2. Skibicka I.I. (2007) Menedgment [Management]. Kyiv : Center of educational literature. (in Ukrainian)
3. Kuzmin O.E. (2007) Osnovy mmenedgmentu [Basic of Manadgment]. Kyiv : Akademvydav. (in Ukrainian)
4. Mescon M., Albert M., Hedouri F. Osnovy mmenedgmenta [Basic of Manadgment]. Available at: http://mirknig.com/2006/02/19/meskon_malbert_m_khedouri_f_osnovy_menedzhmenta.htm (accessed: 07 February 2020).
5. Struktura upravlinnya kompanieu “Kyivstar” [Structure of management of company “Kyivstar”]. Available at: http://www.frontmanagement.org/fomants-1235-1.html (accessed: 15 February 2020).
6. Finansovyi zvit PrAT “Kyivstar” za 2016 rik [Financial report of “Kyivstar”, 2016]. Available at: http://kpt.kiev.ua/files/finances/zvit_finres_2016.pdf (accessed: 10 March 2020).
7. Finansovyi zvit PrAT “Kyivstar” za 2017 rik [Financial report of “Kyivstar”, 2017]. Available at: http://kpt.kiev.ua/files/finances/zvit_finres_2017.pdf (accessed: 10 March 2020).
8. Finansovyi zvit PrAT “Kyivstar” za 2018 rik [Financial report of “Kyivstar”, 2018]. Available at: https://cdn.kyivstar.ua/sites/default/files/about/partners/2018/fs_kyivstar_stand_alone_2018_ukr_.pdf (accessed: 10 March 2020).

ЦІНОВА ПОЛІТИКА ДИТЯЧИХ ТАБОРІВ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ-ОБЛАСТІ У 2020 РОЦІ)

PRICE POLICY OF CHILDREN'S CAMPS (DESCRIBING THE EXAMPLE OF IVANO-FRANKSVSK REGION IN 2020)

УДК 338.48
https://doi.org/10.32843/bses.51-16

Мендела І.Я.
к.е.н., доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Mendela Iryna
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Домінантою курортної діяльності як галузі туризму є прагнення людини оздоровитися в процесі споживання курортної послуги. Актуальною є проблема розвитку дитячого туризму, будучи невід'ємною складовою частиною туристичної галузі, а саме його цінова політика. Ціни на дитячий відпочинок не є низькими, до того ж вони постійно зростають. Висока ціна диктується здебільшого низкою чинників. Дитячих таборів на Прикарпатті багато. Відрізняються вони між собою програмами, умовами проживання, місцем розташування, мовною компонентою та цінами тощо. На основі аналізу цінової політики літніх дитячих таборів Карпат виявлено низку чинників, які формують цінову політику дитячих таборів загалом. Необхідне формування алгоритму встановлення вартості путівки до дитячого табору, який зумовлений безпосередніми витратами, цінами конкурентів та попитом. Зазначені чинники будуть становити алгоритм формування кінцевої вартості путівки до дитячого табору.

Ключові слова: *курортна діяльність, дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, дитячий туризм, дитячий відпочинок, дитячий табір, цінова політика літнього дитячого оздоровчого табору.*

Доминантой курортной деятельности как отрасли туризма является стремление человека оздоровиться в процессе потребления курортной услуги. Актуальной является проблема развития детского туризма, являясь неотъемлемой составной частью туристической отрасли, а именно его ценовая политика. Цены на детский отдых не являются низкими, к тому же они постоянно растут. Высокая цена диктуется преимущественно рядом факторов. Детских лагерей на Прикарпатье много. Отличаются они между собой программами, условиями проживания, местом расположения, языковой компонентой и ценами и т. п. На основе анализа ценовой политики летних детских лагерей Карпат выявлен ряд факторов, которые формируют ценовую политику детских лагерей в целом. Необходимо формирование алгоритма установления стоимости путевки в детский лагерь, который обусловлен непосредственными затратами, ценами конкурентов и спросом. Указанные факторы будут составлять алгоритм формирования конечной стоимости путевки в детский лагерь.

Ключевые слова: *курортная деятельность, детские учреждения оздоровления и отдыха, детский туризм, детский отдых, детский лагерь, ценовая политика летнего детского оздоровительного лагеря.*

The priority of the resort activity as a tourism industry is the desire of the person (economic entity) to rehabilitate during the consumption of the resort service (or complex of services). Not only the study and the development of effective treatment methods, but also the practical technologies of rehabilitation and prevention have become more acute in the country. These institutions are necessary not only for adults but also for children. Health is deteriorating, especially children's health. And it requires new approaches to the organization of quality recreation of the young generation. Children need to be well rested in order to sit at school desks in the autumn, so there is a need for summer children's camps to function, which is a fairly effective form of health (both physiological and mental health preservation). A children's camp may be year-round, it means that health changes occur seasonally. The issue of child tourism development is important, being an integral part of the tourism industry, namely its pricing policy, which can vary. Prices for children's vacations are not cheap and are still rising. However, the expensive price is dictated by a number of factors. It takes 10 days for the child to rest, and it takes 21 days to recover. So it can be a health resort with a complex of medical procedures, a rest camp in the mountains, in tents or in comfortable hotel-type rooms. Of course, the price of the whole holiday or day of camp will be significant. There are many children's camps in the Carpathian region. They differ in programs, living conditions, location and prices, etc. Recently, children's camps have complemented their programs with a language component, which is sure to affect the price of the holiday, but is also an important fact of interest to the parents. Analyzing the price policy of summer children's camps in the Carpathians, a number of factors have been identified that form the pricing policy of children's camps in general. It is necessary to develop an algorithm for setting the price of rest in the children's camp, which is also caused by direct costs, competitors' prices and demands. These factors will be the algorithm for determining the final price of a summer children's camp.

Key words: *resort activity, children's health and rest camps, child tourism, child rest, children's camp, price policy of summer children's camp.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку України дитячий туризм є частиною туристичної галузі, а питання дитячого оздоровлення та дитячого відпочинку, на жаль, не є першочерговими. Ціна путівки до дитячого табору відіграє неабияку роль у виборі того чи іншого закладу, тому цінова політика літніх дитячих оздоровчих таборів має містити чіткий алгоритм установлення вартості путівки, який зумовлений витратами, цінами конкурентів та попитом, а також іншими чинниками, які впливають на діяльність закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень і публікацій у сфері санаторно-курортного лікування та оздоровлення дітей виявляє проблеми стану здоров'я населення й надає шляхи вирішення цієї проблеми. У системі безперервної освіти канікули загалом відіграють вагому роль для розвитку, виховання та оздоровлення дітей і підлітків. Аналіз наукових праць з проблеми розвитку дитячого туризму в Україні засвідчив інтерес науковців до дитячо-підліткового туризму.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження цінової політики літніх дитячих оздоровчих таборів, для чого слід:

– деталізувати чинники, які впливають на кінцеву вартість путівки до дитячого табору;

– визначити чинники на основі аналізу цінової політики дитячих таборів Прикарпаття;

– розробити алгоритм установлення кінцевої вартості путівки до дитячого табору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прикарпаття має всі необхідні умови для розвитку санаторно-курортного комплексу, особливо для розвитку діяльності дитячих таборів. Розглянемо діяльність дитячих таборів та їх цінову політику на літо 2020 року.

За законодавством оздоровча зміна триває 21 день, а на території Прикарпаття є заклади, котрі приймають дітей для відпочинку на 10, 14 та 18 днів. За сезон у таборах зазвичай організовують чотири зміни, хоча є шість змін, які тривають із 1 червня по 31 серпня, а також запрошують на відпочинок дітей від 7 до 17 років.

Кожному табору під час атестації присвоюють категорію: третю, другу, першу чи вищу.

На Прикарпатті з вищою категорією працюють чотири заклади, а саме лікувально-оздоровчий комплекс «Дружба» (Долинський район), лікувально-оздоровчий комплекс «Сокіл» (Галицький район), дитячий заклад оздоровлення та відпочинку «Артек-Буковель» (с. Поляниця), спортивно-оздоровчий комплекс ПНУ ім. В. Стефаника «Смерічка» (с. Микуличин Яремчанської міськради). Є два заклади другої категорії, такі як «Опілля» (Рогатинський район) та «Прикарпатські зорі» (Коломийський район). Решта закладів має першу категорію [1].

Розглянемо цінову політику літніх дитячих оздоровчих таборів Івано-Франківської області [2].

Вартість одного дня в таборі з проживанням, харчуванням та організованим дозвіллям коливається від 380 до 400 гривень. Отже, відпочинок та оздоровлення впродовж 21 дня обійдеться у близько 8 000 грн. Найдорожчим вийде відпочинок в «Артеку-Буковель». Тут працює одразу три табори, такі як «Озерний», «Лісовий», «Гірський». Дев'ять днів перебування в «Озерному» коштують 6 640 гривень. Дев'ять днів у «Лісовому» коштують дорожче, а саме 9 000 гривень, чотирнадцять днів – від 14 586 до 18 304 гривень за зміни. Найдорожчим є відпочинок у «Гірському», адже 13 днів у ньому потягнуть на 37 700 гривень.

Функціонують інші дитячі табори. Відпочинок у літньому таборі для дітей «Дитяча республіка DELUXE» обійдеться за 12–14 днів від 11 800 до 14 100 гривень у 2020 році. Ціна дитячого спортивно-оздоровчого табору «Петрос» за 10–14 днів коливатиметься від 7 400 до 9 900 гривень. Дитячий табір "SHULC" пропонує зміни від 10 до 14 днів за вартістю від 7 300 до 13 500 гривень залежно від вибраної програми. Дитячий табір "Diamond Dream Camp" пропонує зміни 10–12 днів по ціні 9 690–12 920 гривень. Елітний табір для сучасних дітей "Friends World" пропонує зміни по 10 днів чи 21 дню за ціною від 16 500 до 32 500 гривень. У "DISCOVERY camp" «Майбутнє починається зараз» за зміни у 12–14 днів доведеться заплатити 11 200–13 200 гривень. Дитячий табір-готель «Шоколад» пропонує зміни по 14 днів за 12 000–12 300 гривень. «Прим Арт Camp» пропонує зміни для батьків і дітей по 14 днів за 11 500 гривень. Ціна в "Camp Life" за 14 днів становить 12 800 гривень. Центр дитячого відпочинку "Freeland camp" пропонує зміни 11–14 днів за ціною 13 000–160 00 гривень. Відпочинок у дитячому таборі у Карпатах "Fayno Camp Yaremche" з вивченням англійської мови коштує за 10 днів 14 800 гривень.

Табір «Строкаті Єноти» запрошує на 10 днів за ціною 7 000 гривень. Дитячий табір «Ростра. Розвідник» запросить дітей на 11 днів за ціною 4 200 гривень, англомовний табір "BoyarCamp" – на 11 днів за ціною 15 900 гривень. Дитячий табір «Радість» має зміни на 7–13 днів по 5 780–11 980 гривень. На 7–12 днів дитячий табір «Вандер» запропонує путівки за ціною 5 800–8 900 гривень. Дитячий табір "FREESTYLE" має путівки на 12–14 днів за 13 000–15 300 гривень. Одна зміна дитячого табору "ELC Camp" на 11 днів коштує 11 500 гривень. 12 змін по 6 днів пропонує дитячий літній сімейний табір «Красна Поляна» за ціною від 6 499 до 27 000 гривень. Дитячий табір «Тисагор» путівку на 14 днів оцінює у 10 950 гривень. 12 днів дитячого табору "KEY CLUB" обійдуться від 8 000 до 9 350 гривень. Табір "ProfyCamp" путівку на 14–21 день оцінює у 12 300–16 900 гривень. Дитячий розважально-оздоровчий табір "Rantka Camp" пропонує путівку на 15 днів за 12 000 гривень. Влітку 2020 року в Карпатах працюватиме Підліткова літературна школа від "LITOSVITA", 10 днів перебування в якій коштуватимуть 10 000 гривень. Англійський табір для дітей "Five Stars" пропонує зміни на 10 днів за ціною 14 900 гривень.

У 2019 році відкрився дитячий табір «Карпатські мрії», де відпочинкова зміна у 14 днів оцінюється у 4 900 гривень, а оздоровча зміна у 21 день – 7 332,12 гривень [4].

Дитячий табір «Лімниця» знаходиться в селі Вістова Калуського району. Дитячий табір «Перлина Придністров'я» пропонує зміни від 10 днів до 21 дня. У Косові розміщений дитячий заклад оздоровчого типу «Карпатські зорі».

18 днів перебування у лікувально-оздоровчому комплексі «Дружба» коштують 10 512 гривень [3].

Табір санаторно-курортного типу «Сокіл» передбачає заїзди на 14, 18 та 21 день від 3 500 гривень. Спортивно-оздоровчий комплекс ПНУ ім. В. Стефаника «Смерічка» пропонує терміни перебування від 18 днів до 21 дня за ціною 6 300–8 400 гривень [5].

Результати аудиту дитячих таборів Івано-Франківської області показали, що є вагомі підстави для

створення нових туристичних продуктів (модернізації пропозиції), а також дали змогу виділити низку чинників, які впливають на ціну путівки до дитячого табору (рис. 1).

Виходячи з чинників, зауважимо, що вони всі прямо впливають на ціну путівки до дитячого табору.

Кількість змін проаналізованих закладів варіюється від 1 до 12. Це дає змогу закладам скорочувати кількість днів перебування дитини в закладі, оскільки більшість батьків розглядає вартість путівки як вагому складову частину вибору, а кількість днів не має для них великого значення. Тут можна розглядати два випадки: коли батьки з року в рік віддають дитину в один і той самий табір, бо «дитина так хоче», а ціна як така для них не має вагомого значення; коли батьки свідомо шукають табір з меншою кількістю днів, бо не знають, чи впорається дитина із самостійним навантаженням за межами дому. Керівники таких таборів також це прекрасно усвідомлюють, і ціна дня в такому таборі може коштувати близько 1 000 гривень, а подекуди й більше.

Розвиваюча програма з вивченням англійської мови – що може бути краще! Все це зроблено для батьків розумних дітей або дітей, батьки яких думають, що їх дітям треба ще трохи повчитися. Літо – це час для розваг, але так думають діти. Здебільшого англомовні назви таборів говорять уже самі за себе. Зустрічаються табори з вивченням французької, німецької, італійської, іспанської, китайської мов. Звичайно, вирішують батьки, але не забувайте про дітей. Мовна компонента прямо пропорційно впливає на кінцеву вартість путівки до дитячого табору.

Умови розміщення прямо впливають на ціну путівки до табору, оскільки має значення, де буде спати дитина: в наметі чи п'ятизірковому готелі. Сучасні комфортабельні умови розміщення будуть пропонувати майже всі, але не всім це потрібно.

Харчування в дитячому таборі може бути від трьох– до п'ятиразового. Меню складається відповідно до вимог чинного законодавства щодо дитячого харчування. Меню досить різноманітне й включає всі корисні для дітей групи продуктів, зокрема багато овочів, фруктів, молочних та молочнокислих продуктів, м'яса, риби, яєць, зернових. Інколи дітям пропонують на сніданок шведський стіл.

Розташування дитячого табору щодо сполучення не має значення, всі заклади надають трансферні послуги, а розташування щодо гірської місцевості, на березі річки чи моря має велике значення і, звичайно, враховується під час формування ціни.

Щодо розважальних програм у дитячих таборах, то їх перелік є нескінченним. Деякими з них є:

– екскурсії;
– стрільба з лука;
– гірські велосипеди;
– теніс;
– дартс;
– пейнтбол;
– волейбол;
– спортивні змагання;
– квести;
– автобусні поїздки;
– походи;
– туристичні прогулянки;
– дискотеки;
– майстер-класи.

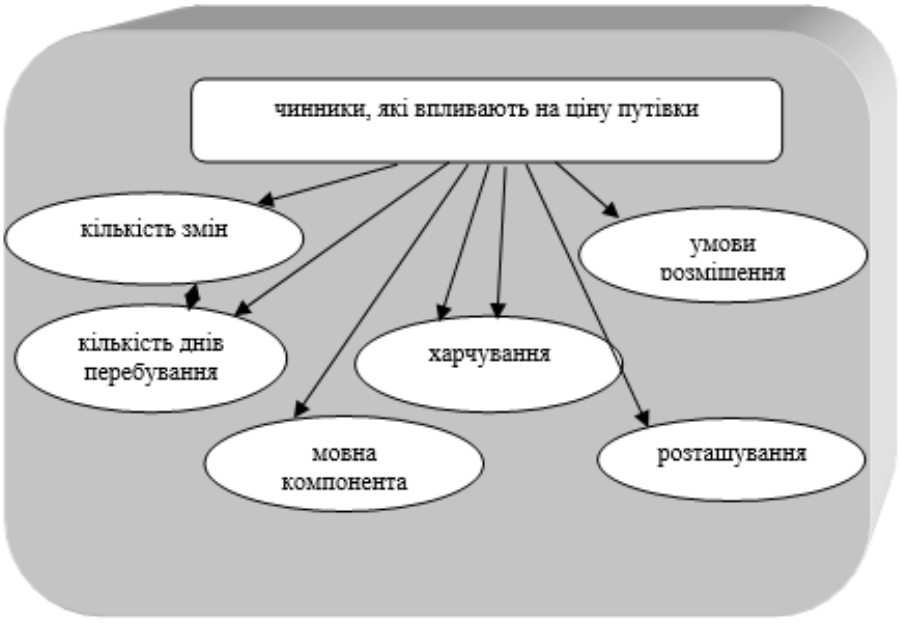

Рис. 1. Чинники, які впливають на цінову політику літнього дитячого оздоровчого табору

Джерело: розроблено автором

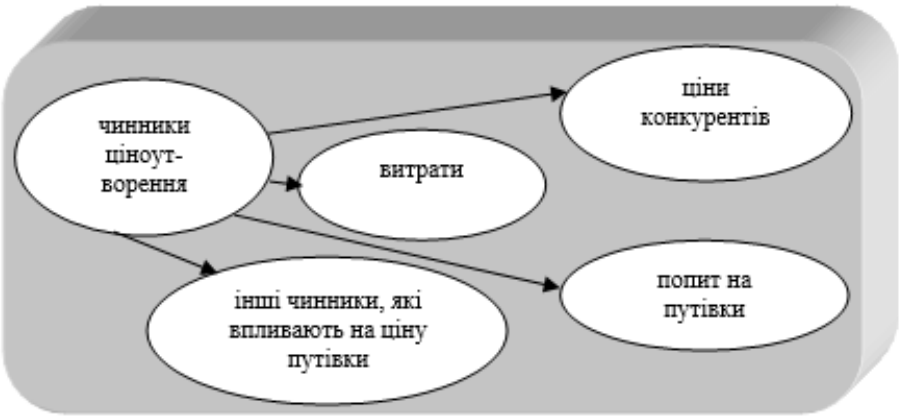

Рис. 2. Алгоритм установлення вартості путівки до дитячого табору

Джерело: розроблено автором

Велика кількість активностей дитячого табору вражає, але деякі табори таким чином позиціонують себе на ринку. Звичайно, це впливає на кінцеву вартість путівки.

Алгоритм встановлення вартості путівки до дитячого табору зумовлений безпосередніми витратами, цінами конкурентів, попитом та зазначеними чинниками (рис. 2).

Алгоритм установлення вартості путівки до дитячого табору містить так звану тактику ціноутворення дитячого табору, яка буде результатом формування стратегії ціноутворення дитячого табору. При цьому не варто забувати про те, що адміністрація закладу завжди пропонує знижки до ціни за певних умов, що диктує зміну кінцевої ціни путівки, але при цьому залишається незмінною цінова стратегія дитячого табору.

Висновки з проведеного дослідження. Ціна завжди була чи не найбільш вагомим фактором під час вибору путівки до дитячого табору. Завдяки аналізу дитячих таборів Івано-Франківської області можна виділити низку чинників, які впливають на ціну путівки до дитячого табору. Отже, слід назвати кількість змін, кількість днів перебування в таборі, мовну компоненту, харчування, умови розміщення, атракції, розташування табору. Окрім зазначених чинників на ціну впливають витрати путівки, ціни конкурентів, попит на путівку, що становить алгоритм формування вартості путівки до дитячого табору. Аналіз діяльності літніх дитячих оздоровчих таборів дав змогу розробити алгоритм установлення вартості путівки до дитячого табору.

Запропонований алгоритм передбачає вдосконалення процесу цінової політики дитячих таборів, визначає тактику та стратегію ціноутворення дитячих оздоровчих закладів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. 10 найкращих дитячих таборів на Прикарпатті. *Галицький кореспондент.* URL: http://gk-press.if.ua/10-najkrashhyh-dytyachyh-taboriv-na-prykarpatti (дата звернення: 15.03.2020).
2. Дитячі табори. URL: https://childcamp.com.ua/ua (дата звернення: 15.03.2020).
3. Лікувально-оздоровчий комплекс «Дружба». URL: http://druzba.com.ua/kalkulyatsiya (дата звернення: 16.03.2020).
4. Обласний заклад оздоровлення та відпочинку «Карпатські мрії». URL: http://karpatskimrii.com/index/nashi-umovi/0-4 (дата звернення: 16.03.2020).
5. Спортивно-оздоровчий комплекс ПНУ ім. В. Стефаника «Смерічка». URL: https://sok-smerichka.jimdofree.com/літо-2020 (дата звернення: 16.03.2020).

REFERENCES:

1. Galician correspondent. Top 10 children's camps in the Carpathian region. URL: http://gk-press.if.ua/10-najkrashhyh-dytyachyh-taboriv-na-prykarpatti (accessed: 15 March 2020).
2. Children's camps, childcamp.com.ua/ua (accessed: 16 Mar. 2020).
3. The medical-improving complex "Druzhba". URL: http://druzba.com.ua/kalkulyatsiya (accessed: 18 March 2020).
4. Regional institution of health and recreation "Carpathian Dreams". URL: http://karpatskimrii.com/index/nashi-umovi/0-4 (accessed: 18 March 2020).
5. Sports and recreation complex of the V. Stefanyk PNU "Smerichka". URL: https://sok-smerichka.jimdofree.com/літо-2020 (accessed: 18 March 2020).

СУЧАСНІ ТРЕНДИ РИНКОВОЇ КОН'ЮНКТУРИ ПЛОДООВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ
CURRENT TRENDS OF THE FRUIT AND VEGETABLE MARKET CONJUNCTURE

УДК 338.433:339.13
https://doi.org/10.32843/bses.51-17

Рожко Н.Я.
к.е.н., доцент кафедри
промислового маркетингу
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя

Rozhko Nataliya
Ternopil Ivan Puluj National
Technical University

На підставі проведених досліджень встановлено, що ринки різних видів овочів та фруктів характеризуються нестабільним характером пропозиції. При цьому попит на плодоовочеву продукцію зростає в усьому світі внаслідок того, що споживачі все більше уваги приділяють цінності своєї їжі та більше споживають цих товарів. Свідченням цього є зростання показника виробництва овочів та фруктів на душу населення. Протягом останніх років спостерігається зростання виробництва майже всіх видів фруктів в Україні, крім слив та абрикосів. Аналізуючи кон'юнктуру ринку плодоовочевої продукції, маємо відзначити можливості її поставки не лише у свіжому, але й у переробленому вигляді, що частково вирішує проблему зберігання такої продукції. Останніми роками у світі спостерігається зменшення попиту на консервовані та зростання попиту на сушені овочі і фрукти. При цьому незадоволеними є внутрішні потреби споживачів України у сушених овочах та фруктах. Обмежуючим фактором для виробників ягід є значні витрати на закупівлю обладнання для сушіння овочів, ягід і фруктів, а також необхідність дотримання стандартів ЄС щодо якості таких товарів.

Ключові слова: *кон'юнктура ринку, ринок овочів та фруктів, експортні поставки продукції, сушіння овочів та фруктів, європейські стандарти якості сушеної продукції.*

На основе проведенных исследований установлено, что рынки различных видов овощей и фруктов характеризуются нестабильным характером предложения. При этом спрос на плодоовощную продукцию растет во всем мире вследствие того, что потребители все больше внимания уделяют ценности своей пищи и больше потребляют этих товаров. Свидетельством этого является рост показателя производства овощей и фруктов на душу населения. В течение последних лет наблюдается рост производства почти всех видов фруктов в Украине, кроме слив и абрикосов. Анализируя конъюнктуру рынка плодоовощной продукции, должны отметить возможности ее поставки не только в свежем, но и в переработанном виде, что частично решает проблему хранения такой продукции. В последние годы в мире наблюдается уменьшение спроса на консервированные и рост спроса на сушеные овощи и фрукты. При этом неудовлетворенными являются внутренние потребности жителей Украины в сушеных овощах и фруктах. Ограничивающим фактором для производителей ягод являются значительные затраты на закупку оборудования для сушки овощей, ягод и фруктов, а также необходимость соблюдения стандартов ЕС касательно качества таких товаров.

Ключевые слова: *конъюнктура рынка, рынок овощей и фруктов, экспортные поставки продукции, сушение овощей и фруктов, европейские стандарты качества сушеной продукции.*

Based on the research, it has been established that markets for various types of vegetables and fruits are characterized by an unstable supply nature. At the same time, demand for fruit and vegetable products is increasing worldwide, due to the fact that consumers are increasingly paying attention to the value of their food and are consuming more of these products. This is evidenced by the increasing production of vegetables and fruits per capita. The analysis of statistics shows that among all kinds of vegetables potatoes and tomatoes are grown the most in Ukraine, with a tendency to increase in recent years. During 2017–2018, the production of pumpkin and zucchini also increased, while the production of other vegetables fluctuated, which is determined by the weather. Apples and pears are the most grown among all types of fruit in Ukraine. The analysis shows that there has been an increase in the production of almost all kinds of fruits, except plums and apricots in recent years. Over the last three years, Ukraine has substantially increased exports of berries when, because of the depreciation of the Ukrainian currency, Ukrainian berries have become attractive to consumers in European markets. Analyzing the market situation for fruit and vegetable products, it should be noted that there is a possibility of its supply not only fresh but also recycled, which partially solves the problem of storage of such products. In recent years, there has been a decrease in demand for canned goods and an increase in demand for organic products and dried vegetables and fruits in the world. At the same time, the internal needs of Ukrainian consumers in dried vegetables and fruits are not satisfied. The limiting factor for berry producers is the considerable cost of purchasing equipment for drying vegetables, berries and fruits, which can range from 1 million to 10 million UAH. Due to the fact that the quality standards for dried produce in Europe are sufficiently rigorous about the presence of GMOs, the uniformity of deliveries, as well as the timing and volume of deliveries, their cyclicality and domestic farmers not always able to adhere to them. In addition, not all varieties of existing vegetables and fruits are suitable for drying.

Key words: *market conjuncture, vegetable and fruit market, export deliveries of products, drying of vegetables and fruits, European standards of quality of dried products.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку для прийняття певних управлінських рішень суб'єкти господарювання мають володіти інформацією про кон'юнктуру ринку товарів, на яких вони функціонують. Це особливо актуально для ринку овочів та фруктів, уподобання споживачів на якому змінюються в напрямі здорового харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження кон'юнктури ринку плодоовочевої продукції перебували в центрі уваги І.О. Яснолоб. Нею проаналізовано основні фактори, які визначають кон'юнктуру ринку плодоовочевої продукції, такі як пропозиція та попит на неї, динаміка цін та запасів, інфраструктура ринку, а також використано балансовий метод її прогнозування на основі статистичних даних Полтавської області та власних досліджень автора [1, с. 331–339]. О.В. Захарчук встановлює основні фактори, які значною мірою впливають на розвиток ринку овочів та фруктів України [2, с. 3–4], такі як підвищена увага до овочів як одних з найважливіших продуктів харчування у світі, глобалізація сільськогосподарського виробництва через часткове пом'якшення

торговельних бар'єрів, посилення вимог споживачів до якості цих товарів, активне використання інновацій у сферах вирощування овочів і фруктів. Питання дослідження ринку овочів України перебували в центрі досліджень Р.В. Лагоші. Ним досліджено динаміку виробництва та споживання овочів України протягом 2000–2014 рр., проаналізовано структуру продажу цих товарів сільськогосподарськими підприємствами за різними каналами розподілу, основні причини зміни імпорту та експорту цих товарів в Україні [3, с. 57–62]. Н.О. Тихоновою проаналізовано рівень самозабезпеченості овочами та фруктами населення різних регіонів України та їх реального споживання на душу населення за окремими регіонами [4], встановлено тенденцію до зростання місткості ринку овочів України.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз пропозиції на різні види овочів та фруктів на ринку України, факторів впливу на них, структури їх експорту та імпорту, визначення перспективних напрямів діяльності вітчизняних сільгоспвиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринки різних видів овочів та фруктів характеризуються нестабільним характером пропозиції, який визначається залежністю від погодних умов [1, с. 330]. При цьому попит на плодоовочеву продукцію зростає в усьому світі внаслідок того, що споживачі все більше уваги приділяють цінності своєї їжі та більше споживають цих товарів. Свідченням цього є зростання показника виробництва овочів на душу населення. Зокрема, у 1990 р. виробництво овочів на душу населення у світі складало 88 кг, а у 2015 р. – уже 138 кг. При цьому найбільше виробляється овочів на душу населення в Китаї, де цей показник складає понад 400 кг, тоді як у Греції – 296 кг, в Іспанії – 273 кг. Досить високим є споживання овочів у Білорусії, а саме 245 кг [2, с. 4]. Кількість спожитих населенням овочів у кожній країні овочів прямо пропорційно залежить від рівня доходу населення. У 2018 р. в Україні було спожито 139,4 кг картоплі на одну особу, 163,9 кг овочів та баштанних, 53,9 кг культур плодових та ягідних, винограду [5]. При цьому зростання споживання картоплі на одну особу порівняно з 2015 р. зросло на 9,47%, овочів та баштанних – на 3,72%, культур плодових та ягідних, винограду – на 22,03%.

Україна належить до одних з найбільших світових виробників овочів. У табл. 1 наведено динаміку обсягів виробництва овочів за видами.

На рис. 1 наведено структуру виробництва овочів в Україні у 2018 р.

Серед усіх видів овочів найбільше в Україні вирощується картоплі та помідорів, при цьому протягом останніх років спостерігається тенден-

Таблиця 1

Динаміка обсягів виробництва овочів в Україні за видами, тис. т

Види овочів	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Огірки та корнішони	993,3	940,9	958,7	948,9	896,3	985,1
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-5,28	1,89	-1,02	-5,54	9,91
Помідори	1 954,1	2 147,9	2 274,4	2 229,7	2 267,5	2 324,1
відносне відхилення до попереднього року, %	–	9,92	5,89	-1,97	1,70	2,50
Капуста	1 969,2	1 876,6	1 677,3	1 682,8	1 733,2	1 672
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-4,70	-10,62	0,33	3,00	-3,53
Буряк столовий	884	897,1	834,6	841,9	836,2	818,1
відносне відхилення до попереднього року, %	–	1,48	-6,97	0,87	-0,68	-2,16
Морква столова	866,7	890,7	822,9	876,9	839	841,8
відносне відхилення до попереднього року, %	–	2,77	-7,61	6,56	-4,32	0,33
Картопля	21 851,5	23 693,4	20 839,3	21 750,3	22 208,2	22 504,0
відносне відхилення до попереднього року, %	–	8,43	-12,05	4,37	2,11	1,33
Цибуля ріпчаста	964,9	1108,6	956,5	1014,6	976,7	883,9
відносне відхилення до попереднього року, %	–	14,89	-13,72	6,07	-3,74	-9,50
Часник	175,2	191,1	176,5	188	185,8	187
відносне відхилення до попереднього року, %	–	9,08	-7,64	6,52	-1,17	0,65
Перець стручковий	183,4	187,9	167,2	193,1	175,1	176,1
відносне відхилення до попереднього року, %	–	2,45	-11,02	15,49	-9,32	0,57
Кабачки столові	509,8	531,4	496,5	596,1	543,4	645,4
відносне відхилення до попереднього року, %	–	4,24	-6,57	20,06	-8,84	18,77
Баклажани	87,3	86,9	80	84,2	74,8	68,5
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-0,46	-7,94	5,25	-11,16	-8,42
Гарбузи столові	605,1	573,2	565,1	613,8	621,3	692,6
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-5,27	-1,41	8,62	1,22	11,48

Джерело: складено на основі джерела [6, с. 72-73]

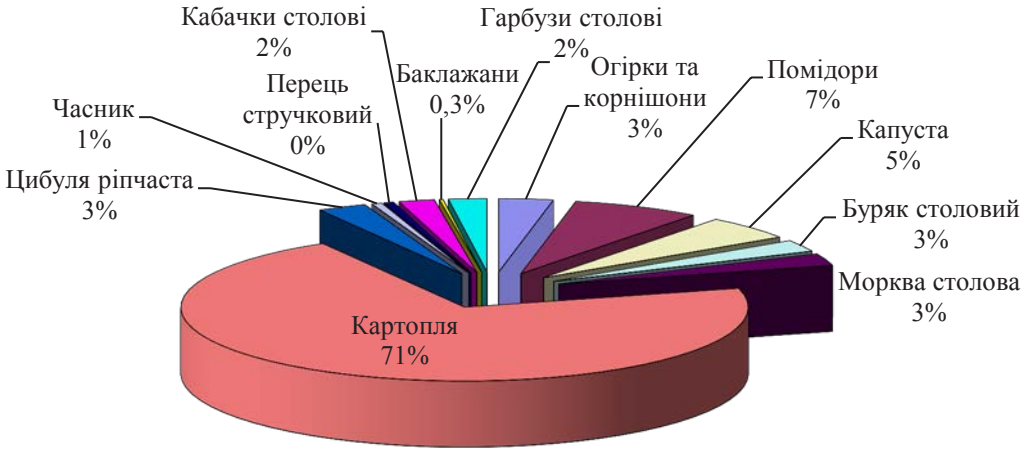

Рис. 1. Структура виробництва овочів в Україні у 2018 р.

ція до їх зростання. Протягом 2017–2018 рр. збільшилися також обсяги виробництва гарбузів столових та кабачків, обсяги виробництва інших овочів коливаються, що визначається погодними умовами.

У табл. 2 наведено динаміку обсягів виробництва фруктів за видами.

На рис. 2 наведено структуру виробництва фруктів в Україні у 2018 р.

Серед усіх видів фруктів найбільше в Україні вирощується яблук та груш. Також протягом останніх років спостерігається зростання виробництва майже всіх видів фруктів, крім слив та абрикосів.

При цьому в Україні спостерігається тенденція до зростання цін на овочі та фрукти протягом 2014–2019 рр., за винятком 2016 р. (рис. 3).

Сьогодні змінилися також вимоги споживачів до упаковки продукції, в Україні та світі зростає попит

Таблиця 2

Динаміка обсягів виробництва фруктів в Україні за видами, тис. т

Види овочів	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Яблука	1 141,4	1 085,4	1 179,6	1 099,2	1 076,2	1 462,4
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-4,91	8,68	-6,82	-2,09	35,89
Груші	162,4	157,7	170,6	156,0	165,4	183,2
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-2,89	8,18	-8,56	6,03	10,76
Айва	7,8	7,5	7,4	6,6	6,4	7,4
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-3,85	-1,33	-10,81	-3,03	15,63
Сливи	179,2	163,2	184,0	178,3	200,5	198,1
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-8,93	12,75	-3,10	12,45	-1,20
Вишні	192,8	182,9	192,9	156,5	172,3	218,7
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-5,13	5,47	-18,87	10,10	26,93
Черешні	72,7	67,3	76,6	63,3	70,9	84,6
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-7,43	13,82	-17,36	12,01	19,32
Абрикоси	130,6	64,5	64,9	81,3	86,7	11,7
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-50,61	0,62	25,27	6,64	-86,51
Персики	25,6	22,5	15,6	18,1	19,9	26,4
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-12,11	-30,67	16,03	9,94	32,66
Горіхи	112,6	102,7	115,1	108,0	108,7	127,2
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-8,79	12,07	-6,17	0,65	17,02
Суниці та полуниці	67,2	66,9	64,0	61,9	55,0	62,3
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-0,45	-4,33	-3,28	-11,15	13,27
Малина та ожина	28,2	30,8	30,4	31,9	34,2	35,2
відносне відхилення до попереднього року, %	–	9,22	-1,30	4,93	7,21	2,92
Смородина	25,4	25,8	25,5	24,5	27,1	29,6
відносне відхилення до попереднього року, %	–	1,57	-1,16	-3,92	10,61	9,23
Аґрус	6,9	6,8	6,6	6,6	7,8	8,2
відносне відхилення до попереднього року, %	–	-1,45	-2,94	0,00	18,18	5,13

Джерело: складено на основі джерела [6, с. 79–80]

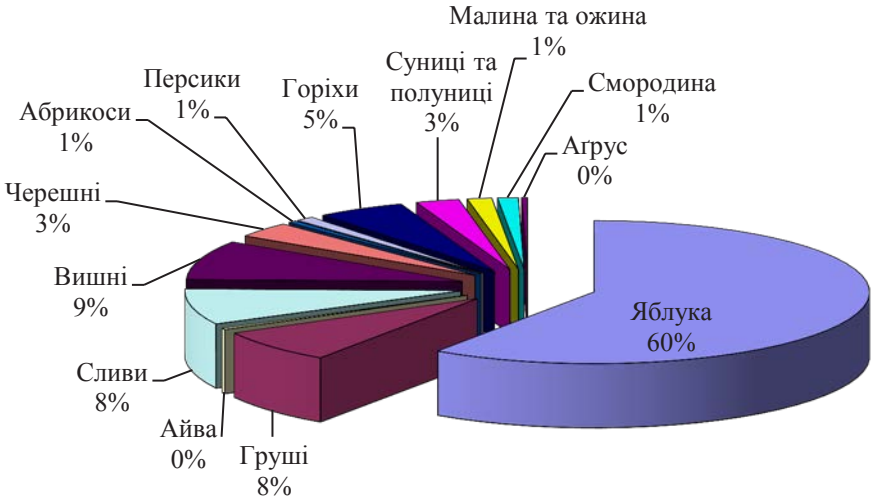

Рис. 2. Структура виробництва фруктів в Україні у 2018 р.

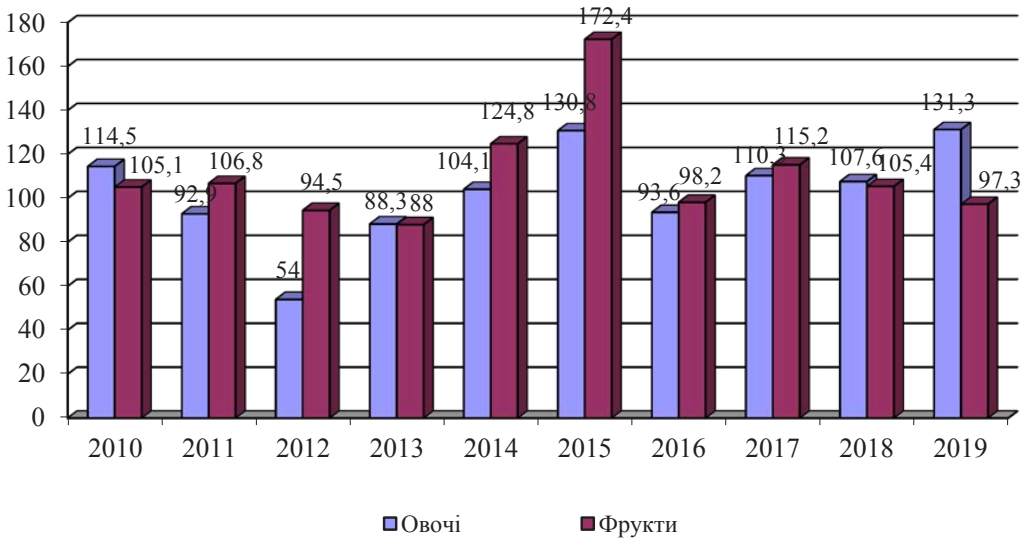

Рис. 3. Динаміка індексів цін на овочі та фрукти в Україні (до попереднього року)

Джерело: складено на основі джерела [5]

на вимиті, а також нарізані та упаковані у дрібному фасуванні овочі та фрукти, хоча 70% усієї плодоовочевої продукції продаються в неперероблену цілісному вигляді. Проте більша кількість запакованих овочів означає використання більшої кількості пакувального матеріалу та формування більше відходів [7]. Одночасно у світі спостерігається зменшення попиту на консервовані овочі та фрукти й зростання попиту на органічні продукти.

Специфічними є канали розподілу овочевої продукції, яка в Україні здебільшого продається на міських ринках. Населення України починає споживати переважно вітчизняні товари.

Ринок плодоовочевої продукції в Україні у колишньому СРСР традиційно був зорієнтований лише на внутрішнє, часто регіональне споживання, характеризувався відсутньою інтеграцією зі світовим ринком. Наявна динаміка стосовно розвитку плодоовочевого ринку в Україні характеризується проведенням його структуризації у напрямі охоплення перспективних сегментів ринку у глобальному вимірі, до яких належить передусім експорт яблук, лохини, а також чорниці та заморожених фруктів, зокрема суниці, малини [8].

В Європі найбільші обсяги імпорту овочів спостерігаються у Німеччині, основними країнами – експортерами овочів є Туреччина, Іспанія, а також Італія. Нідерланди відіграють важливу роль у дистрибуції товарів [2, с. 5].

У табл. 3 подано структуру експорту та імпорту плодоовочевої продукції у свіжому та охолодженому вигляді за регіонами у 2019 р.

Аналіз табл. 3 показує, що Україна займається як експортом, так і імпортом овочів та фруктів. Проте для більшості овочів та фруктів імпорт суттєво переважає експорт, за винятком яблук, груш та айви.

Таблиця 3

Структура експорту та імпорту плодоовочевої продукції у 2019 р.

Регіони	Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
	кількість, тис. т	частка, %	кількість, тис. т	частка, %	кількість, тис. т	частка, %	кількість, тис. т	частка, %
	Картопля				*Коренеплоди (морква, ріпа, столові буряки, селера тощо)*			
Всього	5,692	100,00	250,602	100,00	2,306	100,00	8,923	100,00
Країни СНД	4,522	79,44	239,424	95,54	1,122	48,66	6,057	67,88
Європа	0,018	0,32	6,455	2,58	1,169	50,69	2,362	26,47
Азія	1,138	19,99	1,611	0,64	0,011	0,48	0,425	4,76
Африка	0,007	0,12	3,112	1,24	0,002	0,09	0,079	0,89
Америка	0,003	0,05	–	–	0,001	0,04	–	–
Австралія і Океанія	0,005	0,09	–	–	0,001	0,04	–	–
	Помідори				*Огірки та корнішони*			
Всього	8,621	100,00	71,736	100,00	3,806	100,00	17,588	100,00
Країни СНД	6,841	79,35	0,666	0,93	0,573	15,06	0,973	5,53
Європа	1,751	20,31	5,525	7,70	3,222	84,66	1,096	6,23
Азія	0,026	0,30	64,768	90,29	0,008	0,21	15,518	88,23
Африка	0,001	0,01	0,778	1,08	0,001	0,03	–	–
Америка	0,001	0,01	–	–	0,001	0,03	–	–
Австралія і Океанія	0,001	0,01	–	–	0,001	0,03	–	–
	Цибуля та часник				*Капуста*			
Всього	13,645	100,00	84,051	99,99	10,443	100,00	11,566	100,00
Країни СНД	2,144	15,71	65,128	77,49	5,031	48,18	1,993	17,23
Європа	9,397	68,87	6,883	8,19	5,393	51,64	9,142	79,04
Азія	2,041	14,96	4,685	5,57	0,014	0,13	0,415	3,59
Африка	0,002	0,01	7,350	8,74	0,002	0,02	0,016	0,14
Америка	0,059	0,43	0,004	0,00	0,002	0,02	–	–
Австралія і Океанія	0,002	0,01	–	–	0,001	0,01	–	–
	Яблука, груші та айва				*Абрикоси, вишні та черешні, персики, сливи*			
Всього	53,694	100,00	29,478	100,00	3,555	100,00	58,553	100,00
Країни СНД	18,506	34,47	0,265	0,90	3,049	85,77	6,416	10,96
Європа	9,596	17,87	28,170	95,56	0,288	8,10	49,681	84,85
Азія	24,622	45,86	0,569	1,93	0,217	6,10	2,311	3,95
Африка	0,967	1,80	0,268	0,91	0,0001	0,00	0,111	0,19
Америка	0,001	0,00	0,202	0,69	–	–	0,033	0,06
Австралія і Океанія	0,002	0,00	0,003	0,01	–	–	–	–

Джерело: складено на основі джерела [5]

У пошуку додаткових можливостей щодо поставки своїх товарів преміум-класу, таких як заморожені та свіжі овочі і фрукти, органічні продукти, консервні продукти на експорт, значна кількість українських виробників плодоовочевої продукції брала активну участь у світовому форумі «Міжнародний зелений тиждень – 2019» [9].

Сьогодні Україна посідає п'яте місце серед країн Європи за рівнем виробництва овочів, фруктів та ягід та займає одинадцяту позицію серед 45 країн Європи у такій сфері, як органічне землеробство. Протягом трьох останніх років Україна суттєво збільшила експортні поставки ягід, коли внаслідок знецінення української валюти українські ягоди стали привабливими за ціною для споживачів на ринках Європи. Привабливим регіоном для збуту українських ягід є ринок Азії, проте на ньому ягоди не є традиційним для населення продуктом харчування [10].

Аналізуючи кон'юнктуру ринку плодоовочевої продукції, маємо відзначити можливості її поставки не лише у свіжому, але й у переробленому вигляді, що частково вирішує проблему зберігання такої продукції. Згідно з даними вторинної маркетингової інформації на сучасному етапі Україна кожного року імпортує сушених овочів на суму 10 млн. дол. США (у натуральному вираженні це близько 3 тис. т продукції). При цьому рівень задоволення внутрішнім виробництвом сушеними овочами та фруктами в Україні становить лише 30%. Сушіння овочів та фруктів – це перспективний бізнес для українських фермерів, особливо сушіння ягід, ціна яких є досить високою. Зокрема в Україні сушену малину продають за ціною 600 грн./кг, суницю – 800 грн./кг. Водночас у США 1 кг сушеної малини продають за ціною 40–50 дол. США. Обмежуючим фактором для виробників ягід є зна-

чні витрати на закупівлю обладнання для сушіння овочів, ягід і фруктів, які можуть коливатися від 1 млн. до 10 млн. грн. Слід враховувати також той факт, що стандарти якості щодо сушеної продукції в ЄС є досить жорсткими щодо наявності ГМО, однорідності поставлених партій, а також термінів та обсягів поставок, їх циклічності [10], а вітчизняні фермери не завжди здатні їх дотримуватися. Крім того, не всі сорти наявних овочів та фруктів придатні для сушіння.

Висновки з проведеного дослідження. Ринки різних видів овочів та фруктів характеризуються нестабільною пропозицією, яка визначається залежністю від погодних умов. При цьому попит на плодоовочеву продукцію зростає в усьому світі, свідченням чого є зростання показника виробництва овочів та фруктів на душу населення. Протягом останніх років спостерігається зростання виробництва майже всіх видів фруктів в Україні, крім слив та абрикосів. Сьогодні Україна посідає також п'яте місце серед країн Європи за рівнем виробництва овочів, фруктів та ягід і займає одинадцяту позицію серед 45 країн Європи у такій сфері, як органічне землеробство. Протягом трьох останніх років Україна суттєво наростила експортні поставки ягід, коли внаслідок знецінення української валюти українські ягоди стали привабливими за ціною для споживачів на ринках Європи. Аналізуючи кон'юнктуру ринку плодоовочевої продукції, маємо відзначити можливості її поставки українськими виробниками не тільки у свіжому, але й у переробленому вигляді, що частково вирішує проблему зберігання такої продукції. Сушіння овочів та фруктів – це перспективний бізнес для українських фермерів, особливо сушіння ягід, ціна яких є досить високою. Обмежуючим фактором для виробників ягід є значні витрати на закупівлю обладнання для сушіння овочів, ягід і фруктів, а також необхідність дотримання стандартів ЄС щодо якості таких товарів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розгляд споживчих переваг вітчизняних покупців щодо купівлі плодоовочевої продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Яснолоб І.О. Кон'юнктурний аналіз ринку плодоовочевої продукції. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2013. Вип. 2(7). Т. 1. С. 329–339.

2. Захарчук О.В. Світовий ринок овочів та місце України. *Агросвіт*. 2018. № 3. С. 3–7.

3. Логоша Р.В. Трансформації ринку овочів в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 3. С. 55–66.

4. Тихонова Н.О. Баланс виробництва та споживання овочевої продукції в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 8. URL: http://global-national.in.ua/archive/11-2016/8.pdf (дата звернення: 04.03.2020).

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 07.03.2020).

6. Світова карта овочевих культур. *Глобальні тенденції галузі*. URL: https://shuvar.com/news/2344/Svitova-karta-ovochevykh-kultur_-Hlobalni-tendentsiyi-haluzi (дата звернення: 04.03.2020).

7. Рослинництво України 2018 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 220 с.

8. Овочі та фрукти України – 2019. Експортний прорив! URL: https://www.fruit-inform.com/ru/events/180632#.XhrYzX8zbcs (дата звернення: 04.03.2020).

9. Тріумфальне повернення України на найбільший у світі агропромисловий форум. URL: https://agronews.ua/node/113745 (дата звернення: 07.03.2020).

10. Вісімнадцять інвестиційних проектів у садівництво. URL: http://aucc.org.ua/visimnadtsyat-investitsiynih-proektiv-u-sadivnitstvo (дата звернення: 07.03.2020).

REFERENCES:

1. Yasnolob I.O. (2013) Koniunkturnyi analiz rynku plodoovochevoi produktsii [Conjuncture analysis of fruit and vegetable market]. Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Issue 2(7), vol. 1, pp. 329–339. (in Ukrainian)

2. Zakharchuk O.V. (2018) Svitovyi rynok ovochiv ta mistse Ukrainy [World vegetable market and Ukraine]. Ahrosvit, № 3, pp. 3–7. (in Ukrainian)

3. Lohosha R.V. (2016) Transformatsii rynku ovochiv v Ukraini [Transformations of vegetables market in Ukraine]. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky, № 3, pp. 55–66. (in Ukrainian)

4. Tykhonova N.O. (2016) Balans vyrobnytstva ta spozhyvannia ovochevoi produktsii v Ukraini [Balance of production and consumption of vegetables in Ukraine]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. № 8. Available at: http://global-national.in.ua/archive/11-2016/8.pdf (accessed: 04 March 2020).

5. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 07 March 2020).

6. Svitova karta ovochevykh kultur. Hlobalni tendentsii haluzi [World map of vegetables. Global industry trends]. Available at: https://shuvar.com/news/2344/Svitova-karta-ovochevykh-kultur_-Hlobalni-tendentsiyi-haluzi (accessed: 04 March 2020).

7. Statystychnyi zbirnyk "Roslynnytstvo Ukrainy 2018" (2019) [Statistical yearbook "Crop production of Ukraine 2018"]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky.

8. Ovochi ta frukty Ukrainy – 2019. Eksportnyi proryv! [Vegetables and fruits of Ukraine-2019. Export Breakthrough!]. Available at: https://www.fruit-inform.com/ru/events/180632#.XhrYzX8zbcs (accessed: 04 March 2020).

9. Triumfalne povernennia Ukrainy na naibilshyi u sviti ahropromyslovyi forum [Ukraine's triumphant return to the world's largest agro-industrial forum]. Available at: https://agronews.ua/node/113745 (accessed: 07 March 2020).

10. Visimnadtsiat investytsiinykh proektiv u sadivnytstvo [Eighteen investment projects in gardening]. Available at: http://aucc.org.ua/visimnadtsyat-investitsiynih-proektiv-u-sadivnitstvo (accessed: 07 March 2020).

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

FEATURES OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF RAILWAY ENTERPRISES

УДК 334.716:656.2
https://doi.org/10.32843/bses.51-18

Синиця С.М.
к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету
Вакун О.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

Synytsia Svitlana
Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management
Ternopil National Economic University
Vakun Oksana
Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management
Ternopil National Economic University

У статті розглянуто сутність понять ризику, небезпеки. Охарактеризовано стани, в умовах яких приймаються такі рішення, зокрема невизначеності, визначеності, ризику. Визначено, що ключовим для наявних визначень безпеки є термін «захищеність». Визначено поняття «економічна безпека підприємства», а також найбільш значні ризики та важелі управління ними, без урахування яких неможливе функціонування підприємств залізничного транспорту. Охарактеризовано рівні економічної безпеки. Виділено ключові риси та чинники економічної безпеки підприємства. Визначено, що економічна безпека підприємства є формою протистояння загрозам зовнішнього середовища та формою розвитку підприємства. Здійснено аналіз динаміки перевезень вантажів різними видами транспорту Україні, виокремлено проблемні питання підприємств залізничного транспорту в контексті забезпечення економічної безпеки. Запропоновано етапи формування системи економічної безпеки підприємства залізничного транспорту.
Ключові слова: *економічна безпека, діагностика, управління, ризики, підприємства залізничного транспорту.*

В статье рассмотрена сущность понятий риска, опасности. Охарактеризованы состояния, в условиях которых принимаются такие решения, в частности неопределенности, определенности, риска. Определено, что ключевым для существующих определений безопасности является термин «защищенность». Определено понятие экономическая безопасность предприятия, а также наиболее значительные риски и рычаги управления ими, без учета которых невозможно функционирование предприятий железнодорожного транспорта. Охарактеризованы уровни экономической безопасности. Выделены ключевые черты и факторы экономической безопасности предприятия. Определено, что экономическая безопасность предприятия является формой противостояния угрозам внешней среды и формой развития предприятия. Осуществлен анализ динамики перевозок грузов различными видами транспорта Украины, выделены проблемные вопросы предприятий железнодорожного транспорта в контексте обеспечения экономической безопасности. Предложены этапы формирования системы экономической безопасности предприятия железнодорожного транспорта.
Ключевые слова: *экономическая безопасность, диагностика, управление, риски, предприятия железнодорожного транспорта.*

The article deals with the essence of the concept of risk, danger, the necessity of taking into account risk in making management decisions. The countries in which these decisions are made are characterized, in particular, in terms of certainty, risk and uncertainty. Security is defined as key to existing security definitions. On the basis of a retrospective analysis of existing research, the essence and concept of the economic security of the enterprise is identified and characterized, as well as the most significant risks and levers of their management, without which the functioning of railway enterprises is impossible. The main features and factors of ensuring the economic security of the enterprise are covered, among which determine the level of resource availability, stability of the financial condition of the enterprise, resistance to external disturbances and speed of response to the appearance of external and internal risks, sustainable development in the future. The concept of economic security of the enterprise, which is proposed to be understood as a system of long-term management of economic security, taking into account the existing risks, defining the operational and future goals of the economic security system, forming a development strategy in accordance with the dynamics of changes in the internal and external environment of the enterprise. It is determined that the development of the transport system of Ukraine, in particular the railway, is an important task of public policy. The dynamics of cargo transportation by different types of transport in Ukraine is analyzed; the problems of railway transport management entities in the context of ensuring economic security are highlighted. The necessity of improving the economic security of railway undertakings has been determined. The sequence of implementation of processes of management of economic safety of railway enterprises is developed. The definition of the concept of economic security of railway undertakings, the stages of formation of the system of economic security of the railway transport enterprise are proposed. It is established that the most effective way to improve the quantitative and qualitative performance of railway undertakings is to secure partnerships between the private sector and the state.
Key words: *economic safety, diagnostics, management, risks, railway companies.*

Постановка проблеми. В умовах множинних змін діяльності підприємств залізничного транспорту питання забезпечення відповідного рівня економічної безпеки посідає важливе місце. Відповідно, виникає потреба своєчасного забезпечення реагування на будь-які зміни як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі їх функціонування. Основою забезпечення економічної безпеки залізничного транспорту є вирішення саме таких завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення економічної безпеки перебуває в центрі досліджень учених. Основні дослідження в цьому напрямі знайшли відображення в роботах таких учених, як Г. Пастернак-Таранущенко, С. Мочерний, О. Плотнікова, А. Іларіонов, Е. Олейніков, М. Капустін, А. Архипов, А. Городецький, Б. Михайлов, А. Татаркін, О. Романов, А. Куклін, Е. Коротков, А. Бєляєв, В. Сєнчагов, П. Іващенко, Т. Клебанова, Н. Чернова, Р. Кожевніков, Є. Виноградов, В. Шликов. Дослідженнями проблематики забезпечення економічної безпеки залізничного транспорту займались такі вчені, як І. Плєтникова, Д. Ковальов, Т. Сухорукова, А. Новікова, Р. Кожевніков, Л. Кочнєва, Є. Виноградов.

Постановка завдання. Мета статті полягає в поглибленні наявних теоретичних підходів до

визначення економічної безпеки підприємств залізничного транспорту, а також розробленні нових теоретичних узагальнень щодо механізму підвищення економічної безпеки залізничного транспорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління є невід'ємною рисою людського існування. Це процес, у ході якого необхідно вирішити, яким чином розпорядитися недостатньою кількістю ресурсів порівняно з потребами, які будуть прямо або побічно застосовані для задоволення людських потреб.

Управління вирішує поточні та майбутні проблеми безпеки економічного розвитку. Це означає, що потреба прийняття рішень у підприємства може виникнути в різних ситуаціях. З урахуванням умов прийняття рішень їх ділять на три типи, а саме в умовах визначеності, ризику та невизначеності [1].

Економічні рішення на підприємстві в умовах невизначеності, тобто в умовах відхилення від рівноваги, можуть передбачати та розраховувати за наявності інформації про ситуацію, в якій можливі втрати. Невизначеність, як і ризик, може бути внутрішньою та зовнішньою. Невизначеність виникає в результаті зовнішніх обставин і не може бути передбаченою. Це може відбуватися через неточні розрахунки витрат, що виникають під час прийняття рішень, або через відсутність відповідної інформації. Чим більше підприємство, тим складніше буде його зв'язок із зовнішнім середовищем. Зовнішня невизначеність та зовнішні ризики важче визначити, ніж внутрішні невизначеності [2].

Економічна безпека визначається як стан економічної системи, який характеризується наявними конкурентними перевагами, які формуються шляхом використання власних та запозичених ресурсів, розроблення та вжиття системи заходів задля підтримання працездатності системи в умовах динамічних змін чинників зовнішнього середовища задля максимального досягнення поставлених цілей у короткостроковому та довгостроковому періодах.

Проблеми економічної безпеки певною мірою узгоджуються з формуванням світових моделей розвитку на глобальному, регіональному або національному рівні, тому більшість науковців поняття безпеки відносить до всіх об'єктів держави, а саме території, суспільства, влади, індивіда. Економічна безпека держави визначається відсутністю вразливості державної політики в галузі економічного тиску інших країн, відносною незалежністю в прийнятті державних економічних рішень від політичної діяльності та міжнародних суб'єктів [3].

Важливими елементами аналізу економічної безпеки є диференціювання оцінки та розроблення більш точного інструментарію для визначення сутності економічної безпеки господарюючого суб'єкта з урахуванням особливостей та специфіки його функціонування.

Незважаючи на важливість проблеми, економічну безпеку частіше вивчали фрагментарно або обмежувались однією з її складових частин, таких як фінансова, продовольча, енергетична, сировинна.

Підприємство, що бажає розвиватися та працювати на ринку тривалий час, прагне досягти стабільного функціонування й максимально можливої ефективності використання та формування наявного потенціалу в перспективі. Таке становище характеризує поняття економічної безпеки підприємства (ЕБП), рівень якої забезпечує праця управлінського персоналу підприємства в напрямі уникнення можливих загроз зовнішнього й внутрішнього середовища та ліквідації шкідливих наслідків відповідних негативних чинників.

Економічна безпека підприємства перебуває в прямій залежності від економічної безпеки держави, регіону, адже формується шляхом використання їх фінансового, сировинного та виробничого потенціалу [4].

Сутність економічної безпеки підприємства характеризується таким станом його економічної системи, за якого формується його стійкість до негативного впливу будь-яких загроз внутрішнього й зовнішнього середовища, забезпечуються збалансований розвиток і стабільність, задовольняються власні економічні інтереси. Слід відзначити, що стосовно визначення самого змісту поняття «економічна безпека підприємства» існують різні підходи та погляди [5; 6]. Отже, на основі цих досліджень можна охарактеризувати економічну безпеку як форму розвитку підприємства та як форму його протистояння загрозам.

Основними принципами економічної безпеки підприємства є:

– принцип законності;

– принцип прав і свобод громадян;

– принцип централізованого керівництва;

– принцип комплексного застосування ресурсів та коштів;

– принцип своєчасності;

– принцип узгодженості та взаємодії з органами влади та керівництва;

– принцип удосконалення;

– принцип безперервності;

– принцип економічної доцільності та обґрунтованості.

Таким чином, під економічною безпекою слід розуміти практичне використання такої засади сучасного управління, як своєчасна реакція на зміни в зовнішньому середовищі, яка визначається швидкістю та адекватністю реакції підприємства на збудники зовнішнього середовища.

Оцінюючи розвиток економічної безпеки, маємо враховувати різноманітність видів діяльності, що визначають альтернативні підходи до розвитку характеру економічної безпеки країни.

Головним завданням, що є загальним для всієї транспортної системи держави, нині є визначення цілей підходів до управління та стратегії державного регулювання економічної безпеки галузі національної економіки. Воно полягає у створенні умов для підтримки такого рівня розвитку транспорту та всіх його структурних підрозділів, які б дали змогу за будь-яких умов задовольнити життєво важливі потреби економіки й населення у перевезеннях і забезпечити його мобілізаційну готовність до роботи у надзвичайних ситуаціях, при цьому життєво необхідним вважається розроблення механізмів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, які негативно впливають на економічну безпеку транспорту.

Конкурентну перевагу в перевезенні вантажів, яка зумовлена комплексом причин, перед залізничним транспортом має автомобільний транспорт. Ця перевага зумовлена, по-перше, значним як фізичним, так і моральним зносом основних виробничих фондів залізничного транспорту; по-друге, тим, що, на відміну від залізничного, автомобільний транспорт має головну перевагу, а саме доставку вантажів «від дверей до дверей»; по-третє, тим, що автомобільний транспорт має конкурентні переваги під час перевезення пасажирів і вантажів на малі та середні відстані, що є головними в країні; по-четверте, нижчою собівартістю перевезень у приватних автопідприємствах, ніж у державних, що дає можливість приватним фірмам знижувати тарифи на автотранспортні перевезення, як наслідок, вантажовідправники віддають їм перевагу під час перевезення цінних вантажів дрібними відправками на відстань до 900 км, а в окремих випадках і на більшу відстань.

Оскільки економічна безпека держави залежить від роботи залізничного транспорту, то класифікацію основних чинників, які визначають економічну безпеку підприємств, поділено на такі блоки: економічні, організаційно-технологічні, технічні та соціальні. Велика частина передумов забезпечення економічної безпеки залізничної галузі, які виникають, лежить в основі управління національним господарством.

Під економічною безпекою підприємства залізничного транспорту слід розуміти такий стан, за якого забезпечуються стабільність його функціонування й сталий розвиток у майбутніх періодах.

Під ресурсами залізничного транспорту необхідно розуміти всі ресурси, які є наявні у нього, а під потенціалом економічної безпеки залізничного транспорту – невикористані ресурси, які можуть бути реалізовані як за рахунок власних, так і із залученням додаткових ресурсів. Рівень економічної безпеки – це такий стан залізничного транспорту, який відповідає відповідному періоду.

Розвиток залізничного транспорту завжди впливав і продовжує впливати на соціально-економічний стан суспільства, його політичну сферу життєдіяльності, соціальну структуру, можливості подальшого цивілізаційного розвитку. Ця проблема є надважливою для державної політики, що інтегрує концептуальні розробки теоретиків і практиків. У цій ролі проблема розвитку залізничного транспорту входить у предметне поле сучасної економічної науки як один з основних напрямів перетворень економіки та суспільного життя в Україні.

В умовах нових реалій сучасної світової економіки, насамперед глобалізації економіки, жодна галузь економіки країни, жоден вид бізнесу, включаючи транспорт, не можуть успішно розвиватися без визначення стратегічних пріоритетів, політики постановки цілей та вибору засобів їх досягнення.

Відсутність інвестицій зумовила стрімке старіння рухомого складу та транспортної інфраструктури, що зумовлює невідповідність технічного та технологічного рівня вітчизняного транспорту європейським вимогам [7]. Крім того, «Укрзалізниця» потерпає від несприятливих політико-економічних обставин, які торкнулися її досить болюче.

Важливою проблемою є те, що понад 25 років експлуатуються 58,9% пасажирських залізничних вагонів [7], тому актуальною є проблема вдосконалення технічних засобів залізниці, яку сьогодні можна вирішити шляхом підвищення якості використання технічних засобів, що забезпечують вищі параметри експлуатаційної роботи транспорту. У такому разі на початковому етапі їх застосування будуть підвищуватись якісні показники функціонування транспорту, такі як технічна швидкість, вага вантажних поїздів. У майбутньому за ступенем поліпшення економічних показників країни необхідно забезпечити високу якість технічних об'єктів залізничного транспорту за рахунок посиленої заміни рухомого складу та засобів розвитку колій.

Залізнична галузь України щодо ефективності володіє певними перевагами перед іншими видами транспорту, оскільки за низкою напрямів своєї роботи вона має кращі фінансово-економічні, енергетичні та екологічні показники. Цей вид транспорту здатний цілий рік перевозити великі обсяги вантажів на далекі відстані та в екстремальних кліматичних умовах.

Провідною галуззю в дорожньо-транспортному комплексі України є залізничний транспорт. Він охоплює 82% вантажних і майже 50% пасажирських перевезень. Лише 45% експлуатаційних мереж залізниць України електрифіковано. На залізницях функціонують 1 492 залізничні станції, 55 локомотивних і 48 вагонних депо, 110 дистанцій колії, 69 дистанцій сигналізації та зв'язку, 44 дистанції енергопостачання [7]. Динаміку обсягів перевезень вантажів і пасажирів в Україні подано в табл. 1.

Як засвідчують показники табл. 1, залізничний транспорт на тривалу перспективу залишиться

Таблиця 1

Динаміка перевезень вантажів різними видами транспорту Україні

Вид транспорту	Роки						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% до 2013 р.
	обсяг, млн. т	обсяг, млн. т	обсяг, млн. т	обсяг, млн. т	обсяг, млн. т	обсяг, млн. т	
		% до 2013 р.	% до 2014 р.	% до 2015 р.	% до 2016 р.	% до 2017 р.	
Всього	755,3	811,7	772,8	757,6	671,2	601	79,6
		107,5	95,2	98,0	88,6	89,5	
Залізничний	432,5	468,4	457,5	441,8	387	350	80,9
		108,3	97,7	96,6	87,6	90,4	
Автомобільний	158,2	178,3	179	183,5	178,4	147,3	93,1
		112,7	100,4	102,5	97,2	82,6	
Водний	11,1	9,9	7,8	6,3	6	6,4	57,7
		89,2	78,8	80,8	95,2	106,7	
Трубопровідний	153,4	155	128,4	125,9	99,7	97,2	63,4
		101,0	82,8	98,1	79,2	97,5	
Авіаційний	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

основним перевізником вантажів, але за п'ять останніх років обсяг перевезень значно скоротився, а саме на 82 млн. т., або на 19,1%, що спонукає підприємства залізничного транспорту до пошуку додаткових джерел надходження фінансових ресурсів або скорочення витрат.

Українська залізниця посідає друге місце за вантажообігом (36%), перше місце за пасажирооборотом. Загальна протяжність залізниць становить 21,6 тис. км, електрифікованих колій – 9 878 км (45%).

Стратегією науково-технічної політики України у залізничній галузі є вихід на світовий рівень за технічними параметрами та якістю послуг. Важливим напрямом співробітництва України з ЄС є впровадження європейських стандартів виробництва на промислових підприємствах України. Територією України проходять 3 залізничні транспортні коридори, а саме № 3, 5 [8].

Розвиток інфраструктури залізничного транспорту має бути спрямований на приведення наявної мережі залізниці у відповідність до світових стандартів безпеки та швидкості руху на одному рівні з оптимізацією мережі засобами побудови нових дільниць з огляду на потреби населення, економіки та промисловості України.

Підвищення транспортної забезпеченості вимагає розвитку та будівництва нових ліній і транспортних вузлів, тоді як матеріально-технічна база залізничної галузі характеризується високим ступенем зносу та вимагає активного оновлення. У зв'язку з тим, що залізнична інфраструктура часто є основою для розвитку інших галузей, отже, створює значний мультиплікативний ефект, оцінювання інвестиційної привабливості залізничних проєктів має істотну специфіку. Як правило, такі проєкти вимагають значних ресурсів і мають тривалі терміни реалізації, а прогноз майбутніх транспортних потоків та потенційного ефекту об'єктивно має високий ступінь невизначеності. Це стає перешкодою обґрунтування вигідності проєкту для інвесторів і знижу їх інвестиційну активність.

Транспортна система України є найбільш важливою частиною виробничої інфраструктури, а її розвиток – одним з пріоритетних завдань держави. Дієвим способом підвищення ефективності та забезпечення кількісних і якісних характеристик функціонування державної власності є розвиток партнерських відносин держави та приватного сектору, а саме спільних підприємств, контрактної системи, угод про розподіл продукції. Ефективне управління інноваційними процесами на залізничному транспорті в сучасних умовах неможливе без оцінювання зв'язків між різними факторами та результативними показниками, виявлення їх тенденцій та розроблення економічних нормативів і прогнозів розвитку.

Фінансово-економічна безпека підприємства базується на результатах господарської діяльності, для якої характерне досягнення найбільшого економічного ефекту із застосуванням ресурсів певної вартості. Для позитивного результату підприємство повинне мати відповідні техніко-економічні характеристики. Для «Укрзалізниці» вони перебувають на низькому рівні, що обов'язково позначається на безпеці діяльності компанії. Стан пасажирського рухомого складу вимагає негайного відновлення. Із 6 677 пасажирських вагонів тільки 2 985 (43%) працюють у межах нормативного терміну експлуатації, 3 644 (53%) – з продовженим терміном експлуатації, а 258 (4%) перебувають за межами нормативного терміну експлуатації. Практично зі 120 000 вантажних вагонів «Укрзалізниці» більше 85% вичерпали свій ресурс, 30 071 вагон давно за всіма експлуатаційними правилами повинен бути списаний. Знос рухомого складу

досяг критичної позначки, а саме близько 90%. Сьогодні для електровозів цей показник становить 90%, для вантажних магістральних тепловозів – 99%, для вагонів інвентарного парку – 86%, з них піввагонів – 88%. Оновлення рухомого складу та інфраструктури відбувається дуже повільно.

Найважливішим аспектом оцінювання виробничої діяльності є забезпечення економічної безпеки за умови, що воно відображатиме стан економіки, за якого будуть досягатися необхідний рівень соціального, політичного, фінансового, оборонного, прогресивного розвитку країни, невразливість і незалежність її економічних інтересів щодо можливих зовнішніх та внутрішніх загроз і впливів.

Концепція економічної безпеки підприємства – це система довгострокового управління економічною безпекою з урахуванням наявних ризиків, визначенням оперативних і майбутніх цілей діяльності системи економічної безпеки, формуванням стратегії розвитку відповідно до динаміки зміни внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства.

Основною метою забезпечення економічної безпеки залізничної галузі є запобігання загрозам, забезпечення захищеності діяльності галузі й досягнення поставлених цілей за допомогою вирішення такого завдання, як пошук засобів і способів запобігання загрозам для ослаблення або ліквідації наслідків їх дій. Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що забезпечення економічної безпеки залізничного транспорту є безперервним циклічним процесом, який потрібно періодично вдосконалювати. Послідовність виконання процесів управління економічною безпекою залізничного транспорту визначено таким чином:

1) розроблення концепції забезпечення економічної безпеки;

2) виявлення загроз економічної безпеки підприємств залізничного транспорту;

3) кількісне та якісне оцінювання впливу кожної загрози на економічну безпеку підприємств залізничного транспорту;

4) розроблення методів усунення загроз або мінімізації їх впливу за рахунок вжиття заходів з підвищення рівня економічної безпеки;

5) використання методу управління рівнем економічної безпеки підприємств залізничного транспорту;

6) корегування концепції забезпечення економічної безпеки підприємств залізничного транспорту.

За необхідності внесення змін повертаємось до виявлення загроз економічної безпеки підприємств залізничного транспорту.

Висновки з проведеного дослідження. Постійні зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища вимагають повсякчасного управління процесами, які відбуваються, оскільки вони можуть мати різні форми економічної небезпеки (загрози) стосовно підприємств залізничного транспорту, тому питання забезпечення економічної безпеки підприємств залізничного транспорту є одним з головних у залізничній галузі.

Економічна безпека є обов'язковою складовою частиною будь-якого рівня управління, а саме міжнародного, національного, державного, регіонального, галузевого й рівня підприємства, в основі чого лежить передбачення, мінімізація або запобігання загрозам, які виникають.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Марценюк Л. Вплив залізничного транспорту на розвиток національної економіки України. *Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту*. 2012. Вип. 42. С. 274–278.

2. Геєць В., Кизим М., Клебанова Т. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2006. 240 с.

3. Бережна Е., Бережний В. Математичні методи моделювання економічних систем. Москва : Фінанси і статистика, 2008. 424 с.

4. Олейников Е. Экономическая и национальная безопасность. Москва : Экзамен, 2015. 768 с.

5. Ільяшенко С. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия. *Научные труды ДонНТУ*. 2012. № 48. С. 16–22.

6. Вільямсон О. Економічні інститути капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів. Київ : АртЕк, 2001. 472 с.

7. Модернізаційні пріоритети реформування транспортно-дорожнього комплексу в Україні : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2013. 32 с.

8. Гринів Л., Синиця С. Шляхи підвищення конкурентоспроможності міжнародних транспортних перевезень. *Наука й економіка*. 2010. № 3(19). С. 115–121.

REFERENCES:

1. Martsenyuk L. (2012) Martseniuk L. Vplyv zaliznychnoho transportu na rozvytok natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Influence of railway transport on development of national economy of Ukraine]. Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu – Bulletin of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport, vol. 42, pp. 115–121. Dnipro. (in Ukrainian)

2. Heiets V., Kyzym M., Klebanova T. (2006) Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryiemstvo : monohrafiia [Modeling of economic security: state, region, enterprise : monograph]. Kharkiv : INZHEK, pp. 20–21. (in Ukrainian)

3. Berezhna E., Berezhnyi V. (2008) Matematychni metody modeliuvannia ekonomichnykh system [Mathematical methods for modeling economic systems]. Moscow : Finance and statistics, 424 p. (in Russian)

4. Oleinykov E. (2015) Ekonomycheskaia y natsyonalnaia bezopasnost [Economic and national security]. Moscow : Exam, 768 p. (in Russian)

5. Iliashenko S. (2012) Otsenka sostavliaiushchykh ekonomycheskoi bezopasnosty predpryiatyia [Assess-

ment of the components of economic security of the enterprise]. Nauch. tr. DonNTU. Scientific tr DonNTU, vol. 48, pp. 16–22. Donetsk. (in Ukrainian)

6. Viliamson O. (2001) Ekonomichni instytuty kapitalizmu: Firmy, marketynh, ukladannia kontraktiv [Economic institutions of capitalism: Firms, marketing, contracting]. Kyiv : ArtEk, 472 p. (in Ukrainian)

7. Modernizatsiini priorytety reformuvannia transportno-dorozhnoho kompleksu v Ukraini : analit. dop. (2013) [Modernization priorities of reforming the transport and road complex in Ukraine : analyte. ext.]. Kyiv : NISD, 32 p. (in Ukrainian)

8. Hryniv L. & Sinicia S. (2010) Shlyakhy pidvyshchennya konkurentospromozhnosti mizhnarodnykh transportnykh perevezen [Ways to increase the competitiveness of international transport]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Nauka i ekonomika – Khmelnitsky National University scientific-theoretical journal. Science and economics, vol. 19, pp. 115–121. Khmelnytskyi. (in Ukrainian)

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

METHODICAL APPROACH TO EVALUATION OF ENTERPRISE INNOVATION POTENTIAL

УДК 334.7:330.341.1
https://doi.org/10.32843/bses.51-19

Скорук О.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Волинець І.Г.
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Skoruk Olena
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Volynets Iryna
Lesya Ukrainka Eastern European National University

У статті визначено сутність поняття «інноваційний потенціал підприємства», що впливає не тільки на кінцеві показники господарської діяльності підприємства та досягнення ним конкурентних переваг, але й на можливість забезпечення сталого та конкурентоспроможного розвитку у довгостроковому періоді. Виокремлено параметричні полікритеріальні складові частини інноваційного потенціалу підприємства (фінансово-економічну, інтелектуально-кадрову, матеріально-технічну, інформаційну та організаційно-управлінську) й надано їх коротку характеристику. Запропоновано методичний підхід до оцінювання рівня інноваційного потенціалу підприємства, який характеризується простотою та доступністю розрахунків і наявністю діапазонів значень показника рівня інноваційного потенціалу, що дасть змогу приймати ефективні управлінські рішення для забезпечення ефективності використання та розвитку інноваційного потенціалу підприємства.
Ключові слова: *інноваційний потенціал підприємства, складові частини інноваційного потенціалу, рівень інноваційного потенціалу, показники інноваційного потенціалу, ваговий коефіцієнт складових частин інноваційного потенціалу.*

В статье определена сущность понятия «инновационный потенциал предприятия», который влияет не только на конечные показатели хозяйственной деятельности предприятия и достижения им конкурентных преимуществ, но и на возможность обеспечения устойчивого и конкурентоспособного развития в долгосрочном периоде. Выделены параметрические поликритериальные составляющие инновационного потенциала предприятия (финансово-экономическая, интеллектуально-кадровая, материально-техническая, информационная и организационно-управленческая), и предоставлена их краткая характеристика. Предложен методический подход к оцениванию уровня инновационного потенциала предприятия, который характеризуется простотой и доступностью расчетов и наличием диапазонов значений показателя уровня инновационного потенциала, что позволит принимать эффективные управленческие решения для обеспечения эффективности использования и развития инновационного потенциала предприятия.
Ключевые слова: *инновационный потенциал предприятия, составляющие инновационного потенциала, уровень инновационного потенциала, показатели инновационного потенциала, весовой коэффициент составляющих инновационного потенциала.*

In the modern economic environment, there is a problem of increasing the efficiency of enterprises, the solution of which depends largely on the rational use and development of innovative potential. Considering the current situation in the system of innovative provision of domestic enterprises, we believe that the study of the formation and improvement of the use of innovative potential is an urgent problem, since innovative potential, as a component of the potential of the enterpriseб is one of the most important factors of its competitiveness. Innovative potential is the ability of the enterprise to carry out innovative activities, taking into account available resources and influence of factors of external and internal environment. The innovative potential of the enterprise, the source of which is the innovation, is the base for the innovative development, which reconciles the internal capabilities of the enterprise with the external ones through constant search and use of new spheres and ways of realizing available and potential opportunities. The article defines the essence of the concept of "innovative potential of the enterprise", which affects not only the ultimate performance of the enterprise and its competitive advantages, but also the ability to ensure sustainable and competitive development in the long term. Since innovative potential is a complex concept that underlies the overall economic potential of the enterprise, as an object of management, has a complex structure, the parametric polycriteria components of the innovative potential of the enterprise (financial, economic, intellectual and personnel, logistical, information and organizational and managerial) are identified and their brief characteristics are provided. There is proposed a methodical approach to evaluation of the level of innovative potential of the enterprise, which is characterized by the simplicity and availability of calculations and the presence of ranges of values of the indicator of the innovative potential level, which will allow to make effective management decisions to ensure the efficiency of use and development of innovative potential of the enterprise.
Key words: *innovative potential of the enterprise, components of innovative potential, level of innovative potential, indicators of innovative potential, weighting coefficient of components of innovative potential.*

Постановка проблеми. В умовах затяжної економічної кризи та динамічних ринкових змін особливої актуальності набула проблема успішного господарювання вітчизняних підприємств. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є активізація інноваційного процесу через формування та реалізацію оптимальної інноваційної стратегії. Розроблення інноваційної стратегії має базуватись на результатах оцінювання інноваційних можливостей підприємства для забезпечення його інноваційного розвитку.

Усе вищевикладене актуалізує теоретико-методичне осмислення сутності інноваційного потенціалу підприємства та розроблення методичних рекомендацій щодо оцінювання його рівня для забезпечення ефективності інноваційних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань стосовно дослідження сутності та складових частин інноваційного потенціалу, визначення факторів, що на нього впливають, розроблення методичних підходів до його оцінювання, вирішення проблем формування, ефективного використання та розвитку інноваційного потенціалу висвітлено в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема в працях

В.І. Балабанова [1], А.В. Гриньова [2], С.М. Іллященка [3], Н.В. Краснокутської, В.М. Чубая [4], Н.І. Чухрай [5].

Високо оцінюючи вагомість отриманих результатів вищезазначених науковців, зауважимо, що деякі теоретико-прикладні засади оцінювання рівня інноваційного потенціалу та його практичного застосування обґрунтовані неповною мірою, потребують подальших досліджень розкриття сутності поняття «інноваційний потенціал» та виокремлення його складових частин.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності поняття «інноваційний потенціал підприємства», виокремлення його складових частин та розроблення методики оцінювання рівня інноваційного потенціалу підприємства, результати якої допоможуть ухвалювати ефективні управлінські рішення щодо покращення використання інноваційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні серед науковців існують різні підходи і до трактування інноваційного потенціалу, і до виокремлення його складових частин.

Наприклад, один із російських дослідників проблеми інноваційного потенціалу підприємства вважає, що «інноваційний потенціал – це сукупність різних видів ресурсів, зокрема матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності» [1, с. 48].

Подібний підхід до визначення сутності інноваційного потенціалу підприємства запропоновано в працях А.Р. Ганієвої та А.В. Гриньова. А.Р. Ганієва визначає його як «сукупність кадрових, матеріально-технічних, інформаційних та фінансових ресурсів, що обслуговуються відповідною інфраструктурою та призначені для реалізації нововведень» [6, с. 45]. А.В. Гриньов розглядає інноваційний потенціал як сукупність усіх наявних матеріальних і нематеріальних активів підприємства, які використовують під час здійснення інноваційної діяльності [2].

Л.С. Мартюшева та О.В. Калишенко вважають, що інноваційний потенціал – це сукупність організованих у певних соціально-економічних формах ресурсів, що за умови наявності деяких внутрішніх і зовнішніх чинників інноваційного середовища можуть бути спрямовані на реалізацію інноваційної діяльності задля задоволення потреб суспільства [7, с. 63].

Вчення цих науковців можна об'єднати у ресурсний підхід до визначення сутності інноваційного потенціалу підприємства, який отримав найбільший розвиток на практиці. На наш погляд, такий підхід є дещо обмеженим, адже обсяг наявних ресурсів без їх раціонального використання для досягнення поставленої мети не може засвідчувати певний рівень інноваційного потенціалу.

Частина науковців пропонує визначати сутність інноваційного потенціалу підприємства з позиції здатності підприємства до реалізації інноваційного проєкту, програми інноваційних перетворень, інноваційного процесу та впровадження інновацій.

Вважаємо, що розглядати інноваційний потенціал підприємства необхідно щодо не лише сукупності різних ресурсів, але й сукупності можливостей підприємства для реалізації інноваційних проєктів та забезпечення інноваційного розвитку. Отже, інноваційний потенціал потрібно визначати як сукупність фінансово-економічних, інтелектуально-кадрових, інформаційних, матеріально-технічних та організаційно-управлінських можливостей підприємства для забезпечення його інноваційного розвитку з урахуванням впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Трактуючи сутність інноваційного потенціалу підприємства, виділяємо такі основні його характеристики:

1) інноваційний потенціал підприємства – це основа досягнення вищого рівня розвитку, одна з найважливіших умов ефективної діяльності підприємства;

2) інноваційний потенціал підприємства формується під впливом багатьох зовнішніх (загальний стан економіки, законодавча база, міжнародне середовище, поведінка конкурентів, партнерів і споживачів тощо) та внутрішніх (новизна й перспективність наукових розробок, підготовка персоналу до впровадження інновацій тощо) чинників;

3) інноваційний потенціал визначає спроможність підприємства до його інноваційного розвитку.

Отже, інноваційний потенціал – це комплексне поняття, яке є основою загального економічного потенціалу підприємства, а як об'єкт управління має складну структуру. В економічних наукових джерелах вітчизняних та зарубіжних науковців знаходимо різні підходи до виділення складових частин інноваційного потенціалу підприємства. Наприклад, В.Є. Командровська, Н.Ю. Кривицька та К.І. Домашевська [8, с. 149] виділяють п'ять складових частин інноваційного потенціалу, а саме матеріально-технічну, фінансово-економічну, ринково-ситуаційну, кваліфікаційно-якісну, структурно-функціональну. В.І. Карюк [9, с. 179] пропонує такі складові частини, як кадрова, матеріально-технічна, фінансово-економічна, наукова, маркетингова, інфраструктурна, організаційно-управлінська, ринкова, інформаційна.

Враховуючи результати сучасних наукових досліджень, виділимо такі складові частини інноваційного потенціалу, які розкривають його зміст, як фінансово-економічна, інтелектуально-кадрова, інформаційна, матеріально-технічна та організаційно-управлінська. Зауважимо, що кожна з них певним способом забезпечує формування інноваційного потенціалу підприємства.

Сукупність висококваліфікованих кадрів підприємства, здатних працювати творчо, генерувати нові ідеї та безпосередньо їх впроваджувати, формує інтелектуально-кадрову складову частину інноваційного потенціалу.

Матеріально-технічна складова частина відображає матеріально-технічний стан підприємства та засвідчує наявність виробничо-технологічного забезпечення, необхідного для виробництва нововведення, а також вказує на здатність підприємства швидко переорієнтувати виробничі потужності та налагодити виробництво нової продукції.

Фінансово-економічна складова частина інноваційного потенціалу відображає фінансовий стан, показує інвестиційну привабливість, кредитоспроможність та ефективність управління фінансами підприємства щодо забезпечення стійкої інноваційної діяльності на всіх етапах інноваційного циклу; передбачає наявність фінансових ресурсів для виробництва нових чи покращених видів продукції або послуг. Оцінювання фінансово-економічного потенціалу дає можливість проаналізувати фінансову стійкість підприємства до інноваційного розвитку.

Інформаційна складова частина відображає інформаційну оснащеність підприємства, ступінь повноти, точності та суперечливості інформації, необхідної для прийняття ефективних інноваційних рішень.

Організаційно-управлінський потенціал показує раціональність організації управлінської структури та ефективність управлінських заходів у сфері інноваційної діяльності.

Вважаємо, що виділення вищезазначених складових частин інноваційного потенціалу підприємства та визначення показників у межах кожної з них дадуть змогу зробити висновок про рівень інноваційного потенціалу, можливості його використання та розвитку.

Сьогодні існує багато методик оцінювання інноваційного потенціалу підприємства, що свідчить про відсутність загальновизнаної універсальної методики, яка була б придатною для використання в практичній діяльності підприємств різних видів економічної діяльності. Розроблені методичні підходи відрізняються різноманіттям, вибраною сукупністю критеріїв та показників, у системі яких реалізується сутність інноваційного потенціалу, та методами їхніх розрахунків.

На нашу думку, можна виділити такі найбільш поширені методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу підприємства, як прогностичний, діагностичний, порівняльний, детальний, графоаналітичний, метод на основі визначення інтегральних індикаторів, метод процентних співвідношень, метод бальної оцінки, експертний, метод оцінювання конкурентоздатності інноваційного потенціалу, математико-статистичні методи (метод таксономічного аналізу, метод факторного аналізу, методи теорії нечіткої логіки).

Однак використання наявних методичних підходів до оцінювання інноваційного потенціалу підприємства в практиці управління сучасних підприємств обмежене. Значна кількість розроблених підходів ускладнює роботу фахівців у цьому напрямі, оскільки для кожної конкретної ситуації складно підібрати правильний метод через відсутність загальновизнаної методики; їх більшість вимагає доопрацювання та вдосконалення через надмірну громіздкість і складність у практичному використанні, що приводить до збільшення вірогідності помилок; деякі з них не відображають усіх аспектів інноваційної діяльності підприємства.

Оцінювання рівня інноваційного потенціалу підприємства варто здійснювати за нижченаведеною послідовністю (рис. 1).

Одним з найважливіших етапів оцінювання рівня інноваційного потенціалу є етап формування системи показників інноваційного потенціалу підприємства.

На наш погляд, система показників, необхідних для оцінювання інноваційного потенціалу підприємства, має відповідати таким вимогам:

Рис. 1. Послідовність оцінювання рівня інноваційного потенціалу підприємства

Джерело: узагальнено авторами

Таблиця 1

Показники інноваційного потенціалу підприємства, їхня характеристика та порядок розрахунку

Показник	Розрахунок показника	Характеристика показника
Фінансово-економічна складова частина інноваційного потенціалу		
Коефіцієнт витрат на дослідження та розробки	Квдр = Ввдр / Від, де Ввдр – обсяг витрат на дослідження та розробки, грн.; Від – обсяг витрат на інноваційну діяльність, грн.	Характеризує частку витрат на дослідження та розробки у загальному обсязі витрат на інноваційну діяльність.
Коефіцієнт інвестування інноваційної діяльності	Кід = Оід / Із, де Оід – обсяг коштів, які спрямовуються на інноваційну діяльність, грн.; Із – загальний обсяг інвестицій, грн.	Характеризує частку коштів, що спрямовуються на інноваційну діяльність, у загальному обсязі інвестицій.
Коефіцієнт інвестування в навчання та перепідготовку персоналу	Кнпп = Внпп / Від де Внпп – обсяг коштів, що витрачаються на навчання й перепідготовку персоналу, грн.; Від – обсяг витрат на інноваційну діяльність, грн.	Характеризує частку витрат на навчання й перепідготовку персоналу у загальних обсягах витрат на інноваційну діяльність підприємства.
Інтелектуально-кадрова складова частина інноваційного потенціалу		
Коефіцієнт зайнятості інноваційною діяльністю персоналу	Кідп = Чід / Чсо, де Чід – кількість працівників, зайнятих в інноваційній сфері, ос.; Чсо – середньооблікова чисельність працівників підприємства, ос.	Показує частку працівників, зайнятих в інноваційній сфері підприємства.
Коефіцієнт соціальної захищеності працівників, зайнятих в інноваційній сфері	Ксз = Всп / Чсо, де Всп – вартість наданих соціальних послуг персоналу, зайнятому в інноваційній сфері, грн.; Чсо – середньооблікова чисельність працівників підприємства, ос.	Показує рівень соціальної захищеності працівників, зайнятих в інноваційній сфері підприємства.
Продуктивність праці робітників, зайнятих в інноваційній сфері	ППпід = ЧВіп / Чсо, де ЧВіп – чиста виручка від реалізації інноваційної продукції, грн.; Чсо – середньооблікова чисельність працівників підприємства, ос.	Характеризує ефективність використання персоналу інноваційної сфери діяльності.
Матеріально-технічна складова частина інноваційного потенціалу		
Коефіцієнт оновлення продукції	Коп = Онп / Озп, де Онп – обсяг випуску нової продукції, од. (кг, т); Озп – загальний обсяг випущеної продукції, од. (кг, т).	Характеризує частку нової продукції в загальному обсязі випущеної продукції на підприємстві.
Коефіцієнт технічного переоснащення виробництва	Ктпв = Ітпв / Воз, де Ітпв – обсяг інвестицій у технічне переоснащення та реконструкцію виробництва, грн.; Воз – вартість основних засобів, грн.	Характеризує частку інвестицій у технічне переоснащення та реконструкцію виробництва у вартості основних засобів.
Коефіцієнт витрат на одиницю інноваційної продукції	Воіп = СВіп / ЧВіп, де СВіп – собівартість реалізованої інноваційної продукції, грн.; ЧВіп – чиста виручка від реалізації інноваційної продукції, грн.	Відображає ефективність витрат під час випуску інноваційної продукції.
Коефіцієнт виконання виробничої програми за обсягом	Квп = Овіп / Пві, де Овіп – фактичний обсяг виготовленої інноваційної продукції, грн.; Пві – плановий обсяг виготовленої інноваційної продукції.	Характеризує рівень виконання виробничої програми.
Інформаційна складова частина інноваційного потенціалу		
Коефіцієнт інформаційної озброєності	Кіо = Воіз / Чсо, де Воіз – загальна сума витрат на організацію інформаційного забезпечення діяльності підприємства, грн.; Чсо – середньооблікова чисельність працівників підприємства, ос.	Відображає рівень інформаційної озброєності працівників підприємства для їх ефективної діяльності.
Коефіцієнт поширеності користувачів Інтернету	Кпкі = Чпкі / Чсо, де Чпкі – чисельність працівників, що користується Інтернетом, ос.; Чсо – середньооблікова чисельність працівників підприємства, ос.	Характеризує частку працівників, які користуються Інтернетом, у загальній чисельності.
Коефіцієнт захищеності інформації	Бінарне значення показника: на підприємстві отримали збитки від розголошення інформації – 0; в іншому випадку – 1.	Показує наявність/відсутність збитків від розголошення інформації.

(Закінчення таблиці 1)

Показник	Розрахунок показника	Характеристика показника
Організаційно-управлінська складова частина інноваційного потенціалу		
Коефіцієнт раціональності управлінської структури	Крус = Бсер.рус / Бмакс, де Бсер.рус – середнє арифметичне значення балів, виставлених експертами за раціональність організації управлінської структури; Бмакс – максимальний бал, за шкалою якого оцінюється явище (5 балів).	Показує рівень раціональності організації управлінської структури.
Коефіцієнт сприйняття інновацій	Ксі = Бсер.сої / Бмакс, де Бсер.сі – середнє арифметичне значення балів, виставлених експертами щодо ступеня адаптованості підприємства до інновацій; Бмакс – максимальний бал, за шкалою якого оцінюється явище (5 балів).	Показує рівень адаптованості підприємства до інновацій.
Ефективність управлінської діяльності	Кеуд= Бсер.еуд / Бмакс, де Бсер.еуд – середнє арифметичне значення балів, які виставляють експерти, оцінюючи ефективність вжиття управлінських заходів; Бмакс – максимальний бал, за шкалою якого оцінюється явище (5 балів).	Показує рівень ефективності вжиття управлінських заходів у сфері інноваційної діяльності.

Джерело: узагальнено авторами на основі [9]

– вміст показників, які характеризують інноваційний потенціал за всіма його складовими частинами;

– забезпечення можливості зіставлення показників, які застосовують для оцінювання, на різних підприємствах;

– достатнє інформаційне забезпечення, що базується на матеріалах фінансової, статистичної, управлінської звітності та спеціальних обстежень;

– витрати на збирання та оброблення інформації згідно з вибраною системою показників мають бути мінімальними;

– зрозумілість для персоналу під час проведення розрахунків та взаємопов'язаність, що об'єктивно відображатиме рівень інноваційного потенціалу підприємства.

Показники оцінювання інноваційного потенціалу за деякими його складовими частинами, порядок їхнього розрахунку та коротка характеристика наведені в табл. 1.

Сформувавши систему показників для оцінювання рівня інноваційного потенціалу підприємства, обчислюємо їхні розрахункові значення та стандартизуємо, тобто приводимо до одного масштабу вимірювання.

Стандартизацію значень показників здійснюємо за такими формулами:

– для показників-стимуляторів: $I_i^n = \frac{r_i^n}{s_i^n}$; (1)

– для показників-дестимуляторів: $I_i^n = \frac{s_i^n}{r_i^n}$, (2)

де I_i^n – стандартизований n-й показник i-ї складової частини інноваційного потенціалу підприємства; r_i^n – розрахункове значення n-го показника i-ї складової частини інноваційного потенціалу підприємства; s_i^n – стандартне (оптимальне, порогове) значення n-го показника i-ї складової частини інноваційного потенціалу підприємства.

На наступному етапі визначаємо сукупні показники складових частин інноваційного потенціалу підприємства за формулою:

$$P_i = \frac{1}{n}\sum_{1}^{n} I_i^n \ , \qquad (3)$$

де i – кількість складових інноваційного потенціалу підприємства; n – кількість показників окремої складової частини інноваційного потенціалу; I_i^n – стандартизований n-й показник i-ї складової частини інноваційного потенціалу підприємства.

Узагальнений показник рівня інноваційного потенціалу підприємства визначаємо за формулою:

$$Y = \sum_{i=1}^{m} P_i a_i \ , \ i = \overline{1,m} \, , \qquad (4)$$

де P_i – сукупний показник i-ї складової частини інноваційного потенціалу підприємства; a_i – ваговий коефіцієнт пріоритету i-ї складової частини інноваційного потенціалу.

Узагальнений показник інноваційного потенціалу дає змогу порівняти досягнутий рівень інноваційного потенціалу підприємства з базою порівняння та зробити висновок про зміни його рівня за аналізований проміжок часу. Аналіз сукупних показників, які лежать в основі узагальненого, уможливлює визначення рівня та причин цих змін.

Для визначення вагових коефіцієнтів пріоритету кожної складової частини інноваційного потенціалу підприємства використаємо розроблений Т.Л. Сааті метод аналізу ієрархій (Analytic Hierarchy Process) [10].

Відповідно до запропонованого методу обчислення коефіцієнтів компетентності здійснювали в такій послідовності:

1) розроблення анкети опитування експертів щодо встановлення вагових коефіцієнтів складових частин інноваційного потенціалу;

Таблиця 2

Значення вагових коефіцієнтів складових частин інноваційного потенціалу підприємства

Складові частини інноваційного потенціалу підприємства				
Фінансово-економічна	Інтелектуально-кадрова	Інформаційна	Матеріально-технічна	Організаційно-управлінська
0,23	0,21	0,20	0,19	0,17

Джерело: розраховано авторами

2) проведення експертного опитування, внаслідок якого кожен експерт здійснив попарне порівняння окремих складових частин інноваційного потенціалу та відобразив таке порівняння у матриці парних порівнянь;

3) обчислення елементів вектору вагових коефіцієнтів пріоритету, кожен із яких показує відносну перевагу одного об'єкта перед іншим;

4) оцінювання узгодженості суджень експертів, яке передбачає визначення максимального власного значення кожної матриці попарних порівнянь та розрахунок індексу й відносної оцінки узгодженості суджень експертів;

5) розрахунок агрегованої оцінки суджень усіх залучених до дослідження експертів;

6) визначення групових оцінок першого наближення вагових коефіцієнтів пріоритету складових частин інноваційного потенціалу;

7) визначення групових оцінок другого наближення вагових коефіцієнтів пріоритету складових частин інноваційного потенціалу.

Результати розрахунку вагових коефіцієнтів складових частин інноваційного потенціалу наведено в табл. 2.

Для якісної інтерпретації рівня інноваційного потенціалу підприємства виділяємо такі чотири рівні залежно від значення узагальненого показника, який перебуває в діапазоні від 0 до 1: критичний рівень [0–0,25), низький рівень (0,25–0,5], середній рівень (0,5–0,75] та високий рівень (0,75–1,0].

Висновки з проведеного дослідження. Вищенаведена методика забезпечує системний підхід до оцінювання інноваційного потенціалу підприємства, коли кожну конкретну складову частину одночасно можна розглядати і як самостійну систему, і як елемент складної системи. У зв'язку з цим можливим є прийняття ефективних управлінських рішень як для окремих складових частин інноваційного потенціалу, так і для забезпечення ефективності використання та розвитку інноваційного потенціалу підприємства загалом. Перспективи подальших досліджень полягають у формуванні стратегії інноваційної розвитку підприємства за результатами оцінювання рівня інноваційного потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 432 с.

2. Гриньов А.В. Оцінка інноваційного потенціалу підприємства. *Проблеми науки*. 2003. № 12. С. 12–17.

3. Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці : монографія / за заг. ред. С.М. Ілляшенка. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 582 с.

4. Чубай В.М. Аналіз інноваційного потенціалу підприємства у процесі формування і реалізації інноваційної стратегії підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 8(110). С. 183–190.

5. Чухрай Н.І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення : монографія. Львів : вид-во НУ «Львівська політехніка», 2002. 315 с.

6. Ганієва А.Р. Оцінка інноваційного потенціалу підприємства. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2004. № 5. С. 45–51.

7. Мартюшева Л.С., Калишенко О.В. Інноваційний потенціал підприємства як об'єкт економічного дослідження. *Фінанси України*. 2002. № 10. С. 61–66.

8. Командровська В.Є., Кривицька Н.Ю., Домашевська К.І. Інноваційний потенціал підприємства та розвиток його складових в посткризовий період. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2014. Т. 19. Вип. 2/3. С. 148–152.

9. Карюк В.І. Методичний підхід до оцінювання інноваційного потенціалу промислових підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 5(131). С. 176–182.

10. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе. Москва : Радио и связь, 1993. 278 с.

REFERENCES:

1. Balabanov Y.T. (2000) Innovatsionnyy menedzhment [innovation management]. SPb : Piter. (in Russian)

2. Hryn'ov A.V. (2003) Otsinka innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva [Assessment of innovation potential of the enterprise]. *Problemy nauky*, no. 12, pp. 12–17.

3. Illyashenko S.M. (2005) Problemy upravlinnya innovatsiynym rozvytkom pidpryyemstv u tranzytyvniy ekonomitsi [Problems of managing innovative development of enterprises in a transitive economy]. Sumy : VTD "Universytetska knyha". (in Ukrainian)

4. Chubay V.M. (2010) Analiz innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva u protsesi formuvannya i realizatsiyi innovatsiynoyi stratehiyi pidpryyemstv [Analysis of the innovation potential of the enterprise in the process of formation and implementation of the innovation strategy of the enterprise]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, no. 8(110), pp. 183–190.

5. Chukhray N.I. (2002) Formuvannya innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva: marketynhove i lohistychne zabezpechennya [Formation of innovative potential of the

enterprise: marketing and logistical support]. L'viv : vydvo NU "L'vivs'ka politekhnika". (in Ukrainian)

6. Haniyeva A.R. (2004) Otsinka innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva [Assessment of innovation potential of the enterprise]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*, no. 5, pp. 45–51.

7. Martyusheva L.S., Kalyshenko O.V. (2002) Innovatsiynyy potentsial pidpryyemstva yak ob'yekt ekonomichnoho doslidzhennya [Innovative potential of the enterprise as an object of economic research]. *Finansy Ukrayiny,* no. 10, pp. 61–66.

8. Komandrovs'ka V.Ye., Kryvyts'ka N.Yu., Domashevs'ka K.I. Innovatsiynyy potentsial pidpryyemstva ta rozvytok yoho skladovykh v postkryzovyy period [Innovative potential of the enterprise and development of its components in the post-crisis period]. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, vol. 19, no. 2/3, pp. 148–152.

9. Karyuk V.I. (2012) Metodychnyy pidkhid do otsinyuvannya innovatsiynoho potentsialu promyslovykh pidpryyemstv [Methodical approach to evaluation of innovative potential of industrial enterprises]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, no. 5(131), pp. 176–182.

10. Saaty T. (1993) Prynyatye reshenyy. Metod analyza yerarkhyy [Decision making. Method of hierarchy analysis]. Moscow : Radyo y svyaz. (in Russian)

НАПРЯМИ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

AREAS OF MINIMIZING THE RISKS OF THE LOGISTICS SYSTEM OF ENTERPRISE IN THE EXERCISE OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES

УДК 656.073.7:656.022
https://doi.org/10.32843/bses.51-20

Ткач О.В.
д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Гринів Л.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Михайлів Г.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Tkach Oleg
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Hryniv Liubov
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Mykhailiv Halyna
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

У статті досліджено питання визначення логістичного ризику під час здійснення підприємством зовнішньоекономічної діяльності. Охарактеризовано етапи управління логістичними ризиками. Запропоновано визначення поняття логістичного ризику. Встановлено, що визначення ефективності використання логістичної системи підприємствами здійснюється шляхом відношення загального обсягу наданих послуг у сферах діяльності транспорту і складського господарства до обсягу реалізованої продукції. Дослідження, проведені на ТОВ «СтандартПарк», показали, що обсяг реалізованої продукції набув росту, що дало змогу дещо знизити частку витрат на логістичну систему. В процесі дослідження проблематики логістичного ризику визначено, що найефективнішим напрямом його мінімізації під час здійснення підприємством зовнішньоекономічної діяльності є використання логістичного аутсорсингу. Використання цього підходу дає можливість досягти значних конкурентних переваг у діяльності підприємства.

Ключові слова: *ризик, логістичний ризик, логістична система підприємства, зовнішньоекономічна діяльність, логістичний аутсорсинг.*

В статье исследованы вопросы определения логистического риска при осуществлении предприятием внешнеэкономической деятельности. Охарактеризованы этапы управления логистическими рисками. Предложено определение понятия логистического риска. Установлено, что определение эффективности использования логистической системы предприятиями осуществляется путем отношения общего объема предоставленных услуг в сферах деятельности транспорта и складского хозяйства к объему реализованной продукции. Исследования, проведенные на ООО «СтандартПарк», показали, что объем реализованной продукции приобрел рост, что позволило несколько снизить долю расходов на логистическую систему. В процессе исследования проблематики логистического риска определено, что наиболее эффективным направлением его минимизации при осуществлении предприятием внешнеэкономической деятельности является использование логистического аутсорсинга. Использование этого подхода позволяет достичь значительных конкурентных преимуществ в деятельности предприятия.

Ключевые слова: *риск, логистический риск, логистическая система предприятия, внешнеэкономическая деятельность, логистический аутсорсинг.*

The article investigates the issue of determining the logistical risk in the implementation of foreign economic activity. The stages of logistics risk management are described. The definition of logistics risk, which links the definition of logistics and its functional areas with the definition of risk, which is defined as an economic category to reflect the uncertainty and randomness of the results of activities in the management of material flows of the enterprise in the areas of supply, production support and physical distribution. It is determined that the main task of the enterprise to minimize risks in carrying out foreign economic activity is to investigate the possibility of minimizing logistical risks by strengthening the system of internal control, creating or selecting a universal model for avoiding or minimizing logistical risks, assessing the economic effect of external transfer of risks, and analysis of costs with this. It is established that the definition of efficiency logistic system of the enterprises is carried out by the relationship of the total volume of services provided in the areas of transport and storage facilities to the volume of sales. Research conducted at OOO "StandartPark" showed that the volume of products sold into growth and this, in turn, allowed reducing the share of cost of logistics system. It is established that with the General falling of sales volume growth in the transportation and warehousing sector, which indicates a decrease in use efficiency of the logistics system when servicing the movement of goods and services. In the research process, issues of logistics risk is defined that the effective direction of its minimization in the implementation of enterprise foreign economic activity is the use of logistics outsourcing. Define the concept of authoring and its influence on efficiency of foreign economic activity of the enterprise, the authors have proved that outsourcing logistics activities is one of the most modern business models. The use of this approach makes it possible to achieve significant competitive advantages in the enterprise. The main motives that lead to the transfer of logistics functions to outsourcing are: a desire to make the business manageable, to reduce transaction costs while still getting quality service and make a profit. The results of the study have practical importance and can be useful to scientists who are interested in research issues of logistics outsourcing, as well as to companies, where the most commonly used outsourcing.

Key words: *risk, logistics risk, enterprise logistics system, foreign economic activity, logistics outsourcing.*

Постановка проблеми. Загострення та інтенсифікація конкуренції в різних бізнес-процесах, розвиток та всезагальне використання нових інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності та бізнесу, прискорення транзакцій, швидке старіння та зменшення життєвого циклу продукції, зростання вимогливості та потреб споживачів змусили фірми переглядати свої стратегії ведення бізнесу. Конкурентні умови зовнішнього середовища спонукають більшість компаній до пошуку способів підвищення ефективності всіх сфер функціонування, зокрема ці рішення стосуються логістики. Базовим показником діяльності підприємства є управління ланцюгом поставок у гарантуванні потоку матеріалів та інформації по всьому ланцюгу поставок фірми.

Актуальність такої проблеми, як управління ризиками логістичної системи підприємства, не викликає сумнівів. Логістичний менеджмент ще не набув надто високого розвитку у сфері управління ризиками вітчизняних підприємств, а широка інформатизація та різке зростання інтересу до логістики не можуть замінити об'єктивної основи для прийняття рішень підприємців. У логістиці

ризики мають свої певні специфічні особливості, тому для ефективного управління логістичними ризиками необхідно детально розібрати їх сутність та визначити напрями мінімізації під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мінімізації логістичних ризиків розглядались як зарубіжними, так і вітчизняними вченими, такими як Р.К. Аюпов, А.П. Альгин, В.П. Буянов, В.В. Вітлінський, П.І. Верченко, В.М. Гранатуров, А.А. Кудрявцев, Б.А. Райзберг, М.В. Терський, Л. Севідж, Г.В. Чернова, О.Л. Устенко, Н.В. Хохлов, М. Фрідмен, Й. Шумпетер. Незважаючи на велику кількість публікацій, які присвячені проблематиці логістичних ризиків, у науковій літературі не отримали належного висвітлення питання мінімізації логістичних ризиків під час здійснення підприємством зовнішньоекономічної діяльності, що визначає актуальність проблематики дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних положень і формування практичних рекомендацій щодо обґрунтування та вдосконалення управління ризиками логістичної системи підприємства під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні десятиріччя зросла актуальність логістичної діяльності фірм. Керівна ланка вітчизняних фірм усвідомлює потребу використання логістичної діяльності, проте не всі фірми поки в змозі належно її здійснювати.

Управління ризиками в логістиці полягає у створенні та виконанні низки дій з виявлення чинників ризику, його аналізу та оцінювання, а також локалізації можливих негативних проявів. Здійснюючи комерційну діяльність, підприємства стикаються з питанням ризику та невизначеності [1].

Під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності фірми стикаються з більшою кількістю ризиків. Організаційні та технічні ризики можуть виникнути в разі поганої організації логістичних процесів (прорахунок у бажаному часі доставки, погана організація завантаження та розвантаження, забезпечення необхідного транспорту, забезпечення необхідної тари для підтримки продукту тощо).

Проходження митних процедур та оформлення відповідних документів також можуть призвести до певних ризиків. Ці ризики тісно пов'язані з інформаційними ризиками, оскільки основною проблемою з товарами, що перетинають кордон, є недостатній рівень знань чи погані знання правил митного контролю, заповнення документації та ідентифікації товарів.

В Україні такі типи ризиків є досить розподіленими та реальними, як часті зміни законодавства та великий відсоток невідповідності між ними, що призводить до непорозуміння та серйозних фінансових втрат.

Управління логістичними ризиками здійснюються послідовно таким чином.

На першому етапі здійснюється пошук ризиків досліджуваної логістичної системи (зовнішніх та внутрішніх). В управлінні логістичними системами слід враховувати нелогістичні за причиною виникнення ризики, які можуть бути викликані екологічними та політичними причинами [2, с. 172].

Лише виявлення ризиків не дає можливості для їх мінімізації, тому для цього слід оцінити величину можливих втрат від ризиків та ступінь ймовірності їх появи [3, с. 172].

Другий етап управління ризиками логістичної системи підприємства передбачає їх якісне та кількісне оцінювання. Якісне оцінювання передбачає надання інформації про структуру, властивості логістичної системи та притаманні їй ризики, визначення факторів ризику та обставин, що призводять до ризикових ситуацій. Чисельне значення ризиків логістичної системи підприємства, ймовірностей їх настання та наслідків надає кількісне оцінювання.

На третьому етапі здійснюється аналіз впливу факторів ризику на його результат, а також ступінь впливу величини та частоти ризику на показники логістичної діяльності. Цей аналіз може здійснюватися із застосуванням методів кореляційного, регресійного аналізу, імітаційного моделювання та аналітичних методів.

Четвертий етап передбачає прогнозування та моделювання результату дії ризику, а також визначення ймовірних наслідків прийнятих рішень. На цьому етапі використовуються методи сценарного планування, дерева рішень, ймовірнісного динамічного програмування.

П'ятий крок у системі управління ризиками логістичної діяльності передбачає оцінювання прийнятності ступеня ризику.

Головним завданням є дослідження можливості мінімізації логістичних ризиків підприємства за допомогою посилення системи внутрішнього контролю, створення чи підбір універсальної моделі уникнення чи мінімізації логістичних ризиків, оцінювання економічного ефекту зовнішньої передачі ризику та аналіз витрат, пов'язаних з цим.

Для визначення впливу логістичних витрат на обсяги реалізованої продукції на ТОВ «Стандарт-Парк» ми розглянули динаміку цих показників з 2015 по 2019 рр. (табл. 1).

Ефективність використання логістичної системи підприємствами визначається шляхом відношення загального обсягу наданих послуг у сферах діяльності транспорту і складського господарства до обсягу реалізованої продукції. Розрахунок показника ефективності функціонування логістичної системи підприємств (El) за 2015–2019 рр. представлено в табл. 2.

Чим менше значення запропонованого показника, тим менше логістичних витрат приходиться на одну гривню реалізованої продукції.

Таблиця 1

Показник ефективності функціонування логістичної системи підприємства ТОВ «СтандартПарк» за 2015–2019 рр.

Показник/рік	Обсяг реалізованих послуг, тис. грн.				
	2015	2016	2017	2018	2019
Діяльність транспорту	133 200	122 100	119 785	134 844	150 465
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	100 474	99 700	95 410	102 965	120 443
Сума	233 674	221 800	215 195	237 809	270 908
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	987 447	900 211	878 998	1 005 010	1 000 886

Джерело: дані надані підприємством ТОВ «СтандартПарк»

Таблиця 2

Показник ефективності функціонування логістичної системи (EI) ТОВ «СтандартПарк» за 2015–2019 рр.

Підприємство/рік	2015	2016	2017	2018	2019
ТОВ «СтандартПарк»	23,6	24,6	24,4	23,6	27

Отже, за загального падіння обсягу реалізованої продукції спостерігається зростання обсягу послуг із транспорту та складського господарства, що свідчить про зменшення ефективності використання логістичної системи під час обслуговування руху товарів та послуг.

Наявність значних флуктуацій витрат на обслуговування логістичної системи свідчить про неефективне використання ресурсів, накопичення дисбалансів, понесення незапланованих втрат, що насамперед пов'язано з неправильною кількісною та якісною оцінкою логістичних ризиків і в подальшому управлінням ними.

Після виявлення та оцінювання логістичних ризиків проводиться робота щодо їх попередження та зниження. Під час вибору способів зниження ризику необхідно враховувати фази руху матеріального потоку й характеристики ризиків, що виникають.

До основних методів попередження та зниження рівня ризиків у логістичних системах можна віднести диверсифікацію; страхування; резервування або поглинання (прийняття ризиків па себе); уникнення (відмова від діяльності, пов'язаної з ризиком); дисипацію ризику; лімітування.

Диверсифікація ризиків є одним із широко використовуваних методів зниження рівня ризиків. Розрізняють латеральну, горизонтальну та вертикальну диверсифікацію.

Латеральна диверсифікація спостерігається за слабкого зв'язку між основною сферою діяльності підприємства та нововведеннями. Наприклад, підприємство починає виконувати логістичні операції або функції в рамках логістичного інсорсингу. Найбільш важливим мотивом використання цього виду диверсифікації є прагнення закріпитись у зростаючій галузі.

Горизонтальна, або концентрична, диверсифікація є розширенням діяльності підприємства щодо традиційних для нього споживачів з використанням наявних логістичних каналів.

За вертикальної диверсифікації підприємство здійснює розширення діяльності по висхідних або низхідних потоках на попередні або наступні стадії логістичного ланцюга.

Під час страхування не усуваються причини ризику, не розробляються підходи до його зниження, оскільки під час настання несприятливої події страхова компанія оплачує збиток підприємства-страхувальника. Головною функцією страхування є забезпечення страхувальників адекватним страховим покриттям. Страхування забезпечує, з одного боку, стабільність підприємства, а з іншого боку, його додаткове фінансове навантаження у вигляді страхової премії.

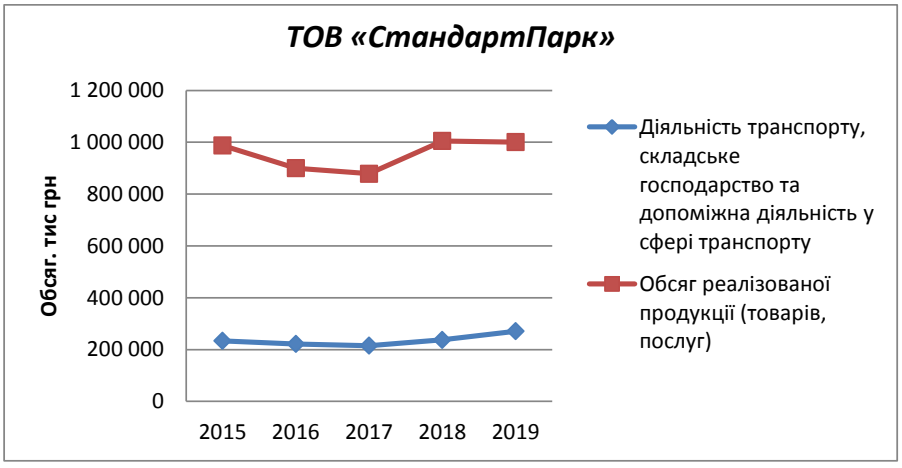

Рис. 1. Динаміка обсягу реалізованої продукції та сумарних послуг, наданих транспортом та складським господарством за 2015–2019 рр.

Під час резервування (поглинання ризику) підприємство створює внутрішні фонди для покриття збитків за рахунок власних коштів. У разі настання несприятливої події учасники логістичного ланцюга повністю приймають на себе всі втрати. Цей метод використовується тоді, коли ймовірність ризику невелика або збиток незначний.

За уникнення ризиків підприємство відмовляється від видів діяльності, які пов'язані з ризиком, або передає її іншому підприємству в межах логістичного аутсорсингу.

Дисипація ризику – це організація руху товару таким чином, щоб учасники логістичного ланцюга мали можливість максимально впливати на фактори ризику та сприяли зниженню наслідків настання несприятливої події.

Лімітування ризику – це встановлення граничних сум витрат під час виконання логістичних операцій.

Крім загальноприйнятих методів управління ризиками, існують неформальні способи мінімізації ризиків, такі як підвищення ефективності діяльності своїх працівників; вдосконалення організаційної структури підприємства; розвиток взаємозв'язків з основними й додатковими логістичними посередниками.

До методів мінімізації ризиків логістичної системи належать такі:

– методи ухилення від ризиків шляхом відмови від послуг невідомих або сумнівних партнерів (постачальників), ризикованих пропозицій, проєктів, угод тощо;

– методи локалізації ризиків, де проводяться аналіз і виділення тих видів ризиків, які мають спеціальний інтерес; це може бути ланка в ланцюзі постачання, якийсь етап проєкту тощо;

– методи компенсації ризику, які засновані на використанні стратегічного планування діяльності підприємства (виявлення вузьких місць, запобігання послабленню позицій підприємства), прогнозуванні зовнішнього середовища (поведінки партнерів, дій конкурентів, змін у сегментах ринку тощо);

– передача (або зниження) ризику, коли передавальна сторона передає ризик приймальній стороні на підставі укладання договорів, які використовуються під час оренди договорів продажу, зберігання, перевезення, обслуговування, постачання тощо; іншими прикладами передачі ризиків є контракти на відповідальне зберігання товарів, формування запасів, керованих постачальником, виконання післяпродажного сервісу; передача ризику може стати причиною появи нових ризиків, таких як зриви в роботі через низьку кваліфікацію персоналу компанії, що приймає ризики, її банкрутство, поглинання іншою компанією тощо;

– страхування, тобто передача й розподіл ризиків між контрагентами логістичної системи (буває подвійне страхування, перестрахування та самострахування); це є способом передачі ризику спеціалізованій компанії, яка, акумулюючи кошти страхувальників, створює фонди грошових коштів для компенсації втрат, що виникають через реалізацію прийнятих на страхування ризиків; за договором страхування страхова компанія компенсує ризики, чим знижує фінансові наслідки ризиків, які відбулися з її клієнтом.

Страхування доцільно, якщо ймовірність реалізації ризику невисока, а розмір можливого збитку досить великий (аж до катастрофічного). У разі масових ризиків страхування застосовується, якщо ймовірність досить висока, а розмір можливих втрат невеликий.

У сучасних мінливих динамічних конкурентних умовах зовнішнього середовища більшість компаній шукає способи підвищення ефективності всіх сфер функціонування, зокрема ці рішення стосуються логістики. Базовим показником діяльності підприємства є управління ланцюгом поставок у гарантуванні потоку матеріалів та інформації по всьому ланцюгу поставок фірми. Відповідно, вони стають краще зосередженими та більш спеціалізованими за допомогою аутсорсингової діяльності, далекої від їх основної діяльності.

Для більшості підприємств логістика не є провідною бізнес-компетенцією, однак потребує багато ресурсів та уваги на утримання логістичного відділення. Зазвичай свій відділ логістики не завжди є гарантією високого рівня логістичного обслуговування й низьких логістичних витрат. До цього ж наймані працівники постійно вимагають збільшення заробітної плати, яка не завжди відповідає бажаним результатам і компетенції працівника. Відповідно, інколи рентабельніше передати логістику на аутсорсинг.

Аутсорсинг у логістичній діяльності підприємства полягає в передачі діяльності цього напряму третій стороні, тобто постачальнику логістичних послуг. В ролі аутсорсера може бути як одне підприємство, так і декілька компаній, завдяки яким можливим є зменшення витрат на логістику.

З часом підприємства доходять висновку, що без взаємодії досвідчених фахівців логістики покращити бізнес-процеси в цій сфері практично нереально. Колись підприємства розвивали логістичний напрям, вкладаючи велику кількість коштів у підготовку працівників, складів тощо, проте з часом дійшли висновку, що аутсорсинг логістики – це чи не оптимальний варіант зменшення витрат. Аутсорсинг логістичної діяльності спричинює зростання ефективності від 9% економії та 15% підвищення потужностей та якості.

Основними мотивами, які спонукають до передачі функцій логістики на аутсорсинг, є бажання зробити бізнес більш керованим, знизити трансакційні витрати, одержавши якісний сервіс та отримавши прибуток.

Проблема впровадження логістичного аутсорсингу є актуальною для сучасних підприємств. Найважливішим чинником під час вирішення питання щодо аутсорсингу в логістичній системі

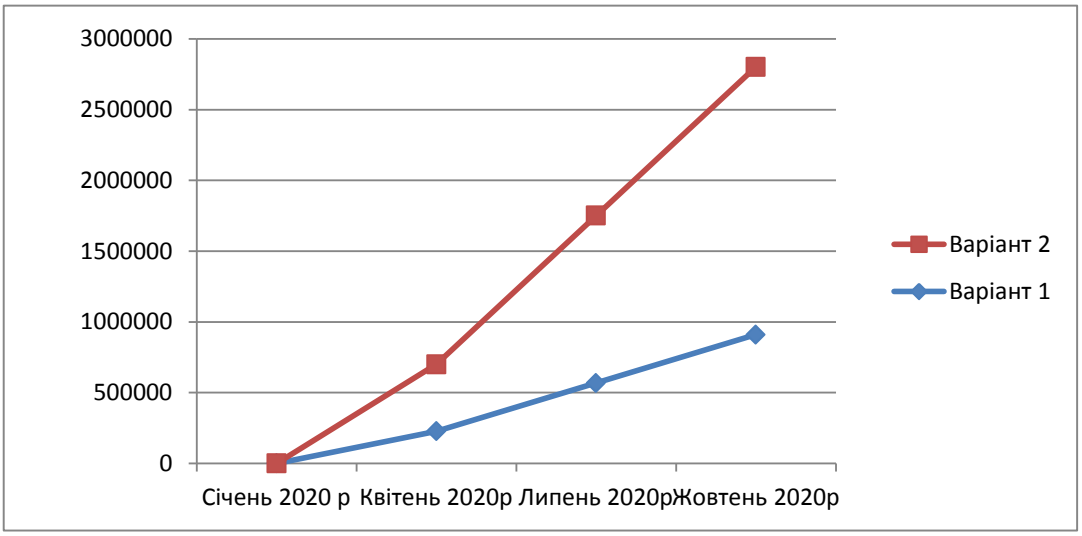

Рис. 2. Прогноз динаміки зростання прибутку на 2020 р. без аутсорсингу та під час передачі логістики на аутсорсинг

підприємства є можливість ефективної організації господарської системи.

Відповідно до моделі прийняття управлінського рішення про можливість впровадження логістичного аутсорсингу під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства розраховуємо ефективність запровадження аутсорсингу. Для цього ми використаємо методику Ю.А. Желінського [4].

Згідно з цією методикою для оцінювання ефективності аутсорсингу обчислюється сума доходів та витрат в окремих сферах фірми після та перед впровадженням аутсорсингу. В результаті різниця між загальними прибутками й витратами після впровадження аутсорсингу має бути більшою, ніж різниця доходів і витрат перед його впровадженням.

Оцінювання логістичного аутсорсингу підприємства ТОВ «СтандартПарк» проводиться за методом, у якому поєднується зміна доходів та витрат підприємства.

Ця група методів відповідає загальновідомому підходу до оцінювання результативності на основі змін доходів і витрат та є досить простою для застосування.

Підприємство має намір укласти угоду щодо аутсорсингу транспортної логістики з польським підприємством, яке надає диспетчерські послуги та мінімізує холості пробіги транспорту, які довгий час впливали на діяльність транспортного відділу та приводили до збитків. У майбутньому підприємство планує віддати на аутсорсинг реалізацію продукції на зовнішні ринки.

Щоби зрозуміти сутність та причини віддачі певних функцій компанією ТОВ «СтандартПарк» на аутсорсинг розглянемо два варіанти, такі як виконання підприємством самостійно логістичних функцій та передача їх на аутсорсинг.

Розрахунки ефективності транспортної логістики підприємства за можливості застосування одного з варіантів розвитку подій наведено в табл. 3.

Отже, за варіантом 1 (синя лінія) підприємство отримало би прибуток у такому розмірі: 28 431*8 = 227 448 грн.; за варіантом 2 (червона лінія) підприємство отримало би прибуток у такому розмірі: 59 187*8 = 473 496 грн. (рис. 2).

Таблиця 3

Показники логістичної діяльності фірми з урахуванням двох варіантів

Показники	Варіант 1	Варіант 2
Витрати (1 рейс), грн.	42 585	30 756
Чистий прибуток (1 рейс), грн.	28 431	59 187
Чистий прибуток (рік), грн.	1 023 516	2 130 732

Отже, бачимо, що аутсорсинг для ТОВ «СтандартПарк» є вигідним і прибутковим, тому є резон користуватися послугами аутсосерів не лише щодо транспортної логістики, але й щодо інших логістичних активностей підприємства.

Способом підвищення ефективності логістичної системи підприємства та важливим напрямом мінімізації логістичних ризиків є розвиток логістичної інфраструктури. Як показують дослідження [5; 6], Україна має надзвичайно великі можливості щодо розвитку цього напрямку та ефективного використання її ресурсів. У праці [7] визначено, що ефективним напрямом розвитку логістичної інфраструктури регіону є функціонування регіонального логістичного центру.

Висновки з проведеного дослідження. Однією з головних цілей дослідження ризиків у логістиці є зниження їх негативного впливу на діяльність підприємства, а це можна здійснити лише за умови побудови ефективного логістичного ризик-менеджменту на підприємстві, який має спиратись на науково обґрунтовану, предметно адаптовану до реалій підприємства методологію,

передові інтелектуальні, інноваційні та інформаційні технології, а також на світовий досвід управління логістичними ризиками підприємства.

В результаті дослідження було виявлено негативну динаміку розміру складських і транспортних витрат та загальне зниження ефективності логістичної системи ТОВ «СтандартПарк». Розглянуто недоліки деяких наявних методів управління ризиками (зокрема, логістичними) в розрізі співвідношення розміру ризику та витрат щодо його мінімізації.

В результаті дослідження виявлено негативну динаміку розміру складських і транспортних витрат та загальне зниження ефективності логістичної системи ТОВ «СтандартПарк».

Одним із найефективніших напрямів мінімізації логістичного ризику є логістичний аутсорсинг. Проблема впровадження логістичного аутсорсингу є актуальною для сучасних підприємств. Проведені розрахунки щодо ефективності використання аутсорсингу транспортної логістики досліджуваного підприємства яскраво свідчать про переваги здійснення такого кроку. Прогнозування на 2020 р. із розробленням двох варіантів (із застосуванням аутсорсингу та без) вказує на значно більшу можливість щодо динаміки прибутку підприємства.

Таким чином, перехід на логістичний аутсорсинг – це стратегія, спрямована на підвищення прибутковості та конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі. В процесі застосування аутсорсингу в логістиці підприємство отримує можливість сконцентрувати ресурси на профільному бізнесі та не займатися побудовою й підтримкою не пов'язаної з ним інфраструктури.

Нині під час передачі логістичних бізнес-процесів на аутсорсинг необхідний аналіз кожного конкретного випадку. Досвід підприємств-аутсорсерів показує, що необхідно враховувати досить багато факторів та умов, щоби проєкт застосування аутсорсингу виявився успішним і для замовника, і для підприємства-аутсорсера.

Чіткий аналіз допоможе прояснити, на яких напрямах застосування аутсорсингу фокусування найбільш ефективне, а економія ресурсів за допомогою аутсорсингу дасть можливість не просто вижити в умовах кризи, але й домогтися успіхів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гринів Л.В., Вачіль О.П. Методи оцінки ефективності прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 11. С. 292–296.

2. Ларина Р.Р., Пилюшенко В.Л., Амитан В.Н. Логистика в управлении организационно-экономическими системами : монография. Донецк : ВИК, 2012. 239 с.

3. Мамчин М.М., Русановська О.А. Вплив логістичних ризиків на підвищення ефективності діяльності підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 720. С. 45–51.

4. Źeliński J.A. Outsourcing doradstwa podatkowego i rachunkowości w małej firmie. Warszawa : ABC a Walters Kluwer Business, 2008. 227 p.

5. Волощук І.А., Михайлів Г.В., Олексюк В.М. Механізми формування та особливості розвитку системи логістичної інфраструктури регіону. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Економіка*. 2017. Вип. 12. С. 29–36.

6. Гринів Л.В., Синиця С.М. Шляхи підвищення конкурентоспроможності міжнародних транспортних перевезень. *Науково-теоретичний журнал Хмельницького національного університету. Наука й економіка*. 2010. № 3(19). С. 115–121.

7. Ткач О.В., Волощук І.А. Регіональний логістичний центр: формування та особливості функціонування. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2017. Вип. 13. Т. 2. С. 127–134.

REFERENCES:

1. Hryniv L.V., & Vachil, O.P. (2015) Metody ozinky efertyvnosti i pryinyattya upravlinskykh rishen v umovakh nevyznachenosti [Methods for evaluating the effectiveness of managerial decision making in uncertainty]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriya "Ekonomika" – Bulletin of the Carpathian University. Economy series, vol. 11, pp. 292–296. (in Ukrainian)

2. Laryna R.R., Pyliushenko V.L., & Amytan V.N. (2012) Lohystyka v upravlenyy orhanyzatsyonno-ekonomycheskymy systemamy : monohrafiia [Logistics in the management of organizational and economic systems : a monograph]. Donetsk : VYK, 239 p. (in Ukrainian)

3. Mamchyn M.M., & Rusanovska O.A. (2013) Vplyv lohistychnykh ryzykiv na pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpryiemstv [Influence of logistical risks on increase of efficiency of activity of the enterprises]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", vol. 720, pp. 45–51.

4. Źeliński J.A. Outsourcing doradstwa podatkowego i rachunkowości w małej firmie. Warszawa : ABC a Walters Kluwer Business, 2008. 227 p.

5. Mykhailiv H.V., Voloshchuk I.A. & Oleksyuk V.M. (2017) Mekhanizmy formuvannya ta osoblybosti rozvytku systemy lohistychnoi infrastruktury rehionu [Mechanisms of formation and peculiarities of development of logistic infrastructure of the region] Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriya "Ekonomika" – Bulletin of the Carpathian University. Economy series, vol. 12, pp. 29–36. Ivano-Frankivsk. (in Ukrainian)

6. Hryniv L.V., & Sinicia S.M. (2010). Shlyakhy pidvyshchennya konkurentospromozhnosti mizhnarodnykh transportnykh perevezen [Ways to increase the competitiveness of international transport]. Naukovo-teoretychnyi zhurnal Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Nauka i ekonomika – Khmelnitsky National University scientific-theoretical journal. Science and economics, vol. 19, pp. 115–121. Khmelnytskyi. (in Ukrainian)

7. Tkach O.V., & Voloshchuk I.A. (2017) Regional logistics center formation and functioning specific. The actual problems of regional economy, vol. 13, pp. 127–134. Ivano-Frankivsk. (in Ukrainian)

МЕХАНІЗМ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАШИНОБУДУВАННЯ: НЕОБХІДНІСТЬ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ

MECHANISM OF CRISIS MANAGEMENT OF OPERATIONAL ACTIVITY AT MACHINE-BUILDING ENTERPRISES: NEED FOR DEVELOPMENT AND PROBLEMS OF USE

УДК: 005.931.11:334.716:62
https://doi.org/10.32843/bses.51-21

Швець Ю.О.
к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Запорізький національний університет

Shvets Yuliia
Zaporizhzhia National University

У статті обґрунтовано, що для уникнення ситуації банкрутства, погіршення результатів діяльності, визначення причин виникнення кризи, впровадження антикризових заходів існує потреба у здійсненні антикризового управління. Встановлено, що основною для підприємств машинобудування є операційна діяльність, яка охоплює виробництво та збут продукції, зазнає впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Визначено, що для попередження негативного впливу чинників на операційну діяльність, виникнення кризи доцільним є використання ефективних методів, форм антикризового управління. З'ясовано доцільність використання механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах машинобудування. Представлено авторське бачення механізму антикризового управління операційною діяльністю, визначено його складові елементи. Встановлено необхідність розроблення та визначено проблеми впровадження механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах машинобудування.

Ключові слова: *механізм, криза, кризові явища, антикризове управління, операційна діяльність, механізм антикризового управління операційною діяльністю.*

В статье обосновано, что во избежание ситуации банкротства, ухудшения результатов деятельности, определения причин возникновения кризиса, внедрения антикризисных мер существует потребность в осуществлении антикризисного управления. Установлено, что основной для предприятий машиностроения является операционная деятельность, которая охватывает производство и сбыт продукции, испытывает влияние факторов внутренней и внешней среды. Определено, что для предупреждения негативного влияния факторов на операционную деятельность, возникновения кризиса целесообразно использование эффективных методов, форм антикризисного управления. Выяснена целесообразность использования механизма антикризисного управления операционной деятельностью на предприятиях машиностроения. Представлено авторское видение механизма антикризисного управления операционной деятельностью, определены его составляющие элементы. Установлена необходимость разработки и определены проблемы внедрения механизма антикризисного управления операционной деятельностью на предприятиях машиностроения.

Ключевые слова: *механизм, кризис, кризисные явления, антикризисное управление, операционная деятельность, механизм антикризисного управления операционной деятельностью.*

The article substantiates that in order to avoid a bankruptcy situation, prevent the emergence of crisis phenomena, deterioration of performance, indicators of financial and economic activity, determine the causes of the crisis, the introduction of anti-crisis measures there is a need for anti-crisis management. It is established that the basic for the enterprises of mechanical engineering is the operational activity which covers production and sale of production, is exposed to factors of internal and external environment. It is determined that in order to prevent negative influence of factors on operational activity, crisis occurrence, maintenance of efficiency of operational activity it is expedient to use effective methods, forms of crisis management. The expediency of using the mechanism of crisis management of operational activity at machine-building enterprises has been clarified. The study presents the author's vision of the mechanism of crisis management of operational activity, defines its components and elements. The main components of the mechanism of crisis management operating activities include: factors of the external and internal environment; subject of crisis management; object of crisis management; purpose and tasks of crisis management; principles and functions of crisis management; stages of crisis management; realization of crisis diagnostics and probability of bankruptcy. Elements of the mechanism of crisis management of operational activity were expanded and the following were distinguished: economic component; financial component; social component; organizational component; technological component; personnel component; information component; marketing component; production component; innovative component. The necessity of development and problems of implementation of the mechanism of crisis management of operational activity at the enterprises of machine-building are determined. It is concluded that the advantage of the mechanism of crisis management of operational activities is the development and implementation of measures to restore the effectiveness of operating activities.

Key words: *mechanism, crisis, crisis phenomena, anti-crisis management, operational activity, mechanism of anti-crisis management of operational activity.*

Постановка проблеми. Сьогодні підприємства машинобудування функціонують в умовах прояву ознак кризових явищ, оскільки відбувається скорочення інвестицій у діяльність підприємств, платоспроможності населення, зниження попиту на товари, призупинення впровадження інновацій, погіршення ділової активності, значне коливання курсу валюти, закриття ринків збуту, скорочення обсягів збуту продукції та існує потреба у зниженні податкового навантаження, коригуванні відсоткових ставок за кредитами. За подібних умов, тобто виникнення кризових явищ, існує потреба у здійсненні антикризового управління та використанні механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах для визначення ймовірності настання нової кризи, профілактики кризи, прогнозування її наслідків, уникнення кризових явищ, упровадження методів антикризового управління, організації самого процесу управління операційною діяльністю. Тому існує потреба у впровадженні механізму антикризового управління операційною діяльністю, що сприятиме

оцінці впливу чинників ринкового середовища на операційну діяльність, визначенню можливостей поліпшення діяльності та подолання ознак кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні аспекти антикризового управління діяльністю підприємств, використання механізму, системи антикризового управління досліджено в працях таких учених, як: О.Ю. Амосов, Н.В. Діденко, К.Ю. Лебедєва [1], Т.М. Безверхнюк, І.А. Сенча, Т.В. Сивак [2], Л.В. Височіна [3], Т.В. Гавриленко, В.Ю. Вітко [4], С.М. Еш [5], І.Ю. Єпіфанова, Н.О. Оранська [6], Л.А. Зверук, Н.М. Давиденко [7], А.В. Камнєва [8], О.В. Коваленко, О.О. Дробишева [9], Г.Ю. Кучерук, М.В. Глухенька [10], О.В. Терентьєва [11], А.Д. Яремко [12].

Науковцями досить ґрунтовно досліджено здійснення антикризового управління на підприємствах, але використання механізму антикризового управління розглянуто на прикладі всієї діяльності. Залишається не розкритим питання розроблення та застосування механізму антикризового управління саме операційною діяльністю на підприємствах машинобудування, а також не визначено проблеми його впровадження, тому дослідження механізму антикризового управління операційною діяльністю заслуговує на увагу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження складових елементів механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах машинобудування, визначення доцільності його розроблення та виокремлення проблем використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні умови господарювання промислових підприємств, а особливо підприємств машинобудування, змінність умов зовнішнього та внутрішнього середовища, нестача ресурсного забезпечення вимагають від них здійснення дій, спрямованих на поліпшення фінансових показників діяльності. Поряд із цим переважна більшість підприємств машинобудування функціонує в умовах кризи, зазнає впливу кризових явищ, що виснажує ресурси підприємств, призводить до втрати конкурентних переваг, ринків збуту, споживачів, зниження конкурентоспроможності продукції, позначається на платоспроможності, рентабельності діяльності, фінансовому стані у цілому. За таких умов існує потреба не лише в оновленні застарілого обладнання, впровадженні нової техніки, а й у впровадженні заходів, інструментів виходу з кризового стану, подолання його наслідків. У даних умовах для підприємств машинобудування також характерна ситуація погіршення операційної діяльності, тобто ефективності виробництва та збуту продукції, що позначається на рівні прибутковості підприємств. Означене вище є підтвердженням доцільності антикризового управління операційною діяльністю підприємств машинобудування, що дасть змогу передбачити та подолати ознаки кризи, сприятиме зростанню прибутковості, завоюванню нових ринків збуту. Для підвищення ефективності антикризового управління операційною діяльністю підприємств слід використовувати системи, механізми, тобто відповідні інструменти.

У сучасних умовах питання розроблення та використання механізму антикризового управління операційною діяльністю підприємств машинобудування досліджено не повною мірою та заслуговують на увагу, адже антикризове управління є способом протидії кризовим явищам, відновлення розвитку підприємств, зростання можливостей, нейтралізації загроз зовнішнього середовища.

Використання механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах машинобудування є обґрунтованим, адже він спрямований на зростання ефективності діяльності, раціональне використання капіталу, реалізацію стратегічних цілей, ефективне використання ресурсів, економічне зростання.

Сьогодні підприємства машинобудування потребують розроблення та впровадження інструментарію антикризового управління операційною діяльністю, що зумовлено виникненням численних небезпек, загроз, змінністю зовнішнього середовища. Важливим для стабілізації роботи підприємств є постійність внутрішнього середовища, тобто наявність стратегії розвитку, кваліфікованого персоналу, забезпеченість ресурсами, ефективність кадрових рішень, роботи маркетингового відділу, продуктивність праці, організація логістики, системи збуту, створення належних умов праці, впровадження інновацій в управління, прийняття виважених управлінських, адміністративних рішень, організація виробничої діяльності, оновлення устаткування, автоматизація, механізація виробництва, забезпеченість сировиною та матеріалами, коригування обсягів кредиторської та дебіторської заборгованості, зростання рівня прибутковості, застосування методів управління. Неврахування даних чинників є передумовою до виникнення кризових явищ, погіршення становища на підприємстві.

Поряд із цим керівництву підприємств машинобудування також потрібно враховувати змінність зовнішнього середовища, тобто відносини з постачальниками, посередниками, рівень конкурентної боротьби, змінність попиту споживачів, коливання курсу валюти, змінність податкового законодавства, нормативних актів, економічну та політичну ситуацію в країні, ситуацію на ринках збуту продукції та вимоги до якості продукції, рівень цін, інновації у сфері технологій, рівень доходів населення, середню заробітну плату тощо.

Тому для нейтралізації негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища доцільним є антикризове управління. Антикризове

управління діяльністю здійснюється на підставі даних аналізу фінансового стану, господарської, виробничої, інвестиційної діяльності, зовнішнього, внутрішнього середовища та передбачає розроблення антикризових заходів для підвищення ефективності діяльності, відновлення платоспроможності, ліквідності, передбачення ймовірності банкрутства, подолання ознак кризи, поліпшення управління підприємствами в довгостроковому та короткостроковому періодах. Доцільним є застосування інструментів антикризового управління діяльністю для відновлення фінансової стійкості, конкурентного статусу, зростання прибутку, формування стратегічних напрямів розвитку, прийняття ефективних стратегічних рішень. Серед інструментів антикризового управління слід виділити механізм антикризового управління операційною діяльністю, від якої залежать прибутковість та успішність функціонування. Передбачення кризових явищ в операційній діяльності дасть змогу своєчасно їх виявити, нейтралізувати та уникнути ситуації погіршення виробничої, збутової діяльності, рівня рентабельності, напрямів господарської діяльності.

Отже, для результативності здійснення антикризового управління операційною діяльністю підприємства доцільним є використання дієвого механізму. Механізм антикризового управління операційною діяльністю слід розглядати як складну систему впливу на операційну діяльність або найефективніший інструмент управління операційною діяльністю та його впровадження в роботу підприємств машинобудування, спрямоване на коригування організаційної структури управління, впровадження антикризових заходів в операційну діяльність, своєчасне врахування змін ринкового середовища, нейтралізацію загроз та ризиків, досягнення поставленої мети, тобто утримання стабільного розвитку, відновлення платоспроможності, результативності роботи персоналу, виробничих потужностей, конкурентних позицій на ринку.

Реалізація на підприємствах машинобудування механізму антикризового управління операційною діяльністю покликана стабілізувати операційну діяльність, підвищити ефективність прийняття рішень, збільшити стійкість до впливу чинників зовнішнього середовища, забезпечити реалізацію заходів антикризового управління.

До основних складників механізму антикризового управління операційною діяльністю необхідно включити: чинники зовнішнього та внутрішнього середовища; суб'єкт антикризового управління; об'єкт антикризового управління; мету та завдання антикризового управління; принципи та функції антикризового управління; етапи антикризового управління; здійснення діагностики кризового стану та ймовірності банкрутства [1; 3; 7].

Серед суб'єктів антикризового управління, відповідно до означеного механізму, – державні органи, власник підприємства, антикризовий менеджер, представник кредиторів, представник санатора [6]. Щодо суб'єктів антикризового управління операційною діяльністю, то ними можуть бути підрозділ антикризового управління, фахівці з питань антикризового управління, які уповноважені за рішенням власників здійснювати заходи у сфері операційної діяльності. Саме вони повинні розробити та реалізувати антикризові процедури, антикризові програми.

Об'єктом антикризового управління операційною діяльністю є сама операційна діяльність, тобто виробництво, збут продукції, ризики та загрози, що впливають на операційну діяльність.

За умови реалізації механізму антикризового управління операційною діяльністю слід аналізувати чинники зовнішнього та внутрішнього середовища, тобто прискорення науково-технічного прогресу, нові технології в управлінні, підвищення конкурентної боротьби, зміну якості сировини та матеріалів, організацію роботи структурних підрозділів підприємства, контракти з постачальниками, змінність попиту, складність процесу виробництва нової продукції, рекламні заходи тощо. Урахування даних чинників є завданням антикризового управління, що матиме вплив на якість прийняття рішень, досягнення поставленої мети.

Основною метою антикризового управління операційною діяльністю є попередження, подолання та зниження ймовірності виникнення кризових явищ, ситуації банкрутства, нейтралізація загроз в операційній діяльності, утримання ефективності виробничої, збутової, фінансової діяльності, стабілізація роботи підприємства, підвищення стійкості до впливу зовнішнього середовища, рівня економічного розвитку.

Використання механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах машинобудування дасть змогу вирішити такі завдання, як: формалізація процесу антикризового управління на підприємстві; впровадження сучасних технологій антикризового управління на підприємстві, визначення обмежень щодо їх використання; дотримання функцій та принципів механізму; розроблення методів діагностики кризового стану та їх використання; здійснення оцінки ефективності антикризових заходів; визначення проблем в управлінні операційною діяльністю підприємств; аналіз ефективності операційної діяльності та напрямів її поліпшення; обґрунтування доцільності антикризового управління на підприємстві; розроблення рекомендацій щодо поліпшення використання механізму антикризового управління операційною діяльністю; коригування антикризової стратегії; впровадження антикризових заходів у такі напрями, як операційна діяль-

ність, маркетинг, менеджмент, логістика, кадрова політика; результативність антикризового управління на вибраному підприємстві [2].

Щодо принципів антикризового управління операційною діяльністю, то їх дотримання дає змогу коригувати управлінські дії для запобігання виникненню кризових явищ в операційній діяльності, серед них виділяють: постійний аналіз та обробка даних, інформації (для підвищення ефективності та полегшення прийняття рішень); організаційне забезпечення (швидке прийняття рішень за умови загрози фінансової кризи); регулювання динаміки розвитку підприємства (для виявлення проблем та їх подолання); реалізацію внутрішніх можливостей (за умови виникнення кризових явищ); постійний контроль (дає змогу виявити порушення в діяльності, відхилення від поставлених завдань, ранні ознаки кризи); використання всіх сфер діяльності підприємства; використання сучасних інструментів антикризового управління; стратегічність (використання стратегічної програми розвитку); відповідність (визначення відповідності між ресурсним забезпеченням підприємства та його можливостями); обґрунтування джерел самофінансування (можливість досягнення цілей за умови виникнення кризових явищ) [5; 12].

Доцільно також відзначити функції антикризового управління операційною діяльністю підприємств, які слід використовувати під час виконання завдань, а саме: управління в умовах кризи; передкризового управління; посткризового управління; управління процесом виходу з кризи; фінансових; загальних; соціальних [12].

Щодо такого складник, як етапи антикризового управління, то вченими було визначено такі: аналіз діяльності підприємства (здійснюється аналіз фінансово-господарської діяльності, заборгованості, внутрішніх можливостей підприємства, причин виникнення кризи, можливих наслідків кризових явищ, виникнення ситуації банкрутства); визначення мети та завдань антикризового управління (виведення зі стану банкрутства, запобігання виникненню кризи, недопущення ситуації банкрутства, стабілізація фінансового стану); розроблення антикризової програми (розробляється залежно від фази кризи, ресурсного забезпечення); розроблення профілактичних заходів (упровадження антикризових заходів щодо протидії банкрутству, запобігання повторенню кризи, зміна стратегії та політики підприємства) [10].

Інша група вчених серед етапів антикризового управління підприємством виділяє: формування мети антикризового управління; визначення причин, фази прояву кризових явищ; визначення видів кризи; визначення наслідків кризи; здійснення антикризового управління, проведення санації або банкрутства [12].

Ще одним складником механізму антикризового управління операційною діяльністю є здійснення діагностики кризового стану та ймовірності банкрутства, що дасть змогу проаналізувати можливість виникнення кризової ситуації, ситуацію банкрутства, вжити заходів для ліквідації ознак кризи, утримання фінансового стану, досягнутих показників діяльності, поліпшення розвитку в майбутньому.

Таким чином, механізм антикризового управління операційною діяльністю підприємств машинобудування складається із сукупності взаємопов'язаних елементів, реалізація яких спрямована на поліпшення управлінської діяльності. Щодо елементів механізму антикризового управління, то слід виділити такі: економічний складник (дії, спрямовані на підвищення ефективності роботи підприємства, зростання заробітної плати працівників, раціональне використання ресурсів, прогнозування показників діяльності, стабілізацію розвитку в умовах кризи); фінансовий складник (оцінка фінансових можливостей підприємства та можливості подолання кризи, використання фінансових ресурсів, використання резервів, управління фінансовими потоками, підвищення ліквідності, рентабельності, фінансової стійкості, платоспроможності); соціальний складник (створення соціальних гарантій для працівників, сприятливого соціально-психологічного клімату, поліпшення системи соціального захисту); організаційний складник (забезпечення суб'єктів управління, правового регулювання, організація структури підприємства, упорядкування інформаційних даних); технологічний складник (технічне забезпечення діяльності, використання технічних засобів, упровадження нових технологій, технологічної стратегії); кадровий складник (забезпечення ефективності використання трудових ресурсів, підвищення їхньої кваліфікації, створення підрозділів антикризової діяльності); інформаційний складник (спрямований на підтримання взаємодії між структурними підрозділами, працівниками, своєчасність передачі інформації, обмін даними); маркетинговий складник (дії, спрямовані на просування продукції, задоволення потреб споживачів, удосконалення виробництва, врахування потреб суспільства, вдосконалення товару, здійснення рекламних заходів, аналіз ринку, підвищення рівня конкурентоспроможності); виробничий складник (дії, спрямовані на організацію виробничої діяльності, механізацію, автоматизацію виробництва, виробництво нового типу продукції, організацію та планування роботи підрозділів, підвищення ефективності виробничої діяльності); інноваційний складник (дії, спрямовані на впровадження інновацій, програмного забезпечення, поліпшення системи документообігу, підвищення інноваційного розвитку) (рис. 1).

Дотримання зазначених елементів механізму антикризового управління операційною діяльністю дасть змогу отримати підприємству машинобуду-

вання бажаний результат, поліпшити результати фінансово-господарської діяльності, досягти мети антикризового управління, прийняти якісні рішення.

Проте використання механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах є досить складним унаслідок: непередбачуваності змін зовнішнього та внутрішнього середовища; виникнення зовнішніх ризиків; неефективності стратегії управління; недієвості методів управління; наявності проблем та протиріч тощо.

Проаналізувавши складові елементи механізму антикризового управління операційною діяльністю на підприємствах необхідно визначити проблеми його використання, а саме складність розроблення та впровадження подібного механізму, що потребує додаткових витрат ресурсів, упровадження заходів (рис. 2). Складність розроблення механізму полягає у тому, що потрібно його формувати з урахуванням специфіки функціонування підприємств машинобудування, змінності впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, адже даний механізм буде ефективний за умови врахування особливостей роботи вибраної для дослідження галузі. Ще однією проблемою впровадження механізму є нестача фінансового забезпечення, тобто відсутність коштів для його реалізації та підтримки.

На впровадження механізму також впливають зовнішні та внутрішні чинники, швидкість змін окремих факторів, що обмежують можливості до його застосування. Серед перешкод упровадженню механізму антикризового управління слід відзначити відсутність кваліфікованих фахівців, які здатні реалізувати антикризові заходи, а також відсутність нормативно-правової бази, змінність законодавства щодо здійснення процедури банкрутства. Також доцільно відзначити, що впровадженню механізму антикризового управління перешкоджають часові обмеження, тобто часовий період для реалізації та досягнення цілей, виконання завдань, отримання результату, а також загроза погіршення ситуації, неефективність стратегії розвитку та методів управління, що позначається на ефективності управління, прийнятті рішень, показниках діяльності, можливості подолання кризи.

Отже, перевагою механізму антикризового управління операційною

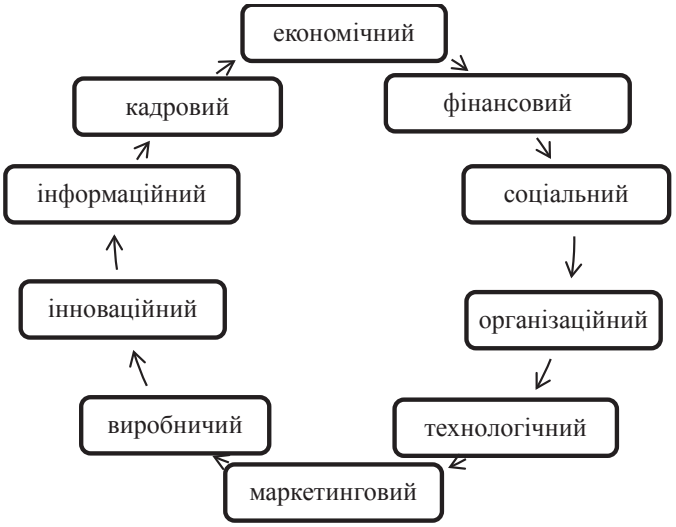

Рис. 1. Елементи механізму антикризового управління операційною діяльністю підприємств машинобудування

Джерело: складено автором на основі [4; 11]

діяльністю для підприємств машинобудування є використання можливостей підприємств, забезпечення сталого розвитку, нейтралізація впливу

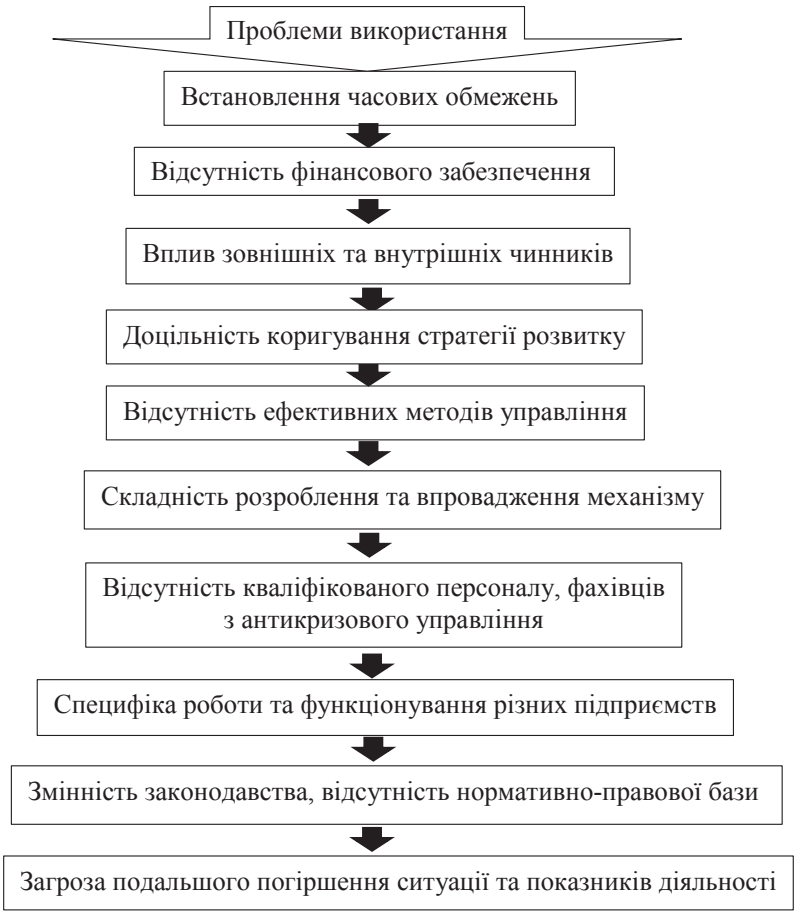

Рис. 2. Проблеми використання механізму антикризового управління операційною діяльністю підприємств машинобудування

Джерело: складено автором

загроз ринкового середовища, підвищення конкурентоспроможності, отримання позитивного ефекту, уникнення стратегічних помилок, ліквідація слабких місць, розроблення та реалізація заходів із відновлення платоспроможності, фінансової стійкості та виходу з кризового стану.

Висновки з проведеного дослідження. Механізм антикризового управління операційною діяльністю підприємств машинобудування спрямований на успішне здійснення процесу управління, розпізнавання ознак кризи, впровадження ефективних методів антикризового управління. Використання механізму дасть змогу врахувати проблеми в управлінні підприємством, невизначеність, ризик та організувати здійснення антикризового управління, впровадити заходи для виходу підприємства з кризи, уникнення та ліквідації ознак кризи, відновлення втрачених можливостей, стабілізації розвитку, прийняти складні управлінські рішення. Таким чином, використання механізму дасть змогу налагодити управління операційною діяльністю, платоспроможністю, фінансовою стійкістю, зовнішніми та внутрішніми ризиками, реалізувати стратегії антикризового управління, визначити шляхи виходу з кризового стану, приймати інноваційні рішення. Під час розроблення механізму антикризового управління доцільно враховувати особливості функціонування підприємств машинобудування, специфіку операційної діяльності та управлінської діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амосов О.Ю., Діденко Н.В., Лебєдєва К.Ю. Розробка механізму антикризового менеджменту в контексті організаційних змін. *Економіка та держава*. 2015. № 5. С. 33–37.

2. Безверхнюк Т.М., Сенча І.А., Сивак Т.В. Державний механізм антикризового управління на засадах проєктного підходу: обґрунтування предметного поля. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. 2014. Вип. 2. С. 23–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2014_2_6 (дата звернення: 21.01.2020).

3. Височіна Л.В. Необхідність впровадження системи антикризового управління на підприємстві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 2. С. 57–65.

4. Гавриленко Т.В., Вітко В.Ю. Механізм забезпечення антикризової діяльності підприємства. *International scientific journal*. 2015. № 8. С. 101–103.

5. Еш С.М. Система антикризового управління та методологічні підходи до її формування. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. № 1(59). Ч. 2. С. 103–107.

6. Єпіфанова І.Ю., Оранська Н.О. Сутність антикризового управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 265–269. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal-2/9-articles-2/75-epifanova-i-yu-oranska-n-o (дата звернення: 21.01.2020).

7. Зверук Л.А., Давиденко Н.М. Антикризове управління підприємством в умовах інноваційного розвитку. *Інтернаука. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 1(23). Т. 2. С. 69–75.

8. Камнєва А.В. Дослідження існуючих інструментів та моделей антикризового управління на підприємстві. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2014. № 4(28). С. 15–27.

9. Коваленко О.В., Дробишева О.О. Теоретичні і практичні аспекти сучасного антикризового управління промисловим підприємством. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2010. № 4(8). С. 34–42.

10. Кучерук Г.Ю., Глухенька М.В. Розробка процесу антикризового управління авіапідприємством. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2010. № 28. URL: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/199/190 (дата звернення: 21.01.2020).

11. Терентьєва О.В. Основні складові механізму забезпечення антикризової діяльності на підприємстві. *Бізнес Інформ*. 2014. № 5. С. 311–316.

12. Яремко А.Д. Теоретичні підходи до формування антикризового управління підприємством в умовах динамічного середовища. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну.* 2017. № 6(117). С. 99–109.

REFERENCES:

1. Amosov O., Didenko N., Lebedeva K. (2015) Rozrobka mekhanizmu antykryzovoho menedzhmentu v konteksti orhanizatsiinykh zmin [Rozrobka mehanizmu antikrizovogo management in konteksti organizatsiynih for change]. *Economy and state*, no. 5, pp. 33–37. (in Ukrainian)

2. Bezverniuk T.M., Sencha I.A., Sivak T.V. (2014) Derzhavnyi mekhanizm antykryzovoho upravlinnia na zasadakh proektnoho pidkhodu: obgruntuvannia predmetnoho polia [State mechanism of crisis management on the basis of project approach: substantiation of the subject field]. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration,* vol. 2, pp. 23–29. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2014_2_6 (accessed 21 January 2020). (in Ukrainian)

3. Vysocina L.V. (2015) Neobkhidnist vprovadzhennia systemy antykryzovoho upravlinnia na pidpryiemstvi [The need to introduce a crisis management system at the enterprise]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, no. 2, pp. 57–65. (in Ukrainian)

4. Havrylenko T., Vitko V. (2015) Mekhanizm zabezpechennia antykryzovoi diialnosti pidpryiemstv [Mechanism of providing anticrisis activity of enterprise]. *International scientific journal*, no. 8, pp. 101–103. (in Ukrainian)

5. Esh S.M. (2015) Systema antykryzovoho upravlinnia ta metodolohichni pidkhody do yii formuvannia [Crisis management system and methodological approaches to its formation]. *Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences*, no. 1(59), part 2, pp. 103–107. (in Ukrainian)

6. Yepifanova I.Yu., Oranskaya N.O. (2016) Sutnist antykryzovoho upravlinnia pidpryiemstva [The essence

of crisis management of enterprises]. *Economy and society*, vol. 2, pp. 265–269. Retrieved from: http://www.economyandsociety.in.ua/journal-2/9-articles-2/75-epifanova-i-yu-oranska-n-o (accessed 21 January 2020). (in Ukrainian)

7. Zveruk L., Davydenko N. (2017) Antykryzove upravlinnia pidpryiemstvom v umovakh innovatsiinoho rozvytku [Anti-crisis management company in terms of innovative development]. *International scientific journal Internauka. Series: «Economic Sciences»*, no. 1(23), vol. 2, pp. 69–75. (in Ukrainian)

8. Kamneva A.V. (2014) Doslidzhennia isnuiuchykh instrumentiv ta modelei antykryzovoho upravlinnia na pidpryiemstvi [The investigation of existing tools and models for crisis management in the enterprise]. *Economics and management of enterprises of machine-building industry: problems of theory and practice*, no. 4(28), pp. 15–27. (in Ukrainian)

9. Kovalenko Ye.V., Drobysheva O.O. (2010) Teoretichni i praktichni aspekti suchasnogo antikrizovogo upravlinnya promislovim pidpriyemstvom [Theoretical and practical aspects of modern anticrisis operation of business]. *Bulletin of Zaporizhzhya National University: Collection of scientific works. Economic sciences*, no. 4(8), pp. 34–42. (in Ukrainian)

10. Kucheruk G.Yu., Gluhenko M.V. (2010) Rozrobka protsesu antykryzovoho upravlinnia aviapidpryiemstvom [Development of the process of crisis management of an airline]. *Problems of improving the efficiency of infrastructure*, no. 28. Retrieved from: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/199/190 (accessed 21 January 2020). (in Ukrainian)

11. Terentieva O.V. (2014) Osnovni skladovi mekhanizmu zabezpechennia antykryzovoi diialnosti na pidpryiemstvi [Main Components of the Mechanism of Ensuring Anti-crisis Activity at an Enterprise]. *Business Inform*, no. 5, pp. 311–316. (in Ukrainian)

12. Yaremko A.D. (2017) Teoretychni pidkhody do formuvannia antykryzovoho upravlinnia pidpryiemstvom v umovakh dynamichnoho seredovyshcha [Theoretical approaches to enterprise crisis management in a dynamic environment]. *Bulletin of the Kyiv National University of Technology and Design (KNUTD Bulletin)*, no. 6(117), pp. 99–109. (in Ukrainian)

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОШТАМИ ГРОМАД В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

FINANCIAL ACTIVITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A FACTOR FOR THE EFFECTIVENESS OF COMMUNITY FUNDS MANAGEMENT UNDER THE FINANCIAL DECENTRALIZATION

УДК 336.1:352
https://doi.org/10.32843/bses.51-22

Денищенко Л.В.
старший викладач кафедри
міжнародної економіки і туризму
Навчально-науковий інститут
міжнародних відносин
Східноукраїнського національного
університету
імені Володимира Даля

Denyshhchenko Liudmyla
Educational and Scientific Institute
of International Relations
Volodymyr Dahl East Ukrainian
National University

У статті розглянуто проблеми низької ефективності використання коштів органів місцевого самоврядування та їх пояснення. Під час впровадження реформи місцевого самоврядування в Україні місцеві бюджети отримали додаткові кошти та право вирішувати напрями їх використання, відповідно, відповідальність за свої дії. На жаль, сьогодні кошти громад здебільшого використовуються на захищені статті, а частина, що залишається, занадто мала, щоби розглядати можливість розвитку території та добробуту мешканців. Запропоновано шляхи збільшення ефективності використання коштів місцевих бюджетів в розрізі розвитку дохідної частини щодо наповнення та залучень коштів і раціональності втратних статей, але в поєднанні з іншими функціями органів місцевого самоврядування, такими як навчання та мотивація персоналу, усунення дублювання повноважень, дотримання стратегії розвитку громади. Пояснена ефективність зв'язку щорічного бюджету громади з її стратегією та стратегією розвитку регіону.
Ключові слова: *місцевий бюджет, доходи, витрати, ефективність, розрахунок, стратегія, залучення, розвиток.*

В статье рассмотрены проблемы низкой эффективности использования средств органов местного самоуправления и их объяснения. При внедрении реформы местного самоуправления в Украине местные бюджеты получили дополнительные средства и право решать направления их использования, соответственно, ответственность за свои действия. К сожалению, сегодня средства общин в большинстве своем используются на защищенные статьи, а часть, которая остается, слишком мала, чтобы рассматривать возможность развития территории и благополучия жителей. Предложены пути повышения эффективности использования средств местных бюджетов в разрезе развития доходной части по наполнению и привлечений средств и рациональности расходных статей, но в сочетании с другими функциями органов местного самоуправления, такими как обучение и мотивация персонала, устранение дублирования полномочий, соблюдение стратегии развития общины. Объяснена эффективность связи ежегодного бюджета общины с ее стратегией и стратегией развития региона.
Ключевые слова: *местный бюджет, доходы, расходы, эффективность, расчет, стратегия, привлечение, развитие.*

The introduction of local government reform, which officially launched in April 2014, requires the utmost concentration, coherence and effectiveness of action from communities in communities. After all, with increasing level of independence in the use of all possible resources of the community, the level of responsibility for the results of their activities has increased. The article deals with the problems of low efficiency of use of funds of local authorities and their explanation. With the introduction of the reform of local self-government in Ukraine, local budgets were given additional funds and the right to decide the directions of their use, and, accordingly, responsibility for their actions. Unfortunately, today, community funds are mostly used for protected articles, and the remaining portion is too small to consider territorial development and the well-being of residents. Ways to increase the efficiency of the use of local budget funds in the context of the development of the revenue part and the rationality of the overhead items, but also in combination with other functions of local governments. The effectiveness of linking the annual budget of the community with its strategy and development strategy of the region is explained. Effective use of funds of local governments is not only the task of financial bodies. This is the result of the work of the entire community. Today, the main objectives of successful and effective financial activities include focusing on a community development strategy, utilizing all available resources, and finding potential sources of increased funding (including international technical assistance, grants and other funds), seeking financial well-being, and accordingly ability, timely and in full implementation of budget programs, taking into account the program-targeted method, motivation of employees of local authorities to increase the efficiency still use of funds and determine their level of responsibility for the violation of such requirements, the search and implementation of additional resources, taking into account external factors.
Key words: *local budget, revenue, costs, efficiency, calculation, strategy, engagement, development.*

Постановка проблеми. Впровадження реформи місцевого самоврядування, що офіційно стартувала у квітні 2014 року, вимагає від органів влади в громадах максимальної сконцентрованості, злагодженості та ефективності дій, адже разом з підвищенням рівня самостійності у використанні всіх можливих ресурсів громади зріс рівень відповідальності за результати їх діяльності. Іноді чутно думки про те, що на місцевий рівень передані ті повноваження, які менше за інші забезпечені фінансовими ресурсами, що є певним викликом для фінансових менеджерів органів місцевого самоврядування. Часто громади вважають ефективно використаними такі місцеві фінанси, що

повністю та вчасно засвоєні, й не замислюються над тим, чи можна використати всі наявні ресурси більш ефективно, що таке взагалі ефективність використання фінансових ресурсів на місцевому рівні, як цьому можуть сприяти фінансові органи місцевого самоврядування. Пошуку відповідей на ці питання присвячено дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення діяльності місцевого самоврядування – це багатогранна тема, яка дуже часто торкається знань та досліджень з різних галузей науки, зокрема юриспруденції, державного управління, менеджменту організацій, економіки, фінансів, соціології, тому коло авторів надзвичайно широке. Питаннями діяльності та оцінювання ефективності використання коштів місцевих бюджетів займалось багато вчених та спеціалістів. Низка праць присвячено рекомендаціям або методикам визначення вказаної ефективності, серед яких потрібно виділити дослідження таких науковців, як Л. Лисяк [1], І. Сторонянська [2], Л. Беновська [2], О. Сунцова [3], Ю. Кулик [4]. Свій варіант оцінювання ефективності бюджетних програм запропоновано Міністерством фінансів України [5].

Постановка завдання. Метою статті є вивчення цілі та завдань діяльності фінансових органів на місцевих рівнях та шляхів підвищення ефективності їх діяльності в умовах реформи місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з п. 36 ст. 2 Бюджетного кодексу України, місцевим фінансовим органом є установа, що здійснює функції складання, виконання й контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів [6]

Повноваженнями місцевих виконавчих органів влади щодо фінансів є такі:

– складання прогнозу місцевого бюджету, його проєкту, забезпечення виконання бюджету, щоквартальне подання раді письмових звітів про хід і результати виконання бюджету; підготовка й подання до районних, обласних рад необхідних фінансових показників і пропозицій щодо складання проєктів районних та обласних бюджетів;

– встановлення тарифів на деякі побутові, комунальні, транспортні та інші послуги;

– встановлення порядку використання коштів та іншого майна, що перебувають у спільній власності територіальних громад;

– фінансування видатків з місцевого бюджету;

– участь в організації та фінансуванні капітальних ремонтів житлових будинків, капітальних ремонтів майна в межах бюджетних програм;

– делеговані повноваження, серед яких слід назвати здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням зобов'язань щодо платежів до місцевого бюджету, цін і тарифів, сприяння здійсненню інвестиційної діяльності [7].

Фінансовий орган місцевого самоврядування здійснює свою діяльність на підставі Конституції України, Бюджетного та Податкового кодексів України та Законів України «Про місцеве самоврядування» та «Про місцеві державні адміністрації», підзаконних актів, що утворюються виконавчими органами центральної влади, наприклад Кабінетом Міністрів. На відміну від загальнодержавних рівнів, місцеві фінансові органи не мають повноважень щодо розроблення та ухвалення нормативно-правових актів.

Засадами фінансової діяльності як держави, так і органів місцевого самоврядування є законність, відкритість, відповідальність, економічна та соціальна спрямованість, економічна безпека, єдність цілей фінансової діяльності всіх суб'єктів господарювання та самостійність (спроможність) [8].

В процесі реформування місцевого самоврядування з'явились такі нові суб'єкти фінансової діяльності, як об'єднані територіальні громади. Це громади, які утворилися шляхом добровільного об'єднання мешканців декількох населених пунктів в один адміністративний центр. Таким чином, нині існують такі основні суб'єкти фінансової діяльності:

– органи місцевого самоврядування;

– об'єднані територіальні громади;

– органи державної влади в областях України;

– комунальні підприємства.

Кожен з названих суб'єктів має у своєму розпорядженні визначені законодавством України фінансові ресурси у вигляді доходів від податків, зборів та платних послуг, субвенцій, грантових та інших залучених коштів. Власні грошові надходження громади нині складаються з єдиного податку, податку на нерухомість, транспортного збору, плати за землю, туристичного збору, збору за паркування транспортних засобів та 60% податку з доходів фізичних осіб, що працюють у цьому населеному пункті або громаді. В рамках реформи органи місцевого самоврядування отримали багато нових повноважень, а їх фінансові органи – додаткові суми коштів. Це, з одного боку, є позитивним фактором, а з іншого боку, додає більше відповідальності за збирання та ефективне використання вказаних ресурсів. За 6 років проведення реформи величини місцевих бюджетів постійно зростають. Наприклад, на рис. 1 показано величину та динаміку зростання частки та у власних доходах місцевих бюджетів.

Значне зростання сум коштів вимагає від фінансових структур на місцевих рівнях засвоїти нові принципи управління фінансовими ресурсами.

Існує багато поглядів на сутність фінансового управління. Найбільш влучним вважаємо пояснення управління фінансами як:

– інструменту реалізації фінансів та фінансової політики;

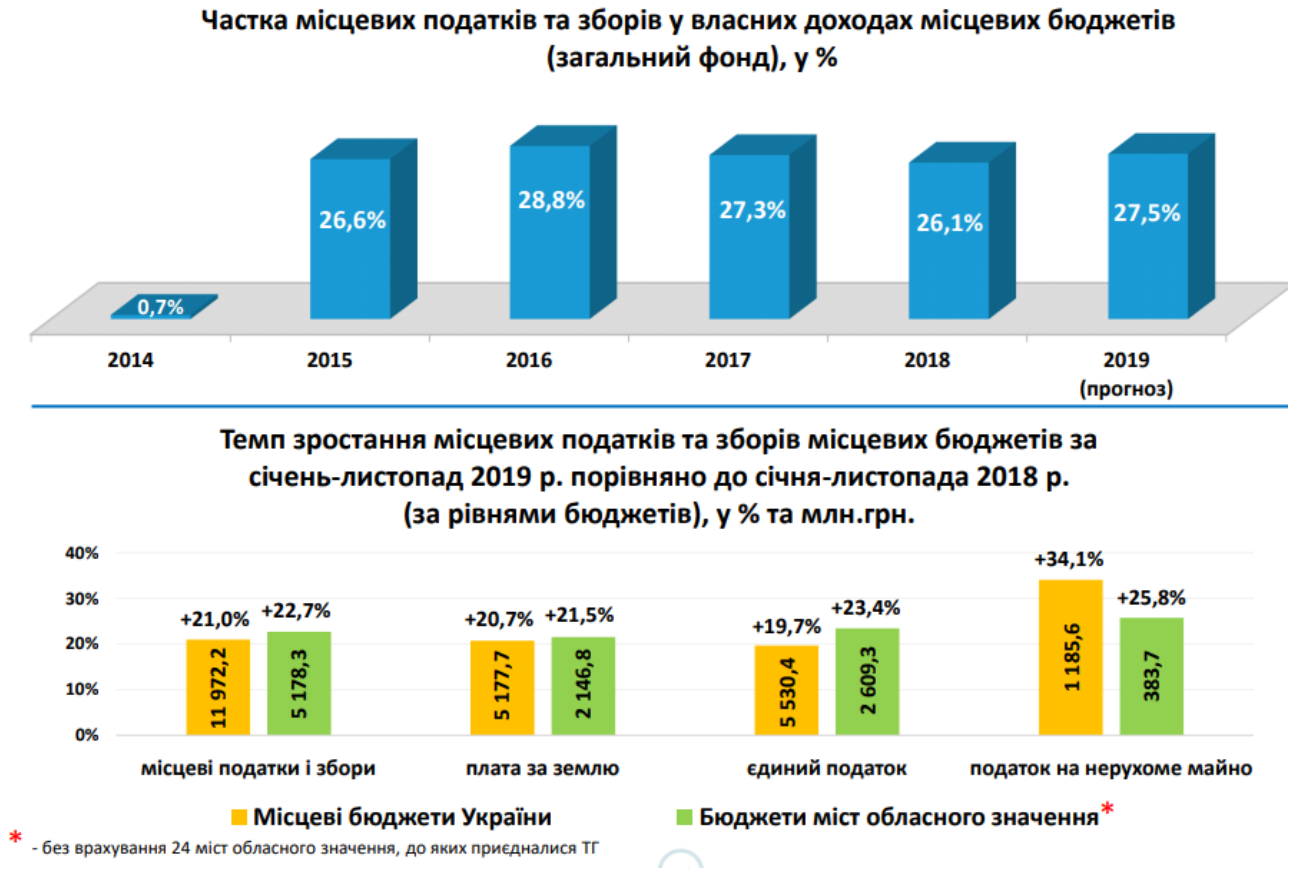

Рис. 1. Динаміка зростання частки та величини місцевих податків в місцевих бюджетах України з 2014 по 2018 роки [9]

– сукупності методів впливу на формування й розподіл фінансових ресурсів;

– сукупності управлінських структур та фінансового апарату.

Щодо функцій управління фінансами автори аргументовано виділяють прогнозування, планування, регулювання фінансових процесів; контроль та аналіз фінансових ресурсів; обґрунтування й прийняття необхідних фінансових рішень; контроль за виконанням розроблених планів та прийнятих оптимальних фінансових рішень, що мають привести до ефективного використання фінансів громад [10].

Ефективність діяльності будь-якої організації визначається та пояснюється різними авторами неоднозначно. Безперечно, ефективність діяльності органу місцевої влади суттєво відрізняється від такого ж показника підприємства, бо має багато непритаманних бізнесу функцій та зобов'язань. Вважаємо найбільш доцільним визначення ефективності щодо їх діяльності, що запропоновано Г. Монастирським: це здатність організації досягати максимальних результатів за фіксованих витрат або здатності мінімізувати витрати за досягнення необхідних результатів [11].

Науковці виділяють кілька видів ефективності, серед яких таким організаціям притаманна соціальна, бюджетна, економічна, інвестиційна тощо. Будь-який з перерахованих видів ефективності дуже важко визначити щодо органу влади, тому що одночасно передбачаємо декілька джерел фінансування, суттєві відмінності між цілями фінансування та бажаними результатами. Розуміючи, що частка «захищених» статей у місцевих бюджетах часто перевищує 70%, погоджуємося з тим, що бюджет, призначений для вирішення інших проблем у громаді, на вдосконалення або розвиток інфраструктури майже не спрямовується. Однак це, скоріше, привід пошукати більше резервів, ресурсів та показників ефективності.

І. Сторонянська та Л. Беновська визначають основні та притаманні всім регіонам України проблеми низької ефективності діяльності місцевих бюджетів. Серед них слід назвати переважання в системі видатків місцевих бюджетів значної частки соціальних видатків, відсутність для фінансування капітальних видатків та поступове зниження рівня фінансової забезпеченості делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень. Вони пояснюють ці проблеми відсутністю чіткого механізму фінансування делегованих повноважень та відсутністю у органів місцевого самоврядування реальної спроможності забезпечити підвищення ефективності й результативності видатків, а також

численними кадровими питаннями [2]. Погоджуємося з такими поясненнями і зі свого боку можемо додати такі фактори низької ефективності, як недостатня кількість коштів у дохідній частині бюджету, що пояснюється відсутністю високої підприємницької активності в більшості регіонів і небажанням службовців її підвищувати; невміння відшукувати та використовувати у своїй діяльності резерви та потенційні можливості, а також залучати кошти міжнародної технічної допомоги та грантових програм.

К. Роменська пропонує підвищити ефективність використання коштів місцевих бюджетів шляхом постійного оцінювання їх використання, вдосконалення форм звітності та моніторингу показників ефективності та їх змінювання за необхідності, стимулювання та мотивації керівників відповідних органів або встановлення рівня їх відповідальності за результат використання коштів [1]. Уряд України запропонував відповідну методику визначення ефективності використання коштів громад. Згідно з нею має проводитись оцінювання ефективності бюджетних програм шляхом оцінювання відповідності бюджетної програми пріоритетам соціально-економічного розвитку країни та окремих галузей економіки, плану діяльності головного розпорядника, визначеним нормативно-правовим актам; відповідності напрямів використання бюджетних коштів реалістичності та доцільності їх виконання; результативних показників бюджетної програми, яких передбачається досягти під час виконання бюджетної програми; фактичних результатів виконання бюджетної програми за попередні бюджетні періоди тощо [5].

Також державою запропоновано методику розрахунку ефективності бюджетних програм шляхом розрахунку середнього індексу виконання показників ефективності бюджетної програми за допомогою формули:

$$I(еф) = \sum \frac{П(еф)i факт}{П(еф)i план} : Z(еф) \times 100, \quad (1)$$

де $\sum \frac{П(еф)i факт}{П(еф)i план}$ – сума співвідношень фактичних та планових значень всіх показників ефективності, що входять до бюджетної програми; $Z(еф)$ – кількість показників ефективності бюджетної програми [12].

В цьому ж Листі розглядаються показники, що є стимуляторами або дестимуляторами, визначено шкалу для розрахунку кількості набраних балів за параметром порівняння результативності бюджетної програми з показниками попередніх періодів та формулу розрахунку загальної ефективності бюджетної програми [12].

До вищеназваних пропозицій та методик вважаємо за потрібне додати такі пропозиції:

– шляхи використання бюджетних коштів мають відповідати стратегії розвитку громади та регіону (області), що дасть змогу залучити до своїх витрат кошти району або області;

– під час розрахунку сум на використання фінансових коштів для певних програм або заходів, особливо тривалих у часі, обов'язково слід визначати та враховувати розмір ймовірної інфляції за час використання коштів, наприклад, згідно з прогнозуванням НБУ;

– використання фінансових ресурсів слід вважати ефективним, якщо мета цього використання повністю досягнута;

– якщо подібні витрати відбуваються з певною періодичністю, то потрібно намагатися досягнути потрібного результату за менші кошти.

Крім способів визначення ефективності використання коштів органів місцевого самоврядування, необхідно визначити шляхи її підвищення. Не є новиною, що для того, щоби використовувати гроші ефективніше, їх потрібно більше, а використовуватись вони мають якісніше. Отже, необхідно вирішувати проблему низького надходження коштів до місцевого бюджету та раціонально їх розподіляти. З цією думкою погоджуються Л. Лисяк та К. Роменська. У своєму дослідженні вони закликають мобілізовувати кошти до бюджету та використовувати їх з орієнтацією на результат, обов'язково за допомогою програмно-цільового методу. Автори мають рекомендації щодо вдосконалення цього методу [1]. Приєднуючись до висновків зазначених науковців, пропонуємо розширити перелік шляхів наповнення бюджету та рекомендацій для їх раціонального використання. Оскільки кожен регіон або громада мають різні фактори свого сучасного стану (географічні, економічні, демографічні тощо), проблеми та перспективи розвитку, пропонуємо такі, що вважаються універсальними й такими, що можуть бути застосовані в будь-яких умовах. Серед них найважливішими є такі:

– проведення повної інвентаризації наявних ресурсів та їх стану у громаді всіма можливими способами;

– постійне проведення моніторингу та вивчення зовнішніх факторів, що завжди досить суттєво впливають на стан речей та розвиток громади (законодавство, економічний стан держави, попит на певні товари або послуги, сучасні тенденції в бізнесі тощо);

– організація навчання серед працівників органів місцевого самоврядування щодо ефективного використання коштів громади та інших ресурсів, розроблення системи мотивації щодо їх власної ефективності;

– створення реальної стратегії розвитку громади, що буде логічним продовженням загальної стратегії розвитку регіону загалом;

– відповідність щорічних бюджетів громади власній стратегії розвитку, ефективне витрачання коштів;

– розроблення власного та дієвого способу визначення своєї ефективності з поглядом на майбутнє в межах державної методики визначення ефективності використання коштів;

– визначення точок дублювання повноважень органів державного управління та органів місцевого самоврядування, усунення можливих ускладнень управління коштами;

– використання отриманих коштів в бюджеті розвитку на покращення інфраструктури громади (дороги, медичні послуги, освіту, дозвілля тощо);

– залучення громадських організацій та активної частини населення до процесу створення стратегії громади та прийняття рішень;

– створення умов для появи та розвитку підприємницької діяльності в регіоні або громаді, сприяння соціалізації бізнесу в необхідних для розвитку громади напрямах, що підвищить кількість робочих місць та надходження сум із декількох податків до місцевого бюджету, відповідальність бізнесу за стан речей у регіоні та відчуття власної важливості та можливості впливу;

– розроблення «дорожньої карти» використання визначених ресурсів громади (географічне положення, кліматичні умови, багатства надр, атракції, наявні землі та нерухоме майно, трудовий та професійний потенціал) тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективність використання фінансових коштів органів місцевого самоврядування є завданням не тільки фінансових органів. Це є результатом роботи всієї громади. Сьогодні основними завданнями успішної та ефективної фінансової діяльності можна назвати орієнтацію на стратегію розвитку громади, використання всіх наявних ресурсів та пошук потенційних джерел збільшення грошового забезпечення (зокрема, міжнародна технічна допомога, грантові та інші кошти), пошук збільшення фінансового добробуту, відповідно, її спроможності, своєчасне та повне виконання бюджетних програм з урахуванням програмно-цільового методу, мотивація працівників органів місцевої влади до підвищення ефективності використання коштів та визначення рівня їх відповідальності за порушення таких вимог, пошук та впровадження додаткових ресурсів з урахуванням зовнішніх факторів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лисяк Л., Роменська К. Напрями підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів України. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. 2014. С. 100–105.

2. Сторонянська І., Беновська Л. Ефективність використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів: проблемно-орієнтований аналіз. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 1(30). С. 84–90.

3. Сунцова О. Місцеві фінанси : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 420 с.

4. Кулик І. Шляхи удосконалення управління місцевими бюджетами. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/2/11.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм : Наказ Міністерства фінансів України від 17 травня 2011 року № 608. URL: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/printable_article?art_id=356637 (дата звернення: 31.03.2020).

6. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17 (дата звернення: 21.03.2020).

7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#n129 (дата звернення: 20.03.2020).

8. Бандурка О. Фінансове право : підручник / заг. ред. О. Гетманець, Ю. Жорнокуй, О. Кашкарьова, Т. Колесник та ін. Харків : Екограф, 2015. 496 с. URL: https://pidruchniki.com/79304/pravo/printsipi_napryami_metodi_finansovoyi_diyalnosti_derzhavi_organiv_mistsevogo_samovryaduvannya#371 (дата звернення: 27.03.2020).

9. Офіційний сайт реформи місцевого самоврядування. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf (дата звернення: 26.03.2020).

10. Кірейцев Г., Александрова Н., Маслова С. Гроші. Фінанси. Кредит : навчально-методичний посібник. Житомир : ЖІТІ, 2001. 312 с. URL: https://buklib.net/books/32388 (дата звернення: 21.03.2020).

11. Монастирський Г. Теорія організації : підручник. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 288 с.

12. Методика здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм, які виконуються розпорядниками коштів місцевих бюджетів : Лист Міністерства фінансів України від 19 вересня 2013 року № 31-05110-14-5/27468.

REFERENCES:

1. Lysiak L., Romenska K. (2014) Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia koshtiv mistsevykh biudzhetiv Ukrainy [The directions of increasing the efficiency of using local budget funds in Ukraine]. Bulletin of Taras Shevchenko University of Kyiv, vol. 3, no. 156, pp. 100–105.

2. Storonianska I., Benovska L. (2014) Efektyvvnist vykorystannia finansovykh resursiv mistsevykh biudzhetiv: problemno-oriientovanyi analiz [Efficiency of use of financial resources of local budgets: a problem-oriented analysis]. Strategic priorities, vol. 1, no. 30, pp. 84–90.

3. Suntsova O. Mistsevi finansy: navch. posib. [Local finance: a textbook]. K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2010. 420 p.

4. Kulyk I. (2012) Shliakhy udoskonalennia upravlinnia mistsevymy biudzhetamy [Ways to improve local budget management]. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/2/11.pdf (accessed: 22 March 2020). (in Ukrainian)

5. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo zdiisnennia otsinky efektyvnosti biudzhetnykh prohram. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 608 17.05.2011 [On approval of the Methodological recommendations for carrying out the evaluation of the effectiveness of budget programs. Order 608

17.05.2011 of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/printable_article?art_id=356637 (accessed: 31 March 2020).

6. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy 2456-VI 8.07.2010 r. [Budget Code of Ukraine. The law of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17 (accessed: 21 March 2020).

7. Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini" № 280/97-VR vid 21.05.1997 [Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" 280/97-VR 21.05.1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#n129 (accessed: 20 March 2020).

8. Bandurka O. Finansove pravo : pidruchnyk / zah. red. O. Hetmanets, Yu. Zhornokui, O. Kashkarova, T. Kolesnyk ta in. Kh. : Ekohraf. 2015 496 p. [Financial Law : Textbook / by ed. O. Hetmanets, Yu. Zhornokui, O. Kashkarova, T. Kolesnyk and other]. URL: https://pidruchniki.com/79304/pravo/printsipi_napryami_metodi_finansovoyi_diyalnosti_derzhavi_organiv_mistsevogo_samovryaduvannya#371 (accessed: 27 March 2020). (in Ukrainian)

9. Ofitsiinyi sait reformy mistsevoho samovriaduvannia [Official site of local government reform]. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf (accessed: 26 March 2020). (in Ukrainian)

10. Hroshi. Finansy. Kredyt : Navch.-metod. posibnyk / H. Kireitsev, N. Aleksandrova, S. Maslova [Money. Finances. Credit: Educational method. Manual]. Zhytomyr : ZhITI, 2001. 312 p. URL: https://buklib.net/books/32388 (accessed: 21 March 2020). (in Ukrainian)

11. Monastyrskyi H. Teoriia orhanizatsii : pidruch. [Organization Theory: Textbook]. Ternopil : TNEU, 2014. (in Ukrainian).

12. Metodyka zdiisnennia porivnialnoho analizu efektyvnosti biudzhetnykh prohram, yaki vykonuiutsia rozporiadnykamy koshtiv mistsevykh biudzhetiv. Lyst Ministerstva finansiv Ukrainy vid 19.09.2013 r. № 31-05110-14-5/27468 [Methodology for performing a comparative analysis of the effectiveness of budget programs implemented by local budget funds. Letter from the Ministry of Finance of Ukraine dated 19.09.2013].

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК – ТУРИСТИЧНИЙ БРЕНД ПРИКАРПАТТЯ
IVANO-FRANKIVSK – TOURIST BRAND OF PREKARPATHIA

УДК 379.851
https://doi.org/10.32843/bses.51-23

Жирак Л.М.
асистент кафедри туризму
та готельно-ресторанної справи
Університет Короля Данила

Zhyrak Lyudmyla
King Danylo University

У статті розглянуто передумови, можливості та потенціал для формування образу Івано-Франківська як туристичного бренду Прикарпаття. Визначено фактори та проблеми, які перешкоджають цьому процесу, а також окреслено пріоритетні завдання, вирішення яких сприятиме покращенню туристичного іміджу міста. Івано-Франківськ – це цікаве, колоритне, затишне, історично та культурно багате, туристично привабливе місто з європейськими цінностями, але воно недостатньо популяризоване на туристичному ринку України. Через своє розташування поблизу курортних місцевостей Карпат Івано-Франківськ часто сприймається як «транзитне місто по дорозі в гори». У статті визначено аспекти туристичної привабливості міста, ресурсні та інфраструктурні можливості, які можуть змінити цей стереотип і є передумовами формування в потенційного туриста іміджу міста, в яке варто приїхати. Проведений аналіз туристичного потенціалу вказує на можливість Івано-Франківська стати самодостатнім туристично-екскурсійним центром Прикарпаття.
Ключові слова: *туризм, туристичний бренд, імідж, туристичний потенціал, Івано-Франківськ, екскурсії.*

В статье рассмотрены предпосылки, возможности и потенциал для формирования образа Ивано-Франковска как туристического бренда Прикарпатья. Определены факторы и проблемы, которые препятствуют этому процессу, а также обозначены приоритетные задания, решение которых будет способствовать улучшению туристического имиджа города. Ивано-Франковск – это интересный, колоритный, уютный, исторически и культурно богатый, туристически привлекательный город с европейскими ценностями, но он недостаточно популяризован на туристическом рынке Украины. Из-за своего расположения вблизи курортных местностей Карпат Ивано-Франковск часто воспринимается как «транзитный город по дороге в горы». В статье определены аспекты туристической привлекательности города, ресурсные и инфраструктурные возможности, которые могут изменить этот стереотип и являются предпосылками формирования у потенциального туриста имиджа города, в который стоит приехать. Проведенный анализ туристического потенциала указывает на возможность Ивано-Франковска стать самодостаточным туристско-экскурсионным центром Прикарпатья.
Ключевые слова: *туризм, туристический бренд, имидж, туристический потенциал, Ивано-Франковск, экскурсии.*

The article considers the preconditions, opportunities and potential for forming the image of Ivano-Frankivsk as a tourism brand of the Precarpathian region. The factors and problems that hinder this process are identified, as well as the priorities, which will help to improve the tourist image of the city. Ivano-Frankivsk is an interesting, colorful, cozy, historically and culturally rich, tourist-attractive city with European values, but not sufficiently popularized in the tourist market of Ukraine. Due to its location near the Carpathian resorts, Ivano-Frankivsk is often referred to as a "transit city on the way to the mountains". The article identifies aspects of the tourist attractiveness of the city, resource and infrastructure opportunities that can change this stereotype and is a prerequisite for forming a potential tourist image of the city to which to come. The conducted analysis of the tourist potential indicates the possibility of Ivano-Frankivsk to become a self-sufficient tourist-excursion center of the Carpathian region. The prerequisites for the development of Ivano-Frankivsk as a tourist center are: favorable location, compactness, coziness of the city, welcoming of its inhabitants, historical and cultural attractions, reputation and gastronomic attractiveness of the city, development of establishments of hotel and restaurant sphere, festival and art life, popularization of the city through holding free excursions for residents and guests. At the same time, there are a considerable number of problems, including: inadequate infrastructure, information gaps in the promotion of the city, lack of a well-formed tourist image of the city both among residents and visitors, a stereotypical view of a "transit city on the way to the Carpathians", not recognizable visual style of the city for most Ukrainians, inadequate preservation of architectural monuments, etc. Their decision will allow forming in the imagination of the inhabitants of Ukraine and beyond its borders the image of Ivano-Frankivsk as a comfortable, cozy, European tourist center of the Precarpathian region.
Key words: *tourism, tourism brand, image, tourist potential, Ivano-Frankivsk, excursions.*

Постановка проблеми. На туристичному ринку України Івано-Франківськ розуміється як невеличке місто неподалік курортів Карпат, проте він має багатий потенціал для формування образу самодостатнього туристичного центру Прикарпаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню туристичного брендингу присвячені праці таких учених, як А. Гаврилюк, Г. Кушнірук, М. Рутинський [1; 6; 10; 11], туристичний потенціал та перспективи розвитку Івано-Франківська та області вивчали А. Королько, Т. Маланюк, І. Чмелик [5; 7; 15].

Постановка завдання. Метою статті є визначення передумов формування іміджу Івано-Франківська як самодостатнього туристичного центру Прикарпаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Івано-Франківськ – це перлина Прикарпаття, затишне, європейське, комфортне «місто для життя», обласний центр з багатою історичною, культурною спадщиною, вигідним розташуванням у передгір'ї Карпат.

Водночас дуже часто Івано-Франківськ сприймається як «транзитне місто», «дорога в Карпати», «місто-зупинка по дорозі в Буковель», «брама в Карпати», «місто на один день». З досвіду практичної екскурсійної діяльності автора зазначимо, що саме так часто характеризують туристи місто, відповідаючи на запитання «З чим у Вас асоціюється Івано-Франківськ?».

Провідні аналітики UNWTO констатують, що «битва за клієнтів на ринку популярних у найближ-

чому майбутньому напрямків і місць призначення візитерів буде вестися не за ціну візиту, а за серце і емоції потенційних візитерів» [10]. Потенційний турист, приїжджаючи в місто, переживає певні емоції, враження, які відповідають чи не відповідають його очікуванням. Саме тому дуже важливою є проблематика позиціонування Івано-Франківська як туристичного центру, бренду Прикарпаття. Пріоритетним завданням є формування в уяві потенційного туриста певного туристичного образу Івано-Франківська ще до його прибуття в місто.

Аналізуючи результати дослідження іміджу Івано-Франківська [8], маємо відзначити низку проблемних сторін формування туристичного образу міста.

Однією з проблем є недостатньо впізнаваний візуальний стиль Івано-Франківська та імідж «невеликого міста по дорозі в Карпати». Причиною цього є низка факторів, ключовим з яких, на думку автора, є позиціонування Івано-Франківська місцевими мешканцями як «маленького міста, в якому особливо нічого нема». З такою позицією дуже важко розвивати туристичне обличчя міста, адже в кожному населеному пункті є щось цікаве, колоритне, незвичне. Власне, саме така компактність, затишність і є однією з найпривабливіших сторін маленьких міст.

Відзначимо також недостатню інформаційну політику та роботу ЗМІ для ефективної промоції міста. Дуже часто у туристів просто немає чіткого уявлення екскурсійного образу Івано-Франківська. В туристичних програмах, маршрутах туроператорів зазвичай місто фігурує як точка приїзду/виїзду в Карпати/з Карпат. Також погоджуємося з позицією щодо недостатньої інформаційної підтримки атракцій, фестивалів для приваблення масового туриста [8].

Недостатній розвиток інфраструктури є ще однією перешкодою потенційного туриста. Попри загалом позитивну динаміку з облаштування майданчиків, скверів, тротуарів, залишаються гострі проблеми якості дорожнього покриття, стану місцевих доріг, які ведуть до туристичних пам'яток тощо. Незважаючи на міжнародний статус, аеропорт майже не використовується.

Неналежне збереження та втрата пам'яток архітектури – це ще одна з проблемних сторін більшості міст України, яка не оминула столицю Прикарпаття. Значна кількість будинків реставрована з порушеннями їх культурної цінності, пластикові вікна та двері не вписуються в історичний контекст та поняття естетики будівлі.

Ці та інші проблеми негативно позначаються на формуванні туристичного образу Івано-Франківська й потребують нагального вирішення.

Проте в контексті дослідження хочемо акцентувати увагу на позитивних аспектах іміджу Івано-Франківська як туристичного центру, окреслити його сильні сторони, те, чим приваблює чи може привабити потенційних туристів обласний центр Прикарпаття.

Розташування. Івано-Франківськ – це місто з багатовіковою історією, давніми традиціями, неординарним мистецьким життям та динамічною економікою. Обласний центр розташований на перетині двох річок Бистриць, на південному заході України на відстані 150–300 км від кордонів Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини. Територія міста становить 83,73 км^2. Чисельність населення складає близько 250 тис. осіб. Місто зв'язане мережею автомобільних і залізничних шляхів з країнами Європи та СНД [8].

Нині закономірно, що левова частка туристів приїжджає в місто, оскільки Івано-Франківськ розташовується неподалік (60–150 км) від курортних та цікавих історичних місцевостей, таких як Делятин, Яремче, Микуличин, Татарів, Буковель, Ворохта, Верховина, Косів, Коломия, Вигода, Долина, Гошів, Крилос, Галич, Рогатин, Львів. Саме цю сильну сторону Івано-Франківська можна використати для формування туристичного іміджу міста, зацікавити туриста залишитись в ньому на довший час, оглянути його пам'ятки, прогулятися майданами та скверами, відчути колорит національної кухні. Якщо турист буде володіти інформацією про те, що місто має чим зацікавити, то маємо віру в те, що він захоче провести в ньому більше часу.

Репутація. У 2018 р. Івано-Франківськ отримав премію «Приз Європи» як місто, яке активно просуває європейські ідеї. Також спостерігаються хороші рейтинги показників комфортності, безпеки, якості життя. По праву Івано-Франківськ називають «місто-прогулянка», адже в центральній частині міста туристу не заважатиме транспорт, облаштовані та відремонтовані старі вулички міста, які є справжньою окрасою й чудовим місцем для прогулянки історичною частиною міста. Івано-Франківськ – це невелике, затишне, спокійне місто, серце Покуття, тобто культурно-етнографічного регіону Галичини, який разом із Гуцульщиною, Бойківщиною, Опіллям є частинкою багатої матеріальної та духовної культури рідного краю. Тут легендами оповиті старовинні замки й будівлі, існує колоритна галицька говірка [5].

Історія. Засноване на місці колишнього українського села Заболоття у 1662 р. магнатом Андрієм Потоцьким у вигляді фортеці і назване на честь сина Станіслава, місто з часом перетворилось на торговий, ремісничий і культурний центр Галичини. У 1962 р. місто було перейменовано на Івано-Франківськ на честь імені геніального Івана Франка. За час свого існування місто було значним торгово-ремісничим осередком Польщі, а від 1772 р. – імперії Габсбургів, з 1867 р. – Австро-Угорщини. У 1918 р. була створена Західноукраїн-

ська Народна Республіка, а Станиславів протягом січня-травня 1919 р. був її столицею. З вересня 1939 по червень 1941 рр. Станиславів перебував у складі Радянського Союзу, а під час Другої світової війни – під фашистською окупацією. Все це наклало значний відбиток на культурне життя краю, що можна простежити не лише в пам'ятках архітектури, але й у розмові місцевих мешканців, їхніх традиціях. Загалом місто може пишатися багатьма витонченими взірцями архітектури XVII – XVIII ст. Особливу роль у будівництві міста відігравали принципи французького містобудування, які збагатили архітектурні здобутки попередніх епох [7]. Після загарбання Галичини Австрійською монархією у 1772 р. Станіславська фортеця втратила своє оборонне значення, проте сьогодні туристи можуть оглянути залишки фортечних мурів у галереї «Бастіон», знайдені фундаменти колишніх в'їзних Галицької та Тисменицьких брам.

Екскурсійна діяльність. Місто є цікавим щодо екскурсій. Збудоване за проєктом відомих європейських архітекторів Франсуа Корассіні та Кароля Беное, воно втілювало найкращі ідеї «ідеального міста». Так, зокрема, під час прогулянки центральною частиною міста можна оглянути площу Ринок, Ратушу (з позолоченим куполом), піднятись на оглядову вежу, звідки чудово проглядаються прикарпатські краєвиди в бік Карпат та Галича (колишньої столиці Галицько-Волинського князівства), відвідати сакральні пам'ятки міста, зокрема Собор Святого Воскресіння (колишній єзуїтський монастир), Свято-Покровський Катедральний Собор ПЦУ (в минулому – Вірменський костел), Синагогу. Туристи можуть оглянути одну з найцінніших історичних пам'яток міста, а саме сучасний Музей мистецтв Прикарпаття, а в минулому родинну усипальницю Потоцьких, що розташовувалась у найстарішому храмі міста, а саме Колегіальному костелі Непорочного Зачаття Діви Марії. Гості мають можливість прогулятись популярною «Франківською соткою», відвідати парк культури та відпочинку ім. Т. Шевченка з цікавими зразками архітектури.

До послуг відвідувачів 16 музеїв, серед яких слід назвати Краєзнавчий музей, Меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз», Музей визвольної боротьби ім. С. Бандери, Музей Олекси Довбуша, Музей родинних професій, Музей Небесної сотні. На базі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу діє унікальне наукове містечко «Нова енергія» [9], де впроваджено ідею навчання через гру. Відвідання цього музею часто включається в екскурсійні програми по місту й органічно доповнює їх, а цікавий інтерактивний підхід приваблює відвідувачів різного віку. На базі музеїв часто організовуються цікаві майстер-класи, які відображають колорит Прикарпаття.

Вже 8 років поспіль в Івано-Франківську проводяться безкоштовні екскурсії, відвідати які мають можливість як гості, так і мешканці міста. Відзначимо, що з кожним роком такі екскурсії стають все популярнішими, а у 2018–2019 рр. вони мали тематичний характер, отже, кожен бажаючий міг відвідати найцікавішу для себе екскурсію. Так, перелік тематичних екскурсій був досить різноманітним, включаючи «Легенди старого Станиславова», «Вечірні вогні Франківська», «Франківськ, який треба берегти: екскурсія відреставрованими дверима», «Франківськ романтичний», «Станиславів модний: що було у тренді протягом століть», «Сакральні пам'ятки Станиславова XVIII ст.», «Звичайне життя незвичайного міста», «Вперше в Станиславові», «Івано-Франківськ – дитяча мрія», велосипедна екскурсія «Мистецтво в публічному просторі міста», «Екскурсія для людей з особливими потребами» тощо.

Важливою позицією розвитку туристичного обличчя міста є забезпеченість закладами розміщення. Станом на 2019 р. в Івано-Франківську діють 56 закладів готельного типу із загальною кількістю місць близько 1 800 [8]. Добре зарекомендували себе на ринку такі готелі, як «Надія», "Grand Hotel Roxolana", "Reikartz Парк готель", «Атріум», «Станіславів», «Бистриця Люкс», бутик-готель «Фонтуш». Для бюджетних туристів пропонують свої послуги понад 10 хостелів, зокрема «Простір Вдома», «Пілігрим», "Office", "Lime", "Travel station", «Центральний».

За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO, дослідження "Global Report on Food Tourism"), 79% мандрівників вибудовують маршрут, попередньо вивчивши календар гастрономічних подій та особливості місцевої кухні. Кожен третій турист у світі розглядає національну кухню як важливу складову частину мотивації до подорожі. Важливим є запозичення досвіду інших країн щодо розвитку туризму в малих містах [6].

Відзначимо, що саме гастрономічний туризм є одним з ключових напрямів розвитку не лише міста, але й області загалом. Івано-Франківськ разом з іншими містами-сусідами є колискою самобутньої галицької кухні, яка є сумішшю української, польської, єврейської та вірменської. Один з топових закладів харчування, а саме сімейна ресторація «Світлиця Мулярових», яка в ходить в Клуб галицької кухні [3], пропонує туристам скуштувати правдиві галицькі страви, наїдки та напитки, такі як андрути, цвіклі, куряча роляда, пструг, печене ябко, кава мелянж, галицький борщ, засипана капуста, лазанки, мізерія. Для туриста це не тільки смачно, корисно, але й пізнавально, адже назви страв приваблюють не менше, ніж їхній смак. Саме це є родзинкою, яка приваблює туристів на Прикарпаття. Загалом станом на 2019 р. у місті налічується 154 заклади ресторанного господарства [12]. Окремі з них, наприклад, «Хата Багата», «Десятка», «Мануфактура», "Fabricca", "Urban Space 100",

стали візитівкою міста й можуть сміливо задовольняти гастрономічні фантазії справжніх гурманів.

Фестивальне життя є одним з іміджевих у місті. Як показує сучасна практика, діє правило, що сьогодні турист реагує тільки на ту подію фестивального туризму, про яку він знає та інформація про яку викликає у нього стійкі позитивні асоціації. Основна мета бренду полягає в тому, щоби запропонувати почуття довіри, впевненості, статусу та винятковості, які спонукають споживача віддати перевагу певному товару, місцю, події [11].

Івано-Франківськ – це місто, яке заслужено може називатись фестивальним, як і область загалом. Саме такі заходи збирають величезну кількість туристів. Мабуть, одним з найцікавіших є міжнародний фестиваль «Свято ковалів». Особливістю його є те, що він збігається за часом проведення з Днем міста 7 травня, отже, святкування проходять з особливим розмахом. Традиційно ковалі з різних куточків України та світу дарують місту ковану скульптуру, яка стає його прикрасою й туристичною принадою.

Серед інших фестивалів відзначимо такі, як «Питні меди», «Станіславська мармуляда», “Carpathian Space”, «Свято винограду та вина», «Свято хліба та сиру», «Карпатський вернісаж», «Карпатський простір».

Івано-Франківськ – це мистецький осередок. Досить неординарним явищем у культурному житті краю з 1990-х рр. була поява «Станіславського феномена». Це феномен наявності у місті особливого креативного середовища, а саме поетів, письменників, художників, у творчості яких виразно втілені принципи та ідеї постмодернізму. Історичним тлом для «Станіславського феномена» став розпад СРСР та ситуація культурної «відкритості», яка обумовлювала зміну естетичних стандартів і мистецьких координат [15]. Дедалі більше можливостей стало для відкриття персональних виставок молодих митців, проводяться різноманітні творчі проєкти, живописні симпозіуми, симпозіуми скульпторів. Все це є цікавим як для мешканців, так і для приїжджих гостей, які мають можливість взяти участь у таких заходах. Особливо цікавою для туристів є можливість побачити мистецькі твори на виставках в галереї «Бастіон».

Сприяючи зростанню привабливості Івано-Франківська, в рамках проєкту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС) створили мобільний додаток «Відвідай Івано-Франківськ», який уперше презентовано у 2018 р. Це безкоштовна програма, що містить карту міста, інформацію про місцеві історичні пам’ятки, культурно-мистецькі події, транспортну систему, готелі, заклади харчування, розважальні й торговельні центри [16].

Фактично в місті зосереджено 55% від загальної кількості суб’єктів туристичної діяльності Івано-Франківської області. За даними головного управління статистики в Івано-Франківській області станом на 2019 р. в області діяли 128 суб’єктів туристичної діяльності, з яких 10 туроператорів, 108 турагентів, 10 суб’єктів здійснювали екскурсійну діяльність [2]. Аналізуючи діяльність туристичних фірм міста, відзначимо недостатню пропозицію екскурсійних програм по місту, турів з акцентом на Івано-Франківськ. На жаль, більшість туристичних фірм міста орієнтована на виїзний туризм, проте є ті, які спрямовують свою діяльність на внутрішній туризм, зокрема екскурсії по Івано-Франківську. До них відносимо туристичні фірми «Надія», «Мандрівочка», «Кей», «Еней». На сайті Регіонального туристично-інформаційного центру розміщена інформація про гідів, які проводять екскурсії містом [13].

Турист приїжджає в місто за враженнями, емоціями, спілкуванням. Як показують сучасні тенденції, емоційна складова частина наповненості турів та екскурсій є не менш важливою, ніж програма туру. Туристичний бренд міста – це також його люди, їхня культура, доброзичливість, ритм міста. Одним з вагомих інструментів формування туристичного бренду Івано-Франківська є сувенірна продукція. Кожна приймаюча туриста країна прагне створити в достатній кількості доступний, різноманітний, оригінальний сувенірний продукт, який би залишав приємний спогад про туристичну локацію. У дослідженні А. Гаврилюк та К. Данник наголошують на важливості сувенірного брендингу в промоції території. Нині складно уявити здійснення подорожі без купівлі сувеніру на згадку про місце перебування. Через сувеніри можна створити візуальний образ території. За даними дослідження [1] близько 93% опитаних намагаються після кожної подорожі привезти додому сувенір. Це дослідження також показало, що Івано-Франківщина асоціюється з писанками, гуцульським одягом і прикрасами, музичними інструментами, кованими, вовняними, дерев’яними виробами. Проте це стосується перш за все області, особливо її гірської частини. Водночас якщо, наприклад, м. Київ асоціюється з «Київським тортом» та цукерками «Вечірній Київ», то Івано-Франківськ поки що не має власного «впізнаваного» сувеніру, який би асоціювався з містом. Хоча зазначимо, що в цьому напрямі є помітні зрушення. Кав’ярня-кондитерська “Delikacia” представила «Франківський торт», приготований за вдосконаленим рецептом галицького пляцка, який завойовує прихильність гостей міста. Такими же смачними сувенірами можуть стати карпатський чай, пряник «Вітає Івано-Франківськ» від ТДВ «Івано-Франківський хлібокомбінат», «яблучна мармуляда» від кулінарного дому «Надія» тощо.

Для того, щоб привабити в місто туристів, потрібно не лише створити якісний, конкурентоспроможний туристичний продукт, але й донести

його до цільової аудиторії. В рамках Всеукраїнського проєкту «План дій: через соціальні учнівські проєкти – до громадянської активності» в місті встановлені аудіогіди на головних архітектурних пам'ятках міста. На платформі "Izi.Travel" [4] є аудіотур «Загадковий Івано-Франківськ», де всі бажаючі можуть прослухати інформацію про туристичні об'єкти міста українською та англійською мовами. На офіційному сайті Івано-Франківська в розділі «Туристичні маршрути» розроблені 3 маршрути по місту та поради для туриста [14]. Важливим є те, що збільшується кількість вказівників, путівників, мап, інформаційних стендів по місту, проте відзначаємо їх недостатню кількість англійською мовою. Проблематика англомовності екскурсоводів, фахівців туристичного супроводу, працівників сфери обслуговування є однією з найгостріших та найактуальніших не лише в Івано-Франківську, але й в Україні загалом.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження варто відзначити, що Івано-Франківськ має потенціал і передумови, щоби стати туристичним брендом Прикарпаття. Цьому сприяє низка факторів, зокрема вигідне розташування, компактність, затишність міста, привітність його мешканців, історико-культурні пам'ятки, репутація та гастрономічна привабливість міста, розвиток закладів готельно-ресторанної сфери, фестивальне та мистецьке життя міста, проведення безкоштовних екскурсій містом, ентузіазм людей, які прагнуть розвивати туризм у місті. Водночас є значна кількість проблем, серед яких слід назвати неналежний стан інфраструктури, інформаційні прогалини в промоції міста, відсутність чітко сформованого туристичного образу міста як серед мешканців, так і серед приїжджих, стереотипне уявлення про «транзитне місто по дорозі в Карпати», не впізнаваний візуальний стиль міста для більшості українців, неналежне збереження архітектурних пам'яток. Їх вирішення дасть змогу сформувати в уяві мешканців України та за її межами образу Івано-Франківська як комфортного, затишного, європейського туристичного центру Прикарпаття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гаврилюк А., Данник К. Сувенірний брендинг в Україні як маркетинговий інструмент етнотуристичної промоції території. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2015. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_4_7 (дата звернення: 01.04.2020).
2. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. URL: http://www.ifstat.gov.ua/NEW_PAGE/NEW_2019/NEW_205.htm (дата звернення: 30.03.2020).
3. Доктрина галицької кухні. URL: http://muliarova.if.ua/ua/golovna/doktryna-halytskoi-kukhni.html (дата звернення: 28.03.2020).
4. Загадковий Івано-Франківськ: аудіогід. URL: https://izi.travel/en/a7d4-zagadkoviy-ivano-frankivsk/uk (дата звернення: 28.03.2020).
5. Королько А. Покуття: історико-краєзнавчі дослідження (90-ті роки XX – початок XXI ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 436–448.
6. Кушнірук Г., Цьолковська І. Гастрономічний бренд туристичної дестинації. *Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 14 березня 2019 р.). Львів : ЛІЕТ, 2019. С. 68–71.
7. Маланюк Т. Туризм і краєзнавство у школі : навчально-методичний посібник. 2-ге вид., доп. Івано-Франківськ : Плай ЦІТ, 2009. 104 с.
8. Маркетингова стратегія міста Івано-Франківська. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/IF-Marketing-Strategy.pdf (дата звернення: 23.03.2020).
9. Нова енергія. URL: https://newenergy.if.ua/excursion (дата звернення: 23.03.2020).
10. Рутинський М., Кушнірук Г., Дорош Ю. Туристичний брендбук Львівщини як інструмент формування позитивного іміджу України на світовому ринку. *Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 14 березня 2019 р.). Львів : ЛІЕТ, 2019. С. 8–13.
11. Рутинський М., Ткаченко Н., Біда Ю.-С. Бренди фестивального туризму України. *Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 14 березня 2019 р.). Львів : ЛІЕТ, 2019. С. 31–35.
12. Перелік підприємств ресторанного господарства (ресторани, кафе, бари, кав'ярні, піцерії, їдальні), які розташовані на території м. Івано-Франківська. URL: http://www.mvk.if.ua/uploads/files/51502.pdf (дата звернення: 25.03.2020).
13. Регіональний туристично-інформаційний центр. URL: http://rtic.if.ua/objects/c4 (дата звернення: 24.03.2020).
14. Туристичний Івано-Франківськ запрошує. URL: http://www.mvk.if.ua/troute (дата звернення: 24.03.2020).
15. Чмелик І. Художнє життя Івано-Франківщини кінця XIX – початку XXI століття. *Мистецтвознавство України*. 2011. С. 177–195.
16. SMART-туризм: уся інформація про Івано-Франківськ в одному мобільному додатку. URL: https://decentralization.gov.ua/news/12086 (дата звернення: 25.03.2020).

REFERENCES:

1. Gavry'lyuk A., Danny'k K. (2015) Suvenirny'j brendy'ng v Ukrayini yak markety'ngovy'j instrument etnotury'sty'chnoyi promociyi tery'toriyi [Souvenir branding in Ukraine as a marketing tool for ethno-tourism promotion of the territory]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvy'tok* [Public Administration: Improvement and Development], vol. 4. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_4_7 (accessed: 01 April 2020).

2. Golovne upravlinnya staty'sty'ky' v Ivano-Frankivs'kij oblasti (2019) [Main Department of Statistics in Ivano-Frankivsk Oblast]. Available at: http://www.ifstat.gov.ua/NEW_PAGE/NEW_2019/NEW_205.htm (accessed: 30 March 2020).

3. Doktry'na galy'cz'koyi kuxni [Doctrine of Galician cuisine]. Available at: http://muliarova.if.ua/ua/golovna/doktryna-halytskoi-kukhni.html (accessed: 28 March 2020).

4. Zagadkovy'j Ivano-Frankivs'k: audiogid [Mysterious Ivano-Frankivsk: audio guide]. Available at: https://izi.travel/en/a7d4-zagadkoviy-ivano-frankivsk/uk (accessed: 28 March 2020).

5. Korol'ko A. (2012) Pokuttya: istory'ko-krayeznavchi doslidzhennya (90-ti roky' XX – pochatok XXI st.) [Pokutia: historical and local studies (90-ies of XX – beginning of XXI century)]. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, vol. 21, pp. 436–448.

6. Kushniruk G., Cz'olkovs'ka I. (2019) Gastronomichny'j brend tury'sty'chnoyi desty'naciyi [Gastronomic brand of tourist destination]. Proceedings of the *Tury'sty'chny'j brend yak faktor formuvannya pozy'ty'vnogo imidzhu Ukrayiny' na svitovomu ry'nku (Ukraine, Lviv, March 14, 2019)*. Lviv : LIET, pp. 68–71.

7. Malanyuk T. (2009) *Tury'zm i krayeznavstvo u shkoli : navchal'no-metody'chny'j posibny'k* [Tourism and local lore at school: a textbook]. Ivano-Frankivsk : Plaj CIT. (in Ukrainian)

8. Markety'ngova strategiya mista Ivano-Frankivs'ka [Ivano-Frankivsk marketing strategy]. Available at: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/IF-Marketing-Strategy.pdf (accessed: 23 March 2020).

9. Nova energiya [New energy]. Available at: https://newenergy.if.ua/excursion (accessed: 23 March 2020).

10. Ruty'ns'ky'j M., Kushniruk G., Dorosh Yu. (2019) Tury'sty'chny'j brendbuk L'vivshhy'ny' yak instrument formuvannya pozy'ty'vnogo imidzhu Ukrayiny' na svitovomu ry'nku [Tourism brand of Lviv region as a tool for forming a positive image of Ukraine in the world market]. Proceedings of the *Tury'sty'chny'j brend yak faktor formuvannya pozy'ty'vnogo imidzhu Ukrayiny' na svitovomu ry'nku (Ukraine, Lviv, March 14, 2019)*. Lviv : LIET, pp. 8–13.

11. Ruty'ns'ky'j M., Tkachenko N., Bida Yu.-S. (2019) Brendy festy'val'nogo tury'zmu Ukrayiny'[Festival tourism brands of Ukraine]. Proceedings of the *Tury'sty'chny'j brend yak faktor formuvannya pozy'ty'vnogo imidzhu Ukrayiny' na svitovomu ry'nku (Ukraine, Lviv, March 14, 2019)*. Lviv : LIET, pp. 8–13.

12. Perelik pidpry'yemstv restorannogo gospodarstva (restorany', kafe, bary', kav'yarni, piceriyi, yidal'ni), yaki roztashovani na tery'toriyi m.Ivano-Frankivs'ka [List of restaurant business enterprises (restaurants, cafes, bars, cafes, pizzerias, dining rooms) located in Ivano-Frankivsk]. Available at: http://www.mvk.if.ua/uploads/files/51502.pdf (accessed: 25 March 2020).

13. Regional'ny'j tury'sty'chno-informacijny'j centr [Regional tourist information center]. Available at: http://rtic.if.ua/objects/c4 (accessed: 24 March 2020).

14. Tury'sty'chny'j Ivano-Frankivs'k zaproshuye [Tourist Ivano-Frankivsk invites]. Available at: http://www.mvk.if.ua/troute (accessed: 24 March 2020).

15. Chmely'k I. (2011) Xudozhnye zhy'ttya Ivano-Frankivshhy'ny' kincya XIX – pochatku XXI stolittya [Artistic life of Ivano-Frankivsk region at the end of XIX – beginning of XXI century]. *Art Studies of Ukraine*, pp. 177–195.

16. SMART-tury'zm: usya informaciya pro Ivano-Frankivs'k v odnomu mobil'nomu dodatku [SMART-tourism: all information about Ivano-Frankivsk in one mobile application]. Available at: https://decentralization.gov.ua/news/12086 (accessed: 25 March 2020).

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

PRINCIPLES OF PROVIDING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SPHERE OF THE BLACK SEA REGION: THEORETICAL APPLICATION

УДК 38.436(477.7):005.591.3-022.322:005.12
https://doi.org/10.32843/bses.51-24

Самофатова В.А.
д.е.н., професор кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій

Samofatova Viktoriia
Odessa National Academy of Food Technologies

У статті розглянуто нові підходи до стратегії розвитку агропродовольчої сфери регіону. Відзначено, що вигідне економіко-географічне положення Причорноморського регіону, перетин державних і міжнародних морських шляхів Азово-Чорноморського басейну, ґрунтові та кліматичні особливості позитивно позначаються на розвитку АПС. Відзначено, що розроблення принципів забезпечення сталого розвитку Причорноморського регіону має базуватись на чітких підходах, які полягають у забезпеченні виробництва продовольства в достатній кількості та належної якості для задоволення внутрішніх та зовнішніх потреб населення. Охарактеризовано поняття смарт-спеціалізації регіону. Обґрунтовано перспективи розвитку агропродовольчої сфери регіону у сучасних умовах децентралізації влади. Розглянуто науково-теоретичні засади кластеризації економіки АПС регіону як напряму структурного впорядкування економічного простору. Узагальнено науково-прикладні аспекти кластерного підходу до забезпечення сталого розвитку АПС регіону. Наведено приклад досвіду створення агро-еколого-рекреаційного кластеру «Фрумушика-Нова».
Ключові слова: *агропродовольча сфера регіону (АПС), сталий розвиток, об'єднані територіальні громади (ОТГ), кластери, децентралізація влади, смарт-спеціалізація.*

В статье рассмотрены новые подходы к стратегии развития агропродовольственной сферы региона. Указано, что выгодное экономико-географическое положение Причерноморского региона, пересечение государственных и международных морских путей Азово-Черноморского бассейна, грунтовые и климатические особенности положительно сказываются на развитии АПС. Отмечено, что разработка принципов обеспечения устойчивого развития Причерноморского региона должна базироваться на четких подходах, которые заключаются в обеспечении производства продовольствия в достаточном количестве и надлежащего качества для удовлетворения внутренних и внешних потребностей населения. Охарактеризовано понятие смарт-специализации региона. Обоснованы перспективы развития агропродовольственной сферы региона в современных условиях децентрализации власти. Рассмотрены научно-теоретические основы кластеризации экономики АПС региона как направления структурного упорядочения экономического пространства. Обобщены научно-прикладные аспекты кластерного подхода к обеспечению устойчивого развития АПС региона. Приведен пример опыта создания агро-эколого-рекреационного кластера «Фрумушика-Нова».
Ключевые слова: *агропродовольственная сфера региона (АПС), устойчивое развитие, объединенные территориальные общины (ОТО), кластеры, децентрализация власти, смарт-специализация.*

The article discusses new approaches to the region's agro-food sphere (AFS) development strategy. It is noted that the favorable economic and geographical position of the Black Sea region, the intersection of national and international sea routes of the Azov-Black Sea basin, soil and climatic features have a positive impact on the development of its agro-food sphere. At the same time, it is shown that the regional AFS is imbalanced by economic, environmental and social criteria. It has been noted that the development of principles for sustainable development of the Black Sea region should be based on clear approaches, which are to ensure the production of food in sufficient quantity and quality to meet the internal and external needs of the population. The concept of smart specialization of the region is characterized. Prospects for development of agro-food sphere of the region under the current conditions of power decentralization are substantiated. It is shown that the possible ways of ensuring the sustainable development of the AFS of the region are the formation of concentrated economic space, poles of economic growth, the generation of innovations in the poles of growth and the transfer of their impulses to less developed territories. It is shown that the formation of cluster structures at the present stage of economic management is an important component of innovative development of the AFS economy in the region. The scientific and theoretical principles of clustering of the AFS economy of the region as a direction of structural ordering of economic space have been considered. The scientific and applied aspects of the cluster approach to ensuring the sustainable development of the AFS of the region are generalized. The example of experience of creation of agro-ecological-recreational cluster "Frumushika-Nova" is given. The main directions of functional and structural changes in the AFS of the region are listed with the aim of transition to the principles of sustainable development. It is shown that the modern model of sustainable development of the AFS of the region should be based on the principles of a comprehensive sectoral-territorial approach.
Key words: *agro-food sphere of the region (AFS), sustainable development, united territorial communities (UTC), clusters, decentralization of power, SMART-specialization.*

Постановка проблеми. Вигідне економіко-географічне положення Причорноморського регіону, перетин державних і міжнародних морських шляхів Азово-Чорноморського басейну, ґрунтові та кліматичні особливості позитивно позначаються на розвитку АПС. Природно-кліматичні умови дають змогу отримувати високі врожаї багатьох сільськогосподарських культур у достатніх обсягах для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. Водночас сучасний стан соціальної сфери та екосистем Причорноморського регіону змушує змінювати точку зору щодо подальшого господарського розвитку.

Ефективне визначення концепту «сталий розвиток» агропродовольчої сфери сформульовано в матеріалах, прийнятих на сесії ФАО (продовольча

і сільськогосподарська організація ООН) у 1996 р., таким чином: «головним завданням програми сталої агропродовольчої сфери і сільського розвитку є зростання обсягів виробництва продуктів харчування та забезпечення продовольчої безпеки націй» [1]. Саме з цих причин більшість цілей ООН у галузі сталого розвитку до 2030 р. пов'язана з ефективністю глобальних агропродовольчих систем [2, с. 2].

Досить актуальною проблемою нині є те, що спостерігається значна диференціація населення за рівнем життя й споживання основних видів продуктів харчування. Зростання цін на аграрно-продовольчому ринку створює видимість його збалансованості та знижує можливості різних верств населення споживати продовольчі товари у відповідній кількості та асортименті. Важливим аспектом є диспаритет отримання доходів суб'єктами господарювання АПС, адже основний прибуток отримує сфера реалізації продукції, а також переробні підприємства та агрохолдинги. До того ж орієнтація значної частки товаровиробників в АПС регіону на швидке отримання економічного ефекту від своєї діяльності, низький рівень контролю та відповідальності за неефективне використання земель та низка інших природно-ресурсних факторів нині є суттєвими загрозами екологічній та продовольчій безпеці держави.

Слід відзначити, що розроблення принципів забезпечення сталого розвитку Причорноморського регіону має базуватися на чітких підходах, які полягають у забезпеченні виробництва продовольства в достатній кількості та належної якості для задоволення внутрішніх та зовнішніх потреб населення регіону; сприянні зайнятості та історико-культурному розвитку; відновленні родючості ґрунтів та екологічної рівноваги у сільській місцевості та невеликих аграрних містах. На нашу думку, сталість розвитку АПС регіону забезпечується наявністю необхідних виробничих ресурсів та ефективним їх використанням, оптимізацією розмірів аграрних і харчових підприємств, пропорційним розвитком рослинництва, тваринництва та переробної галузі.

Нинішня структура АПС Причорноморського регіону, як і країни загалом, далека від досконалості, є досить розбалансованою та характеризується невідповідністю основних її складових частин. Це потребує розроблення комплексу заходів як щодо активізації господарської діяльності її основних складових частин, так і на основі насамперед оптимізації функціонально-територіальної структури, удосконалення просторової організації та модернізації суспільних відносин і відтворювальних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням просторової соціально-економічної ідентифікації агропродовольчого розвитку та багатофункціональності агропродовольчої сфери присвячені роботи Є. Данкевича, І. Іртищевої, Д. Крисанова, Ю. Лопатинського, О. Павлова, О. Попової, А. Чедхарі та інших науковців. Аспектам регіонального розвитку присвятили свої роботи О. Берданова, М. Долішній, З. Герасимчук, І. Сторонянська, Б. Дональд та багато інших дослідників.

Водночас з огляду на сучасні глобальні виклики та тенденцію до регіоналізації ця проблематика є актуальною, до того ж багато питань потребують подальшого теоретико-практичного осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та вдосконалення методології управління, розроблення практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону в умовах децентралізації влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід відзначити, що агропродовольча сфера є складною, багатокомпонентною й багаторівневою системою, а також є фактично одним з найбільших споживачів природних ресурсів та основним джерелом забезпечення розвитку суспільства у світі [3, с. 37]. З етимології словосполучення «агропродовольча сфера» очевидно поєднання у ній як галузевого, так і територіального аспектів, тобто основними особливостями АПС є те, що це:

– інтегрована, мультигалузева, багаторівнева структура монофункціонального призначення;

– природно-виробнича масштабна система, факторами формування якої є природні, економічні, соціальні, екологічні елементи, трудомістке та капіталомістке формування, що концентрує значну частину засобів виробництва й виробляє затратну, матеріалоємну продукцію;

– територіально неоднорідне та галузево різнопланове утворення соціально орієнтованого характеру, функціонування якого є визначальним у соціально-економічному розвитку країни та її регіонів.

Згідно з О. Поповою, концептуальними засадами сталого розвитку агропродовольчої сфери як інтегрованої агросоціоекосистеми доцільно визнати такі: «еколого-соціальний імператив у моделі розвитку, максимальне використання внутрішніх ресурсів за економії зовнішніх, ресурсозбереження, зрівноваженість галузевого і територіального розвитку, оптимальне поєднання великих і малих форм агрогосподарювання, важливість превентивних еколого-убезпечувальних заходів, інноваційне застосування знань, досягнень науки і техніки» [4, с. 33].

Кожен регіон повинен мати свою стратегію, узгоджену із загальнодержавними цілями й напрямами розвитку, але з урахуванням власного природно-ресурсного потенціалу та особливостей економіко-географічного та геополітичного положення. Причому досягти сталого розвитку АПС регіону можна лише за правильного розроблення стратегічних орієнтирів на довгострокову перспективу.

АПС є базовою галуззю для областей Причорноморського регіону та реалізує економічну, екологічну й соціальну функції. Розглядаючи характеристики АПС регіону, маємо також відзначити, що вона забезпечує відтворення й розвиток трудового потенціалу, підтримує природоохоронну діяльність та зберігає культурні традиції нашого народу.

Згідно з принципами забезпечення сталого розвитку АПС регіону має розвиватись на основі гармонізації економічної, соціальної та екологічної складових частин. Сталість розвитку АПС регіону забезпечується наявністю необхідних виробничих ресурсів та ефективним їх використанням, оптимізацією розмірів аграрних та харчових підприємств, пропорційним розвитком рослинництва, тваринництва та переробної галузі.

Стратегічною метою сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону визначено забезпечення збалансованого економічного, екологічного та соціального розвитку. За характеристикою Є. Данкевича економічно, екологічно та соціально збалансована стратегія розвитку АПС дає змогу здійснювати координацію виробничої діяльності відповідно до внутрішніх та зовнішніх впливів [5, с. 57].

Слід також відзначити, що АПС регіону буде стало розвиватись, якщо для будь-якої зміни параметрів, що впливають на неї, існує таке управління, що забезпечить дотримання рівноваги та стабільності структури. Якщо вхідні потоки в системі будуть незбалансованими за видами ресурсів, то вона є потенційно несталою.

В управлінні, зокрема стратегічному, цілі мають відповідати певним вимогам, критеріям. У світовій практиці досить поширеним критеріальним методом формування цілей є метод SMART. О. Берданова та В. Вакуленко відзначають, що SMART-метод пропонує п'ять критеріїв для попереднього оцінювання цілей (перші літери цих критеріїв складають слово "smart"). Абревіатура"SMART акумулювала всю багатозначність англійського слова "smart", а саме розумний, кмітливий, спритний; інтенсивний, значний, досить великий, швидкий; моторний, розторопний, інтелектуальний, хитрий, пробивний, охайний; підтягнутий, ошатний; модний; витончений. Згідно з цим методом мета має відповідати таким критеріям:

1) "Specifi" – чи конкретна ціль, достатньо зрозуміла з точки зору того, що, як, коли й де зміниться ситуація? Цілі повинні розглядатись як конкретні, очевидні, зрозумілі.

2) "Measurable" – чи вимірювана ціль? Для цілі повинні існувати чіткі параметри, за якими можна вимірювати її здійснення.

3) "Agreed" – чи узгоджена ціль? Узгодження може бути як територіальним (по мікротериторіях), так і за певними цільовими групами. В процесі досягнення цілі вона може реалізовуватись багатьма зацікавленими сторонами, тому необхідні можливість координації діяльності та згода основних виконавців.

4) "Realistic" – чи ціль є реалістичною? Ціль повинна бути досяжною та підтвердженою реальними ресурсами.

5) "Timed" – чи відображає ціль конкретно період часу, впродовж якого вона має бути досягнута? Ціль повинна бути визначеною у часі, мати чітко окреслені дату початку й дату закінчення [6, с. 43].

Слушною є думка про те, що SMART-спеціалізація вказує на можливість регіону генерувати нові види діяльності шляхом виявлення пріоритетів локальної концентрації та агломерації ресурсів [7, с. 56].

Для вирішення питань, пов'язаних зі впровадженням основних засад сталого розвитку, значно зростає роль місцевого самоврядування. У контексті формування сприятливого інституційного середовища в Україні великого значення набуває ідентифікація процесів формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) як чинника сталого розвитку сільських територій та невеликих аграрних міст. Позитивним фактором об'єднання невеликих аграрних міст і сіл у територіальну громаду має стати поштовх до сталого розвитку АПС території.

Відповідно, можливими шляхами забезпечення сталого розвитку АПС регіону є формування концентрованого економічного простору, полюсів економічного зростання, генерація нововведень у полюсах зросту й передача їх імпульсів на менш розвинені території.

Відповідальність за сталий розвиток агропродовольчої сфери не можна покладати тільки на державу та органи регіонального управління. Ключову роль тут мають відігравати бізнес, наука й самі споживачі. У цьому сенсі найбільш прийнятною слід вважати кластерну концепцію, у якій з науково-практичної точки зору широко представлені способи узгодженої та ефективної взаємодії держави, науки та бізнесу з центральною роллю споживачів як активного динамічного суб'єкта, що не тільки використовує продукцію кластеру, але й створює запит на інновації, підприємницькі ідеї тощо.

Отже, на нинішньому етапі господарювання важливою складовою частиною інноваційного розвитку економіки АПС регіону є формування кластерних систем, тобто центрів територіально-виробничих об'єднань підприємницьких структур, які інтегрують свої зусилля з науково-дослідними установами та органами влади для вирішення нагальних виробничих проблем [8, с. 142].

Отже, на нашу думку, у сучасних умовах необхідним є пошук найбільш гнучких та ефективних форм та механізмів трансформації агропродовольчої сфери регіону, здатних швидко реагувати на зміни в навколишньому середовищі та зростаючі потреби населення. Такі зміни можуть бути

радикальними та найчастіше еволюційними, спрямованими на розроблення нових видів продукції, модифікацію наявних або впровадження науково-практичних засад еколого-енергетичного менеджменту в АПС регіону.

Отже, серед головних напрямів функціональних і структурних перетворень в АПС регіону задля переходу на засади сталого розвитку, на наш погляд, слід назвати такі:

– впровадження науково обґрунтованих систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов інноваційних технологій;

– вжиття заходів щодо підвищення врожайності зернових, овочевих, технічних культур, продуктивності та ефективності тваринницьких галузей господарства для як задоволення внутрішніх потреб, так і нарощування експортного потенціалу;

– розширення органічного землеробства, тобто сільськогосподарської діяльності, із застосуванням біологічних методів захисту рослин та оптимальним використанням органічних і мінеральних добрив;

– збільшення обсягу виробництва високоякісних продуктів харчування, обґрунтована зміна структури харчування населення та забезпечення контролю якості сільськогосподарської продукції;

– сприяння розвитку збалансованих сільських територій; впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів [3, с. 81].

Слід відзначити, що досягнення цілей сталого розвитку – це не одночасна дія, а перманентний процес, тому процес сталого розвитку АПС регіону характеризується безперервним перетворенням кількісних і якісних характеристик регіональної агропродовольчої сфери як складної системи, що впливають на забезпечення динамічної рівноваги між соціальним середовищем, економікою та екологією для теперішніх та майбутніх поколінь людей.

Зокрема, Б. Дональд у своїй роботі відзначає, що агропродовольчі системи у світі повертаються до регіоналізації, помітною є тенденція до розвитку місцевого виробництва та споживання продуктів харчування, яка охоплює «регіональну їжу» та появу нових регіональних продовольчих мереж [9, с. 174], тому ефективне використання власного потенціалу та конкурентних переваг має стати особливим пріоритетом у Причорноморському регіоні.

Як конкретний приклад успішного застосування кластерного підходу можна навести створення й діяльність агро-еколого-рекреаційного кластеру «Фрумушика-Нова», що розташований в Тарутинському районі Одеської області. Формування кластерних утворень на зразок агро-еколого-рекреаційного кластеру «Фрумушика-Нова» започатковує модель формування та сталого розвитку конкурентоспроможної та інноваційно привабливої економіки агропродовольчої сфери, яка забезпечує структурні перетворення в адміністративних районах та підвищення залучення та якості життя населення сільських територій і невеликих аграрних міст.

Саме в механізм реалізації стратегії сталого розвитку АПС регіону закладені такі основні завдання економічного антикризового механізму:

– подолання диспаритету цін і створення умов, адекватних сталому та ефективному веденню сільського господарства як основи розвитку агропродовольчої сфери;

– усунення диспропорцій та створення раціональної структури АПС регіону;

– чітке й стабільне функціонування продовольчого ланцюга АПС;

– забезпечення політики протекціонізму щодо вітчизняних та місцевих виробників продовольства [10, с. 117].

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження свідчить про те, що сучасна модель сталого розвитку АПС регіону має базуватись на принципах комплексного галузево-територіального підходу, орієнтованого на активізацію інноваційної складової частини, збільшення обсягів виробництва високоякісної продукції з високою доданою вартістю, прискорення впровадження ресурсозберігаючих технологій, поетапне підвищення якості життя сільського населення та населення невеликих аграрних міст.

Важливими стратегічними пріоритетами агропродовольчої сфери регіону є забезпечення стабільного й ефективного, тобто сталого, функціонування, орієнтація на задоволення внутрішніх та експортних потреб у продукції сільського господарства та харчових продуктів, вдосконалення регіональної структури агропродовольчої сфери на основі інтенсифікації виробництва, ефективної підприємницької діяльності, кооперації та кластеризації.

Перспективою подальших досліджень є розроблення моделей та відповідних практичних рекомендацій, що сприятимуть зростанню конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості АПС Причорноморського регіону.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Sustainable food and agriculture // Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: http://www.fao.org/sustainability/en (дата звернення: 27.03.2020).

2. Chaudhary A., Gustafson D., Mathys A. Multi-indicator sustainability assessment of global food systems. *Nature Communications*. 2018. № 9. P. 2.

3. Самофатова В. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, практика : монографія. Одеса : Астропринт, 2018, 312 с.

4. Попова О. Основи гармонізації аграрного і сільського розвитку в сучасній аграрній політиці. *Економіка України*. 2014. № 10. С. 32–43.

5. Данкевич Є. Стратегія розвитку аграрного сектору в контексті міжгалузевої інтеграції: еконо-

мічні та екологічні вектори. Agricultural and Resource Economics. 2018. Vol. 4. No. 3. P. 55–70. URL: http://are-journal.com/are/article/view/184 (дата звернення: 27.03.2020).

6. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку : практичний посібник. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні DESPRO». Київ : Софія-А, 2012. 88 с.

7. Панухник О. Інтеграція населених пунктів у системі сталого суспільного розвитку: теоретико-методологічні засади дослідження. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 2. С. 79–85.

8. Музичук М. Роль кластерних утворень у розвитку вітчизняної аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 142–145.

9. Donald B., Gertler M., Gray M., Lobao L. Re-regionalizing the food system? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2010. Vol. 3. Issue 2. P. 171–175. URL: https://doi.org/10.1093/cjres/rsq020 (дата звернення: 27.03.2020).

10. Крисанов Д. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу : монографія. Київ : ДУ «Інститут економіки і прогнозування», 2016, 368 с.

REFERENCES:

1. Sustainable food and agriculture // Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: http://www.fao.org/sustainability/en (accessed 27 March 2020).

2. Chaudhary, A., Gustafson, D., & Mathys, A. (2018) Multi-indicator sustainability assessment of global food systems. *Nature Communications*, 9, p. 2.

3. Samofatova V. (2018) Stalyi rozvytok ahroprodovolchoi sfery rehionu: teoriia, metodolohiia, praktyka. Monohrafiia. Odesa: Astroprynt, 312 p. (in Ukrainian)

4. Popova O. (2014) Osnovy harmonizatsii ahrarnoho i silskoho rozvytku v suchasnii ahrarnii polititsi. Ekonomika Ukrainy. № 10, pp. 32–43 (in Ukrainian)

5. Dankevych Ye. (2018) Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektoru v konteksti mizhhaluzevoi intehratsii: ekonomichni ta ekolohichni vektory. Agricultural and Resource Economics. Vol. 4. No. 3. P. 55–70. URL: http://are-journal.com/are/article/view/184 (accessed 27 March 2020)

6. Berdanova O., Vakulenko V. (2012) Stratehichne planuvannia mistsevoho rozvytku. Praktychnyi posibnyk. Shveitsarsko-ukrainskyi proekt “Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini DESPRO”. K.: Sofyia-A, 2012. 88 p. (in Ukrainian)

7. Panukhnyk O. (2016) Intehratsiia naselenykh punktiv u systemi staloho suspilnoho rozvytku: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia. Prychornomorski ekonomichni studii. Vyp. 2. P. 79–85. (in Ukrainian)

8. Muzychuk M. (2014) Rol klasternykh utvoren u rozvytku vitchyznianoi ahrarnoi ekonomiky. Ekonomika APK, № 1, pp. 142–145. (in Ukrainian)

9. Betsy Donald, Meric Gertler, Mia Gray, Linda Lobao. Re-regionalizing the food system? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. Vol. 3. Issue 2. 2010, pp. 171–175. URL: https://doi.org/10.1093/cjres/rsq020 (accessed 27 March 2020).

10. Krysanov D.F. (2016) Intehratsiia ahrokharchovoho sektora Ukrainy v yedynyi normatyvnyi prostir Yevropeiskoho Soiuzu. Monohrafiia. Kyiv : DU “Institut ekonomiky i prohnozuvannia”, 368 p. (in Ukrainian)

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ[1]

FORECASTING REGIONAL DEVELOPMENT OF TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM OF THE BLACK SEA ECONOMIC REGION

УДК 332:656
https://doi.org/10.32843/bses.51-25

Трушкіна Н.В.
к.е.н., старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики і розвитку підприємництва
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України

Trushkina Nataliia
Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine

У статті виконано прогнозне оцінювання показників, що характеризують функціонування регіональної транспортно-логістичної системи Причорноморського економічного району, з використанням економіко-математичного інструментарію, на основі чого виявлено тенденції її розвитку на період до 2023 року. Встановлено, що для зміцнення логістичного потенціалу економічного району доцільно створити належні інституційні умови, які полягають в удосконаленні правового регулювання розвитку транспортної сфери з урахуванням регіональної складової частини; розробленні Стратегії комплексного розвитку регіональної транспортно-логістичної системи на основі модернізації транспортної інфраструктури та створення транспортно-логістичного кластеру; обґрунтуванні регіональної кластерної моделі організації логістичної діяльності; розробленні та практичній реалізації організаційно-економічного механізму управління розвитком транспортно-логістичної системи із застосуванням цифрової логістики, «зеленої» логістики та фінансових інструментів.

Ключові слова: *регіональна економіка, Причорноморський економічний район, транспортно-логістична система, прогнозування, економіко-математичний інструментарій, тенденції, фінансові інструменти.*

В статье выполнено прогнозное оценивание показателей, характеризующих функционирование региональной транспортно-логистической системы Причерноморского экономического района, с использованием экономико-математического инструментария, на основе чего выявлены тенденции ее развития на период до 2023 года. Установлено, что для укрепления логистического потенциала экономического района целесообразно создать надлежащие институциональные условия, которые заключаются в совершенствовании правового регулирования развития транспортной сферы с учетом региональной составляющей; разработке Стратегии комплексного развития транспортно-логистической системы на основе модернизации транспортной инфраструктуры и создания транспортно-логистического кластера; обосновании региональной кластерной модели организации логистической деятельности; разработке и практической реализации организационно-экономического механизма управления развитием транспортно-логистической системы с применением цифровой логистики, «зеленой» логистики и финансовых инструментов.

Ключевые слова: *региональная экономика, Причерноморский экономический район, транспортно-логистическая система, прогнозирование, экономико-математический инструментарий, тенденции, финансовые инструменты.*

At present, the formation and development of the transport and logistics system is a priority area of the regional economy. This is due to the intensive development of transport logistics and the creation of a single European transport space within the framework of the European Union's TEN-T transport policy. The article makes a predictive assessment of the indicators that characterize the functioning of the transport and logistics system of the Black Sea Economic Region using economic and mathematical tools: freight and freight traffic of rail and road transport; cargo handling by stevedoring companies in seaports. The tendencies of development of the regional transport and logistic system are revealed. It is established that in order to strengthen the logistical potential of the Black Sea economic region, it is advisable to create appropriate institutional conditions, which are to improve the regulatory and regulatory regulation of the development of the transport sector, taking into account the regional component; development of a Strategy for the integrated development of the regional transport and logistics system on the basis of modernization of transport infrastructure and creation of transport and logistics cluster; substantiation of the regional cluster model of logistics activity organization; development and practical implementation of the organizational and economic mechanism for managing the development of the transport and logistics system of the economic area using the tools of digital logistics, "green" logistics, financial instruments (venture investing, crowdsourcing, factoring, international-private-public partnerships based on investment funds from credit institutions, foreign investment resources, grants from international financial institutions). Implementation of the mechanism of international-private-public partnership will facilitate successful planning of the development of transport infrastructure and provision of integrated multimodal logistics services in the Black Sea economic region; effective connection between different modes of transport and their integration with cities and territorial communities; enhancing the economic potential of transport and logistics infrastructure to attract private investment; reducing the cost of organizing logistics in the region.

Key words: *regional economy, Black Sea economic region, transport and logistics system, forecasting, economic and mathematical tools, trends, financial instruments.*

Постановка проблеми. Ключовим завданням стратегічного розвитку регіонів в Україні визнано підвищення якості й доступності транспортно-логістичних послуг з урахуванням внутрішніх та міжрегіональних зв'язків. Цього можна досягти шляхом модернізації транспортної інфраструктури та створення транспортно-логістичних кластерів «ядра» регіональної транспортно-логістичної системи в умовах інтенсивного розвитку єдиного європейського транспортного простору.

З огляду на це доцільними є подальший розвиток теоретичних положень, обґрунтування науково-методичних підходів і розроблення пропозицій щодо вдосконалення інституційного забезпечення розвитку транспортно-логістичних систем у контексті модернізації економіки регіонів України.

[1] Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи Інституту економіки промисловості НАН України «Формування інституційного середовища модернізації економіки старопромислових регіонів України».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань, пов'язаних з розвитком наукових підходів (системного, інтегрованого, логістичного тощо) в теорії управління ланцюгами поставок та організації логістичних процесів, займаються А.К.С. Бересфорд, С.Дж. Петтіт, У. Уайттакер [1], А. Гунасекаран [2], Л. Хюмер [3], П. Блейк [4], П. Котлер, К.Л. Келлер [5], П.Р. Мерфі, Д.Ф. Вуд [6], Д.Дж. Бауерсокс, Д.Дж. Клосс [7], Х. Джигол [8; 9], А. Квілінські [10–11].

Теоретико-методологічні положення й практичні рекомендації щодо формування транспортно-логістичних кластерів відображені в роботах таких науковців, як Дж. Зробек [12], М. Сзустер [13], М. Кружек, З. Зебрукі [14], М. Франковська [15], Р. Дмуховські [16], С. Гриценко [17].

Багато уваги вітчизняними та зарубіжними дослідниками, такими як М. Григорак [18], С. Іванов, Ю. Харазішвілі [19], О. Никифорук, О. Стасюк, Л. Чмирьова, Н. Федяй [20–22], С. Ільченко, Г. Карпенко [23], А. Квілінські [24], приділено розробленню теоретико-методологічних і прикладних засад формування системи управління збалансованим розвитком ринку логістичних послуг як складової частини національної логістичної системи; визначенню напрямів підвищення ефективності транспортно-логістичної діяльності та ключових завдань і пріоритетів розвитку транспортного сектору в Україні; оцінюванню індикаторів інноваційного розвитку транспортної системи України для обґрунтування стратегічних орієнтирів; виявленню світових тенденцій цифровізації, до яких віднесено використання великих даних і хмарних технологій, поширення Інтернету речей, розвиток роботизації, поширення 3D-друку, технології блокчейну та краудсорсингу; розробленню функціональної схеми цифрової трансформації транспортного сектору в Україні; обґрунтуванню концептуальних положень стратегії розвитку транспортної системи України та заходів державної політики її реалізації.

Ця стаття є продовженням наукових розробок у напрямі обґрунтування концептуальних положень щодо формування й розвитку транспортно-логістичної системи в контексті модернізації промислових регіонів України (на прикладі Причорноморського економічного району). У попередніх дослідженнях виявлено, що формуванню та ефективному функціонуванню транспортно-логістичної системи в регіонах України перешкоджає безліч ключових бар'єрів, які умовно систематизовані за такими групами, як політичні, зовнішньоекономічні, інституційні, інвестиційно-фінансові, інфраструктурні й логістичні [25; 26]; розроблено пропозиції щодо активізації інноваційного розвитку транспортно-логістичної системи [27]; визначено складові частини механізму фінансового забезпечення управління інноваційним розвитком транспортно-логістичної системи [28]; виконано діагностику сучасного стану й передумов створення транспортно-логістичного кластеру в Причорноморському економічному районі; на основі узагальнення стратегічних документів соціально-економічного розвитку регіонів на прикладі Одеської, Миколаївської та Херсонської областей встановлено, що в них не розроблено відповідних регіональних програм і стратегій розвитку транспортно-логістичного кластеру як ключової складової частини регіональної транспортно-логістичної системи, а також не прописано фінансовий механізм реалізації його функціонування із залученням нетрадиційних джерел інвестування й фінансових інструментів, зокрема за рахунок публічно-приватного партнерства [29].

Водночас, незважаючи на таку пильну увагу до окресленої проблеми з боку вчених, актуальним і необхідним залишається проведення подальших наукових досліджень у напрямі виявлення тенденцій та закономірностей розвитку регіональної транспортно-логістичної системи Причорноморського економічного району.

Постановка завдання. Метою статті є прогнозне оцінювання показників, що характеризують розвиток регіональної транспортно-логістичної системи Причорноморського економічного району, з використанням економіко-математичного інструментарію, на основі чого слід визначити тенденції її функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміна обсягів вантажоперевезень і вантажообігу Одеської залізниці та автомобільного транспорту за 2005–2018 роки представлена рядами динаміки (табл. 1).

Статистичні методи моделювання рядів динаміки базуються на визначенні вихідних компонент, які формують зміну рівнів рядів динаміки. Здебільшого рівні рядів динаміки (y_t) можна представити як суму компонент, що відображають закономірність і випадковість закономірностей розвитку:

$$y_t = f_{(t)} + V_t + S_t + \varepsilon_t, \qquad (1)$$

де $f_{(t)}$ – довготривала тенденція розвитку, яка детермінована часом або попередніми рівнями; V_t – періодична складова частина; S_t – сезонна складова частина; ε_t – випадкова компонента.

Формування довготривалої або детермінованої еволюції розвитку визначається закономірностями трьох видів, а саме інерцією розвитку, інерцією взаємозв'язку поміж послідовними рівнями та інерцією взаємозв'язку поміж показником, що досліджується (y_t), та зовнішніми чинниками його формування. Визначені закономірності моделюються на підґрунті трендових моделей (інерція розвитку), авторегресійних (інерція взаємозв'язку поміж послідовними рівнями) та регресійних (парних або множинних) за наявності впливу зовнішніх чинників [32, с. 26].

За змістовним аналізом рядів динаміки, які оцінюють зміну обсягів вантажообігу, можна при-

Таблиця 1

Динаміка показників, що характеризують функціонування транспортно-логістичної системи Причорноморського економічного району

Роки	Показники									
	y_1	y_2	y_3	y_4	y_5	y_6	y_7	y_8	y_9	y_{10}
2005	24,6	51,6	65,2	23,0	30,8	11,4	2 750,9	1 264,0	848,3	638,6
2006	25,1	53,5	67,2	24,7	30,7	11,8	3 371,3	1 476,6	1 140,8	753,9
2007	29,3	58,5	65,5	25,6	27,3	12,6	3 745,9	1 593,5	1 178,9	973,5
2008	34,2	60,7	72,9	30,5	28,3	14,1	5 222,0	2 592,3	1 459,0	1170,7
2009	22,8	51,3	61,9	26,6	22,0	13,3	5 094,3	2 636,6	1 460,3	997,4
2010	27,5	54,1	61,8	26,3	21,9	13,6	5 063,5	2 531,0	1 393,4	1 139,1
2011	31,1	63,3	62,8	26,0	21,8	15,0	5 957,1	2 509,0	2 156,0	1 292,1
2012	29,7	63,4	57,9	25,2	20,5	12,2	5 585,0	2 555,2	1 669,6	1 360,2
2013	30,0	60,7	54,4	22,7	19,5	12,2	5 411,1	2 778,2	1 306,7	1 326,2
2014	27,6	62,2	51,8	21,0	19,4	11,4	5 461,9	2 707,9	1 324,5	1 429,5
2015	29,7	66,1	52,6	22,2	19,5	10,9	5 314,6	2 776,8	1 268,7	1 269,1
2016	31,3	58,5	56,7	22,6	23,0	11,1	5 469,6	2 796,2	1 406,7	1 266,7
2017	32,4	61,6	58,0	24,1	20,5	13,4	5 706,9	2 886,9	1 466,5	1 353,5
2018	31,5	59,5	64,3	29,0	21,3	14,0	6 856,6	3 828,8	1 656,8	1 371,0

Умовні позначення: вантажоперевезення Одеською залізницею (y_1), млн. т; вантажообіг Одеської залізниці (y_2), млрд. ткм; обсяги перевезення вантажів автомобільним транспортом у ПЕР (y_3), млн. т, зокрема в Одеській області (y_4), Миколаївській (y_5), Херсонській (y_6); вантажообіг автомобільного транспорту в ПЕР (y_7), млн. ткм; зокрема в Одеській області (y_8), Миколаївській (y_9), Херсонській (y_{10})

Джерело: складено й розраховано за даними джерел [30, с. 49, 54; 31, с. 46, 50, 51]

пустити, що основні компоненти формування тенденцій їх зміни пов'язані з двома складовими частинами, такими як інерція розвитку та інерція взаємозв'язків поміж послідовними рівнями. За цих умов для моделювання рядів динаміки використовуються трендові та змішані авторегресійні моделі. Під час застосування трендових моделей параметри незмінні за весь термін, за який наведено значення рівнів.

Однак за досить тривалого терміну спостереження, особливо тоді, коли суттєво змінюються зовнішні умови формування рівнів рядів динаміки, доцільно припустити, що параметри моделей протягом всього терміну можуть змінюватися. У цьому разі вихідні трендові моделі можна представити таким чином. Наприклад, для моделювання основної тенденції використовується лінійний тренд: $\hat{y}_t = a_0 + a_1 t$. Допускаємо, що параметр a_1 щорічно змінюється також за лінійною функцією, тобто $a_1 = b_0 + b_1 t$. Тоді загальна модель тенденції такого ряду динаміки відповідатиме параболічній моделі такого вигляду:

$$\hat{y}_t = a_0 + (b_0 + b_1 t)t = a_0 + b_0 t + b_1 t^2 . \qquad (2)$$

Моделювання авторегресійної складової частини здебільшого ґрунтується на використанні інтегрованих авторегресійних моделей, а саме моделі Бокса-Дженкінса, або АРіКС-моделі, та моделі ОЛІМП як модифікованого варіанта АРіКС-моделі [32, с. 106–123; 33; 34; 35].

Вибір оптимального варіанта базується на сполученні змістовного аналізу параметрів моделі та формальних критеріїв апроксимації за таким їх сполученням:

– найменше значення критерія найменших квадратів: $min\ \Sigma(y_t - \hat{y}_t)^2$

– найменше значення відносної похибки апроксимації: $\min \varepsilon_{відн.}$, при цьому $\varepsilon_{відн.} \le 15{,}0\%$;

– найбільше значення критерія Фішера-Снедекора: *max F – критерій*, при цьому $F_p > F_a$, де y_t – розрахункові (теоретичні) значення рівнів ряду динаміки; t – порядковий номер року; $t = \overline{1, n}$; n – довжина терміну спостереження; F_p , F_α – розрахункове й табличне значення F -критерія відповідно; α – рівень достовірності моделі.

За наведеними алгоритмами визначені прогнозні оцінки всіх показників вантажообігу Одеської залізниці та автомобільного транспорту, що наведено в табл. 2.

Наприклад, показники зміни обсягів відправлення вантажів Одеською залізницею, які представлені рядом динаміки y_1 (табл. 1), відповідають закономірностям зміни параболічного тренду, який надано моделлю (3):

$$\hat{y}_1 = 25{,}55 + 0{,}572t - 0{,}011t^2 ; \qquad (3)$$

$$\varepsilon_{відн.} = 6{,}6\%;\ F_p = 28{,}2;\ F_\alpha \left\{ \begin{cases} \alpha = 1 \\ V_1 = 2 \\ V_2 = 11 \end{cases} \right\} = 2{,}81;\ F_p > F_a.$$

Наведене рівняння (3) відповідає критеріям статистичної точності ($\varepsilon_{відн.} \le 15{,}0\%$) та достовірності ($F_p > F_a$, при $\alpha = 0{,}1$), що забезпечує об'єктивність прогнозних оцінок на короткострокові терміни упередження (до п'яти років). Так, на підґрунті екстраполяції моделі (3) прогнозні обсяги відправлення вантажів можуть досягти станом на 2020 рік 31,9 млн. т, на 2021 рік – 32,2 млн. т, на

Таблиця 2

Прогнозні моделі та результати прогнозування на 2020–2023 роки

Показник, умовні позначення	Оптимальна модель апроксимації, $\varepsilon_{відн.}$	Факт, 2018 рік	Прогнозні оцінки за роками			
			2020	2021	2022	2023
Залізничний транспорт (Одеська залізниця)						
Відправлення вантажів (y_1), млн. т.	Параболічний тренд: $\hat{y}_1 = 25{,}55 + 0{,}572t - 0{,}011t^2$; (3) $\varepsilon_{відн.} = 6{,}6\%$; $F_p = 28$	31,5	31,9	32,2	32,3	32,4
Вантажообіг (y_2), млрд. ткм	$\hat{y}_2 = 49{,}68 + 2{,}26t - 0{,}106t^2$; (4) $\varepsilon_{відн.} = 4{,}3\%$; $F_p = 5{,}07$	59,5	58,7	57,4	56,0	54,3
Автомобільний транспорт						
Обсяги перевезення вантажів у ПЕР (y_3), млн. т	$\hat{y}_3 = 73{,}37 - 3{,}025t + 0{,}141t^2$; (5) $\varepsilon_{відн.} = 4{,}7\%$; $F_p = 6{,}0$	64,3	61,2	62,8	64,7	66,9
зокрема, Одеська область (y_4)	Авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 7{,}4\%$	29,0	29,8	30,1	30,5	30,8
Миколаївська область (y_5)	$\hat{y}_5 = 34{,}86 - 2{,}903t + 0{,}141t^2$; (6) $\varepsilon_{відн.} = 4{,}1\%$; $F_p = 4{,}7$	21,3	24,5	26,3	28,3	30,7
Херсонська область (y_6)	Авторегресійна модель (АМ) ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 7{,}1\%$; $F_p = 3{,}1$	14,0	13,5	13,0	12,8	12,9
Вантажообіг ПЕР (y_7), млн. ткм	Логарифмічний тренд: $\hat{y}_7 = 2779{,}04 + 1274{,}42\ln t$ (7); $\varepsilon_{відн.} = 6{,}9\%$; $F_p = 60{,}1$	6 856,6	6 312,5	6 389,7	6 462,6	6 531,5
зокрема, Одеська область (y_8)	$\hat{y}_8 = 1123{,}22 + 762{,}5\ln t$ (8); $\varepsilon_{відн.} = 9{,}3\%$; $F_p = 49{,}5$	3 828,8	3 237,3	3 283,5	3 327,1	3 368,1
Миколаївська область (y_9)	Інтегрована АМ ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 8{,}9\%$; $F_p = 18{,}2$	1 656,8	1 483,8	1 522,4	1 506,2	1 514,0
Херсонська область (y_{10})	Інтегрована АМ ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 5{,}9\%$; $F_p = 16$	1 371,0	1 361,5	1 312,0	1 363,4	1 363,9

Джерело: складено й розраховано за даними джерел [30, с. 49, 54; 31, с. 46, 50, 51]

2023 рік – 32,5 млн. т. Як видно за наведеними оцінками, обсяги відправлення вантажів Одеською залізницею практично не зростають: середньорічні темпи приросту складатимуть лише 0,63%. Аналогічна закономірність склалася за обсягами вантажообігу, однак з незначною регресивною тенденцією, адже за п'ять наступних років, тобто до 2023 року, можливе їх падіння щорічно на 1,8%. Співставлення закономірностей зміни обсягів відправлення та вантажообігу свідчить про те, що в найближчі п'ять років зменшиться відстань відправлення вантажів. Наприклад, станом на 2018 рік середня відстань складала близько 1 890 км, а вже за прогнозними оцінками вони знизяться в середньому на 200–220 км і складатимуть уже 1 670 км. Приблизно аналогічна ситуація склалася за обсягами роботи автомобільного транспорту Причорноморського економічного району. За обсягами перевезення вантажів загалом по району можливе незначне зростання, а саме лише на 4%, при цьому найбільші темпи приросту можуть скластися по Миколаївській області (майже на 44,1%), по Одеській області можливе зростання на 6,2%, а по Херсонській, за прогнозними оцінками, склались негативні тенденції, які можуть призвести до зниження обсягів перевезення вантажів до 2023 року майже на 8%.

Прогнозні оцінки зміни обсягів вантажообігу автомобільним транспортом як загалом по Причорноморському економічному районі, так і за окремими його областями (табл. 2) свідчать про те, що за умови тих тенденцій, що склалися протягом 2005–2018 років, буде їх скорочення: середньорічні темпи зниження на найближчі п'ять років будуть коливатися в межах 97,5–99,0%. З огляду на те, що за обсягами перевезень склалися позитивні тенденції, така закономірність свідчить про одночасне скорочення відстані їх перевезення.

Загалом за наведеними прогнозними оцінками обсягів перевезень і вантажообігу залізничного та автомобільного транспорту Причорноморського економічного району видно, що практично відсутні

позитивні зрушення. Навіть ті незначні позитивні тенденції свідчать про те, що якщо збережуться ті умови функціонування цих видів транспорту, то практично вичерпано ресурси їх розвитку. Така ситуація обумовлює формування стратегічних програм трансформації транспортно-логістичної системи, пов'язаних перш за все із забезпеченням інвестиційної привабливості транспортної та логістичної сфери, розроблення інфраструктурних проєктів з використанням інноваційних та інформаційних технологій тощо.

Важливе місце в транспортному сполученні Причорноморського економічного району посідають морські перевезення. За прогнозними оцінками, які наведені в табл. 3, загальні обсяги переробки вантажів стивідорними компаніями загалом по району зростуть до 2023 року майже на третину (+28,7%) за щорічних темпах приросту протягом 2018–2023 років у 105,2%. Однак цей приріст буде забезпечено в результаті суттєвого зростання обсягів за трьома морськими портами, такими як Чорноморськ, Миколаївський та Одеський.

При цьому найбільші потенційні можливості збільшення обсягів переробки вантажів склалися по морському порту Чорноморськ, адже за п'ять років вони зросли на 76,7%, та Миколаївському (на 63,5%). Одночасно в інших портах (Ізмаїльський, Ренійський, Херсонський та Південний) склалися негативні тенденції, які можуть призвести до суттєвого зменшення обсягів переробки. Так, по Херсонському порту це падіння може досягти майже 16%, по Ренійському – 13,8%. На 3,3% і 1,2% можливим є зниження в Південному та Ізмаїльському морських портах відповідно.

За наведеними розрахунками можна зробити висновок щодо того, що перспективи Ренійського та Херсонського морських портів за цим видом діяльності практично відсутні, перерозподіл відбудеться на користь більш потужних, таких як Миколаївський, Чорноморськ та Одеський. Станом на 2018 рік частка цих трьох портів у загальному обсязі переробки вантажів складала 58,2%, а вже у 2023 році вона може зрости на 10,7%, досягнувши 68,9%.

За обсягами переробки експортних вантажів стивідорними компаніями також окремі морські порти мають різновекторні тенденції зміни (табл. 4). У п'яти морських портах (Чорноморськ, Миколаївський, Одеський, Херсонський та Південний) склалися позитивні тенденції, при цьому майже вдвічі (199,6%) можуть збільшитися обсяги переробки експортних вантажів по Миколаївському морському порту, близько 40% їх приросту може бути досягнуто в Херсонському порту та Чорноморськ, на рівні 8% зростуть обсяги в портах Південний та Одеський. Практично втрачаються перспективи щодо переробки експортних вантажів у Ренійському порту. Внаслідок визначених змін змінюється структура за окремими портами, при цьому майже на 11% зміниться частка Миколаївського морського порту в загальному обсязі переробки експортних вантажів.

Таблиця 3

Прогнозні оцінки загальних обсягів переробки вантажів стивідорними компаніями в морських портах Причорноморського економічного району

Морські порти	Прогнозна модель, відносна похибка апроксимації ($\varepsilon_{відн.}$)	Факт, 2018 рік	Прогнозні оцінки за роками			
			2020	2021	2022	2023
Ізмаїльський (y_{11}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 8,8\%$	4 683,3	4 257,7	4 373,8	4 533,8	4 628,7
Чорноморськ (y_{12}), тис. т	Параболічний тренд: $\hat{y}_{12} = 19063,22 - 1758,3t + 278,4t^2$ (9)	21 535,5	25 788,6	29 319,8	33 407,8	38 052,5
Миколаївський (y_{13}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 5,7\%$	29 204,8	38 992,1	42 171,5	45 030,2	47 756,0
Одеський (y_{14}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 3,0\%$	21 398,4	26 657,2	25 250,5	22 704,7	24 017,6
Ренійський (y_{15}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 4,5\%$	1 332,7	1 148,2	1 119,9	1 139,9	1 148,6
Херсонський (y_{16}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 4,6\%$	3 074,7	2 829,6	2 729,5	2 662,2	2 586,2
Південний (y_{17}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 7,5\%$	42 702,2	41 987,3	41 752,0	41 520,9	41 290,6
Усього (Z), тис. т	Адитивна модель: $Z = y_{11} + y_{12} + y_{13} + y_{14} + y_{15} + y_{16} + y_{17}$; (10)	123 931,6	141 660,7	144 217,0	151 000,0	159 480,2

Джерело: складено й розраховано за інформаційними матеріалами Адміністрації морських портів України

Таблиця 4

Прогнозні оцінки переробки експортних вантажів стивідорними компаніями в морських портах Причорноморського економічного району

Морські порти	Прогнозна модель, відносна похибка апроксимації ($\varepsilon_{відн.}$)	Факт, 2018 рік	Прогнозні оцінки за роками			
			2020	2021	2022	2023
Ізмаїльський (y_{18}), тис. т	Параболічний тренд: $\hat{y}_{18} = 1020{,}5 + 673{,}4t - 42{,}853t^2$; (11) $\varepsilon_{відн.} = 13{,}5\%$; $F_p = 21{,}7$	3 518,3	3 610,0	3 469,2	3 242,7	2 930,5
Чорноморськ (y_{19}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 26\%$	16 477,6	19 119,6	20 142,8	21 841,2	23 037,0
Миколаївський (y_{20}), тис. т	Параболічний тренд: $\hat{y}_{20} = 7827{,}3 + 386{,}86t + 118{,}3t^2$; (12) $\varepsilon_{відн.} = 4{,}1\%$; $F_p = 14{,}9$	22 035,7	28 278,9	32 887,9	38 123,3	43 985,0
Одеський (y_{21}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 1{,}8\%$	15 785,8	16 684,4	17 539,5	17 615,4	17 148,2
Ренійський (y_{22}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 14{,}9\%$	26,8	19,7	19,66	19,65	19,65
Херсонський (y_{23}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 10{,}8\%$	1 946,5	2 943,2	2 783,2	2 698,5	2 740,4
Південний (y_{24}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 7{,}3\%$	29 557,5	35 795,0	32 978,5	30 750,2	31 826,3
Усього (y_{25}), тис. т	Адитивна модель: $y_{25} = \sum y_{18} + ...y_{24}$ (13)	105 134,0	106 450,8	109 820,8	114 291,0	121 687,1

Джерело: складено й розраховано за інформаційними матеріалами Адміністрації морських портів України

Динаміка зміни показників, які характеризують обсяги переробки імпортних вантажів стивідорними компаніями, свідчить про те, що їх закономірність суттєво пов'язана з подіями 2014–2018 років, коли мало місце значне падіння за всіма морськими портами району. За окремими з них склався досить високий рівень варіації. За цих причин більшість моделей не відповідає критеріям статистичної точності та достовірності, це моделі по таких портах, як Ізмаїльський, Чорноморськ, Ренійський та Херсонський.

Отже, змістовний аналіз моделей, які можуть бути використані для прогнозних оцінок, проведено лише за тими, що відповідають наведеним критеріям. Загальні обсяги переробки імпортних вантажів загалом по Причорноморському економічному району апроксимовані на підґрунті інтегрованої авторегресійної моделі, яку розраховано за алгоритмом моделі ОЛІМП з відносною похибкою в 10,6%. Ці умови забезпечують об'єктивність та достовірність прогнозних оцінок на термін до 2023 року. За розрахунками через 5 років обсяги переробки можуть зрости на 44,4%, або на 7,6% щорічно, і станом на 2023 рік досягти 32 812,4 тис. т. Досить високі темпи зростання складаються по Південному (150,0%), Миколаївському (117,0%) та Одеському (105,1%) портах. З іншого боку, статистична неточність окремих моделей не дає можливості оцінити зміни структури окремих портів у переробці імпортних вантажів.

За оцінками можливих обсягів переробки імпортних вантажів (табл. 5) видно, що найвищі темпи зростання можуть скластися станом на 2023 рік.

Наступний вид транспортних робіт пов'язаний з обсягами переробки транзитних вантажів стивідорними компаніями в морських портах Причорноморського економічного району. За вихідними даними видно, що станом на 2018 рік Херсонський порт не виконує цих видів робіт, тому він буде виключений із загального аналізу тенденцій та прогнозних оцінок. У зв'язку з недостовірністю моделей по Миколаївському порту та порту Чорноморськ прогнозні оцінки зміни обсягів сумнівні та виключені зі змістовного аналізу (табл. 6).

Визначені прогнозні оцінки обсягів переробки транзитних вантажів стивідорними компаніями всіма морськими портами свідчать про загальне їх скорочення протягом наступних п'яти років на 2,4% за щорічного падіння обсягів на рівні 0,5%. Найбільше зниження може статися по Одеському порту, а саме майже на 40,7%, тобто щорічне падіння протягом 2018–2023 років складе близько 10%, на 18,5% зменшаться обсяги переробки транзитних вантажів у Ренійському порту, а на 15,4% – в Південному порту. Одночасно в Ізмаїльському порту можливим є зростання цих видів робіт на 18,6%.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, у Причорноморському економічному районі існує значний логістичний потенціал для розвитку регіональної транспортно-логістичної системи. Однак

Таблиця 5

Прогнозні оцінки переробки імпортних вантажів стивідорними компаніями в морських портах Причорноморського економічного району

Морські порти	Прогнозна модель, відносна похибка апроксимації ($\varepsilon_{відн.}$)	Факт, 2018 рік	Прогнозні оцінки за роками			
			2020	2021	2022	2023
Ізмаїльський (y_{26}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 50{,}5\%$	134,2	202,4	197,6	197,7	198,0
Чорноморськ (y_{27}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 19{,}3\%$	4 202,4	2 106,0	2 198,3	3 785,7	3 867,0
Миколаївський (y_{28}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 10{,}2\%$	5 948,1	6 353,5	6 556,1	6 758,1	6 961,0
Одеський (y_{29}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 14{,}3\%$	4 503,4	4 614,8	4 657,8	4 694,3	4 733,0
Ренійський (y_{30}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 57\%$	38,5	42,8	44,4	50,1	53,6
Херсонський (y_{31}), тис. т	Параболічний тренд: $\hat{y}_{31} = 621{,}63 - 184{,}8t + 22{,}12t^2$; (14) $\varepsilon_{відн.} = 17{,}1\%$; $F_p = 4{,}4$	447,8	749,6	985,0	1264,7	1588,5
Південний (y_{32}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель Бокса-Дженкінса; $\varepsilon_{відн.} = 6{,}9\%$	7 445,1	8 799,5	9 588,9	10 379,6	11 170,3
Усього (y_{33}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 10{,}6\%$	22 719,8	26 190,1	28 165,4	30 399,8	32 812,4

Джерело: складено й розраховано за інформаційними матеріалами Адміністрації морських портів України

Таблиця 6

Прогнозні оцінки переробки транзитних вантажів стивідорними компаніями в морських портах Причорноморського економічного району

Морські порти	Прогнозна модель, відносна похибка апроксимації ($\varepsilon_{відн.}$)	Факт, 2018 рік	Прогнозні оцінки за роками			
			2020	2021	2022	2023
Ізмаїльський (y_{34}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 8{,}3\%$	1 014,8	1 213,2	1 221,3	1 210,2	1 203,6
Чорноморськ (y_{35}), тис. т	Параболічний тренд: $\hat{y}_{35} = 6806{,}0 - 1509{,}4t + 86{,}64t^2$; (15) $\varepsilon_{відн.} = 28{,}8\%$; $F_p = 28{,}1$	804,3	239,4	376,2	686,2	1169,5
Миколаївський (y_{36}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 75{,}0\%$	232,5	296,1	714,0	343,2	640,5
Одеський (y_{37}), тис. т	Параболічний тренд: $\hat{y}_{37} = 8521{,}1 - 1530{,}2t + 73{,}7t^2$; (16) $\varepsilon_{відн.} = 8{,}0\%$; $F_p = 52{,}9$	1 301,6	719,2	589,3	606,8	771,8
Ренійський (y_{38}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 5{,}0\%$	1 267,4	902,0	1 079,1	1 152,4	1 032,3
Південний (y_{39}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 14{,}7\%$	5 552,2	4 863,9	4 764,8	4 719,8	4 697,0
Усього (y_{40}), тис. т	Інтегрована авторегресійна модель ОЛІМП; $\varepsilon_{відн.} = 14{,}1\%$	10 172,7	10 068,4	10 100,8	9 946,8	9 926,9

Джерело: складено й розраховано за інформаційними матеріалами Адміністрації морських портів України

для цього потрібно створити належні інституційні умови, а саме:

– вдосконалити нормативно-правове регулювання розвитку транспортної сфери та організації логістичної діяльності з урахуванням регіональної складової частини;

– розробити Стратегію комплексного розвитку регіональної транспортно-логістичної системи на основі модернізації транспортної інфраструктури та створення транспортно-логістичного кластеру;

– підвищити ефективність організації логістичної діяльності та функціонування припортової інфраструктури в морських торгових портах;

– сформувати оптимальні мультимодальні логістичні ланцюги та обґрунтувати регіональну

кластерну модель організації логістичної діяльності в Причорноморському економічному районі;

– розробити та реалізувати організаційно-економічний механізм управління розвитком транспортно-логістичної системи економічного району з використанням інструментів цифрової логістики та «зеленої» логістики;

– вдосконалити механізм фінансового забезпечення управління розвитком транспортно-логістичної системи шляхом застосування таких фінансових інструментів, як венчурне інвестування, краудінвестинг, факторинг, міжнародно-приватно-державне партнерство на основі залучення приватних інвестицій, коштів кредитних установ, іноземних інвестиційних ресурсів, грантів міжнародних фінансових організацій.

Дослідження «Державно-приватне партнерство в інфраструктурі», проведене Центром транспортних стратегій та компанією “Deloitte”, доводить, що 85% респондентів (експерти міжнародних фінансових організацій (МФО), вантажовідправники, діючі оператори портового та залізничного бізнесу, які контролюють понад 90% вантажопотоку України) розглядають залучення приватного капіталу як ключову мету державно-приватного партнерства (ДПП) для розвитку великих інфраструктурних проєктів. 77% опитаних вважають ДПП варіантом, коли держава не може реалізувати проєкт самостійно. До інших цілей проєктів відносять підвищення якості інфраструктури (35%); зниження корупції (35%); підвищення рівня та якості обслуговування інфраструктури (31%); зниження вартості проєктів (19%); скорочення рівня ризиків держави та спрощення реалізації (12%).

Всі учасники ринку транспортних послуг визнають ДПП найкращим механізмом фінансування проєктів. Однак єдиної думки про переваги ДПП порівняно з бюджетним фінансуванням у респондентів не склалося. Вантажовідправники, портові оператори та МФО найбільш суттєвим називають чинник зниження ризиків неефективного та надмірного витрачання бюджетних коштів (58% експертів); залізничні оператори – швидку реалізацію планів модернізації транспортної інфраструктури (46%). Водночас 35% респондентів зазначають, що ДПП стане важливим чинником підвищення інвестиційної привабливості країни; 46% опитаних однозначними перевагами вважають якість побудованих об’єктів і терміни реалізації. Також бізнес (50% респондентів) віддає перевагу ДПП як найбільш прозорому механізму інвестування порівняно з бюджетним, але МФО цю думку зовсім не розділяє.

Слід відзначити, що 85% респондентів зазначають, що саме морські та річкові порти мають найвищий потенціал розвитку ДПП в Україні. 65% опитаних бачать розвиток ДПП у залізничній галузі; 54% – у сфері автодорожнього транспорту; лише 27% назвали аеропорти, а 8% – муніципальний транспорт.

Більшість респондентів (92%) називає концесію основною формою партнерства між державою та бізнесом, а саме портові оператори та МФО (100%), вантажовідправники (89%), залізничні оператори (83%). Незважаючи на те, що концесію визнають пріоритетним інструментом, для кожного інфраструктурного проєкту вибір механізму співпраці має бути індивідуальним: 50% респондентів оптимальною формою ДПП вважають спільну діяльність; 44% – оренду майна; 35% – приватизацію держмайна. При цьому 23% опитаних сходяться на думці про те, що управління державним майном не є кращим прикладом ДПП.

Як засвідчують результати дослідження «Вдосконалення управління портовою галуззю України», проведеного фахівцями Світового банку, для управління портовою галуззю в регіонах доцільно реалізовувати модель «порт-лендлорд», яка застосовується в низці країн світу (наприклад, у портах Антверпена, Роттердама, Сінгапуру). Ця модель управління передбачає наявність портової адміністрації, яка здійснює контроль над портовим майном, що дає їй змогу розробляти політику використання земель та послідовне планування, передаючи доступ до майна постачальникам послуг та інвесторам шляхом укладання договорів (концесій).

Модель «порт-лендлорд» базується на таких засадах:

– портова адміністрація, яка має право власності або іншим чином здійснює контроль за користуванням портовими територіями, відповідає за планування та комплексний розвиток портів;

– приватні оператори здійснюють стивідорну діяльність за договором концесії або оренди активів і землі з портовою адміністрацією.

Реалізація механізму міжнародно-приватно-державного партнерства сприятиме успішному плануванню розвитку транспортної інфраструктури та надання інтегрованих мультимодальних логістичних послуг у Причорноморському економічному районі; ефективному забезпеченню сполученості між різними видами транспорту та їх інтеграції з містами й територіальними громадами; підвищенню економічного потенціалу об’єктів транспортно-логістичної інфраструктури для залучення приватних інвестицій; зниженню витрат на організацію логістичної діяльності в регіоні.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають в узагальненні та застосуванні передового світового досвіду створення транспортно-логістичних кластерів у сучасних умовах регіонального розвитку Причорноморського економічного району.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Beresford A.K.C., Pettit S.J., Whittaker W. Improving supply chain performance through quality management in a global distribution environment. *International Journal of Services and Operations Management*. 2005. Vol. 1. No. 1. P. 75–89. DOI: 10.1504/IJSOM.2005.006319

2. Gunasekaran A. Editorial: New service and manufacturing environments: challenges for operations management researchers and practitioners. *International Journal of Services and Operations Management*. 2005. Vol. 1. No. 1. P. 1–6. DOI: 10.1504/IJSOM.2005.006313

3. Huemer L. Supply Management: Value creation, coordination and positioning in supply relationships. *Long Range Planning*. 2006. Vol. 39. No. 2. P. 133–153. DOI: 10.1016/j.lrp.2006.04.005

4. Blaik P. Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarzadzania. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2010. 480 s.

5. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 14th edition. Upper Saddle River, New Jersey : Prentice Hall, 2014. 720 p.

6. Мэрфи П.Р., Вуд Д.Ф. Современная логистика. 8-е изд. Москва : ООО «И.Д. Вильямс», 2017. 720 с.

7. Бауэрсокс Д.Дж., Клосс Д.Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок. 2-е изд. Москва : Олимп-Бизнес, 2017. 640 с.

8. Dźwigoł H., Dźwigoł-Barosz M. Scientific research methodology in management sciences. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. Vol. 2. No. 25. P. 424–437.

9. Dźwigoł H. Research methods and techniques in new management trends: research results. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2(1). P. 31–48. DOI: https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(2)

10. Kwilinski A. Mechanism of modernization of industrial sphere of industrial enterprise in accordance with requirements of the information economy. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. Vol. 4. P. 116–128. DOI: http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-11.

11. Kwilinski A. Mechanism for assessing the competitiveness of an industrial enterprise in the information economy. *Research Papers in Economics and Finance*. 2018. Vol. 3(1). P. 7–16. DOI: https://doi.org/10.18559/ref.2018.1.1

12. Zrobek J. Marketing w klastrach logistycznych. Acta Universitatis Lodziennsis. *Folia Oeconomica*. 2011. No. 251. S. 5–16.

13. Szuster M. Rola klastrow we wspieraniu innowacyjnosci [The role of clusters in innovation supporting]. *Ekonomiczne Problemy Uslug*. 2012. No. 94. S. 311–325.

14. Kruczek M., Zebrucki Z. Koncepcja klastrow logistycznych. *Zeszyty naukowe Politechniki Slaskiej. Seria: Organizacja i zarzadzanie*. 2014. No. 70. S. 229–241.

15. Frankowska M. Klastry logistyczne jako ogniwa globalnych lancuchow dostaw. *Logistyka*. 2015. No. 3. S. 5633–5637.

16. Дмуховскі Р. Поняття логістичних кластерів та ефективності економічних підприємств. *Журнал європейської економіки*. 2019. Т. 18. № 3(70). С. 296–306. DOI: https://doi.org/10.35774/jec2019.03.351

17. Гриценко С. Моделювання системи цінностей еколанцюга постачань як домінанта транспортно-логістичних кластерів. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(36). С. 31–34.

18. Григорак М. Інтелектуалізація ринку логістичних послуг: концепції, методологія, компетентність : монографія. Київ : Сік Груп Україна, 2017. 516 с.

19. Іванов С., Харазішвілі Ю. Інноваційні фактори розвитку транспортної системи України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2. С. 47–55.

20. Никифорук О. Модернізація наземних транспортних систем України : монографія. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2014. 440 с.

21. Розвиток інфраструктурних секторів як чинник реалізації пріоритетних напрямів економічної політики України : колективна монографія / ред. О. Никифорук. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2017. 522 с.

22. Никифорук О., Стасюк О., Чмирьова Л., Федяй Н. Цифровізація в транспортному секторі: тенденції та індикатори розвитку. Ч. 1. *Статистика України*. 2019. № 3. С. 70–81. DOI: https://doi.org/10.31767/su.3(86)2019.03.08

23. Ilchenko S., Karpenko H. Assessment of the transport infrastructure impact on the regional development. *Економічні інновації* : збірник наукових праць. № 65. Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2017. С. 67–72. DOI: 10.31520/ei.2017.19.3(65).67-72

24. Kwilinski A. Implementation of Blockchain Technology in Accounting Sphere. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*. 2019. Vol. 23 (SI2). P. 1–6. URL: https://www.abacademies.org/articles/ Implementation-of-Blockchain-Technology-in-Accounting-Sphere-1528-2635-23-SI-2-412.pdf (дата звернення: 21.02.2020).

25. Трушкіна Н. Формування інтегрованої транспортно-логістичної системи в Україні: фінансово-правовий аспект. *Emergence of public development: financial and legal aspects : monograph*. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2019. P. 619–629.

26. Іванов С., Ляшенко В., Трушкіна Н. Особливості розвитку транспортно-логістичної системи Придніпровського економічного району. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 3(25). С. 22–27.

27. Іванов С., Ляшенко В., Трушкіна Н. Інноваційний розвиток транспортно-логістичної системи в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Інституціональна модель інноваційної економіки* : колективна монографія / за ред. В. Ляшенка, О. Прокопенко, В. Омельяненка. Київ : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2019. С. 114–130.

28. Trushkina N. Financial ensuring mechanism of management innovative development of the transport-logistics system. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities* : collective monograph / ed. by M. Bezpartochnyi : in 3 vol. / Higher School of Social and Economic. Przeworsk : WSSG, 2019. Vol. 3. P. 227–236.

29. Іванов С., Ляшенко В., Трушкіна Н. Передумови формування та перспективи розвитку транспортно-логістичного кластера в Причорноморському економічному районі. *Причорноморські економічні сту-*

дії. 2019. Вип. 46. Ч. 2. С. 16–24. DOI: https://doi.org/10.32843/bses.46-25

30. Транспорт і зв'язок України у 2010 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2011. 267 с.

31. Транспорт і зв'язок України у 2018 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 154 с.

32. Шамилева Л. Статистическое моделирование и прогнозирование. Донецк : ДонНУ, 2008. 304 с.

33. Єріна А. Статистичне моделювання та прогнозування. Київ : КНЕУ, 2001. 170 с.

34. Бокс Дж., Дженкинс Г. Анализ временных рядов: прогноз и управление / пер. с англ. Москва : Мир, 1974. Вып. 1. 405 с.

35. Шелобаев С. Математические методы и модели в экономике, финансах, бизнесе. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 367 с.

REFERENCES:

1. Beresford A.K.C., Pettit S.J., Whittaker W. (2005) Improving supply chain performance through quality management in a global distribution environment. *International Journal of Services and Operations Management*, vol. 1, no. 1, pp. 75–89. DOI: 10.1504/IJSOM.2005.006319

2. Gunasekaran A. (2005) Editorial: New service and manufacturing environments: challenges for operations management researchers and practitioners. *International Journal of Services and Operations Management*, vol. 1, no. 1, pp. 1–6. DOI: 10.1504/IJSOM.2005.006313

3. Huemer L. (2006) Supply Management: Value creation, coordination and positioning in supply relationships. *Long Range Planning*, vol. 39, no. 2, pp. 133–153. DOI: 10.1016/j.lrp.2006.04.005

4. Blaik P. (2010) *Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarzadzania*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.

5. Kotler P., Keller K.L. (2014) *Marketing Management*. 14th edition. Upper Saddle River, New Jersey : Prentice Hall.

6. Murphy P.R., Wood D.F. (2017) *Sovremennaja logistika* [Modern Logistic]. 8th edition. Moscow : I.D. Williams LLC. (in Russian)

7. Bowersox D.J., Closs D.J. (2017) *Logistika: integrirovannaja cep' postavok* [Logistic: Integrated Supply Chain]. 2nd edition. Moscow : Olymp-Business. (in Russian)

8. Dźwigoł H., Dźwigoł-Barosz M. (2018) Scientific research methodology in management sciences. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 2, no. 25, pp. 424–437.

9. Dźwigoł H. (2019) Research methods and techniques in new management trends: research results. *Virtual Economics*, vol. 2, no. 1, pp. 31–48. DOI: https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(2)

10. Kwilinski A. (2018) Mechanism of modernization of industrial sphere of industrial enterprise in accordance with requirements of the information economy. *Marketing and Management of Innovations*, vol. 4, pp. 116–128. DOI: http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-11

11. Kwilinski A. (2018) Mechanism for assessing the competitiveness of an industrial enterprise in the information economy. *Research Papers in Economics and* Finance, vol. 3, no. 1, pp. 7–16. DOI: https://doi.org/10.18559/ref.2018.1.1

12. Zrobek J. (2011) Marketing w klastrach logistycznych. Acta Universitatis Lodziennsis. *Folia economica*, no. 251, pp. 5–16.

13. Szuster M. (2012) Rola klastrow we wspieraniu innowacyjnosci [The role of clusters in innovation supporting]. *Ekonomiczne Problemy Uslug*, no. 94, pp. 311–325.

14. Kruczek M., Zebrucki Z. (2014) Koncepcja klastrow logistycznych. *Zeszyty naukowe Politechniki Slaskiej. Seria: Organizacja i zarzadzanie*, no. 70, pp. 229–241.

15. Frankowska M. (2015) Klastry logistyczne jako ogniwa globalnych lancuchow dostaw. *Logistyka*, no. 3, pp. 5633–5637.

16. Dmukhovski R. (2019) Poniattia lohistychnykh klasteriv ta efektyvnosti ekonomichnykh pidpryiemstv [The concept of logistics clusters and efficiency of economic enterprises]. *Journal of the European Economy*, vol. 18, no. 3 (70), pp. 296–306. DOI: https://doi.org/10.35774/jec2019.03.351 (in Ukrainian)

17. Hrytsenko S. (2019) Modeliuvannia systemy tsinnostei ekolantsiuha postachan yak dominanta transportno-lohistychnykh klasteriv [Modeling the system of values of the ecological supply chain as the dominant transport and logistics clusters]. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, no. 1(36), pp. 31–34 (in Ukrainian)

18. Hryhorak M. (2017) *Intelektualizatsiia rynku lohistychnykh posluh: kontseptsii, metodolohiia, kompetentnist* [Intellectualization of the logistics services market: concepts, methodology, competence] : monograph. Kyiv : Juice Groups Ukraine. (in Ukrainian)

19. Ivanov S., Kharazishvili Ju. (2017) Innovacijni faktory rozvytku transportnoji systemy Ukrajiny [Innovative factors of development of the transport system of Ukraine]. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, no 2, pp. 47–55. (in Ukrainian)

20. Nykyforuk O. (2014) *Modernizatsiia nazemnykh transportnykh system Ukrainy* [Modernization of land transport systems of Ukraine] : monograph. Kyiv : Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. (in Ukrainian)

21. Nykyforuk O. (ed.) (2017) *Rozvytok infrastrukturnykh sektoriv yak chynnyk realizatsii priorytetnykh napriamiv ekonomichnoi polityky Ukrainy* [Development of infrastructure sectors as a factor of realization of priority directions of economic policy of Ukraine] : collective monograph. Kyiv : Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. (in Ukrainian)

22. Nykyforuk O., Stasiuk O., Chmyrova L., Fediai N. (2019) Tsyfrovizatsiia v transportnomu sektori: tendentsii ta indykatory rozvytku. Ch. 1 [Digitization in the transport sector: trends and indicators of development. P. 1]. *Statistics of Ukraine*, no. 3, pp. 70–81. DOI: https://doi.org/10.31767/su.3(86)2019.03.08 (in Ukrainian)

23. Ilchenko S., Karpenko H. (2017) Assessment of the transport infrastructure impact on the regional development. *Economic Innovations*, no. 65. Odessa : IPMEER NAS of Ukraine, pp. 67–72. DOI: 10.31520/ei.2017.19.3(65).67-72

24. Kwilinski A. (2019) Implementation of Blockchain Technology in Accounting Sphere. *Academy of Account-*

ing and Financial Studies Journal, vol. 23 (SI2), pp. 1–6. URL: https://www.abacademies.org/articles/ Implementation-of-Blockchain-Technology-in-Accounting-Sphere-1528-2635-23-SI-2-412.pdf (accessed: 21 February 2020).

25. Trushkina N. (2019) Formuvannja integhrovanoji transportno-loghistychnoji systemy v Ukrajini: finansovo-pravovyj aspekt [Formation of integrated transport and logistics system in Ukraine: financial and legal aspect]. *Emergence of public development: financial and legal aspects*. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, pp. 619–629. (in Ukrainian)

26. Ivanov S., Liashenko V., Trushkina N. (2019) Osoblyvosti rozvytku transportno-loghistychnoji systemy Prydniprovsjkogho ekonomichnogho rajonu [Features of development of transport-logistical system of the Prydniprovsky economic region]. *Regional Economics and Management*, no. 3(25), pp. 22–27. (in Ukrainian)

27. Ivanov S., Liashenko V., Trushkina N. (2019) Innovatsiinyi rozvytok transportno-lohistychnoi systemy v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Innovative development of the transport and logistics system in Ukraine: problems and solutions]. In: Liashenko V., Prokopenko O., Omelyanenko V. (ed.). *Instytutsionalna model innovatsiinoi ekonomiky* [Institutional model of innovative economy] : collective monograph. Kyiv : Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine, pp. 114–130. (in Ukrainian)

28. Trushkina N. (2019) Financial ensuring mechanism of management innovative development of the transport-logistics system. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities* : in 3 vol. Przeworsk : WSSG, vol. 3, pp. 227–236.

29. Ivanov S., Liashenko V., Trushkina N. (2019) Peredumovy formuvannia ta perspektyvy rozvytku transportno-lohistychnoho klastera v Prychornomorskomu ekonomichnomu raioni [Prerequisites for formation and development prospects of the transport and logistics cluster in the Black sea economic region]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 46, issue 2, pp. 16–24. DOI: https://doi.org/10.32843/bses.46-25 (in Ukrainian)

30. Transport i zv'jazok Ukrajiny za 2017 rik [Transport and Communication of Ukraine for 2017] (2018). Kyiv : State Statistics Service of Ukraine. (in Ukrainian)

31. Transport i zv'jazok Ukrajiny za 2018 rik [Transport and Communication of Ukraine for 2017] (2019). Kyiv : State Statistics Service of Ukraine. (in Ukrainian)

32. Shamileva L. (2008) *Statisticheskoe modelirovanie i prognozirovanie* [Statistical modeling and forecasting]. Donetsk : DonNU. (in Russian)

33. Yerina A. (2001) *Statystychne modeliuvannia ta prohnozuvannia* [Statistical modeling and forecasting]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)

34. Box J., Jenkins G. (1974) *Analiz vremennykh ryadov: prognoz i upravlenie* [Time Series Analysis: Forecast and Management]. Moscow : World, issue 1. (in Russian)

35. Shelobaev S. *Matematicheskie metody i modeli v ekonomike, finansakh, biznese* [Mathematical methods and models in economics, finance, business]. Moscow : UNITY-DANA. (in Russian)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У АГРОСФЕРІ РЕГІОНУ

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ACTIVATION OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE AGRICULTURE

УДК 339.9.01
https://doi.org/10.32843/bses.51-26

Турленко Н.В.
к.е.н., докторант
Одеська національна академія харчових технологій

Turlenko Nataliya
Odessa National Academy of Food Technologies

У статті розглянуто особливості формування стратегії вдосконалення організаційно-економічного механізму пожвавлення інвестиційних процесів у агросфері, що забезпечуватиме зростання конкурентоспроможності аграрних виробників і дотримання вимог продовольчої безпеки країни та регіонів. Головне значення у досягненні зазначених цілей має наявність дієвого організаційно-економічного механізму розвитку інвестиційної діяльності в агросфері, який має забезпечити зв'язок між надходженням інвестицій у галузь та зростанням конкурентоспроможності агропродовольчої продукції. Дослідження показали, що забезпечення належного рівня державного стимулювання реалізації інвестиційних проєктів у агросфері на засадах державно-приватного партнерства потребує вжиття нових заходів із вирішення цих завдань, які мають бути втілені в рамках концепції вдосконалення організаційно-економічного механізму стратегічного розвитку інвестиційної діяльності в агросфері. Для успішної реалізації визначеної концепції необхідно розробити детальну програму заходів та встановити цільові пріоритети.

Ключові слова: *організаційно-економічний механізм, активізація інвестування, інвестиційна діяльність, агросфера регіону, економічний потенціал.*

В статье рассмотрены особенности формирования стратегии совершенствования организационно-экономического механизма оживления инвестиционных процессов в агросфере, что будет обеспечивать рост конкурентоспособности аграрных производителей и соблюдение требований продовольственной безопасности страны и регионов. Главное значение в достижении указанных целей имеет наличие действенного организационно-экономического механизма развития инвестиционной деятельности в агросфере, который должен обеспечить связь между поступлением инвестиций в отрасль и ростом конкурентоспособности агропродовольственной продукции. Исследования показали, что обеспечение надлежащего уровня государственного стимулирования реализации инвестиционных проектов в агросфере на основе государственно-частного партнерства требует принятия новых мер по решению этих заданий, которые должны быть воплощены в рамках концепции совершенствования организационно-экономического механизма стратегического развития инвестиционной деятельности в агросфере. Для успешной реализации определенной концепции необходимо разработать подробную программу мероприятий и установить целевые приоритеты.

Ключевые слова: *организационно-экономический механизм, активизация инвестирования, инвестиционная деятельность, агросфера региона, экономический потенциал.*

The article deals with the peculiarities of forming a strategy of improving the organizational and economic mechanism of revitalization of investment processes in the agricultural sphere, which will ensure the increase of competitiveness of agricultural producers and compliance with food security requirements of the country and regions. The key to achieving these goals is the existence of an effective organizational and economic mechanism for the development of investment activities in the agro-sphere, which should provide a link between the flow of investment in the industry and increasing the competitiveness of agro-food products. Studies have shown that ensuring an adequate level of state incentives for the implementation of agro-sphere investment projects on the basis of public-private partnership requires the introduction of new measures to address these objectives, which should be implemented within the concept of improving the organizational and economic mechanism of strategic development of investment activities in the agro-sphere. Successful implementation of a specific concept requires the development of a detailed program of activities and the setting of target priorities. The main prerequisite for the formation of a productive investment development program is the coordination of all processes at the stages of planning and implementation, monitoring and control, evaluation of efficiency and adjustment. To stimulate the development of the region's agrosphere, it is possible to use a wide range of state regulation instruments to ensure that all types of activities are profitable. The right choice of the strategy of state support for the development of the agro-food market will provide an opportunity to provide the necessary balance of concentration, specialization and differentiation of agricultural production, increase of profitability of producers, increase of production volumes and sale of products, including for export. The study found that ensuring an adequate level of state incentives for the implementation of investment projects in the agro-sphere on the basis of public-private partnership requires the introduction of new measures to address these objectives, which should be implemented within the concept of improving the organizational and economic mechanism of strategic development of investment activities in the agro-sphere.

Key words: *organizational and economic mechanism, activation of investment, investment activity, agrosphere of the region, economic potential.*

Постановка проблеми. Ключовим фактором зростання економічного потенціалу розвитку України та її регіонів є активізація інвестиційної діяльності в реальному секторі економіки, базовою складовою частиною якого є аграрна сфера. Цього можна досягти шляхом нарощування обсягів вкладення інвестиційних коштів, оптимізації їх структури та їх ефективного використання у секторах агросфери. В такий спосіб формується головна мета стратегії вдосконалення організаційно-економічного механізму пожвавлення інвестиційних процесів у агросфері, що має забезпечити зростання конкурентоспроможності аграрних виробників й дотримання вимог продовольчої безпеки країни та регіонів.

Задля нагромадження інвестиційного потенціалу агросфери, що забезпечує ринок аграрною

сировиною й продовольчими товарами, слід сконцентрувати дію важелів державного регулювання на фінансовій підтримці агросфери, всілякому сприянні пожвавленню інноваційної активності аграрних виробників, стимулюванні інтеграційних процесів між аграрними та переробними підприємствами, а також суб'єктами інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аспектів теорії та практики інвестицій, інвестиційної діяльності, що мають велике значення для визначення пріоритетних напрямів в аграрній сфері та агробізнесі, здійснювали як зарубіжні вчені (Д. Колеман, Б. Фуллер, Р. Херстейн, Д. Джоргенсон, В. Креллє, Д. Лернер, Дж. Мегінсон), так і вітчизняні (І.О. Бланк, Н.Й. Басюркіна, В.П. Горьовий, С.О. Гуткевич, А.А. Задоя, О.В. Захарчук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, В.Г. Чабан, В.В. Лагодієнко, І.В. Ліпсіц, І.І. Лукінов, Р.М. Мудрак, П.І. Юхименко, Г.М. Підлісецький, М.М. Кропивко, П.Т. Саблук, А.М. Ужва). Водночас питання вдосконалення організаційно-економічного механізму активізації інвестиційної діяльності у агросфері регіону потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статі є формування стратегії вдосконалення організаційно-економічного механізму пожвавлення інвестиційних процесів у агросфері, що забезпечуватиме зростання конкурентоспроможності аграрних виробників і дотримання вимог продовольчої безпеки країни та регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головне значення в досягненні зазначених цілей має наявність дієвого організаційно-економічного механізму розвитку інвестиційної діяльності в агросфері, який має забезпечити зв'язок між надходженням інвестицій у галузь та зростанням конкурентоспроможності агропродовольчої продукції.

Обґрунтування й правильний вибір пріоритетних напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку інвестиційної діяльності в агросфері багато в чому залежать від достовірності їх аналізу та об'єктивності оцінювання їх вагомості й важливості для вирішення проблем розвитку. Ці процеси мають відбуватися із залученням до обговорення вчених-аграріїв, представників агробізнесу, керівників та фахівців аграрних підприємств. Важливо врахувати інтереси представників малого агробізнесу, на частку якого припадає близько половини агропродовольчої продукції.

Найбільш недосконалими інструментами організаційно-економічного механізму розвитку інвестиційної діяльності в агросфері є інструменти за такими напрямами:

– сприяння залученню кредитних ресурсів для фінансування інвестиційних проєктів;

– вдосконалення виробничої, транспортно-логістичної та збутової інфраструктури аграрного виробництва;

– активізація інноваційних процесів у агросфері;

– кадрове забезпечення, зокрема підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців агросфери для забезпечення вимог інноваційного розвитку;

– державна підтримка розроблення, фінансування й реалізації інвестиційних проєктів у агросфері;

– розвиток державно-приватного партнерства в агросфері [1].

Розвиток виробничої, транспортно-логістичної та збутової інфраструктури аграрного виробництва передбачає отримання синергетичного ефекту від вкладення прямих інвестицій в аграрне виробництво й інфраструктурні об'єкти, які обслуговують операційну діяльність підприємств агросфери. Інфраструктура має забезпечувати здійснення допоміжних процесів у агросфері, зокрема транспортно-логістичних процесів, складської логістики, заготівлі та зберігання матеріалів і готової продукції, сервісного обслуговування й ремонту техніки, будівництва, маркетингу та збуту, комунікації.

У розвинених країнах інфраструктурне обслуговування аграрного виробництва здійснюють численні організації, які спеціалізуються на конкретних видах супроводження. Державне регулювання спрямоване на формування сприятливого клімату для функціонування цих організацій. У країнах Європи (у Німеччині, Франції тощо) заготівельні й складські організації та підприємства первинної обробки сировини прирівнюються до аграрних виробників і користуються перевагами пільгового податкового режиму. Машинні пули в Німеччині здійснюють повний комплекс обслуговування: від ремонту й технічного обслуговування сільськогосподарської техніки, що належить фермерським господарствам, до виконання ґрунтообробних робіт, догляду за рослинами й збирання врожаю. При цьому їх комерційна діяльність враховується під час оподаткування лише щодо виконання додаткових, а саме агротехнічних, робіт, а основні роботи, такі як ремонт і технічне обслуговування техніки, не оподатковуються [2].

Податкові пільги та бюджетні субсидії надаються, наприклад, французьким будівельним організаціям, які обслуговують фермерські господарства.

Шведські аграрії отримують державні субсидії на покриття витрат із транспортування й зберігання аграрної продукції, її зберігання та первинної обробки, забою худоби. Ці кошти дають змогу використовувати послуги сторонніх організацій для виконання цих робіт. Отже, ринок допоміжного обслуговування аграрного виробництва активно розвивається, а аграрні виробники повною мірою забезпечені послугами із транспортування, складування, зберігання тощо [2].

Під час формування механізмів та інструментів стимулювання розвитку інфраструктури агросфери у регіонах необхідно враховувати те, як це вплине на розвиток основних операційних процесів аграрного виробництва, їх ефективність, інвестиційну привабливість агарних виробників та агросфери загалом.

Значною проблемою нині є забезпечення техніки, що належить аграрним підприємствам, запасними частинами, сервісним обслуговуванням і ремонтом. Це пов'язано з недостатністю фірмових центрів технічного обслуговування та високими цінами на ці послуги. Відсутні прямі поставки запчастин від виробників, тому запчастини купуються у посередників за завищеними цінами, а ремонт здійснюється несертифікованими центрами з порушенням норм і технології, що веде до зниження якості обслуговування, отже, якості сільськогосподарських робі. Звідси випливають втрати частини врожаю, зниження продуктивності праці та якості агропродовольчої продукції.

Доцільно у кожному адміністративному районі відповідно до реальної потреби сформувати машинно-технологічні станції з частковим фінансуванням із коштів державного бюджету та участю держави в управлінні ними. Такі станції мають укласти дилерські договори з провідними постачальниками сільськогосподарської техніки. Вони можуть діяти і як приватні фірми, і на кооперативних засадах. Допомога держави в цьому разі має полягати в наданні субсидій для підготовки працівників, покриття відсотків по отриманих кредитах, а також у виділенні будівель і приміщень на пільгових умовах.

Формування виробничої, транспортно-логістичної та збутової інфраструктури дасть змогу підвищити економічну віддачу всіх видів задіяних ресурсів. До складу інфраструктури мають також входити племінні та насінницькі організацій, служби ветеринарного обслуговування, постачальники добрив і засобів захисту рослин, консалтингові фірми тощо.

Відчувається недолік інформаційно-програмних комплексів для управління потоками матеріальних ресурсів у агросфері, аналоги яких давно впроваджені у промисловості й торгівлі. Брак уваги до цієї проблеми пов'язаний насамперед із низькою платоспроможністю аграрних підприємств як потенційних покупців цих розробок.

Держава має відіграти провідну роль у забезпеченні розробки інформаційно-логістичних систем управління потоками ресурсів аграрних підприємств. Ці розробки необхідно доручити науковим установам із фінансуванням робіт коштами державного бюджету. Таке складне завдання не можна реалізувати на регіональному рівні, тому воно має вирішуватись на загальнодержавному рівні.

Іншим масштабним за обсягами фінансування завданням, яке можна вирішити лише на загальнодержавному рівні, є стимулювання інноваційного процесу та впровадження новітніх розробок у практику функціонування агросфери.

Інноваційні процеси в агросфері гальмуються через наявність цілої низки особливостей, які пов'язані з регіональною та галузевою специфікою, специфікою технологічних та організаційних процесів. Головними факторами, що негативно впливають на інноваційні процеси в агросфері, слід визначити:

– відсутність зв'язків та взаємодії аграрних підприємств із науковими установами;

– відсутність фінансування та непрямої підтримки вітчизняних розробок у сфері агротехнологій та організації агробізнесу;

– неузгодженість дій наукових установ, відсутність об'єднуючого та спрямовуючого впливу держави у сфері розробок.

Водночас існування значного потенціалу природних ресурсів регіону, наявність значного науково-технічного потенціалу, значного попиту на внутрішньому агропродовольчому ринку, потенціалу органічного землеробства й тваринництва, розвиненої інформаційної мережі сприяють інноваційному розвитку агросфери регіону.

Формування комплексного дієвого механізму державної підтримки інновацій у агросфері, якій притаманний високий ризик, дасть змогу пожвавити інноваційну активність підприємств та організацій в усій системі: від проведення фундаментальних досліджень до реалізації практичних розробок у аграрному виробництві, що сприятиме сталому розвитку регіональної агросфери у стратегічній перспективі.

Галузеві агропромислові та регіональні особливості Одеської області вказують на те, що в регіоні насамперед слід підтримувати такі напрями інноваційного розвитку, як селекційна та племінна робота, розроблення та впровадження нової техніки й технологій, інновації в екологічній та інформаційній сферах.

Селекційний та племінний розвиток формується з таких складових частин, як створення нових сортів та гібридів агрокультур; виведення нових порід сільськогосподарських тварин і кросів птиці, виведення сортів рослин і порід тварин із підвищеною стійкістю до хвороб та шкідників, здатних протистояти несприятливим зовнішнім чинникам.

Інновації у техніці та технологіях включають удосконалення механізмів та технічних засобів, використовуваних у аграрному виробництві, їх адаптацію та підгонку до умов конкретного виробництва, розроблення та впровадження нових видів техніки, новітніх аграрних та переробних технологій, інноваційних технологій у тваринництві, розроблення та використання нових видів добрив,

засобів захисту рослин і тварин, впровадження ресурсоощадних, мало- та безвідходних технологій виробництва, зберігання й транспортування агропродовольчої продукції задля підвищення якості та безпеки харчових продуктів.

Впровадження інновацій в екологічній сфері передбачають перш за все біологізацію та екологізацію рослинництва, формування сприятливих природних умов для проживання сільського населення.

Інновації в інформаційній сфері мають здійснюватися за такими напрямами, як автоматизація виробничих процесів і систем управління в аграрній сфері, розроблення новітніх комп'ютерних систем управління аграрним підприємством, застосування супутниково-навігаційних систем у землеробстві та транспортуванні.

Вжиття зазначених заходів вимагає дієвої підтримки з боку держави на всіх рівнях влади, а також фінансування коштами державного, обласних і місцевих бюджетів. Базовими фінансовими інструментами стимулювання інноваційної активності в агросфері є:

– пряме державне фінансування, тобто розподіл бюджетних коштів та коштів позабюджетних фондів відповідно до системи стратегічних пріоритетів розвитку національного господарства, розвитку інфраструктури інноваційного розвитку, стратегічних прогнозів і планів соціально-економічного розвиту держави та регіонів;

– непряме стимулювання інноваційної активності засобами податкової та амортизаційної політики, забезпечення пільгових умов кредитування для інвесторів, науково-технічної політики, регулювання діяльності фінансово-кредитних установ тощо.

Кошти державного й місцевих бюджетів доцільно спрямовувати на формування єдиного інформаційного середовища, що забезпечуватиме аграрних виробників та інвесторів відомостями про ринок інновацій, джерела фінансування інновацій; адресну допомогу у реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів щодо впровадження нових видів техніки й технологій, створення бази даних інновацій з можливістю оцінювання їх ефективності й термінів окупності інвестицій.

Розвиток кадрового потенціалу аграрного виробництва, підготовки та підвищення кваліфікації працівників для забезпечення інвестиційних проєктів, пов'язаних з інноваційними засобами виробництва, потребує застосування специфічних важелів та інструментів, що діють на стику розвитку системи освіти, агросфери та регіональної економіки.

Забезпечення належного рівня державного стимулювання реалізації інвестиційних проєктів у агросфері на засадах державно-приватного партнерства потребує вжиття нових заходів із вирішення цих завдань, які мають бути втілені в рамках концепції вдосконалення організаційно-економічного механізму стратегічного розвитку інвестиційної діяльності в агросфері. Удосконалений алгоритм реалізації цієї концепції наведений на рис. 1.

Для успішної реалізації концепції необхідно розробити детальну програму заходів та встановити цільові пріоритети. До основних засад формування системи управління реалізацією концепції слід віднести:

– єдність нормативно-правового, науково-методичного та інформаційного забезпечення заходів програми;

Рис. 1. Етапи формування й реалізації концепції вдосконалення організаційно-економічного механізму розвитку інвестиційної діяльності в агросфері регіону

– залучення до розроблення програмних заходів представників органів влади регіону, агробізнесу, наукової спільноти.

Головною передумовою формування результативної програми розвитку інвестиційної діяльності є узгодження всіх процесів на етапах планування й реалізації, моніторингу й контролю, оцінювання ефективності й коригування [3]. Для досягнення цієї мети потрібні детальний план програмних заходів та система цільових індикаторів реалізації концепції, які мають відповідати цільовим індикаторам стратегічного плану соціально-економічного розвитку регіону загалом. Отже, ними є:

– зростання обсягів виробництва агропродовольчої продукції в аграрних підприємствах всіх форм власності;

– зростання обсягів переробки та виробництва продовольчих продуктів;

– зростання обсягів інвестування в основний капітал аграрних підприємств;

– зростання рівня рентабельності аграрних підприємств;

– зростання заробітної плати працівників агросфери;

– зниження у структурі витрат агропродовольчої продукції частки витрат на енергоресурси.

Важливою умовою забезпечення узгодженості стратегічних програмних заходів щодо соціально-економічного розвитку Одеського регіону та заходів щодо розвитку інвестиційної діяльності є створення дієвої системи експертизи програм, побудованої на засадах об'єктивності оцінок, компетентності та незалежності експертів. Це дасть змогу фахово обґрунтувати необхідні корективи, внесені у змісті заходів та цільових індикаторів програми.

Наступним етапом є визначення потреби програми у фінансових ресурсах. Необхідно визначити доцільні джерела фінансування (кошти державного, регіонального, місцевого бюджетів), механізми й конкретні фінансові інструменти (субсидії, кредитування, агролізинг тощо). Цей етап також передбачає визначення відповідальних виконавців програмних заходів та розпорядників грошових коштів.

Однією з умов ефективності програми є також оцінювання відповідності фінансових можливостей регіону потребам вжиття програмних заходів. Необхідно оцінити та проаналізувати склад, зміст та рівень ризиків реалізації програми, а також обґрунтувати склад заходів із подолання ризиків.

Уповноважений орган державної влади в регіоні має відповідати за реалізацію програми, досягнення визначених цільових орієнтирів, ефективне використання бюджетних ресурсів, що виділяються на реалізацію програми, застосування ефективних форм і методів управління ходом вжиття заходів програми.

Для успішного вжиття програмних заходів необхідно забезпечити ефективну координацію дій усіх сторін-учасників за допомогою спеціального координаційного органу. До його складу слід залучити представників науки й освіти, агробізнесу, органів влади регіону. Функціями цього органу мають бути:

– обґрунтування пропозицій щодо розвитку інвестиційної діяльності в агросфері у рамках програмних орієнтирів;

– моніторинг вжиття програмних заходів;

– контроль виконання запланованих програмних, а головне, контроль цільового й ефективного використання бюджетних коштів, виділюваних на програмні заходи;

– розроблення й обґрунтування рекомендацій щодо внесення коректив та підвищення результативності реалізації програми з огляду на індикатори процесу реалізації програми й динаміку регіонального розвитку;

– аналіз та оцінювання результатів експертної оцінки інвестиційних проєктів, передбачених для реалізації в рамках програми за критеріями змісту, часу, вартості й ефективності.

Оперативне управління ходом вжиття програмних заходів передбачає виконання таких функцій [4]:

– збирання, оброблення та аналізування інформації про процеси й результати вжиття заходів програми;

– проведення експертизи на всіх стадіях реалізації програми;

– організація й проведення незалежного оцінювання показників ефективності реалізації програми й ступеня досягнення встановлених програмних цілей;

– контроль за вжиттям програмних заходів на основі порівняння встановлених цільових критеріїв із фактично досягнутими результатами.

За виявлення відхилень від установлених значень необхідно встановити причини, що їх викликали, за необхідності визначити коригуючі заходи щодо усунення цих відхилень. За необхідності доцільно також переглянути склад запланованих програмних заходів, обсяг та напрями виділюваних коштів та відкоригувати зміст програми, що може забезпечити скоріше досягнення встановлених цільових критеріїв. За виявлення нових об'єктивних факторів, що не дають змоги досягти цільових параметрів, необхідно терміново переглянути зміст і терміни реалізації програми. Ця процедура є циклічною й має повторюватися до досягнення встановлених результатів програми.

Завершальною стадією є комплексне оцінювання ефективності програмних заходів за узагальнюючими показниками, які з урахуванням індикаторів ходу реалізації програми та ступеня досягнення запланованих результатів мають стати базисом для подальших програм.

Отже, державне регулювання розвитку агропродовольчого ринку регіону є цілісною системою організаційно-економічних, адміністративних та нормативно-правових заходів, яких вживають загальнодержавні та регіональні органи влади, державні установи й громадські організації для забезпечення комплексного, збалансованого, сталого розвитку агропродовольчого ринку регіону відповідно до тенденцій розвитку національного й світового господарства.

Для вжиття комплексу першочергових заходів із державного регулювання розвитку ключових агропродовольчих ринків і підвищення обсягів виробництва стратегічно важливих видів агропродовольчої продукції в регіонах доцільно сформувати спеціальні керівні органи, які мають вирішувати комплекс питань розвитку ринку, зокрема формування в регіонах мережі оптових ринків аграрної продукції й контролювання їх діяльності. У процесі вдосконалення фінансово-кредитної інфраструктури агросфери необхідно забезпечити розвиток і поширення мережі організацій небанківського типу недержавної форми власності, особливо у сфері мікрофінансування. Система мікрофінансування забезпечує аграріїв невеликими за сумою кредитними коштами на короткий термін, що є важливим інструментом розвитку агросфери, особливо в період сезонних робіт. Організація системи мікрофінансування може забезпечити підприємцям стартовий капітал для початку їх діяльності та необхідні оборотні кошти.

Податкова політика також є важливим елементом державного регулювання розвитку агробізнесу. Держава задля забезпечення сталого економічного зростання змінює структуру та рівень податкових ставок (ПДВ, податок на прибуток, єдиний соціальний внесок), а також надає податкові пільги певним групам підприємців. Стосовно агросфери доцільним є використання методів скорочення ставок податку на прибуток для аграріїв, а також запровадження системи інвестиційного податкового кредиту.

Висновки з проведеного дослідження. Забезпечення належного рівня державного стимулювання реалізації інвестиційних проєктів у агросфері на засадах державно-приватного партнерства потребує вжиття нових заходів із вирішення цих завдань, які мають бути втілені в рамках концепції вдосконалення організаційно-економічного механізму стратегічного розвитку інвестиційної діяльності в агросфері. Для успішної реалізації визначеної концепції необхідно розробити детальну програму заходів та встановити цільові пріоритети. До основних засад формування системи управління реалізацією концепції слід віднести:

– єдність нормативно-правового, науково-методичного й інформаційного забезпечення заходів програми;

– залучення до розроблення програмних заходів представників органів влади регіону, агробізнесу, наукової спільноти.

Головною передумовою формування результативної програми розвитку інвестиційної діяльності є узгодження всіх процесів на етапах планування й реалізації, моніторингу й контролю, оцінювання ефективності й коригування.

Для стимулювання розвитку агросфери регіону існує можливість використання широкого набору інструментів державного регулювання для реального забезпечення прибуткового ведення всіх видів діяльності. Правильний вибір стратегії державної підтримки розвитку агропродовольчого ринку дасть можливість забезпечити необхідний баланс концентрації, спеціалізації та диференціації аграрного виробництва, зростання прибутковості виробників, нарощування обсягів виробництва й реалізації продукції, зокрема на експорт.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Горбатюк Л.М. Окремі аспекти класифікації інвестицій. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 2. С. 201–204.

2. Лагодієнко В.В. Реалізація інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності у харчовій галузі. *Бізнес-Навігатор*. 2013. № 2(31). С. 178–183.

3. Bondarenko S., Lagodienko V., Sedikova I., Kalaman O. Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*. 2018. Vol. 9. Issue 13. December. P. 676–684.

4. Uzhva A.M. Methodological instruments of strategic planning of regional agricultural business. *Modern science*. 2016. № 4. P. 31–36.

REFERENCES:

1. Gorbatiuk L.M. (2010) Okremi aspekty klasyfikatsiyi investytsiy [Some aspects of classification of investments]. *Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, vol. 2, pp. 201–204.

2. Lagodiienko V.V. (2013) Realizatsiya investytsiynoho zabezpechennya innovatsiynoyi diyal'nosti u kharchoviy haluzi [Implementation of investment support for innovation in the food industry]. *Business-Navigator*, vol. 2, no 33, pp. 178–183.

3. Bondarenko S., Lagodienko V., Sedikova I., Kalaman O. (2018) Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase. International Journal of Mechanical Engineering and Technology. Vol. 9. Issue 13. December, pp. 676–684.

4. Uzhva A.M. (2016) Methodological instruments of strategic planning of regional agricultural business. Modern science. 2016. № 4. P. 31–36.

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ БДЖІЛЬНИЦТВА ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

ANALYSIS OF THE STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE BEEKEEPING INDUSTRY OF THE BLACK SEA REGION

УДК 332.122.5
https://doi.org/10.32843/bses.51-27

Чміль А.С.
аспірантка кафедри
глобальної економіки
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Chmil Alla
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine

У дослідженні проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку галузі бджільництва Причорноморського регіону, що займає південну частину України. У регіоні, згідно з Планом природного районування бджіл, який затверджений Наказом Міністерства аграрної політики та УААН від 20.09.2000 № 184/82, поширена українська степова порода бджіл. В економічному відношенні впровадження у виробництво Плану породного районування і селекції бджіл є найефективнішим способом для забезпечення збільшення продуктивності пасіки, а також це забезпечує зменшення затрат часу пасічників для догляду за бджолами. Проаналізувавши динаміку виробництва меду в усіх категоріях виробників Причорноморського регіону, бачимо, що відбулося зростання, яке пов'язане з підвищенням продуктивності бджолиних колоній. Перспектива подальших досліджень полягає у поглибленому дослідженні сучасного стану, пошуку нових можливостей та шляхів вирішення проблем галузі бджільництва Причорноморського регіону.

Ключові слова: *розвиток, сільське господарство, Причорноморський регіон, бджільництво, мед, потенціал, ринкова економіка, продуктивність.*

В исследовании проанализированы современное состояние и тенденции развития отрасли пчеловодства Причерноморского региона, который занимает южную часть Украины. В регионе, согласно Плану природного районирования пчел, который утвержден Приказом Министерства аграрной политики и УААН от 20.09.2000 № 184/82, распространена украинская степная порода пчел. В экономическом отношении внедрение в производство данного Плана является самым эффективным способом обеспечения увеличения производительности пасеки, а также это обеспечивает уменьшение затрат времени песчаников для ухода за пчелами. Проанализировав динамику производства меда во всех категориях производителей Причерноморского региона, видим, что произошел рост, который связан с повышением продуктивности пчелиных колоний. Перспектива дальнейших исследований заключается в углубленном исследовании современного состояния, поиске новых возможностей и путей решения проблем отрасли пчеловодства Причерноморского региона.

Ключевые слова: *развитие, сельское хозяйство, Причерноморский регион, пчеловодство, мед, потенциал, рыночная экономика, продуктивность.*

The study analyzes the current state and development trends of the beekeeping industry in the Black Sea region, which occupies the southern part of Ukraine. The beekeeping industry is an important component of the economy of the Black Sea region; it determines the supply volumes and the cost of the main types of food for the country's population. Beekeeping should be singled out as a strategically important branch of the Black Sea region. Beekeeping is the basis and source of sustainable development for several industries, in particular, the crop industry, since the use of bees for pollinating entomophilous agricultural plants significantly increases not only crop yields but also the nutrient content in them. In the Black Sea region, according to the Plan for Natural Zoning of Bees, which was approved by the Order of the Ministry of Agrarian Policy and UAAS 20.09.2000 No. 184/82, the Ukrainian steppe breed of bees is widespread. The article also investigated the dynamics of honey production and the productivity of bee colonies in the Black Sea region. In the study region in 2000, there were 4.043 million bee colonies (all categories of producers). In 2018, the number of bee colonies amounted to 3.235 million bee colonies. Having analyzed the dynamics of honey production in all categories of producers of the Black Sea region, we see that in 2018, 9034.2 tons of honey were produced. This is 510 tons more than in 2000. Such an increase in honey production is associated with an increase in the productivity of bee colonies. In households, the productivity of bee colonies in 2018 reached 28 kg per family, and in agricultural enterprises - 17 kg per family. But the author's idea is that despite such an increase in the productivity and production of honey, it is necessary to pay more attention to increasing the number of bee colonies. Indeed, it is precisely the number of bee colonies and their strength that are key factors for the further development of the beekeeping industry in the Black Sea region. Prospects for further research are an in-depth study of the current state, the search for new opportunities and solutions to the problems of the beekeeping industry in the Black Sea region.

Key words: *development, agriculture, the Black Sea region, beekeeping, honey, potential, the market economy, productivity.*

Постановка проблеми. Причорноморський регіон має досить розвинене сільське господарство та є одним із найпродуктивніших регіонів в Україні. Він складається з Одеської, Херсонської та Миколаївської областей. До 2014 р. у складі Причорноморського регіону також була Автономна Республіка Крим. Причорноморський регіон має значні показники виробництва винограду, соняшнику, фруктів, овочів, м'яса і вовни, що становить близько 15% загального обсягу України.

Серед галузей тваринництва слід виділити бджільництво як стратегічно важливу галузь Причорноморського регіону.

Галузь бджільництва є важливим складником економіки Причорноморського регіону, що визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни. Бджільництво є базою та джерелом сталого розвитку для низки галузей, зокрема галузі рослинництва, оскільки використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення значно підвищує не тільки врожайність культур, а й уміст поживних речовин у них. Усе це свідчить про високий інтерес до проведення аналізу стану та тенденцій розвитку галузі бджільництва Причорноморського регіону, що зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні основи ведення бджільництва досліджували Л. Бондарчук, О. Метлицька, В. Поліщук, В. Жаров, А. Черкасова та ін. Дослідження ринку продукції бджільництва та економічної ефективності її виробництва висвітлено в працях С. Бугери, В. Данкевича, П. Пивовара, О. Христиненко, С. Чехова, О. Яценко. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрних ринків в Україні розглядають такі вітчизняні вчені, як А.Д. Діброва, О.В. Жемойда, С.М. Кваша та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасного стану, тенденцій розвитку та основних проблем галузі бджільництва в Причорноморському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Природне районування бджіл є основою для раціонального розміщення і використання племінних ресурсів держави. Породне районування бджіл – це науково обґрунтований відбір для розведення і господарського використання в конкретних регіонах таких порід бджіл, біологічні особливості яких найкраще відповідають типовим умовам клімату і медозбору цих регіонів, дають змогу виробляти у цих умовах значно більше продукції порівняно з іншими породами на тлі достатньої зимостійкості бджіл [1].

Як бачимо з рис. 1, згідно з Планом природного районування бджіл, який затверджений Наказом Міністерства аграрної політики та УААН від 20.09.2000 № 184/82, Одеська, Миколаївська та Харківська області використовують українську степову бджолу.

Українська степова бджола (Apis mellifera sossimai, або застаріла назва Apis mellifera acervorum Scor [2; 5]) – підвид бджіл виду Бджола медоносна. Ця порода бджіл сформувалася на території Степу та Лісостепу України. Застарілі назви: Херсонська, Південноруська [2; 5]. Саме ця порода бджіл найкраще підходить для Причорноморського регіону, оскільки вона добре нарощує силу до основного медозбору з соняшнику, гречки, садів та інших технічних та олійних культур, що запилюються бджолами. Бджоли цієї породи здатні збирати нектар на відстані 5 км від пасіки.

В економічному відношенні впровадження у виробництво Плану породного районування

Рис. 1. План природного районування бджіл

Джерело: розроблено автором на основі [1]

і селекції бджіл є найефективнішим способом забезпечення збільшення продуктивності пасіки, а також це забезпечує зменшення затрат часу пасічників для догляду за бджолами.

Серед продукції бджільництва виділяють два основні види: бджолиний віск і мед. До додаткових продуктів належать: бджолопакети, матки, пилок, маточне молочко, прополіс та підмор. Але основна користь від бджіл, на нашу думку, – запилення ентомофільних культур.

Запилення бджолами садів, ягідників, соняшнику, гречки, овочів та інших ентомофільних культур призводить до збільшення врожайності до 30%. Таким чином, прибутки від збільшення урожайності по всій Україні значно перевищують вартість меду, а також інших продуктів бджільництва. Бджоли, що запилюють сільськогосподарські рослини, приносять світовому аграрному виробництву понад 250 млрд доларів, тоді як вироблений ними мед оцінюється лише в 7–8 млрд доларів.

Причорноморський регіон славиться своїми садами та виноградниками. Садівництво поширене по всій території регіону. Серед насаджень домінують сливи, яблуні, абрикоси, груші, грецький горіх, мигдаль. Завдяки перехресному запиленню яблуневих садів число зав'язей збільшується майже у шість разів, при цьому вага яблука зростає до 30%, а врожайність – на 60%.

За насиченістю виноградниками Причорноморський регіон посідає перше місце в Україні. Велике значення для Причорноморського регіону мають ефіроолійні (коріандр, троянда, лаванда, шавлія тощо), овочівництво (помідори, перець солодкий, цибуля тощо) та баштанні (баклажани, кабачки, гарбузи, дині та кавуни) культури. За правильного розміщення бджолиних сімей поблизу плантацій гарбузів, динь та кавунів їхня врожайність також може зростати на 60%. Для 1 га плантацій баштанних культур необхідно дві бджолиних сім'ї.

У Причорноморському регіоні в 2000 р. нараховувалося 4,043 млн бджолиних колоній (усі категорії господарств). У 2018 р. кількість бджолиних колоній становила 3,235 млн, що свідчить про значне зменшення – на 17,6%. Якщо розглядати в розрізі категорій господарств, то зменшення спостерігалося як у сільськогосподарських підприємствах (на 92%), так і в особистих селянських господарствах (на 12%).

Досліджуючи динаміку виробництва меду в Причорноморському регіоні, бачимо, що в 2018 р. було вироблено 9 034,2 т меду. Це на 510 т більше, ніж у 2000 р. За досліджуваний період рекордними роками виробництва меду були 2005–2013 рр., коли середній збір меду коливався в межах 13185–14388 т.

Найбільше зменшення виробництва меду спостерігалося у сільськогосподарських підприємствах, тоді як у фермерських господарствах, незважаючи на зменшення кількості бджолиних колоній, спостерігалося збільшення обсягів виробництва меду до 9 034,2 т.

Медова та воскова продуктивність бджолиної колонії, ефективність її запилення та стійкість до несприятливих умов залежать від багатьох як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Таблиця 1

Динаміка виробництва меду в Причорноморському регіоні, т

Рік / Форма господарювання	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015* р.	2016* р.	2017* р.	2018* р.	Зміна, %
Сільськогосподарські підприємства	358	250	128	63	55	38	46.2	12.90
У т. ч. АР Крим	63	29	22	-	-	-	-	-
Особисті селянські господарства	8166	13651	13416	8458	7777	9147	8988	110.06
У т. ч. АР Крим	1776	2472	2968	-	-	-	-	-
Всього	8524	13901	13544	8521	7832	9185	9034.2	105.98

Джерело: розроблено автором на основі [3]

Таблиця 2

Динаміка продуктивності бджолосімей у сільському господарстві Причорноморського регіону, кг/колонія

Рік / Форма господарювання	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015* р.	2016* р.	2017* р.	2018* р.	Зміна, %
Сільськогосподарські підприємства	9.92	15.52	13.19	13.69	13.09	11.87	17.11	172.47
У т. ч. АР Крим	7.68	8.78	11	-	-	-	-	-
Господарства населення	22.17	33.30	28.66	26.39	25.01	29.25	28.01	126.34
У т. ч. АР Крим	20.18	22.88	25.01	-	-	-	-	-
Загальна продуктивність регіону	21.08	32.63	28.35	26.21	24.84	29.07	27.92	132.44
У т. ч. АР Крим	19.12	22.47	24.77	-	-	-	-	-

Джерело: розроблено автором на основі [3]

До зовнішніх чинників можна віднести кліматичні і погодні мови, рослинний і тваринний світ, кормову базу, корисні та шкідливі для бджолиних колоній живі організми. Більшість із зовнішніх чинників не залежить від пасічника та потребує багато витрат. Однак ці чинники мають вагомий вплив на життєдіяльність та продуктивність бджіл.

Внутрішні чинники формуються всередині бджолиної колонії. До них належать якість стільників, запаси корму, температурний режим (регулюється бджолами). Ці чинники можуть змінюватися пасічником, а також залежать від генотипу та породних особливостей бджіл.

На продуктивність бджолиних сімей також значний вплив мають якість матки, сила сім'ї та доступність кормової бази. Крім того, враховують такі ознаки бджіл, як нерійливість та миролюбність. За даними відомих науковців та селекціонерів у галузі бджільництва, медова продуктивність бджіл української степової породи становить 30–40 кг.

Виходячи з дослідження продуктивності бджолиних колоній української степової породи в Причорноморському регіоні, можна сказати, що спостерігається постійне нарощування продуктивності як в особистих господарствах населення, так і в сільськогосподарських підприємствах. Зростання продуктивності пов'язане із забезпеченням пасіки необхідним інвентарем, спрощенням догляду, застосуванням нових лікарських засобів для боротьби з хворобами та шкідниками бджіл.

Незважаючи на постійне зростання продуктивності, яка в 2018 р. в господарствах населення досягла майже 28 кг на колонію, це є нижче еталонних показників, які визначені для даної породи.

Більш стрімке зростання продуктивності спостерігається у сільськогосподарських підприємствах. Порівняно з 2000 р. продуктивність у 2018 р. зросла майже у два рази. Така відмінність у зростанні продуктивності пов'язана зі значними капітальними витратами на розвиток бджолиних господарств (вартістю елітних бджолиних маток, інвентаря та можливістю кочування пасіки).

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з проведеного аналізу стану та тенденцій розвитку галузі бджільництва в Причорноморському регіоні, можна скати, що галузь бджільництва є ключовою галуззю регіону. Саме галузь бджільництва не тільки забезпечує регіон такими продуктами, як мед і віск, та надає сировину для інших галузей промисловості, а й забезпечує підвищення врожайності галузі рослинництва шляхом запилення ентомофільних культур. Згідно з Планом природного районування і селекції бджіл, у Причорноморському регіоні домінує українська степова бджола. Незважаючи на постійне зменшення бджолиних колоній у Причорноморському регіоні, виробництво меду збільшується. Це пов'язано з тим, що продуктивність бджолиних колоній зростає завдяки застосуванню нових технологій у догляді за бджолами, більш сучасному обладнанню тощо.

Але авторська думка полягає у тому, що, попри таке збільшення продуктивності та виробництва меду, необхідно більше уваги приділяти саме нарощуванню кількості бджолиних колоній, адже саме кількість бджолиних колоній та їхня сила є ключовими чинниками для подальшого розвитку галузі бджільництва Причорноморського регіону.

Перспектива подальших досліджень полягає у вдосконаленні та поглибленому дослідженні галузі бджільництва, пошуку нових можливостей та шляхів вирішення проблем галузі бджільництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Додаток до наказу Мінагрополітики України і УААН 20.09.2000 № 184/82 «План породного районування бджіл». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-00 (дата звернення: 04.03.2020).

2. Генетичні критерії чистопородності і особливості популяційної структури бджіл української породи / О.І. Метлицька та ін. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2012. № 1(30). URL: http://nd.nubip.edu.ua/2012_1/12moi.pdf (дата звернення: 01.03.2020).

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 01.03.2020).

4. Офіційний сайт Національної академії аграрних наук України. URL: http://naas.gov.ua/slide/bdzhlnitstvo-ukra-ni-stan-problemi-shlyakhi-rozv-yazannya/ (дата звернення: 05.03.2020).

5. Engel Machael S. The Taxonomy of Recent and Fossil Honey Bees. *Journal of Hymenoptera Research*. 1999. № 8(2). P. 165–196. ISSN 1070-9428.

REFERENCES:

1. Dodatok do nakazu Minahropolityky Ukrainy i UAAN 20.09.2000 N 184/82 Plan porodnoho raionuvannia bdzhil URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-00 (accessed 4 March 2020).

2. Metlytska O.I., Polishchuk V.P., Holovetskyi I.I., Losiev O.M. (liutyi 2012). Henetychni kryterii chystoporodnosti i osoblyvosti populiatsiinoi struktury bdzhil ukrainskoi porody. Naukovi dopovidi NUBiP Ukrainy (ukrainskoiu). № 1(30). URL: http://nd.nubip.edu.ua/2012_1/12moi.pdf (accessed 1 March 2020).

3. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: www.ukrstat.gov.ua (accessed 1 March 2020).

4. Ofitsiinyi sait Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy. URL: http://naas.gov.ua/slide/bdzh-lnitstvo-ukra-ni-stan-problemi-shlyakhi-rozv-yazannya/ (accessed 5 March 2020).

5. Engel, Machael S. (1999). The Taxonomy of Recent and Fossil Honey Bees. Journal of Hymenoptera Research, 8(2) (Pensoft Publishers), pp. 165–196. ISSN 1070-9428.

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЕКОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

ENVIRONMENTAL LIMITATIONS OF AGRICULTURAL LAND USE

УДК 332.36
https://doi.org/10.32843/bses.51-28

Смирнова С.М.
к.геол.н., доцент кафедри управління земельними ресурсами
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Смирнов В.М.
к.геол.н., доцент кафедри науки про землю
Херсонський державний аграрний університет
Чигурян Я.О.
студент
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Smyrnova Svitlana
Petro Mohyla Black Sea National University
Smyrnov Viktor
Kherson State Agrarian University
Chiguryan Yaroslav
Petro Mohyla Black Sea National University

Стаття присвячена науковим основам управління процесом сільськогосподарського землекористування з урахуванням екологічних обмежень. Визначено такі екологічні обмеження землекористування сільськогосподарських земель, як досить розвинені ерозійні процеси, малогумусність земель, затоплення, підтоплення, заболочення, переущільнення земель, відхилення фізико-хімічних показників ґрунтів (низька структурованість та водопроникність тощо), несприятливий рельєф, виразний розвиток екзогенних геологічних процесів, рівні перевищення гранично допустимих концентрацій за вмістом важких металів, пестицидів, радіонуклідів, меліорантів. Акцентовано увагу на необхідності вдосконалення методики оптимізації використання земель для вирощування сільськогосподарських культур в умовах екологічних обмежень. Визначено, що відтворення земельно-ресурсного потенціалу в умовах сучасного землекористування повинне мати спрямування на домінування інтенсивно-екологічного типу відтворення земельних ресурсів на засадах запровадження екологічно допустимих меж техногенного навантаження.
Ключові слова: *сільськогосподарські землі, землекористування, екологічні обмеження, землеустрій, ерозія, рельєф.*

Статья посвящена научным основам управления процессом сельскохозяйственного землепользования с учетом экологических ограничений. Определены такие экологические ограничения землепользования сельскохозяйственных земель, как достаточно развитые эрозионные процессы, малогумусность земель, затопления, подтопления, заболачивания, переуплотнения земель, отклонения физико-химических показателей почв (низкая структурированность и водопроницаемость и т. д.), неблагоприятный рельеф, явное развитие экзогенных геологических процессов, уровни превышения предельно допустимых концентраций по содержанию тяжелых металлов, пестицидов, радионуклидов, мелиорантов. Акцентировано внимание на необходимости совершенствования методики оптимизации использования земель для выращивания сельскохозяйственных культур в условиях экологических ограничений. Определено, что воспроизведение земельно-ресурсного потенциала в условиях современного землепользования должно иметь направление на доминирование интенсивно-экологического типа воспроизводства земельных ресурсов на основах внедрения экологически допустимых пределов техногенной нагрузки.
Ключевые слова: *сельскохозяйственные земли, землепользование, экологические ограничения, землеустройство, эрозия, рельеф.*

The article deals with the scientific bases of ecologically limited land use aimed at long-term and functional use of land in order to meet the needs of society. The following ecological restrictions of agricultural land use have been determined: erosion processes, low humidity of the lands, over-compacting of the lands, deviations in soil physicochemical indices (low structure, water permeability, etc.), unfavorable relief, pronounced development of exogenous levels of exogenous peroxides heavy metals, pesticides, radionuclides, ameliorants. The attention is focused on the processes of flooding, flooding and waterlogging, which limit the use of agricultural land and cause the removal of organic and mineral constituent soil, which is accompanied by soil depletion of the nutrients. The attention is focused on soil depletion based on negligent land use, saving financial costs for improving the condition of land. It is stated that non-observance of technological measures causes the development of degradation processes of the soil, contributes to the reduction of fertility level and provokes the development of erosion processes. There is a tendency to "reduce to zero" the potential soil fertility in seemingly efficient land plots due to the development of "latent degradation processes", which causes the use of land plots on environmentally safe grounds. The attention is paid to the necessity of using priority technological measures, which include contour-reclamation organization of the territory, crop rotation, and adapted agro technical techniques. The necessity of scientific analysis of opposite tendencies in the development of soil-forming processes and processes of soil degradation, both locally and globally, is pointed out. It is summarized that the reproduction of land-resource potential in the conditions of modern land-use aims to dominate the intensive-ecological type of land-resource reproduction based on the introduction of ecologically acceptable limits of man-made load and to create opportunities for balance between its potential and the requirements of people of all generations.
Key words: *agricultural land, land use, environmental restrictions, land management, erosion, relief.*

Постановка проблеми. Наукові аспекти еколого-безпечного землекористування спрямовані на подальший розвиток соціально-економічних інтересів землевласників та землекористувачів, задоволення пріоритетів екологічних вимог на засадах ефективної організації до просторово-часового виміру, забезпечення охорони землі в процесі її використання, підвищення родючості землі та збереження складу земельних угідь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців проблемам екологічного обмеження землекористування сільськогосподарських земель приділяли увагу В.П. Янчук, який аналізував наукові аспекти управління землями з обмеженим режимом землекористування [1]; В.В. Мед-

ведєв, А. Словінська-Юркевіч, М. Брик, О.М. Бігун, що зосереджувались на критеріях фізичної деградації ґрунтів [2]; Г.В. Мотузова, яка визначала системну організацію ґрунту, екологічне значення та моніторинг мікроелементів у ґрунтах [3]; Г.А. Мазур, що акцентує увагу на взаємозв'язку вмісту гумусу та родючості ґрунтів, аналізує проблему малогумусності [4]; Д.С. Добряк, Н.В. Кузін, які визначають наукові основи використання земель в умовах радіаційного забруднення [5]; О.І. Фурдичко, М.Д. Кучма, Г.П. Паньковська, які розглядають пріоритетні напрями наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва на радіоактивно забруднених територіях [6].

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, науково-організаційні засади екологічного обмеження сільськогосподарського землекористування залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Стале землекористування поєднує багатоаспектні функції використання земель, зокрема екологічні обмеження у використанні землі. Виникає потреба розкриття сутності екологічних обмежень землекористування сільськогосподарських земель.

Виклад основного матеріалу дослідження. Землі сільськогосподарського призначення є унікальним, стратегічно важливим національним ресурсом, а також основою продовольчої безпеки країни. Ефективне їх використання, забезпечення суспільства екологічно безпечними продуктами харчування, дотримання науково обґрунтованих ґрунтозахисних технологій виробництва є пріоритетними напрямами державної політики України.

На законодавчому рівні не існує терміна «екологічно обмежене землекористування». Натомість у ст. 1 Закону України «Про землеустрій» із змінами від 2 червня 2015 р. надано визначення терміна «стале землекористування», яке визначає використання земельної ділянки протягом тривалого періоду без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечення оптимальних параметрів екологічних і соціально-економічних функцій територій [7].

Автори пропонують таку інтерпретацію терміна «екологічне обмеження землекористування»: сукупність заходів щодо упередження зміни стану якісних та кількісних параметрів земельних ділянок, спрямованих на прогнозне забезпечення оптимальних параметрів екологічних і соціально-економічних функцій територій.

Екологічно обмежене землекористування не можна трактувати як використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення. Сучасні технології землекористування доводять перевагу довгострокового раціонального використання земель із дотриманням технологічних, еколого-економічних принципів використання землі.

Аналіз тенденцій ефективного сільськогосподарського землекористування, на противагу екологічно обмеженому землекористуванню, свідчить про зростання врожаю в агросистемах. Завдяки комплексу заходів з урахуванням кліматичних особливостей регіону, агрохімічних показників земельної ділянки, просторової протяжності, рельєфу технологічним прийомам вдається забезпечити збереження ґрунту та поліпшити його стан.

Екологічно обмежене землекористування на начебто ефективних земельних ділянках проявляється у «зведенні до нуля» потенційної родючості ґрунту за рахунок розвитку «прихованих деградаційних процесів». Цей факт висвітлює В.П. Янчук [1], аналізуючи методичні підходи до застосування ГІС-технологій під час прийняття управлінських рішень щодо використання земель з розвиненими деградаційними процесами та обмеженим режимом землекористування.

Підсумовуючи висловлене, ми доходимо думки про те, що виникає необхідність наукового аналізу протилежних тенденцій у розвитку ґрунтотворних процесів та процесів деградації ґрунту як на місцевому рівні, так і у глобальних масштабах. Практичні аспекти врегулювання цього питання перебувають у полі зору законодавчої бази. Так, ст. 84 Земельного кодексу України зумовлює землевласників та землекористувачів на практиці реалізовувати збереження й підвищення родючості ґрунту; ст. 82 ЗКУ визначає, що провідною метою охорони земель є відтворення родючості ґрунту як енергетичного потенціалу ґрунту.

Екологічні обмеження землекористування сільськогосподарських земель перебувають у прямій залежності від антропогенних та природних чинників (рис. 1).

До екологічних обмежень землекористування сільськогосподарських земель належать досить розвинені ерозійні процеси, малогумусність земель, затоплення, підтоплення, заболочення, переущільнення

Рис. 1. Чинники екологічного обмеження у використанні сільськогосподарських угідь

земель, відхилення фізико-хімічних показників ґрунтів (низька структурованість та водопроникність тощо), несприятливий рельєф, виразний розвиток екзогенних геологічних процесів, рівні перевищення ГДК за вмістом важких металів, пестицидів, радіонуклідів.

Виснаження ґрунтів на засадах недбалого землекористування, економії фінансових затрат на поліпшення стану земель, недотримання технологічних заходів (сівозмін, контурно-меліоративної організації території, адаптованих агротехнічних прийомів) спричиняє розвиток деградаційних процесів ґрунту та зниження рівня родючості. Такі ґрунти піддані ерозійним процесам.

Втрати окремих поживних елементів в результаті ерозії ґрунту реалізуються різним чином залежно від характеру використання сільськогосподарських угідь, крутизни схилів, інтенсивності зрошення. Недобір урожаю через вимивання поживних речовин на слабозмитих ґрунтах становить 10–12%, на середньозмитих – 30–50%, а на сільнозмитих – 60–80% [2, с. 7–10]. У зв'язку з цим постійне збільшення обсягів застосування добрив вимагає досконалого вивчення з визначенням складових частин процесу перетвореннях поживних елементів.

Процеси затоплення, підтоплення та заболочення обмежують використання сільськогосподарських угідь, відбувається винос органічної та мінеральної складових частин ґрунту, що супроводжується збідненням ґрунтів на елементи живлення. Встановлено, що вимивання з ґрунту катіонів підпорядковується такій закономірності: NH_4 > Na > K> Mg > Ca, аніонів – $Cl^- \geq NO_3^{2-} > PO_4^{2-}$ [3, 140–157].

Втрати добрив під час транспортування, зберігання та внесення до ґрунту сягають 10–15%. Через недосконаліть самих добрив і порушення технології їх застосування щорічно з одного гектара ріллі втрачаються 80–110 кг азоту, 5–10 кг фосфору, 60–70 кг калію. В середньому по сільськогосподарських культурах засвоєння рослинами з добрив азоту становить 40–50%, фосфору – 10–20%, калію – 50–60% [8].

Переущільнення є еколого-обмежуючим фактором у разі застосування надмірно важкої сільськогосподарської техніки. Найбільш ефективним заходом зменшення негативних наслідків переущільнення є впровадження стандарту, який визначає норми припустимого тиску ходових систем на ґрунт [9, с. 120–138]. Нещодавно такий стандарт було прийнято в Україні. Введення стандарту є реальним тільки на нові види техніки, які орієнтовані на цей стандарт, але зараз на полях працює велика кількість машинно-тракторних агрегатів, які продовжують ущільнювати ґрунт. Повноцінна заміна їх потребує вирішення фінансового питання. Деякі види машин на багато років задіяні у земельно-кредитних питаннях, отже, одноразово вирішити їх власними силами землевласники та землекористувачів не в змозі. Для великовантажної техніки опрацьовано й пропонується декілька заходів. Головний їхній зміст полягає у зменшенні навантаження на ґрунт за рахунок конструктивного дообладнання ходових систем додатковими (спареними чи вбудованими колесами) або більш рішучого впровадження мінімальних і нульових технологій обробітку.

Автори вважають, що потенційно мінімальний обробіток ґрунту в Україні можна впроваджувати на 12–13 млн. га, нульовий – на площі, що перевищує 5,5 млн. га. Певні перспективи має маршрутизація руху мобільних агрегатів під час вирощування культур, коли всі операції здійснюються за одними й тими самими коліями. Ця технологія здатна зменшити загальне навантаження на ґрунт у 1,5–2,0 рази порівняно зі стандартною технологією [10, с. 422–447].

Іншим важливим чинником екологічного обмеження використання сільськогосподарських угідь є структура ґрунту як сукупність агрегатів ґрунту. Агрономічне значення мають агрегати діаметром від 0,5 до 10 мм. За таких умов ґрунт володіє найбільшою пухкістю та здатен втрачати найменше вологи. У безструктурних ґрунтах неможливо якісно провести сівбу, такі ґрунти характеризуються низькою схожістю. Водопроникність у них значно знижена.

Рельєф місцевості значно впливає на придатність ґрунтів до сільськогосподарського землекористування. Так, для другої технологічної групи належать оброблювані землі на схилах крутістю від 3° до 7°. На таких ухилах розміщують інтенсивні зерно-трав'яні сівозміни [11]:

1) 1–2 – багаторічні трави; 3 – озима пшениця; 4 – озиме жито; 5 – ячмінь з підсівом багаторічних трав;

2) 1–3 – багаторічні трави; 4 – озима пшениця; 5 – озиме жито, післяжнивні; 6 – ячмінь з підсівом багаторічних трав;

3) 1–2 – багаторічні трави; 3 – озима пшениця; 4 – озиме жито на зелений корм, післяукісні звичайної рядкової сівби; 5 – ячмінь з підсівом багаторічних трав; частка багаторічних трав тут залежно від структури посівних площ може сягати 40–50% загальної площі групи.

Врахування рельєфу місцевості дає можливість найповніше й найефективніше запобігти ерозії в системі ґрунтозахисного обробітку з контурно-меліоративною організацією землекористування.

Екзогенні геологічні процеси пов'язані з розвитком динаміки у тектонічних структурах. Вони проявляються у вигляді карсту, зсувів, абразійних руйнувань, просадкових явищ та активно впливають на процеси рельєфоутворення, отже, стан сільськогосподарських угідь. Майже кожна область, регіон веде моніторинг розвитку цих процесів.

Іншим важливим чинником екологічного обмеження використання сільськогосподарських угідь є певні рівні забруднення ґрунтового покриву важкими металами, пестицидами, радіонуклідами, мінеральними, органічними добривами та отрутохімікатами в сільському господарстві.

Забруднення ґрунтів поділяється на фонове, локальне, регіональне й глобальне. В процесі забруднення у ґрунті накопичуються речовини та організми в певних кількостях, які поступово змінюють фізичні та хімічні властивості ґрунтів, порушують геохімічний стан ґрунтового середовища, знижують чисельність мікробіоти ґрунту, погіршують його родючість, в результаті чого знижується харчова, технологічна й санітарно-гігієнічна цінність продукції рослинництва і тваринництва.

До найбільш небезпечних забруднювачів ґрунтів належать гідраргіум і його сполуки. Гідраргіум надходить у природне середовище з отрутохімікатами, відходами промислових підприємств. Ще більш масовий та небезпечний характер має забруднення ґрунтів плюмбумом. Тетраетилсвинець $Pb(CH_3CH_2)_4$ – це отруйна металоорганічна сполука, яку застосовують як антидетонуючу присадку до моторного палива, що підвищує його октанове число. Сьогодні відбувається процес формування геохімічних ореолів розсіювання важких металів вздовж автодоріг державного значення. З огляду на масштабну розораність земель та безпосереднє їх прилягання до автодоріг, що інтенсивно експлуатуються за призначенням, є всі підстави стверджувати, що існує необхідність держаного регулювання екологічного обмеження сільськогосподарського землекористування.

Поблизу центрів чорної та кольорової металургії сільськогосподарські ґрунти забруднені ферумом, купрумом, цинком, манганом, ніколом, алюмінієм та іншими металами. Встановлений режим санітарно-захисних зон забезпечує тимчасове дотримання ГДК. У багатьох місцях їхня концентрація в десятки разів перевищує ГДК, що зумовлено аеротехногенним надходженням важких металів у ґрунт. Їх небезпека зумовлена здатністю до накопичення у продуктах сільськогосподарського виробництва, що у кінцевому варіанті під час їх споживання викликає мутагенну та канцерогенну дію.

Важкі метали розподіляються по профілю ґрунту дуже нерівномірно. Перерозподіл та міграція їх у ґрунті залежать від вмісту органічної речовини, гранулометричного складу, типу водного режиму, реакції середовища ґрунтового розчину, температури окремих горизонтів.

Під час забруднення ґрунту важкими металами змінюється його мікробіологічна й біологічна активність, чисельність і склад прикореневих мікроорганізмів. Стійкість ґрунтів до забруднення важкими металами різна й залежить від їх буферності. Ґрунти з високою адсорбційною здатністю та, відповідно, високим вмістом глини, а також органічної речовини можуть втримувати ці елементи, особливо у верхніх горизонтах.

Плюмбум, гідраргіум, кадмій, арсенікум і цинк вважаються основними забруднювачами ґрунтів, оскільки їх техногенне накопичення найвище. Ці елементи здатні впливати на процеси метаболізму, затримувати ріст і розвиток рослин, що призводить до зниження продуктивності та якості сільськогосподарської продукції. Продукція рослинництва, яка вирощена навіть на слабко забруднених ґрунтах, здатна викликати кумулятивний ефект важких металів в організмі людини.

Важкі метали, які потрапляють у ґрунт у вигляді різних хімічних сполук, можуть накопичуватися в ньому до високих рівнів, що небезпечно для нормального функціонування ґрунтової біоти. У малих концентраціях метали як мікроелементи необхідні для нормальної життєдіяльності мікроорганізмів. У високих концентраціях важкі метали негативно впливають на структуру та функції природних екосистем, змінюють ґрунтовий біоценоз, функціонування якого підтримує родючість ґрунту [4, с. 31].

Самоочищення ґрунтів відбувається дуже повільно. Токсичні речовини накопичуються, що сприяє поступовим змінам хімічного складу ґрунту, порушенню єдності геохімічного середовища та живих організмів [12, с. 29].

Радіоактивне забруднення ґрунтів також слугує екологічним обмеженням використання сільськогосподарського землекористування. Радіологічною наукою доведено, що землі, забруднені радіонуклідами зі щільністю більше 15 Кі/км^2, не придатні для сільськогосподарського виробництва, тому першим критерієм оптимізації використання земель є щільність забруднення радіонуклідами. На основі даних про щільність забруднення радіонуклідами визначаються площі сильно забруднених земель, які виводяться із сільськогосподарського обігу. Решта площ оцінюються за ступенем придатності до вирощування окремих сільськогосподарських культур [5, с. 8].

На підставі оцінювання радіаційного забруднення агроландшафтів виявлено агроландшафтні смуги, в межах яких відбувається самоочищення від довгоживучих радіонуклідів ^{90}Sr, ^{137}Cs за такими напрямами [6, с. 24], як винесення радіонуклідів за межі цих агроландшафтних смуг, здатність до довготривалої фіксації радіонуклідів ґрунтовими відмінами.

Виникає необхідність удосконалення методики оптимізації використання земель в умовах радіаційного забруднення за такими критеріями, як розрахунок коефіцієнта переходу у системі «ґрунт – рослинність», визначення щільності радіоактивного забруднення та на її основі придатності агровиробничих груп ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур.

Висновки з проведеного дослідження. Регулювання процесу управління збалансованим сільськогосподарським землекористуванням має спрямованість на оптимізацію екологічних обмежень землекористування сільськогосподарських земель на основі розроблення стратегії протидії ерозійним процесам, використанню малогумусних

земель, затопленню, підтопленню, заболоченню, переущільненню земель, відхиленню фізико-хімічних показників ґрунтів, несприятливому рельєфу місцевості, розвитку екзогенних геологічних процесів, рівню перевищення ГДК за вмістом важких металів, пестицидів, радіонуклідів на засадах збереження земельно-ресурсного потенціалу.

Відтворення земельно-ресурсного потенціалу в умовах сучасного землекористування має бути орієнтованим на домінування інтенсивно-екологічного типу відтворення земельних ресурсів на засадах запровадження екологічно допустимих меж техногенного навантаження та створення можливостей для рівноваги між його потенціалом та вимогами людей усіх поколінь.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Янчук В.П. Управління землями з обмеженим режимом землекористування : дис. … канд. екон. наук : спец. 08.08.01. Миколаїв, 2004. 209 с. URL: http://www.disslib.org/upravlinnja-zemljamy-z-obmezhenym-rezhymom-zemlekorystuvannja.html (дата звернення: 10.03.2020).

2. Медведев В.В., Словінська-Юркевіч А., Брик М., Бігун О.М. Критерії фізичної деградації ґрунтів. *Агрохімія і ґрунтознавство*. 2013. Вип. 80. С. 5–16. URL: http://agrochemsoilsci.org/80/80-01.html (дата звернення: 10.03.2020).

3. Мотузова Г.В. Соединения микроэлементов в почвах: системная организация, экологическое значение, мониторинг. Москва : Эдиториал, 1999. 166 с.

4. Мазур Г.А. Гумус і родючість ґрунтів. *Ґрунтознавство та агрохімія на шляху до сталого розвитку України*. 2002. Вип. 1. С. 27–34.

5. Добряк Д.С., Кузін Н.В. Наукові основи використання земель в умовах радіаційного забруднення. *Збалансоване природокористування*. 2018. Вип. 2. С. 6–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_2_3 (дата звернення: 16.01.2020).

6. Фурдичко О.І., Кучма М.Д., Паньковська Г.П. Пріоритетні напрямки наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва на радіоактивно забруднених територіях. *Агроекологічний журнал*. 2011. Вип. 1. С. 21–26.

7. Про землеустрій : Закон України із змінами від 2 червня 2015 р. *База даних «Земельне законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15 (дата звернення: 10.03.2020).

8. UCAB. Земельні питання. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/zemelni_pitannya (дата звернення: 10.03.2020).

9. Медведев В.В. Структура почвы. Методы. Генезис. Классификация. Эволюция. География. Мониторинг. Охрана. Харьков : Городская типография, 2008. 406 с.

10. Сільськогосподарська екологія / за ред. В.О. Головка, А.З. Злотіна, В.Л. Мєшкової. Харків : Еспада, 2009. 616 с.

11. Гудзь В.П., Примак І.Д., Будьонний Ю.В., Танчик С.П. Землеробство : підручник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 464 с. URL: https://pidruchniki.com/17970107/geografiya/konturno-meliorativna_organizatsiya_zemlekoristuvannya (дата звернення: 10.03.2020).

12. Жердецький І.М. Мікроелементи в житті рослин. *Агроном*. 2009. Вип. 4. С. 28–30.13.

REFERENCES:

1. Yanchuk V.P. (2004) Upravlinnia zemliamy z obmezhenym rezhymom zemlekorystuvannia [Land management with limited land use] (PhD Thesis). Mykolaiv : State Enterprise “Main Research and Design Institute of Land Management”. URL: http://www.disslib.org/upravlinnja-zemljamy-z-obmezhenym-rezhymom-zemlekorystuvannja.html (accessed: 10 March 2020). (in Ukrainian)

2. Medvedev V.V., Slovins’ka-Yurkevich A., Bryk M., Bihun O.M. (2013) Kryterii fizychnoi dehradatsii gruntiv [Criteria for the physical degradation of soils]. Agrochemistry and Soil Science, no. 80, pp. 5–16. URL: http://agrochemsoilsci.org/80/80-01.html (accessed: 10 March 2020). (in Ukrainian)

3. Motuzova H.V. (1999) Motuzova G.V. Soedinenija mikrojelementov v pochvah: sistemnaja organizacija, jekologicheskoe znachenie, monitoring [Compounds of trace elements in soils: system organization, ecological significance, monitoring]. Moscow : The editorial. (in Russian)

4. Mazur G.A. (2002) Humus i rodiuchist’ gruntiv [Humus and soil fertility]. Soil science and agrochemistry on the way to sustainable development of Ukraine. Kharkiv, no. 1, pp. 27–34.

5. Dobryak D.S., Kuzin N.V. (2008) Naukovi osnovy vykorystannia zemel’ v umovakh radiatsijnoho zabrudnennia [Scientific bases of land use in conditions of radiation pollution] Balanced nature management, no. 2. pp. 6–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_2_3 (accessed: 10 March 2020). (in Ukrainian)

6. Furdichko O.I., Kuchma M.D., Pankovska G.P. (2011) Priorytetni napriamky naukovoho zabezpechennia sil’s’kohospodars’koho vyrobnytstva na radioaktyvno zabrudnenykh terytoriiakh [Priority directions of scientific support of agricultural production in the radioactively contaminated territories]. *Agro-ecological journal*, no. 1, pp. 21–26.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015) The Law of Ukraine “About land management”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15 (accessed: 10 March 2020).

8. UCAB. Land issues. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/zemelni_pitannya (accessed: 10 March 2020).

9. Medvedev V.V. (2008) Struktura pochvy. Metody. Genezis. Klassifikacija. Jevoljucija. Geografija. Monitoring. Ohrana [Soil structure. Methods. Genesis. Classification. Evolution. Geography. Monitoring. Security]. Kharkiv : Urban typography, , Ukraine.

10. Holovko V.O., Zlotin A.Z., Mieshkov V.L. (2009) Sil’s’kohospodars’ka ekolohiia [Agricultural ecology], Espada, Kharkiv. (in Ukrainian)

11. Gudz V.P., Primak I.D., Budyonnyi Y.V., Tan-chyk S.P. (2010) Zemlerobstvo [Agriculture], 2nd ed. Center for Educational Literature, Kyiv. URL: https://pidruchniki.com/17970107/geografiya/konturno-meliorativna_organizatsiya_zemlekoristuvannya (accessed: 10 March 2020). (in Ukrainian)

12. Zherdets’kyj I.M. (2009) Mikroelementy v zhytti roslyn [Trace elements in plant life]. *Ahronom*, no. 4, pp. 28–30. (in Ukrainian)

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВ
MANAGING DISTRESSED BANK LOANS

УДК 336.77
https://doi.org/10.32843/bses.51-29

Затворницький К.С.
аспірант
ДВНЗ «Університет банківської справи»

Zatvornytskyi Kostiantyn
SHEI "Banking University"

Стаття присвячена тематиці управління проблемною заборгованістю банків. Обґрунтовано, що високий рівень проблемної заборгованості перешкоджає стабільному функціонуванню банківської системи України та знижує ефективність кредитного фінансування її економіки. Досліджено причини та фактори виникнення надлишкової маси проблемних кредитів у структурі банківської системи. Виявлено особливості ранніх етапів утворення проблемної заборгованості в банках. Окреслено напрями поступового зменшення рівня проблемних кредитів в банках. Розкрито теоретичні й практичні аспекти вітчизняної та зарубіжної методології управління проблемними кредитами банків. Розглянуто питання законодавчого регулювання процесу управління проблемною заборгованістю банків. Проаналізовано підходи до визначення сутності поняття «проблемний кредит». Наведено принципи управління проблемними кредитами банків. Досліджено динаміку проблемних кредитів банківської системи України.

Ключові слова: *проблемний кредит, проблемна заборгованість, ефективність, банківська система, економіка, методологія, реструктуризація.*

Статья посвящена тематике управления проблемной задолженностью банков. Обосновано, что высокий уровень проблемной задолженности препятствует стабильному функционированию банковской системы Украины и снижает эффективность кредитного финансирования ее экономики. Исследованы причины и факторы возникновения избыточной массы проблемных кредитов в структуре банковской системы. Выявлены особенности ранних этапов образования проблемной задолженности в банках. Определены направления постепенного уменьшения уровня проблемных кредитов в банках. Раскрыты теоретические и практические аспекты отечественной и зарубежной методологии управления проблемными кредитами банков. Рассмотрены вопросы законодательного регулирования процесса управления проблемной задолженностью банков. Проанализированы подходы к определению сущности понятия «проблемный кредит». Приведены принципы управления проблемными кредитами банков. Исследована динамика проблемных кредитов банковской системы Украины.

Ключевые слова: *проблемный кредит, проблемная задолженность, эффективность, банковская система, экономика, методология, реструктуризация.*

The article is about banks' debt distress management. It proves that the high level of debt distress hinders the sustainable functioning of the Ukrainian banking system and reduces the effectiveness of its economy's credit financing. Causes and factors of debt distress's overhang in the structure of banking system are investigated. The current unsatisfactory state of Ukrainian banking system is the consequence of loan portfolio inefficient quality management. Specific features of the early stages of banks' debt distress are revealed. Steps to gradual reduction of the banks' distressed loans are determined. Theoretical and practical aspects of Ukrainian and foreign methods to manage banks' distressed loans are revealed. The issues of legislative regulation of the process of banks' debt distress management are addressed. Approaches to defining the essence of a 'distressed loan' concept are analyzed. The principles of managing distressed loans of banks are outlined. The dynamics of distressed loans in the banking system of Ukraine is examined. An assessment of the impact of macroeconomic factors on the banking system is provided. Importance to prevent the occurrence of debt distress is pointed out. The need to increase the adaptability of banking system as a key prerequisite for maintaining its viability is highlighted. The need for banks to take into account the interests of temporarily insolvent borrowers when restructuring debt distress is stressed out. The urgency of developing and implementing new approaches to debt distress generated by legal entities is pointed out. The need to create favorable economic climate in Ukraine for both lenders and borrowers is highlighted. The author concludes that the efforts aimed at promoting banking services and increasing the number of customers is to be a response of banking system to the pressure of external and internal negative factors. At the same time, bringing the debt distress of the system to a moderate level requires the development of a whole set of measures, the implementation of which should take place with the executive, legislative and judicial government branches involved.
Key words: *problem credit, problem debt, efficiency, banking system, economy, methodology, restructuring.*

Постановка проблеми. В кредитному портфелі будь-якого банку є проблемні кредити. Наслідками зростання проблемної частки кредитного портфеля зазвичай стають репутаційні втрати; зменшення клієнтських надходжень; збільшення витрат, пов'язаних з формуванням резервів та роботою над проблемною заборгованістю; виникнення додаткових ризиків невиконання економічних нормативів діяльності банків; недостатньо ефективне використання обмежених банківських ресурсів.

Незважаючи на вжиті заходи й тенденцію зниження обсягу проблемних кредитів (NPL), непрацюючі кредити становлять майже половину кредитного портфеля банків (на 1 січня 2020 р. вони складають 48,36%) [1]. Такий рівень проблемної заборгованості створює перешкоди налагодженню нормальних взаємовідносин між позичальниками та кредиторами. Позичальник не зацікавлений у несенні додаткових витрат через завищену процентну ставку, а кредитор вимушений зменшити фінансування недостатньо надійних позичальників, щоб не допустити зростання кредитних ризиків та погіршення фінансового стану. За таких умов використання ресурсів банків для фінансування

ОВДП є одним із найбільш безпечних та рентабельних напрямів розміщення вкладень. Проте ефективне функціонування та стабільний розвиток банків залишаються неможливими без вирішення проблеми непрацюючих кредитів та відновлення банками кредитування економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню методів та інструментів управління проблемними кредитами банків присвячені роботи багатьох вітчизняних учених, таких як О. Барановський, Т. Болгар, О. Вовчак, О. Дзюблюк, В. Міщенко, Г. Карчева, О. Криклій, А. Кузнєцова, Ю. Макаренко, Л. Примостка, І. Таранухa, Є. Шустова, О. Яременко. Названі науковці детально розкривають теоретичні та практичні аспекти роботи банків України з проблемними кредитами. Проте поступове реформування банківської системи, динамічні зміни економіки та фінансового законодавства вносять корективи у створення сучасними банками системи управління проблемною заборгованістю, породжуючи попит на нові дослідження в цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних та практичних питань підвищення ефективності управління проблемними кредитами в банках України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова література не дає єдиного визначення поняття «проблемний кредит». Це пов'язано з тим, що питання віднесення кредиту до проблемних зазвичай вирішується з огляду на наявність тих чи інших ознак, які дають змогу робити попередні висновки щодо можливості його погашення. Водночас в умовах розвитку банківської справи та наявності зовнішніх і внутрішніх факторів, сила впливу яких на кредитора та позичальника постійно змінюється, виділення остаточного переліку ознак проблемних кредитів є неможливим. Т. Болгар вважає, що до основних з них належать затримки за виплатою позичальниками процентних платежів; значне падіння ринкової вартості наданого до банку забезпечення; володіння банком інформацією, яка дає підстави зробити висновки про можливість неповернення позичальником отриманого кредиту [2, с. 51]. Низка авторів, зокрема В. Вовк, У. Владичин, В. Кабанов, О. Криклій, погоджується з тим, що проблемні кредити мають низку характерних ознак, які породжують сумніви банку в повному виконанні позичальником взятих на себе зобов'язань. Існує безліч внутрішніх та зовнішніх сигналів, що можуть викликати сумніви уповноважених банківських працівників у погашенні заборгованості, зокрема невиконання пунктів кредитного договору; ухилення позичальника від передбаченої договором подачі інформаційних відомостей про його фінансовий стан; невиконання боргових зобов'язань позичальником перед третіми юридичними чи фізичними особами; наявність відкритих судових справ за обвинувачуваннями в неплатоспроможності щодо гарантів та поручителів позичальника; виявлене погіршення фінансового стану позичальника, в тому числі критичне зменшення сум грошових коштів на рахунках банку; порушення строків реалізації бізнес-планів позичальника або остаточне припинення операцій щодо проведення господарської діяльності [3, с. 35]. Підозри щодо майбутньої неплатоспроможності позичальника можуть бути викликані також зміною його юридичної адреси без інформування банку, значними змінами акціонерного складу, наявністю проблем, які стосуються його галузевої приналежності. З огляду на проаналізовані джерела поняття «проблемний кредит» є ширшим, ніж окремі елементи банківської термінології, що вже традиційно деякі автори використовують як синоніми. Поняття проблемного кредиту змістовно близьке поняттям «недіючий кредит», «проблемний актив», «сумнівний кредит», але вони не є однаковими. Підтвердження цьому також знаходимо в чинному Положенні НБУ про організацію процесу управління проблемними активами в банках України. Зокрема, Положення визначає, що банківське управління проблемними активами має стосуватись не лише безпосередньо кредитних операцій, але й дебіторської заборгованості, цінних паперів, міжбанківських операцій [4]. На нашу думку, найбільш комплексно поняття проблемної кредитної заборгованості досліджує І. Таранухa, оскільки науковець розглядає одночасно кількісні та якісні аспекти аналізованого явища, спираючись безпосередньо на наявну практику кредитування. Вчений відносить до проблемної всі обсяги поточної простроченої заборгованості та частини строкової та реструктуризованої, наявна інформація за якими свідчить про їх проблемність [5, с. 135].

Кращим для банку способом боротьби з проблемною заборгованістю є уникнення її появи шляхом вжиття попереднього комплексу профілактичних заходів. У контексті створення ефективної системи управління проблемними кредитами перед банком постають такі завдання, як превентивний аналіз загроз щодо збільшення обсягів проблемної заборгованості; контроль рівня концентрації та диверсифікації кредитного портфеля; оцінювання впливу проблемної заборгованості на діяльність банку загалом та на результативні показники зокрема; планування архітектури грошового наповнення резервних фондів; періодичний перегляд та модернізація системи управління проблемною заборгованістю; моніторинг кредитів, що мають ознаки проблемності.

Зменшенню ймовірності виникнення проблемної заборгованості також сприятиме покращення банківських механізмів структурування кредитів. Особливо актуальним це питання є для кредиту-

вання юридичних осіб. Під час визначення кінцевих умов кредитного договору для кредитора є важливим уміння оптимального поєднання інтересів сторін таким чином, щоби заключення угоди не сприяло надмірному зростанню кредитного ризику. Підтримка оптимальної якості кредитного портфеля потребує своєчасного внесення змін до кредитної політики банків та їх стратегій розвитку з огляду на зміни макроекономічної ситуації. Саме від націленості кредитної політики банку на конкретні категорії позичальників залежать результати кредитної діяльності та обсяги проблемних кредитів. В контексті розроблення ефективної кредитної політики банки мають враховувати зовнішні фактори, що можуть прискорити накопичення проблемної заборгованості, а саме стан розвитку галузей потенційних позичальників; законодавче поле функціонування підприємств різних форм; поточний та прогнозований рівень довіри до банків як гарантію депозитних надходжень; стабільність політичного курсу розвитку країни загалом та за конкретними напрямами зокрема; трансформацію поведінкових аспектів клієнтів; рівень фінансової грамотності населення; соціальні та економічні показники, що чинять опосередкований вплив.

Ефективне управління проблемними кредитами передбачає наявність інформаційного, посередницького, програмного забезпечення, що досягається через залучення банком бюро кредитних історій, IT-спеціалістів. Покращення банком механізмів попереднього оцінювання кредитоспроможності позичальника в перспективі позитивно впливає на структуру кредитного портфеля. Зараз цьому процесу пасивно сприяє стрімкий розвиток інформаційних технологій, що зробив можливим використання банками автоматизованих систем кредитного скорингу, надавши інструменти для проведення складних математичних розрахунків. Це значно полегшує роботу банків з проблемними кредитами, зокрема під час підготовки планів реструктуризації заборгованості, розрахунку та прогнозування показників фінансового стану позичальників, застосування коефіцієнтного аналізу. Оновлення та модернізація програмних інструментів дають банкам можливість переходу на якісно нові для них рівні роботи з потоками інформації, полегшуючи її накопичення, структурування, актуалізацію, аналіз, захист. Щодо управління проблемною заборгованістю, то доступ працівників банку до інформації, яка подана належним чином, дає їм можливість обґрунтовано приймати рішення щодо кредитних заявок. Ліквідація наявної проблемної заборгованості на ранніх етапах зазвичай супроводжується SMS-інформуванням боржника, використанням дзвінків-повідомлень. Поділ проблемних позичальників на категорії, автоматичні рекомендації щодо роботи з ними на основі встановлених критеріїв, аналіз ефективності проведених процедур – це далеко не весь перелік можливостей IT в банківській сфері.

Однак розвиток фінансових та інформаційних технологій є джерелом не тільки можливостей, але й загроз. На нашу думку, сьогодні такі технології стають основним інструментом конкурентної боротьби між банками та Fintech-компаніями. В умовах динамічних змін банківського сектору під впливом новацій НБУ та курсу України на зближення з фінансовою системою ЄС банки поступово втрачають свої позиції у боротьбі за клієнтів. Fintech-компанії часто можуть запропонувати окремим категоріям клієнтів більш вигідні умови надання послуг, висуваючи до них менш жорсткі умови, проводячи операції швидше, встановлюючи з ними більш тісні та продуктивні зв'язки. Все це не сприяє підвищенню фінансової стійкості вітчизняних банків. Нині банкам необхідно більш об'єктивно враховувати фактор конкуренції та оперативніше відповідати на виклики інших ринкових гравців, поки ситуація не стала критичною.

Досить часто перешкодою для формування якісного кредитного портфеля стає саме людський фактор як з боку отримувача фінансової послуги, так і з боку її надавача (табл. 1).

Вітчизняна та зарубіжна наукова література описує низку методів управління проблемними кредитами. Умовно такі методи можуть бути поділені на дві групи (рис. 1).

Перша група методів орієнтована на використання банком інструментів, які передбачають добровільну участь позичальника в реструктуризації заборгованості. Друга група передбачає застосування до позичальника методології, що

Таблиця 1

Внутрішні чинники виникнення проблемних кредитів

Позичальник	Кредитор
Управлінські недоліки ведення справи	Недостатня професійна компетентність персоналу
Низька конкурентоспроможність продукції	Недоліки кредитної політики
Відсутність необхідного досвіду персоналу	Недостатній рівень неупередженості персоналу
Нераціональна архітектура контрольних систем	Прийняття надмірних ризиків
Неефективна стратегія й тактика розвитку підприємства	Недостатній контроль структури кредитного портфеля
Недостатня фінансова грамотність топ-менеджменту	Недоліки скорингових систем
Недобросовісність позичальника	Недобросовісність кредитора

Джерело: побудовано автором на основі [2]

Рис. 1. Методи управління проблемними кредитами банків

Джерело: побудовано автором на основі [6]

базується на пріоритетності задоволення банківських інтересів.

Для України питання зниження рівня проблемної заборгованості банківської системи є актуальним. Зусилля НБУ також частково спрямовані на його вирішення. Зокрема, Звіт про фінансову стабільність за грудень 2019 р. містить аналіз вжитих вітчизняними банками заходів щодо роботи з непрацюючими кредитами за період із січня 2018 р. по серпень 2019 р. (рис. 2). Варто зазначити, що у Звіті розглядаються проблема класифікації проблемних кредитів та взаємозв'язок їх окремих категорій [7]. Зазначається, що потенційно проблемні кредити зазвичай відносяться банками до категорії знецінених за умови використання бухгалтерського підходу. Пруденційний підхід, на відміну від бухгалтерського, охоплює більше коло факторів під час оцінювання якості кредитного портфеля, а найгірша його частина може бути віднесена до категорії дефолтних. Водночас навіть два описаних підходи не можуть забезпечувати оцінювання обсягів проблемних кредитів повністю точно. Виокремлення третьої категорії, такої як непрацюючі кредити, частково усуває цей недолік, об'єднуючи аналітичну базу обох розглянутих підходів та суттєво її доповнюючи. Однак повноцінний перехід регулятора на розрахунок саме непрацюючих кредитів банківської системи ускладняється труднощами вітчизняного методологічного наповнення цієї категорії.

Проблематиці ефективного управління проблемними кредитами банків присвячені праці багатьох учених, таких як І. Тарануха, Д. Клименко, К. Ларіонова, Л. Прийдун, М. Савлук. Автори наукових робіт по-різному бачать переваги та недоліки тих чи інших методів управління проблемною заборгованістю. Водночас питання оцінювання ефективності застосування представлених методів у конкретних ситуаціях залишається дискусійним. Однією з найбільш науково обґрунтованих

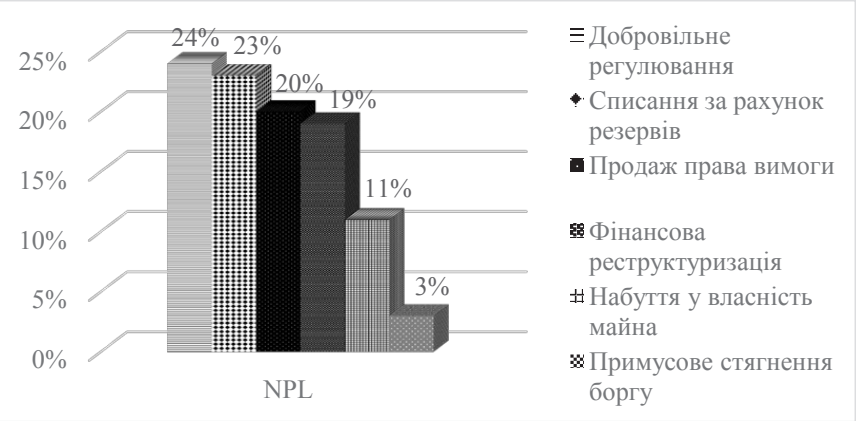

Рис. 2. Вжиття банками України заходів врегулювання непрацюючих кредитів (NPL)

Джерело: побудовано автором на основі [7]

робіт, що стосується цієї тематики, є стаття Є. Фурзікової. Автор визначив низку критеріїв оцінювання ефективності методів управління проблемними кредитами, до яких належать досягнення цілей застосування конкретного методу; обсяг витрат на реалізацію методу; обсяг трансакційних витрат; зміна репутації кредитора; чутливість методу до внутрішніх та зовнішніх факторів; визначення пріоритетності критеріїв оцінювання кожним банком індивідуально [8, с. 514]. За допомогою цієї методики банк отримує можливість бальної оцінки методів управління проблемними кредитами, які є для нього доступними. Представлена методика характеризується своєю простотою та гнучкістю, забезпечуючи оптимальне співвідношення витрат на проведення такого аналізу та значущості отриманих результатів.

Вимоги до управління проблемними кредитами в Україні закріплені в Постанові Національного банку України № 97 [4]. Варто відзначити орієнтованість цього Положення на досвід регулювання роботи європейських банків щодо непрацюючих кредитів Європейського центрального банку та Європейського органу банківського нагляду. Насамперед Положення визначає низку фундаментальних принципів, відповідно до яких має забезпечуватись ефективне управління проблемними активами. До них належать принципи економічної доцільності, пріоритетності, своєчасності, структурованості, адекватності, усебічності та комплексності, ефективності, моніторингу. Наведені у Положенні принципи більш повно охоплюють процес управління непрацюючими кредитами банків та є більш універсальними, ніж принципи роботи банків державного сектору з непрацюючими кредитами, розроблені Радою з фінансової стабільності на кінець 2018 р. Положення також деталізує процес управління проблемними активами, який складається з чотирьох етапів [4]. Перший етап передбачає застосування системи раннього реагування задля ідентифікації позичальників та віднесення їх до конкретного сегменту. Підставами віднесення боржника до такого, що має ознаки проблемності, або такого, який свідомо ухиляється від виконання взятих на себе зобов'язань, є висновки за системою індикаторів раннього попередження (ІРП). Система включає кількісні та якісні індикатори, що характеризують діяльність позичальника, забезпечення за кредитом, поведінкові аспекти, зовнішні чинники впливу. За результатами ІРП банком формується список спостереження, до якого входять позичальники, заборгованість яких є потенційно проблемною. Варто зауважити, що до цього списку не відносять позичальників, які не йдуть назустріч у відносинах з банком щодо погашення власної заборгованості. Відповідно до Положення заборгованість таких позичальників має бути врегульована підрозділом роботи з непрацюючими активами (НПА). Розрахунок ІРП відбувається щомісячно. За допомогою списку спостереження банк отримує можливість планування заходів, спрямованих на управління кредитним ризиком позичальників, які є до нього включеними. На першому етапі банком можуть застосовуватись інструменти короткострокової реструктуризації за умовами, що враховують інтереси обох сторін.

Другий етап управління проблемними активами передбачає проведення короткострокової або довгострокової реструктуризації заборгованості позичальників, робота з якими ведеться підрозділом НПА. Завданням банку є підготовка якісного плану реструктуризації, яка може бути проведена з урахуванням індивідуальних умов кожного позичальника. Альтернативою є стандартизовані плани. Відповідно до затверджених планів проводяться уточнення та переоформлення укладених договорів. Невід'ємною складовою частиною етапу є подальший банківський моніторинг за виконанням боржником плану реструктуризації. За рішенням

установи реструктуризація щодо позичальника може не проводитись.

Врегулювання проблемної заборгованості під час виконання третього етапу проводиться шляхом використання судових та позасудових інструментів. Основною метою установи в цій ситуації є якнайшвидше повернення максимальних сум коштів. Перелік позасудових інструментів включає повернення боргу через перерахунок грошових коштів банку безпосередньо боржником або представниками його інтересів; фінансування погашення заборгованості боржником через продаж застави; часткове повернення боргу з можливістю списання залишків; покриття заборгованості через передачу боржником прав власності на заставне майно; продаж боргу позичальника. Якщо позасудові інструменти управління проблемною заборгованістю є недостатньо ефективними, то приймається рішення щодо її врегулювання у судовому порядку.

Четвертий етап деталізує дії банку щодо управління стягнутим у процесі погашення проблемної заборгованості майном. Він передбачає вжиття низки заходів, спрямованих на захист майна від втрати ним ринкової вартості до моменту реалізації.

Найбільший обсяг проблемних кредитів у банківській системі згенерований суб'єктами господарювання (рис. 3). Рівень проблемної заборгованості фізичних осіб зменшується випереджаючими темпами порівняно з корпоративними банківськими проблемними кредитами. Протягом аналізованого періоду простежується тенденція до зменшення загального рівня проблемних кредитів системи, що на 1 січня 2020 р. становив 48,36% (дефолтні згідно з Постановою НБУ № 351). При цьому банки з державною часткою мають суттєво вищий рівень непрацюючих кредитів порівняно з іншими банками, а саме 63,52%, зокрема «Приватбанк» має 78,38% непрацюючих кредитів; банки іноземних банківських груп – 32,51%, з приватним капіталом – 18,57% [1]. Отримані дані є доказом недостатньої ефективності роботи банків державної форми власності. Причинами цього є надлишкова концентрація саме державних банків у системі (близько 60% загальних активів), завдяки чому управління ними є недостатньо гнучким та оперативним. Часткова приватизація таких банків дасть змогу усунути наведені недоліки та забезпечити належну мотивацію нового керівництва щодо підвищення якості кредитних портфелів. Згідно з даними Міністерства фінансів України серед державних банків висока частка проблемних кредитів спостерігається у таких галузях, як хімічне та харчове виробництво, оптова торгівля, сільське господарство, операції з нерухомістю [9]. З огляду на те, що поступальний розвиток економіки України та її банківської системи неможливий без відновлення доступу підприємств до дешевих кредитних ресурсів, перед банками гостро постає питання вироблення більш ефективних стратегій кредитування приватного сектору [10].

Нині відновлення кредитування юридичних осіб гальмується через часткову тінізацію економіки, що створює проблеми під час надання позичальником об'єктивної фінансової звітності для отримання кредиту. Вагому роль у стримуванні кредитування відіграють інфляційний фактор та неможливість ефективного довгострокового кредитування підприємств через переважання в структурі банківських пасивів короткострокових залучених коштів. Агресивна реакція вітчизняних банків, що виражається у встановленні більш жорстких правил надання фінансових послуг, не сприяє їх популяризації.

Високий рівень проблемних кредитів у вітчизняній банківській системі частково обумовлений фінансово-економічними факторами (рис. 4).

Одними з факторів, що сприяли збільшенню проблемної заборгованості в банках, стали кризи 2008–2009 та 2014–2016 рр. [11]. Якщо до 2008 р. рівень непрацюючих кредитів у системі поступово зменшувався, то з початком економічної кризи він став стрімко зростати: від 2,8% на 1 січня 2008 р. до 15,4% на 1 січня 2010 р. [1]. Друга хвиля зростання непрацюючих кредитів припадає на початок 2014 р. Основною причиною подальшого зростання проблемних кредитів стала девальвація

Рис. 3. Динаміка проблемних кредитів в розрізі юридичних і фізичних осіб за 2017–2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [1]

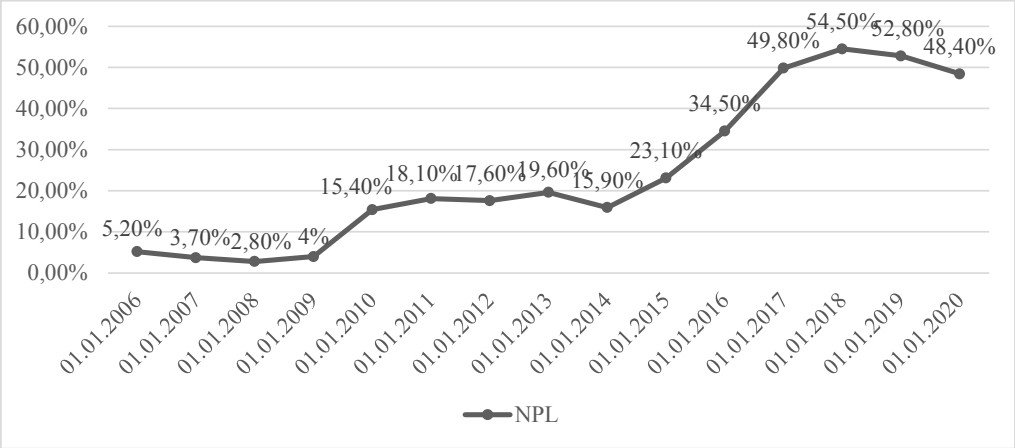

Рис. 4. Непрацюючі кредити по банківській системі України

Джерело: побудовано автором на основі [1]

гривні, причому перша економічна криза не призвела до настільки тяжких для України економічних наслідків порівняно з другою. Перехід України до плаваючого валютного курсу супроводжувався стагфляцією; відтоком банківських вкладів; погіршенням обслуговування виданих банками кредитів; виникненням труднощів у кредитуванні реального сектору економіки; збільшенням числа фінансових спекуляцій; зростанням собівартості продукції імпортозалежних підприємств; негативними наслідками військового конфлікту. ВВП України знижувався впродовж 2013–2016 рр. від 183,3 млрд. дол. до 93,27 млрд. дол. відповідно [12, с. 149]. Проте перехід України до плаваючого валютного курсу дав змогу в подальшому забезпечити збільшення міжнародних резервів та більш точно оцінювати економічне становище країни. Зменшення темпів девальвації національної валюти на початку 2016 р. дало змогу уряду зосередити більше зусиль на вирішенні питання надлишкової проблемної заборгованості в банках; підприємництво змогло частково адаптуватись до нових економічних реалій, що сприяло відновленню довіри до банків та пожвавленню кредитування. Нині зменшення дохідності вітчизняних ОВДП, які підтримують курс гривні, зробило їх менш привабливими для банків та іноземних інвесторів, підштовхуючи банки до збільшення прибутковості за рахунок кредитування. Однак сьогодні банки досі мають критичну масу проблемних кредитів, попри значні зусилля регулятора.

Висновки з проведеного дослідження. Явище проблемної заборгованості від початку свого існування чинило негативний вплив на діяльність кредиторів. З розвитком банківської справи та ускладненням економічних взаємовідносин між людьми змінювались підходи до його сприйняття, розширювалось коло факторів, які необхідно було враховувати для його обмеження. Проте виникнення гострої проблеми завжди приводить до активізації сил, що прагнуть її вирішити. Нині вітчизняні банки мають інструменти попередження, ідентифікації, реструктуризації та ліквідації проблемних кредитів. Втім, банки будь-якої країни ніколи не зможуть повністю позбутися проблемної заборгованості, її можна лише максимально мінімізувати. Це пояснюється тим, що її виникнення тісно пов'язано з тими змінами, які відбуваються в самому суспільстві та економіці.

Сьогодні наявність високого рівня проблемних кредитів у банках України створює системний ризик, що загрожує нормальному функціонуванню фінансової системи. Його виникнення стало можливим завдяки багатьом причинам, найбільш вагомими серед яких стали знецінення заощаджень населення внаслідок двох економічних криз; падіння довіри до банків; розвиток суперечностей між інтересами комерційних банків, підприємництва, громадськості та держави. Саме тому побудова ефективного кредитного ринку в Україні неможлива без створення стійкої системи узгодженої діяльності різноспрямованих сил, яка має базуватись на компромісах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Національного банку України. URL: http://www.bank.gov.ua (дата звернення: 01.03.2020).

2. Болгар Т. Проблемні кредити банків як результат реалізації кредитного ризику. *Економічний нобелівський вісник*. 2014. № 1. С. 50–58.

3. КарчеваГ., БулиндінД., КліщукЮ., СтаринськаМ. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України. *Фінансовий простір*. 2018. № 1(29). С. 32–39.

4. Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України : Постанова Правління Національного банку України від 18 липня

2019 р. № 97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0097500-19 (дата звернення: 01.03.2020).

5. Тарануха І. Підходи до визначення проблемної кредиторської заборгованості. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України* : збірник тез доповідей XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 жовтня 2011 р. Суми : УАБС НБУ, 2011. С. 135–136.

6. Азізова К. Дослідження методів управління проблемними кредитами банку. *Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 1–2. С. 102–110.

7. Звіт про фінансову стабільність. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4 (дата звернення: 01.03.2020).

8. Фурзикова Е. Оценка эффективности работы методов управления проблемными потребительскими кредитами в коммерческом банке. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 1. С. 514–519.

9. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua (дата звернення: 01.03.2020).

10. Карчева Г. та ін. Механізми забезпечення ефективності та конкурентоспроможності банківської системи та економіки України. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. 311 с.

11. Розвиток банківського кредитування господарюючих суб'єктів як умова забезпечення сталого економічного зростання в Україні. URL: https://niss.gov.ua/oslidzhennya/ekonomika/rozvitok-bankivskogo-kredituvannya-gospodaryuyuchikh-subektiv-yak-umova (дата звернення: 01.12.2019).

12. Трофімчук М. Девальвація гривні. Причини та шляхи подолання. *Бізнес-Навігатор*. 2018. Вип. 1(2). С. 148–151.

REFERENCES:

1. Oficijnyj sajt Nacionaljnogho banku Ukrajiny [The official website of the National Bank of Ukraine]. Available at: http://www.bank.gov.ua (accessed: 1 March 2020).

2. Bolhar T. (2014) Problemni kredyty bankiv yak rezultat realizatsii kredytnoho ryzyku [Problem loans to banks as a result of credit risk]. Economic Nobel Bulletin, no. 1, pp. 50–58.

3. Karcheva H. (2018) Problemy ta perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy [Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine]. Financial space, no. 1(29), pp. 32–39.

4. Polozhennia pro orhanizatsiiu protsesu upravlinnia problemnymy aktyvamy v bankakh Ukrainy, zatverdzhene postanovoiu Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 18 lypnia 2019 r. № 97 [Regulation on the Organization of the Problem Asset Management Process in Banks of Ukraine, Approved by the Resolution of the National Bank of Ukraine Board of Directors dated July 18, 2019 No. 97]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua (accessed: 1 December 2019).

5. Taranukha I. (2011) Pidkhody do vyznachennia problemnoi kredytorskoi zaborhovanosti [Approaches to identifying problematic accounts payable]. Sums : DVBS "UABS NBU", pp. 135–136.

6. Azizova K. (2013) Doslidzhennia metodiv upravlinnia problemnymy kredytamy banku [Research of methods of management of problem loans of the bank]. Economic Sciences, no. 1, pp. 102–110.

7. Zvit pro finansovu stabilnist [Financial Stability Report]. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4 (accessed: 1 March 2020).

8. Furzikova E. (2013) Otsenka effektivnosti raboty metodov upravleniya problemnymi potrebitel'skimi kreditami v kommercheskom banke [Evaluation of the effectiveness of the management of problem consumer loans in a commercial bank]. Basic research, no. 1, pp. 514–519.

9. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: https://www.mof.gov.ua (accessed: 1 March 2020).

10. Karcheva H. (2019) Mekhanizmy zabezpechennia efektyvnosti ta konkurentospromozhnosti bankivskoi systemy ta ekonomiky Ukrainy [Mechanisms for ensuring the efficiency and competitiveness of the banking system and economy of Ukraine]. Kyiv : Banking Universities. (in Ukrainian)

11. Rozvytok bankivskoho kredytuvannia hospodariuiuchykh subiektiv yak umova zabezpechennia staloho ekonomichnoho zrostannia v Ukraini [Development of bank lending to business entities as a condition for ensuring sustainable economic growth in Ukraine]. Available at: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/rozvitok-bankivskogo-kredituvannya-gospodaryuyuchikh-subektiv-yak-umova (accessed: 1 December 2019).

12. Trofimchuk M. (2018) Devalvatsiia hryvni. Prychyny ta shliakhy podolannia [Hryvnia devaluation. Causes and ways to overcome]. Business-Navigator, no. 1, pp. 148–151.

FINTECH AS A DRIVER FOR TODAY'S FINANCIAL MARKET TRANSFORMATIONS: THE UKRAINIAN CONTEXT

FINTECH ЯК ДРАЙВЕР СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

UDC 336.743

https://doi.org/10.32843/bses.51-30

Nikiforov Petro
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department
of Finance and Credit
Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University
Babukh Ilona
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department
of Marketing, Innovation
and Regional Development
Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University
Kinashchuk Stanislav
Student
Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University

The article analyzes the impact of the FinTech sector on transformation processes in the financial markets. Modern transformations of the financial market are connected with the emergence of new financial instruments and financial service providers on the basis of accelerated development of digital financial technologies. In today's environment, the Internet has become widespread, smartphones, mobile applications and social networks are rapidly expanding and gaining popularity, existing IT companies are developing innovative products and services that are setting new standards for consumers, businesses are looking for alternative sources of finance. There is a combination of finance and the latest technologies and the emergence of non-traditional financial institutions of FinTech companies. The most popular area of work in FinTech in Ukraine is payments and software development for the financial sector. The FinTech sector has tremendous transformational power for the financial markets, but it also causes new risks, especially in marketing discourse. Overcoming such risks also requires institutional change. Finding new marketing opportunities by the financial business and focusing on competitive strategies makes FinTech a major driver of transformation in the financial markets.

Key words: *financial technologies, financial innovations, FinTech-companies, institutional transformations, financial markets, card payments, software products.*

В статье анализируется влияние сектора FinTech на трансформационные процессы на финансовых рынках. Современные трансформации рынка связаны с возникновением новых финансовых инструментов и оферентов финансовых услуг на базе ускоренного развития цифровых финансовых технологий. В современных условиях Интернет стал распространенным явлением, быстро распространяются, приобретают популярность смартфоны и мобильные приложения, значительными темпами распространяются социальные сети, существующие ИТ-компании разрабатывают инновационные продукты и услуги, которые формируют новые стандарты для потребителей, бизнес ищет альтернативные источники финансирования. Происходит сочетание собственно финансов и новейших технологий и появляются нетрадиционные финансовые институты FinTech компании. В Украине в сфере FinTech самым популярным направлением работы является платежи и разработки программных продуктов для финансового сектора. Сектор FinTech имеет огромную трансформационную мощность для финансовых рынков, однако и обусловливает, особенно в маркетинговом дискурсе, возникновения новых рисков. Преодоление этих рисков требует в том числе институциональных изменений. Именно поиск финансовым бизнесом новых маркетинговых возможностей, ориентация его на конкурентные стратегии, делает FinTech основным драйвером трансформаций на финансовых рынках.

Ключевые слова: *финансовые технологии, финансовые инновации, FinTech-компании, институциональные трансформации, финансовые рынки, карточные платежи, программные продукты.*

В статті аналізується вплив сектору FinTech на трансформаційні процеси на фінансових ринках. Сучасні трансформації фінансового ринку пов'язані з виникненням нових фінансових інструментів та оферентів фінансових послуг на базі прискореного розвитку цифрових фінансових технологій. В сучасних умовах Інтернет став поширеним явищем, швидко розповсюджуються, набувають популярності смартфони та мобільні додатки, значними темпами поширюються соціальні мережі, існуючі ІТ-компанії розробляють інноваційні продукти та послуги, які формують нові стандарти для споживачів, бізнес шукає альтернативні джерела фінансування. Відбувається поєднання власне фінансів і новітніх технологій та з'являються нетрадиційні фінансові інститути FinTech компанії. В Україні у сфері FinTech працює понад 100 компаній, найпопулярнішим напрямом роботи є платежі та розроблення програмних продуктів для фінансового сектору. Сектор FinTech має величезну трансформаційну потужність для фінансових ринків, проте і обумовлює, особливо в маркетинговому дискурсі, виникнення нових ризиків. Подолання таких ризиків вимагає у тому числі інституціональних змін. Рівень захисту інститутів цифрових фінансових технологій повинен залежити від рівня ризиків при здійсненні фінансових операцій. Регулятор повинен здійснювати постійний моніторинг нових сегментів фінансового ринку, бути в діалозі з його учасниками та здійснювати регуляторний вплив у міру виникнення системних ризиків для споживачів. Саме пошук фінансовим бізнесом нових маркетингових можливостей, орієнтація його на конкурентні стратегії робить FinTech основним драйвером трансформацій на фінансових ринках. Виокремлено чинники, які сприяють розвитку FinTech в Україні – інфраструктура, правове та регуляторне середовище, доступ до капіталу та інвестицій, кваліфікація працівників. Водночас основними викликами для розвитку українського ринку FinTech на думку фахівців залишаються законодавче та регуляторне поле, банківський сектор, який повільно впроваджує інновації, обмежений доступ FinTech компаній до капіталу та фінансування. Узагальнюючи аналіз впливу FinTech на трансформацію фінансових ринків зроблено висновок про його великий потенціал росту та наявні передумови прискореного розвитку.

Ключові слова: *фінансові технології, фінансові інновації, FinTech компанії, інституціональні трансформації, фінансові ринки, карткові платежі, програмні продукти.*

Formulation of the problem. The modern world lives in the conditions of technological revolution on the basis of informatization and digitalization, which fundamentally changes the life of mankind. At the same time, technological progress has always been a crucial factor in the constant changes in the economy, structural and institutional transformations in its individual sectors. In the last decade (after the global crisis of 2008-2009), there have been active changes in the financial markets due to the emergence of new financial instruments and financial services providers. This is a period of explosive expansion and penetration of the Internet in human life (including mobile, 3G and 4G), the spread of smartphones, the develop-

ment of social networks and mobile applications, the first steps in the use of artificial intelligence in business processes. All this has also been facilitated by the accelerated development of new financial technologies (FinTech).

Analysis of recent research and publications. The theoretical and applied aspects of FinTech development have been considered in the works of foreign and domestic scientists, they are devoted to the research of both scientists and practitioners in the fields of business and finance. Some issues of FinTech development were covered in the works of R. Brown [1], M. Dolat [2], A. Mazaraki and S. Volosovych [3], L. Dudynets [4], G. Kulish [5], G. Pochenchuk [6] and others. At the same time, as a rule, domestic scientists research financial technologies in separate segments of financial markets: insurance, banking, investment [7]. However, despite significant improvements, there is a need to further explore these emerging trends and processes, especially in terms of institutional transformation of financial systems and financial markets in particular.

Objectives statement. The purpose of the study is to analyze the state of the FinTech industry, to determine the impact of FinTech companies on the institutional transformation of financial markets, especially in terms of their interaction with existing financial institutions.

Outline of the main research material. The development of the domestic financial market is a prerequisite for the sustainable functioning of the Ukrainian economy. The financial market is structurally the most important component of the economy of the country, the economic stability of the country depends on the effectiveness of its development. In the current domestic and foreign literature, the financial market is defined as a mechanism of capital redistribution between different economic entities with the help of financial intermediaries and, of course, on the basis of supply and demand. It is constantly emphasized that the main purpose of the financial market is the transformation of temporarily free cash into capital, i.e., the transformation of savings into investment.

Scientific and technological progress has always been a major factor in the transformation of both the public as a whole and economic in particular, therefore, it is also a factor of financial systems' transformations. Modern financial market transformations are associated with the emergence of new financial instruments and financial service providers (entities), and have accelerated the development of financial technologies in these processes (hereinafter FinTech). On the one hand, it can be argued that the integration of finance and digital technologies took place and, on the other hand, non-traditional financial institutions and financial business models began to appear, and on the other hand, in traditional financial institutions (banks, insurance companies, investment funds and companies and others), such technological innovations took place, such recent technological processes, nowadays commonly called the processes of digitalization of economy and finance, and which significantly changed the functionality of these institutions. If we make a brief excursion into the functional specifics of FinTech companies, we note that in the global economy, the impact of technology on financial services is probably the most noticeable in retail payments. New market players, namely non-banking financial institutions, have improved transaction account coverage and offer micro-loans and consumer lending. The competition, supported by modern regulatory approaches and regulatory sandbox programs, has reduced the cost and increased the speed of financial transfers. FinTech companies aggregate the demand of small businesses and individuals for cross-border payments and currency exchange, and offer attractive rates. Even today, such central banks as the Bank of England, the Bank of Lithuania, the Hong Kong Monetary Authority have made it possible for non-bank financial companies to open settlement accounts with them. International card payment systems are developing B2B payment services and investing in national payment systems. There are banks in the market that operate exclusively through mobile applications, and those providing Internet payment services have expanded significantly and are already offering consumer lending. Instead, Ukraine is in dire need of a retail payment system, available in a low-cost smartphone app, primarily for retailers. Alternative cross-border payment channels are also underdeveloped in Ukraine.

In turn, retail lending has changed significantly under the influence of technology. Machine algorithms perform credit scoring by automatically retrieving data from third-party systems and using behavioral data. Requirements for regulatory compliance are on the rise, which also means improving and optimizing monitoring and reporting. Personalization of financial products is already anticipated, allowing repayment of loans on an individual schedule and adjusting interest rates based on a more complete individual risk profile. Client experience is crucial. Data analytics support sales and thorough processes are underway to identify, attract, and retain customers. Retail lending is experiencing new consumer interfaces: P2P lending platforms that bring investors and borrowers together, they collaborate with major liquidity providers for whom these platforms are a new lending tool. Financial services marketplaces make it easier for consumers to choose better and cheaper service, and commercial banks focus on building closer relationships with customers, they want to become the hub of household finance that aggregates different financial products. Central bank digital currencies are already being evaluated as a new monetary policy tool. Private cryptocurrencies are a new type of finan-

cial asset and value exchange systems. Blockchain technology is entrenched in value sharing systems that operate without a central hub.

As a result of the above processes in the field of financial technologies, more than 100 companies are operating in Ukraine today, most of which started their activity in the last three years. Payments and mobile wallets remain the most popular business. Such data are provided in the Ukrainian FinTech Catalog 2019, prepared by the Ukrainian Association of FinTech and Innovation Companies in cooperation with Visa and NBU. It is a unique map of the domestic FinTech ecosystem and a directory of companies operating in this market in Ukraine. Thus, according to the information contained in the Ukrainian FinTech Catalog 2019, 63% of the Ukrainian FinTech companies are financed solely at their own expense and the same number have passed the break-even point. At the same time, 14% of companies have more than 75 employees. 43% of the Ukrainian FinTech companies conquer the international market. And 73% of those who work exclusively in Ukraine are going to start business abroad. Today, FinTech is one of the main drivers of the digital transformation of the financial sector and enhancing financial inclusion [8].

However, card payments and software development for the financial sector are still the most developed subsectors in Ukraine today. Monobank as a phenomenon of banking is the biggest achievement of the market due to convenient services and "specific" spirit. There are cryptocurrencies in Ukraine, but not yet defined at the legislative level and not regulated. The pace of development of FinTech in Ukraine is explained by factors that impede the development of all sectors of the Ukrainian economy. First of all, there is a lack of investment and capital, an outdated legal framework and a delay in its modernization, resistance to innovation, low income and distrust of financial institutions.

Today, the NBU, as a regulator of the financial sector, supports the introduction of innovations and the development of the FinTech market in Ukraine and is actively working in this direction, focusing its activity on a number of projects that can stimulate the development of innovative financial services in Ukraine. Such projects include a major update of the legislative framework for the Ukrainian market for payments and transfers of funds, and consequently the implementation of the provisions of the European PSD2 Directive into national legislation; the operation of the BankID remote identification system of the NBU, which facilitates the receipt of banking and other services; modernization of the NBU Electronic Payment System, which will make payments in a format close to 24/7 nationally and using the international standards IBAN and ISO 20022. An important event aimed at the development of the FinTech industry was also the creation in May 2019 by the National Bank of the Expert Council on communication with innovative companies. This structure will help the regulator to understand the needs and directions of development of the FinTech market, and to innovative companies – the features of regulation and the legislative base [8].

Thus, today in the domestic financial market there is a FinTech sector, which has a huge transformative power, but this sector for financiers and especially for marketers causes new risks to be created and realized, which the financial management has not known before. If a fundamental doctrine of marketing is to be based on financial market management as a doctrine of financial business, it is the search of financial business for new marketing opportunities, its orientation to competitive and growth strategies make FinTech a major factor in financial market transformations, and the impact of FinTech determines new opportunities for financial marketing in this market.

The analysis of the specialized literature shows that there is no significant scientific basis in ensuring the institutional transformations of the financial market using the marketing approach. This situation is caused by a lack of understanding of the essence of financial marketing as an economic category, as well as insufficient use of financial marketing mechanisms in real markets, which causes a low level of effectiveness of strategic planning of financial marketing by financial business entities and limits the dynamic development of the financial sector of the Ukrainian economy.

Traditional financial institutions in Ukraine tend to provide clients with a rather narrow range of financial services, many of which are of poor quality, the legal rights and interests of consumers of these services are not sufficiently protected. The current legal framework and the imperfections of oversight do not effectively counteract the manipulation of prices and the illegal use of insider information. Awareness of the ways and boundaries of self-regulation, on the one hand, leads to unjustified state interference in market processes, and on the other hand, it does not allow the intellectual and organizational resources of the professional associations of its participants to be connected to the effective development of the financial market. In this respect, it is FinTech, as an innovative technology, that allows financial institutions, government, business to overcome negative trends in the financial market. FinTech should be seen as a system that includes subsystems of technology in the areas of payments, lending, investment, banks and capital markets, insurance, regulatory technologies. If we take the whole set of FinTech institutions operating in the financial market, they are identified under the name "FinTech ecosystem".

Today, the development of the FinTech industry in the context of further digitization of the economy and public life is widely supported by the government and

the National Bank of Ukraine. For example, the NBU implements the Comprehensive Program of the Ukrainian Financial Sector Development until 2020 (Resolution No. 391 dated June 18, 2017), which envisages the following initiatives: a course on the cashless economy 2020; exchange of documents in electronic format using electronic signature; cancellation of stamps, seals and paper copies; storage of documents in electronic format; remote identification of individual; electronic scanning of copies and signature of cash documents; possibility of using Bank ID system for remote identification of bank clients; increase of financial literacy of the population; new rules to encourage licensing of new players in the payments sector [9].

In today's Ukraine, the most active is the sphere of payments and currencies, platforms (P2P, P2B, crowdfunding) are beginning to develop. In recent years, the investment market for the Ukrainian startups, including financial startups, has been growing steadily. The system of lending is implemented in Privat 24, where depositors have access to a loan service by their means of borrowing. In this case, the deposit owner, who provides his money for lending, receives 5% more on his deposit. The basic principle of a sharing economy is to connect private demand with a private supply as closely as possible and as conveniently as possible [10]. In the crowdfunding segment, several clones of Western Kickstarter platforms operate in Ukraine. Analyzing other areas of development of the FinTech industry in our country, it is worth noting the creation in 2015 of the above FinTech Cluster, which appeared on the basis of the Ukrainian Venture Hub, the purpose of which is to unite financial start-ups, banks, investment funds, joint market development FinTech and its lobbying interests [6].

The socio-economic conditions of Ukraine indicate that there are several factors that are unique to our country and contribute to the development of FinTech. Among these factors, we can distinguish:

– available infrastructure: widespread penetration of the Internet, which became available to the vast majority of the population and the prevalence of smartphones in the country for the use of mobile applications:

– legal and regulatory environment: it can be stated that it is improving and there is an electronic signature of bills and agreements today, IT companies use simplified taxation, the NBU has lifted restrictions on the repatriation (exportation) of dividends and upholds EU directives such as PSD2, the Law "On electronic identification and trust services" was adopted in internal legislative acts;

– access to capital and investment: expert environment shows that in general, starting and launching such business in Ukraine for foreign investors is no different from the conditions for domestic investors, and domestic banks want to actively cooperate with FinTech-startups;

– qualification of employees: notwithstanding all the negatives of socio-economic development, Ukraine still maintains high standards of education, especially in mathematics and the sciences, and talented IT professionals support the global FinTech industry. For example, FinTech-unicorn "Transferwise", valued at more than 1.1 billion USD, has a team of software developers in Cherkasy.

Analyzing the market for FinTech services, USAID's Financial Sector Transformation Program sent questionnaires to 80 FinTech providers in the course of this study, of which 59 were returned. According to the survey results, the market for FinTech providers is divided as follows (Figure 1).

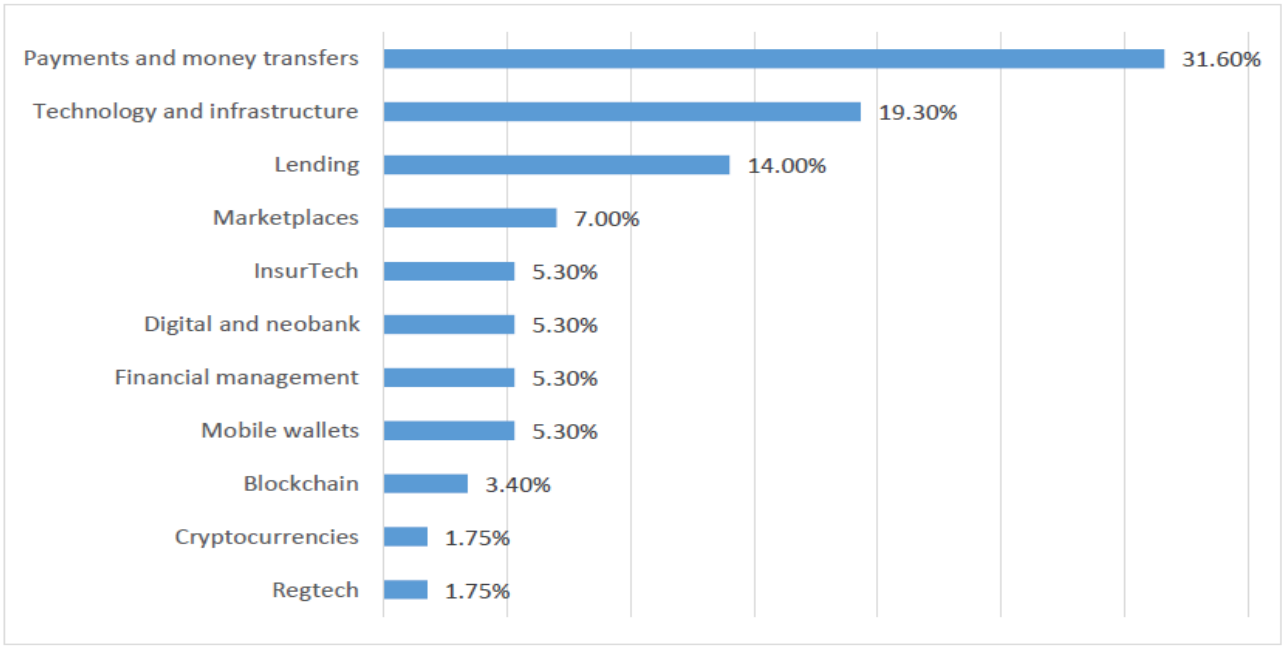

Figure 1. FinTech market division by type of service [9]

40% of FinTech providers were established by 2015, while 60% of providers have appeared in the last three years. About 84% of FinTech companies have already started offering products and services, and 16% are still at the stage of formation. Volt24, Mtax, Altbank, P2P credit, Credit plus, POZYCHAYko and others are among the largest known FinTech companies in Ukraine. Startups are mostly founded by individuals with experience in IT (65%) and finance (30%), most of them speak English fluently. It is important to note that the top management of FinTech providers is predominantly comprised of former bankers (70%) with experience in major commercial banks. Analyzing the market segmentation, over 37% of FinTech providers are in the B2B market segment and are focused on serving small and medium-sized businesses [9].

In terms of business models, FinTech providers are focused on getting a variety of commissions, though there are monthly subscription models. A small number of providers exist on the basis of the "licensing" model, that is, on the sale of the license and its support. Some of the FinTech providers maintain partnerships with banks and international payment systems. This includes platforms for P2P card transactions, payment cards with multiple company logos, and other payment services. These are mainly such banks as Oschadbank, Alfa Bank, Raiffeisen Bank Aval and international payment systems.

At the formation stage, and further at the stage of progressive growth, the active development of FinTech companies has been considered a threat to the banks. However, in our opinion, the best option for coexistence is to have partnerships between banks and FinTech representatives, which will bring together the strengths of both banking institutions and FinTech companies. In particular, for most FinTech companies, the main benefits are: innovation, speed and adaptability, consumer orientation, and digital infrastructure. These are advantages that most banking institutions do not have. Instead, most banking institutions have a significant amount of capital, an expanded customer network, clear regulatory framework and established market status. [5].

According to FinTech providers, the main challenges for the development of the Ukrainian market are the legislative and regulatory fields, the traditional banking sector that is slow to innovate, the lack of open APIs in the banking system, and limited access to finance and finance by FinTech providers.

Conclusions from the research. Therefore, to summarize the above about FinTech's impact on financial market transformation, we can make the following conclusions. This financial market sector is growing rapidly and objectively has great potential. It is simply forced to develop at a rapid pace. At the same time, there is a strong infrastructure in the form of high penetration of mobile communication and smartphones in Ukraine, and in combination with a large part of the well-educated and technologically competent population, this will certainly help to accelerate the development of FinTech. Among the IT companies, according to the objective logic of the NTP development, the greatest potential for growth is given by those, which focus mainly on financial inclusivity and the mass market. In the field of cutting-edge technology, the implementation of the "learning by testing" or so-called "regulatory sandbox" approach is particularly important. This approach will help to advance FinTech, and legislative and regulatory changes will "catch up" with this development. In the framework of the Association Agreement with the EU, Ukraine is in urgent need of further harmonization of its legal field with the EU Directives on electronic money, remote account opening, multi-level customer identification (KYC), PSD2, open APIs and the use of third parties as agents, this may further accelerate development of the FinTech industry in Ukraine.

REFERENCES:

1. Ryan Browne (2017). Everything you've always wanted to know about FinTech. Available at: https://www.cnbc.com/2017/10/02/fintech-everything-youve-alwayswan-ted-toknow-about-financial-technology.html (accessed 25 March 2020).

2. Zavolokina, L., Dolata, M. & Schwabe, G. (2016). The FinTech phenomenon: antecedents of financial innovation perceived by the popular press. Available at: https://jfinswufe.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s4085401600367?si-te=jfin-swufe.springeropen.com (accessed 25 March 2020).

3. Mazaraki, A. &Volosovych, S. (2018). Fintech u systemi suspilnykh transformatsii [FinTech in the system of social transformations]. *Visnyk KNTEU – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics,* 2, 5-16. (in Ukrainian)

4. Dudynets, L.A. (2018). Rozvytok finansovykh tekhnolohii yak faktor modernizatsii finansovoi systemy [Development of financial technologies as a factor of financial system modernization]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economy*, 22, 794–798. (in Ukrainian)

5. Kulish, H.P. & Romanska, L.V. (2019). Fintech yak vyklyk suchasnosti na rynku finansovykh posluh [Fintech as a modern challenge on market of financial services]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies,* 39-2, 116–120. (in Ukrainian)

6. Pochenchuk, H.M. (2017). Finansovi tekhnogii: rozvytok i rehuliuvannia [Financial technologies: development and regulation]. *Ekonomika i suspilstvo – Economics and Society,* 13, 1193–1120. (in Ukrainian)

7. Zherdetska, L.V. & Horodynskyi, D.I. (2017). Rozvytok finansovykh tekhnolohii: zahrozy ta mozhlyvosti dlia bankiv [Development of financial technologies: threats and opportunities for banks]. *Ekonomika i suspilstvo – Economics and Society,* 10, 583–588. (in Ukrainian)

8. Kataloh fintekh-kompanii Ukrainy-2019 [Catalog of fintech companies of Ukraine-2019] (2018). Available at:

http://drive.fintechua.org/Fin-techCatalog19Ukr.pdf? (accessed 25 March 2020).

9. FinTekh v Ukraini: tendentsii, ohliad rynku ta kataloh [FinTech Report in Ukraine: Trends, Market Overview and Catalog] (2018). Available at: http://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_en.pdf (accessed 25 March 2020).

10. Sherynhovaia ekonomyka – novaia model potreblenyia [Sharing economy – a new consumption model] (2016). Available at: http://chp.com.ua/all-news/item/39637-sheringovaya-ekonomika%E2%80%94-novaya-modelpotreb-leniya (accessed 26 March 2020).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ryan Browne. Everything you've always wanted to know about FinTech. URL: https://www.cnbc.com/2017/10/02/fintech-everything-youve-always-wanted-toknow-about-financial-technology.html (дата звернення: 25.03.2020).

2. Zavolokina L., Dolata M. and Schwabe G. The FinTech phenomenon : antecedents of financial innovation perceived by the popular press. URL: https://jfinswufe.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s4085401600367?site=jfin-swufe.springeropen.com (дата звернення: 25.03.2020).

3. Мазаракі А., Волосович С. FinTech у системі суспільних трансформацій. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 2. С. 5–18.

4. Дудинець Л. А. Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 794–798.

5. Куліш Г.П., Романська Л.В. FinTech як виклик сучасності на ринку фінансових послуг. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 39-2. С. 116–120.

6. Поченчук Г.М. Фінансові технології : розвиток і регулювання. *Економіка і суспільство.* 2017. Вип. 13. С. 1193–1120.

7. Жердецька Л.В., Городинський Д.І. Розвиток фінансових технологій : загрози та можливості для банків. *Економіка та суспільство.* 2017. Вип. № 10. С. 583–588.

8. Каталог фінтех-компаній України-2019. URL: http://drive.fintechua.org/Fin-techCatalog19Ukr.pdf? (дата звернення: 25.03.2020).

9. Фінтех в Україні: тенденції, огляд ринку та каталог. *Проект USAID «Трансформація фінансового сектору».* URL: http://data.unit.city/fintech/ fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf (дата звернення: 25.03.2020).

10. Шеринговая экономика – новая модель потребления. URL: http://chp.com.ua/all-news/item/39637-sheringovaya-ekonomika%E2%80%94-novaya-model-potrebleniya (дата звернення: 25.03.2020).

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ОБЛІКОВО-ПОДАТКОВІ АСПЕКТИ РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДОХОДИ ПІДПРИЄМСТВА

ACCOUNTING AND TAX ASPECTS OF DISCLOSURE OF INFORMATION ON ENTERPRISE INCOME

УДК 657
https://doi.org/10.32843/bses.51-31

Воськало Н.М.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку та аналізу
Національний університет
«Львівська політехніка»
Воськало В.І.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку та аналізу
Національний університет
«Львівська політехніка»

Voskalo Natalia
Lviv Polytechnic National University
Voskalo Volodymyr
Lviv Polytechnic National University

У статті проаналізовано два методи оцінювання доходів підприємств, що використовуються в обліку, а саме метод нарахувань та касовий метод. Узагальнено облікову інформацію про доходи залежно від її цільового призначення, зокрема для визначення фінансових результатів від різних видів діяльності, обов'язковості реєстрації платником ПДВ, визначення об'єкта оподаткування ПДВ, можливості вибору системи оподаткування, використання податкових різниць. Встановлено невідповідність класифікації доходів в розрізі видів діяльності для формування Звіту про рух грошових коштів рахункам доходів та фінансових результатів, передбачених Планом рахунків. Уточнено визначення поняття «дохід підприємства». Здійснено порівняння інформації про доходи відповідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та МСФЗ у фінансовій звітності підприємства, визначено потребу гармонізації інформації про них відповідно до МСФЗ.

Ключові слова: *дохід, класифікація доходів, оподаткування доходів, сукупний дохід, фінансова звітність.*

В статье проанализированы два метода оценивания доходов предприятий, используемых в учете, а именно метод начислений и кассовый метод. Обобщена учетная информация о доходах в зависимости от ее целевого назначения, в частности для определения финансовых результатов от различных видов деятельности, обязательности регистрации плательщиком НДС, определения объекта налогообложения НДС, возможности выбора системы налогообложения, использования налоговых разниц. Установлено несоответствие классификации доходов в разрезе видов для формирования Отчета о движении денежных средств счетам доходов и финансовых результатов, предусмотренных Планом счетов. Уточнено определение понятия «доход предприятия». Осуществлено сравнение информации о доходах в соответствии с Национальными положениями (стандартами) бухгалтерского учета и МСФО в финансовой отчетности предприятия, определена потребность гармонизации информации о них в соответствии с МСФО.

Ключевые слова: *доход, классификация доходов, налогообложение доходов, совокупный доход, финансовая отчетность.*

The article analyzes the category of "income" for various purposes of use, namely for accounting purposes, as one of the components of the formation of financial results; for management, that is, their comparison with activities; in terms of taxation, that is, the marginal values used to calculate different taxes. The correlation of activities for the preparation of the Statement of Cash Flows with Revenues and Financial Results in accordance with the Accounting Account Plan is disclosed. Practical cases of application of the principle of accrual of income and cash method of recognition of income are given. For each type of purpose of revenue information, their marginal sizes, as well as information sources and the order of their calculation are given. The types of income that reduce taxable profit are disclosed as the second event after recognizing similar expenses and as an independent amount. There is a discrepancy between the classification of income by type of activity of the enterprise for the purposes of preparation of the Statement of Cash Flows to the accounts of income and financial results provided by the Plan of Accounts of Accounting. The effect of tax differences arising from the effects of individual transactions on the size of the enterprise's income is investigated. The components of the concept of "income", which are presented in the national accounting standards and international financial reporting standards, are analyzed. It is established that business transactions that are recognized as recognized income do not meet the definition in accounting standards. The lack of a direct link between the generation of income and an increase in an entity's equity has been proven. The types of income information, which is reflected in the financial statements of enterprises, are compared according to national and international regulatory acts (standards). The need to harmonize the formation of income information in the forms of financial statements with the international financial reporting standards, in particular concerning the Notes to it by way of detail, has been established.

Key words: *income, income classification, income taxation, cumulative income, financial statements.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання поняття «дохід» має важливе не тільки наукове, але й прикладне застосування. Особливо важливим є використання цієї економічної категорії для потреб обліку, оподаткування та звітності, тому важливим науковим питанням є уточнення визначення цієї категорії в контексті застосування норм чинних вітчизняних нормативних актів, що регулюють ведення обліку (стандартів) та МСФЗ. Не менш важливими є збирання, групування та використання бухгалтерських даних про доходи підприємства для задоволення потреб обліку, нарахування та сплати податків, формування звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань обліку, впливу на систему оподаткування, відображення у звітності доходів підприємств займались такі науковці, як В.А. Дерій [1], Н.П. Ілюхіна [2], О.В. Попович, Н.Ю. Діденко [3], В.І. Янчук, І.С. Слободянюк [4], І.Й. Яремко [5]. Проте в сучасних умовах господарювання багато положень, що стосуються теми дослідження, потребують уточнення та вдосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення економічної категорії «дохід» для уточнення її визначення, вдосконалення збирання та опрацювання інформації для потреб обліку та оподаткування, а також складання фінансової звітності відповідно до чинних законодавчих актів (як міжнародних, так і національних).

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «дохід» використовується в науковій та практичній діяльності здавна. Проте підходи до визначення цієї економічної категорії та її оцінювання значно різняться. Сьогодні в обліку для оцінювання доходів використовуються два підходи, а саме принцип нарахування та касовий метод. Принцип нарахування передбачає здійснення обліку доходів залежно не від моменту оплати товарів чи інших активів грошовими коштами, а лише від моменту завершення постачання готової продукції чи товарів, факту завершення надання робіт чи послуг, що засвідчують відповідні первинні документи. Касовий метод використовується в податковому обліку, де облік доходів платника податків ведеться з огляду на збіг моменту отримання платником податку грошових коштів з моментом фактичного одержання доходів [6, с. 69].

Категорія отриманого доходу є одним з основних показників, який порівняно з витратами характеризує фінансово-економічний стан підприємства. Окрім цього, його розмір використовують як обмежувальний фактор у різних системах оподаткування згідно з Податковим кодексом [7].

В обліку використовується різна інформація, що характеризує доходи залежно від її цільового призначення (табл. 1).

Для досягнення облікових цілей доходи поділяються за видами діяльності (операційна, фінансова тощо) для співставлення з витратами і, відповідно, прийняття управлінських рішень щодо доцільності здійснення того чи іншого виду діяльності за принципом нарахування.

У НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [8] види діяльності поділені на три групи (операційна, інвестиційна та фінансова), тобто види діяльності відрізняються від видів фінансових результатів, передбачених чинним Планом рахунків [9] (рис. 1).

Таке відхилення зумовлене орієнтуванням цього положення на складання Звіту про рух грошових коштів. У ф. 2 фінансові результати поділяються на отримані від операційної діяльності та інші.

Таблиця 1

Види інформації, що характеризують доходи підприємства залежності від її цільового призначення

Призначення інформації	Вид та розмір доходу	Джерела отримання інформації
Для досягнення облікових цілей		
Визначення фінансових результатів: – від операційної діяльності; – від фінансових операцій; – від іншої діяльності	Чисті доходи	Отримані доходи порівнюються з витратами, що здійснені для їх отримання (обороти рахунків): – 70 та 71 порівнюються з 90, 92, 93, 94; – 72 та 73 порівнюються з 95, 96; – 74 порівнюється з 97.
Для досягнення цілей оподаткування		
Обов'язковість реєстрації платником ПДВ	Чистий дохід від реалізації більше 1 млн. грн.	Обороти за рахунками 701, 702, 703, 712, 713 за мінусом 704.
Об'єкт оподаткування ПДВ	Чистий дохід від реалізації готової продукції, товарів, робіт та послуг	Обороти за рахунками 701, 702, 703, 712, 713 за мінусом 704.
Можливість вибору спрощеної системи оподаткування	Чистий дохід менше 5 млн. грн.	Обороти за Кт рахунків 70–74 за вирахуванням Кт 641 (ПДВ).
Об'єкт оподаткування єдиним податком	Будь-який чистий дохід, отриманий протягом податкового періоду у грошовій формі	Дебетовий оборот по 30, 31 рахунку в кореспонденції із 714, 36, 37, 70 (у разі сплати ПДВ його сума вираховується), дохід у матеріальній або нематеріальній формі (обороти за Кт рахунків 717–719, 745).
Можливість незастосування податкових різниць та лише річного звітування у платників податку на прибуток	Чистий дохід, що менше 20 млн. грн.	Обороти за Кт рахунків 70–74 за вирахуванням Кт 641 (ПДВ).
Податкові різниці, пов'язані з доходами, які зменшують фінансовий результат до оподаткування	Чисті доходи	Обороти за Кт рахунків: – 746 – дооцінка необоротних активів, попередньо уцінених; – 742 – відновлення корисності необоротних активів; – 719 – коригування створених забезпечень; – 716 – коригування резерву сумнівних боргів; – 72 – доходи від участі в капіталі; – 731 – дивіденди одержані.

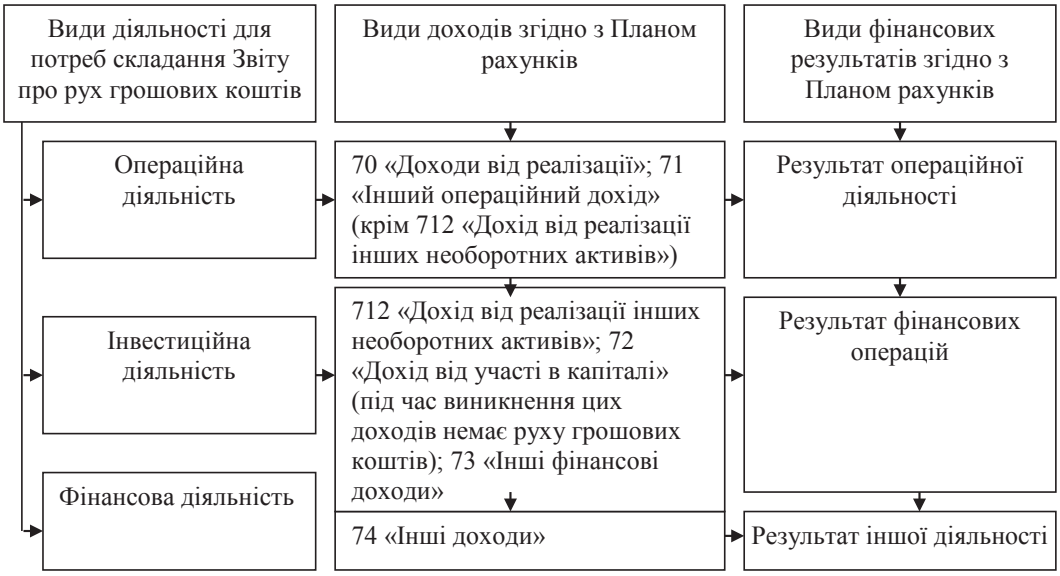

Рис. 1. Співвідношення видів діяльності під час надходження та витрачання грошових коштів й доходів та фінансових результатів

Отже, співставлення визначень видів діяльності та господарських операцій, які відображаються на рахунках 7 класу, не відповідають один одному, що призводить до викривлення облікової інформації в розрізі видів діяльності. Наприклад, до інвестиційної діяльності згідно з НП(С)БО 1 належить купівля чи продаж необоротних активів та фінансових інвестицій. Проте дохід від реалізації основних засобів чи інших необоротних активів обліковується на 712 рахунку, який належить до інших операційних доходів.

В системі оподаткування дохід є переважно величиною, на яку орієнтуються для визначення можливості вибору спрощеної системи оподаткування; незастосування податкових різниць та щоквартального звітування платниками податку на прибуток; необхідності реєстрації платником ПДВ тощо. Під час податкового обліку доходів слід також враховувати податкові різниці, які можуть виникати за наслідками окремих операцій.

Доходи під час розрахунку податкових різниць, як правило, є зворотними до попередньо понесених витрат, які збільшували фінансовий результат перед оподаткуванням. Лише доходи від участі в капіталі та від отриманих дивідендів формують податкові різниці, що зменшують кінцевий фінансовий результат, що оподатковуватиметься.

Винятком є спрощена система оподаткування, у якій об'єктом оподаткування є саме дохід, а не прибуток. Однак якщо загальна система оподаткування спирається на фінансовий результат, який визначений відповідно до чинних законодавчих актів (стандартів), як міжнародних, так і національних, то у спрощеній системі визначення доходу як об'єкта оподаткування суттєво відрізняється від методики його обліку згідно з такими стандартами.

Визначення доходу, що наведене в національному законодавстві, порівняно з МСФЗ представлено в табл. 2.

Отже, визначення доходу як у національних, так і в міжнародних стандартах за своєю економічною сутністю є однаковими. Безпосередньо економічна вигода трактується як передбачувана можливість отримання підприємством у майбутньому грошових коштів від використання активів, які можуть надійти для покриття дебіторської заборгованості покупців за відвантажені їм товари. Відповідно до МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» [11] юридична особа обчислює дохід від звичайної діяльності, коли виконує зобов'язання щодо договору, передаючи товар чи послугу (тобто один із видів активів) клієнту. У П(С)БО 15 «Дохід» [12] наведено перелік надходжень, які не визнаються доходами. Зокрема, до них належать суми попередньої оплати за продукцію чи роботи.

Таблиця 2

Визначення поняття «дохід» відповідно до національного та міжнародного законодавства

НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [8]	Міжнародний стандарт фінансової звітності 15 «Дохід від договорів з клієнтами» [11]
Дохід – збільшення економічних вигід у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, яке приводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників).	Дохід – збільшення економічних вигід протягом звітного періоду у формі надходжень або покращення активів, або зменшення зобов'язань, що веде до збільшення власного капіталу, окрім збільшення власного капіталу, пов'язаного з отриманням внесків від учасників власного капіталу.

За спрощеною системою оподаткування дохід визначається саме за «касовим методом», тобто на дату надходження грошей, а не на дату відвантаження товарів (це не відповідає принципу нарахування). Лише активи, що надійшли безоплатно, та списання кредиторської заборгованості визнаються доходом відповідно до вимог П(С)БО.

Визнання доходу стандарти прив'язують до зростання власного капіталу, що не пов'язані зі внесками засновників. Однак безпосереднього зв'язку між датою визнання доходу та збільшенням власного капіталу немає. Наприклад, у разі дооцінки необоротних активів або їх безоплатного отримання збільшуються активи та власний капітал (рис. 2), проте доходи не визнаються. Визнані ж доходи збільшують власний капітал щодо нерозподіленого прибутку саме на величину фінансового результату.

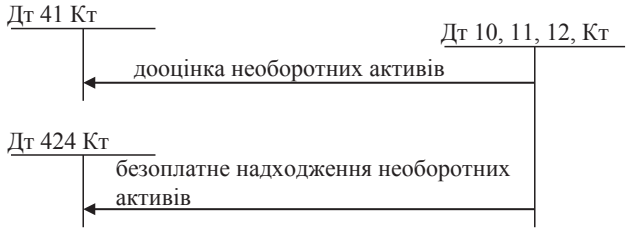

Рис. 2. Збільшення власного капіталу у разі дооцінки необоротних активів та їх безоплатного отримання

Таким чином, дохід, який обліковується на рахунках 7 класу, збільшує власний капітал лише щодо прибутку за умови, що доходи перевищуватимуть витрати.

Вважаємо за доцільне уточнити визначення доходу й розділити його на дві складові частини, такі як дохід та сукупний дохід. Теперішнє визначення доходу відповідає саме сукупному доходу, а не доходам, які обліковуються на рахунках 7 класу, на основі яких формується фінансовий результат діяльності підприємства у звітному періоді.

Отже, дохід – це миттєве або майбутнє надходження економічних вигід у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань.

Дохід загалом включає як позитивний фінансовий результат (прибуток), так і сукупний дохід, що збільшує власний капітал підприємства.

Інформація, що характеризує доходи, розкривається у фінансовій звітності підприємств згідно з нормативними актами (національними та міжнародними), порівняння яких подано на рис. 3.

У звітності підприємства відповідно до синтетичних рахунків інформаційні дані про доходи розкриваються у розділі І Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), тобто кожен вид доходу показується окремим рядком. П(С)БО 15 «Дохід» наводить також додаткову інформацію, яку необхідно розкрити в Примітках. Облікову політику щодо визнання доходу, коли роботи чи послуги протягом звітного періоду повністю не надані, наводять текстовим чином у довільній формі. Розподіл доходу по кожній групі (за видами субрахунків, на яких вони обліковуються), за бартерними контрактами тощо розкривається у Примітках V розділу.

МСБО 1 «Подання фінансової звітності» та МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» визначають основні об'єкти, які необхідно розкрити у звітності. Підприємства, що послуговуються МСФЗ, складають фінансову звітність у формах згідно з НП(С)БО1, але з урахуванням вимог цих стандартів. Для розкриття додаткової інформації складають розгорнуті Примітки до звітності, однак таблична форма Приміток не задовольняє вимог міжнародних стандартів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, визначення доходу, наведене як у національних, так і в міжнародних стандартах з прив'язкою до зростання власного капіталу не за рахунок внесків учасників, є некоректним, оскільки дохід – це лише одна складова частина, яка враховується під час визначення кінцевого фінансового результату діяльності підприємства, як наслідок, власний капітал може також зменшитись, якщо витрати будуть досить великими. У вітчизняному законодавстві класифікації видів діяльності та видів доходів відрізняються, адже встановлені для різних цілей: перші використовуються для аналізу руху грошей за касовим методом, другі – для визначення фінансових результатів за принципом нарахування. Такий підхід призводить до викривлення облікової інформації та потребує коригування й уточнення рахунків обліку доходів у Плані рахунків із прив'язкою до видів діяльності.

Під час використання загальної системи оподаткування підприємством розмір доходу є лише орієнтиром, який приводить до обов'язку виконувати певні додаткові дії під час обчислення податків. Під час використання спрощеної системи оподаткування саме дохід є об'єктом оподаткування, але його визнання здебільшого не збігається з датою визнання доходу згідно з П(С)БО 15. В цьому разі потребують удосконалення норми податкового законодавства та зближення його з принципами бухгалтерського обліку, зокрема принципом нарахування.

Інформація про доходи розкривається як згідно з вітчизняними, так і згідно з міжнародними нормативними актами у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід) за однією формою, що визначена у НП(С)БО 1 незалежно від стандартів, які вони застосовують. Зміст Приміток, що деталізують показники фінансової звітності, стосовно відображення доходів суттєво відрізняється, що потребує гармонізації форм фінансової звітності (зокрема, Приміток до річної фінансової звітності) з вимогами МСФЗ.

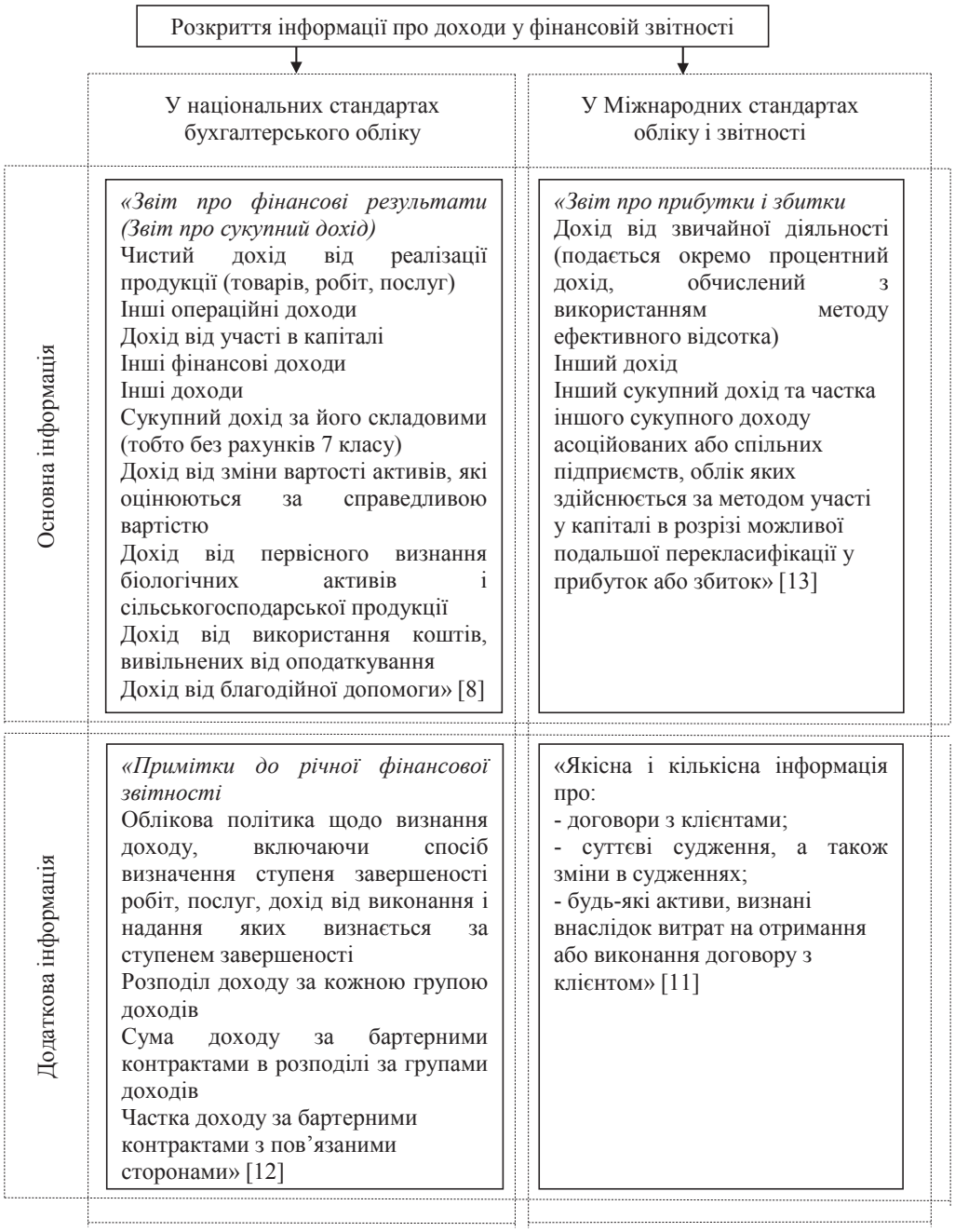

Рис. 3. Законодавче регулювання відображення інформації про доходи у фінансовій звітності

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дерій В.А. Проблеми обліку витрат і доходів підприємства та перспективи їх вирішення в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2008. № 4. С. 7–11.

2. Ілюхіна Н.П. Шляхи вдосконалення обліку доходів та витрат на торговельних підприємствах. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 2(53). С. 61–64.

3. Попович О.В., Діденко Н.Ю. Тлумачення економічної сутності категорії «дохід». *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 975–978.

4. Янчук В.І., Слободянюк І.С. Особливості фінансового обліку та аналізу доходів і витрат в сільськогосподарських підприємствах. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 1(56). Т. 4. С. 123–130.

5. Yaremko I., Podolchak N., Pylypenko L., Tyvonchuk O. *Conceptual Model* of *Adaptive Balance Sheet Format* of *Corporations* in *Postindustrial Economy*. *EEM*. 2016. Vol. 3. № 2. P. 17–23.

6. Кучерявенко М.П. Податкове право України. Харків : Право. 2010. 256 с.

7. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 11.01.2020).

8. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13 (дата звернення: 14.01.2020).

9. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій під-

приємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11 (дата звернення: 15.01.2020).

10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (дата звернення: 11.01.2020).

11. Міжнародний стандарт фінансової звітності 15 «Дохід від договорів з клієнтами». URL: https://www.mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti (дата звернення: 22.01.2020).

12. П(С)БО 15 «Дохід» : Наказ Міністерства фінансів України від 29 листопада 1999 р. № 290. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99 (дата звернення: 04.02.2020).

13. МСБО 1 «Подання фінансової звітності». URL: https://www.mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti (дата звернення: 29.01.2020).

REFERENCES:

1. Deriy V.A. (2008). Problemy obliku vytrat i dokhodiv pidpryyemstva ta perspektyvy yikh vyrishennya v Ukrayini [Problems of accounting of expenses and income of the enterprise and prospects of their solution in Ukraine]. Bukhhalterskyy oblik i audyt. № 4. S. 7–11. (in Ukrainian)

2. Ilyukhina N.P. (2104). Shlyakhy vdoskonalennya obliku dokhodiv ta vytrat na torhovelnykh pidpryyemstvakh [Ways to improve the accounting of income and expenses at trading enterprises]. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. Vypusk 2(53). S. 61–64. (in Ukrainian)

3. Popovych O.V., Didenko N.YU. (2016). Tlumachennya ekonomichnoyi sutnosti katehoriyi “dokhid” [Interpretation of the economic nature of the category “income”]. Ekonomika i suspilstvo. Vypusk 7. S. 975–978. (in Ukrainian)

4. Yanchuk V.I., Slobodyanyuk I.S. (2012). Osoblyvosti finansovoho obliku ta analizu dokhodiv i vytrat v silskohospodarskykh pidpryyemstvakh [Features of financial accounting and analysis of income and expenses in agricultural enterprises]. Zbirnyk naukovykh prats' VNAU. Seriya: Ekonomichni nauky. № 1(56). T. 4. S. 123–130. (in Ukrainian)

5. Yaremko I., Podolchak N., Pylypenko L., Tyvonchuk O. (2016). Conceptual Model of Adaptive Balance Sheet Format of Corporations in Postindustrial Economy. EEM. Volume 3, Number 2. P. 17–23.

6. Kucheryavenko M.P. (2010). Podatkove pravo Ukrayiny [Tax Law of Ukraine]. Kharkiv : Pravo. 256 s. (in Ukrainian)

7. Podatkovyy kodeks Ukrayiny [Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny № 2755-VI vid 02.12.2010 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (accessed: 11 January 2020). (in Ukrainian)

8. Natsionalne polozhennya (standart) bukhhalterskoho obliku 1 “Zahalni vymohy do finansovoyi zvitnosti” [National Accounting Standard 1 “General Requirements for Financial Reporting”] : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny № 73 vid 07.02.2013 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13 (accessed: 14 January 2020). (in Ukrainian)

9. Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zobovyazan i hospodarskykh operatsiy pidpryyemstv i orhanizatsiy [Plan of accounts of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations] : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny № 291 vid 30.11.1999 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11 (accessed: 15 January 2020). (in Ukrainian)

10. Pro bukhhalterskyy oblik ta finansovu zvitnist v Ukrayini [Law of Ukraine “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine”] : Zakon Ukrayiny № 996-XIV vid 16.07.1999 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (accessed: 11 January 2020). (in Ukrainian)

11. Mizhnarodnyy standart finansovoyi zvitnosti 15 “Dokhid vid dohovoriv z kliyentamy” [International Financial Reporting Standard 15 “Revenue from Contracts with Customers”]. Available at: https://www.mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti (accessed: 23 January 2020). (in Ukrainian)

12. Polozhennya (standart) bukhhalterskoho obliku 15 “Dokhid” [Standard of Accounting 15 “Revenue”] : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny № 290 vid 29.11.1999 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99 (accessed: 04 February 2020). (in Ukrainian)

13. Mizhnarodnyy standart bukhhalters'koho obliku 1 “Podannya finansovoyi zvitnosti” [International Accounting Standard 1 “Presentation of Financial Statements”]. Available at: https://www.mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti (accessed: 29 January 2020). (in Ukrainian)

ОСНОВНІ ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ТВАРИННИЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

MAIN ENVIRONMENTAL ASPECTS OF LIVESTOCK ACCOUNTING IN CURRENT ECONOMIC CONDITIONS

УДК 657.1:33
https://doi.org/10.32843/bses.51-32

Людвенко Д.В.
к.е.н., доцент, докторант
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Liudvenko Dmytro
National Science Center
"Institute of Agrarian Economy"

У статті розглянуто основні результати екологічної діяльності підприємств, зайнятих у тваринництві, які залежать від безперервності прийняття зважених і послідовних рішень керівників у галузі природокористування; особливості виникнення та розвитку обліку, який орієнтований на нагромадження та використання інформації про діяльність підприємства, де відбувається ґрунтування на інформаційній базі сьогодні, що впливає на навколишнє природне середовище з кращим або не найкращим результатом. Доведено, що необхідно внести екологічну діяльність у національну систему бухгалтерського обліку і контролю. Нині політика держави з питань економіки має забезпечити сталий економіко-екологічний розвиток сільського господарства в Україні. Необхідно використати комплекс ефективних державних важелів та механізмів, наукових підходів та інструментів, що допоможуть підвищити конкурентоспроможність аграрного сектору економіки та галузі тваринництва загалом. Це забезпечить її економіко-екологічне зростання та раціональне природокористування тваринництва.

Ключові слова: *екологічний облік, облікові аспекти галузі, тваринництво, екосистема, складові частини системи обліку сільського господарства.*

В статье рассмотрены основные результаты экологической деятельности предприятий, занятых в животноводстве, которые зависят от непрерывности принятия взвешенных и последовательных решений руководителей в области природопользования; особенности возникновения и развития учета, который ориентирован на накопление и использование информации о деятельности предприятия, где происходит обоснование на информационной базе сегодня, что влияет на окружающую природную среду с лучшим или не самым лучшим результатом. Доказано, что необходимо внести экологическую деятельность в национальную систему бухгалтерского учета и контроля. Сейчас политика государства по вопросам экономики должна обеспечить устойчивое экономико-экологическое развитие сельского хозяйства в Украине. Необходимо использовать комплекс эффективных государственных рычагов и механизмов, научных подходов и инструментов, которые помогут повысить конкурентоспособность аграрного сектора экономики и отрасли животноводства в целом. Это обеспечит ее экономико-экологический рост и рациональное природопользование животноводства.

Ключевые слова: *экологический учет, учетные аспекты отрасли, животноводство, экосистема, составляющие системы учета сельского хозяйства.*

It is necessary to identify articles that can provide information on the costs of environmental performance, environmental and human safety, product and service labeling (in order to organize the accounting of environmental costs). The selection of such articles should be consistent with the economic nature of the costs involved. They are necessary for the accumulation of information by reporting elements. The Accounts Plan requires the introduction of separate subaccounts to account for environmental assets. The emergence of a wide range of stakeholders with concerns about the results and consequences of the environmental performance of economic agents has necessitated research on the environmental aspects of animal husbandry, it is used by economic entities, (especially large industrial enterprises), the costs, obligations and consequences, currently. They are environmentally significant to objectively evaluate the value of the company. It is to increase investment attractiveness, competitiveness, as well as. Many large organizations challenges of organizing and maintaining environmental accounting most often due to the fact that the theoretical, organizational and methodological provisions. These types of accounting are still underdeveloped. There is no unity of views on its objects; in addition, the question of the very definition of environmental accounting remains open. We can assume that environmental, analyzing the work of various scientists. Accounting is a system that can be used to identify, organize, regulate and display data and information on the state of the environment in natural and value. The environmental accounting system must be built on the same principles as other accounting systems (full coverage, consistency, continuity, etc.) Its order to enable a complete and true reflection of the state and dynamics of nature, to establish the relationship between the economy and the costs of preventative measures, develop environmental measures and compensate for the damage caused to the environment, environmental accounting can be used as an accounting subsystem that generates, at the current stage of economic development. Transmits to users information on economic transactions related to the use of the environment and the impact of economic activity on its state in the agricultural sector (animal husbandry).

Key words: *ecological accounting, accounting aspects of the industry, livestock, ecosystem, constituent systems of accounting of agriculture.*

Постановка проблеми. Розвиток бухгалтерського обліку, а саме його історія як інституційної категорії, постійно вдосконалюється відповідно до зростаючих потреб користувачів облікової інформації в сучасних соціально-економічних умовах господарювання на вимогу сталого розвитку. Саме сталий розвиток формулює необхідний перелік об'єктів та предмет обліку, який забезпечує адаптацію до змін місії підприємства під впливом інститутів обліку на запит інформації. Розвиток усіх сфер суспільної діяльності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, якості продукції (особливо в аграрній сфері), на нашу думку, є можливими лише за умови забезпечення екологічних аспектів обліку в аграрному секторі економіки. Сьогодні традиційно система бухгалтерського обліку не відображає врахування екологічного впливу на навколишнє середовище з боку сільськогосподарського підприємства та виконання ним функцій екологічного управління та контролю. Місія бізнесу на вимогу сталого розвитку полягає у збереженні навколишнього середовища

та раціональному використанні природних ресурсів. Розвиток економіки держави в сучасних умовах господарювання безпосередньо залежить від зниження негативного впливу на навколишнє середовище не тільки під час використання екологічно безпечних технологій виробництва в аграрній сфері, але й за правильно сформованої управлінської звітності в сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення унікальної системи обліку на підприємствах галузі тваринництва через концепцію сталого розвитку у розбудові бухгалтерського обліку, що змінює усвідомлення своєї господарської діяльності в сучасних економічних, юридичних, соціальних, екологічних умовах суспільства, досліджується в працях багатьох учених.

Так, над вирішенням цих питань працювали О. Гусаковська [4], Т. Кірсанова [8], О. Кожухова [9], О. Морозова [11], Є. Муруєва [12], К. Саєнко [13], Л. Чхутіашвілі [14] та інші науковці. В Україні вивчення бухгалтерського обліку в екологічній сфері (особливо в галузі тваринництва) лише набирає популярності. Так, піонерами, які досліджують екологічний облік в аграрній сфері, є О. Вороновська [1], С. Голов [2; 3], В. Жук [5; 6], Л. Максимів [10], Ю. Штика [15] та інші вчені.

Постановка завдання. Актуальним питанням на сучасному етапі розвитку аграрного сектору економіки є завдання бухгалтерського обліку вирішити ці проблеми. Перш за все, на нашу думку, слід визначити термін екологічного обліку тваринництва, його функції та екологічну звітність, що визначило мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потрібно наголосити на тому, що логічний зміст поняття екологічного обліку, остаточна зрозумілість та завершеність його як системи знань в еколого-економічній теорії ще є дискусійним питанням серед науковців. Так, потрібно погодитися з дослідженнями з вітчизняних учених щодо того, що екооблік є частиною управлінського обліку, яка навіть має власний вік, а саме близько 25 років. Сталий розвиток та нове соціально-економічне середовище здійснення господарської діяльності вимагають від обліку об'єднання процесів ідентифікації, вимірювання та комунікації еколого-економічної інформації. Як нам відомо, це дає різним користувачам інформації (внутрішнім і зовнішнім) змогу ухвалювати відповідні правильні, неупереджені та виважені управлінські рішення [1; 10].

Безперечно, різні науковці-практики по-різному визначають термін «екологічний облік». Українські дослідники відображають екологічний облік як фізичні запаси природних ресурсів, вартісну оцінку впливу на природне середовища та витрати на захист природи.

Враховуючи цей підхід, ми адаптували розробки таких науковців, як Ю. Штик, М. Щуренко щодо визначення основних понять з обліку природоохоронної діяльності, екологічного обліку та екологічних витрат в аграрній сфері економіки (табл. 1).

З табл. 1 видно, що екологічний облік – це система, яка може використовуватися для виявлення, організації, регулювання й відображення даних та інформації про стан навколишнього середовища в натуральних та вартісних показниках. Система екологічного обліку має бути побудована на таких самих принципах, як інші системи обліку (повне висвітлення, послідовність, безперервність, періодичність тощо), щоби вона мала змогу надати повне й дійсне відображення стану та динаміки природи, встановити взаємозв'язок між економікою та витратами на профілактичні заходи, розробити заходи з охорони навколишнього середовища та відшкодування збитку, завданого екології [15, с. 236].

Загальновідомо, що Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» є одним з основних принципів єдиного грошового вимірника бухгалтерського обліку та фінансової звітності, що вимірює та узагальнює всі господарські операції підприємства, де фінансова звітність має здійснюватися в єдиній грошовій одиниці [7]. Однак, як зазначає С. Голов, сучасна економіка потребує такої системи бухгалтерського обліку, яка б не обмежувалася грошовими вимірниками, системою рахунків, подвійним записом та реєстрацією лише минулого [3].

Зараз ми вже можемо стверджувати, що екологічний бухгалтерський облік – це самостійна, автономна підсистема інформаційної бази управління в межах національній системи обліку. Необхідно зазначити, що нині в економічній літературі мало визначень екологізації бухгалтерського обліку. Отже, враховуючи цей підхід, ми адаптували розробки В. Жука, що підходить з позицій характеристики бухгалтерського обліку як науки та її функцій. З огляду на підхід В. Жука у сфері екології, функцій бухгалтерського обліку в екологічній сфері галузі тваринництва буде виглядати таким чином (рис. 1).

Із зазначеної схеми функцій бухгалтерського обліку в екологічній сфері галузі тваринництва можна припустити, що є розширення інформаційних можливостей облікової системи аграрного сектору економіки. На нашу думку, відображення в позабалансовому обліку нефінансових показників екологічного обліку допоможе надати власникам та керівникам господарства важливу інформацію для стратегічного управління ресурсним потенціалом захисту навколишнього середовища. Ці зміни зумовлюють розширення у складі об'єктів позабалансового обліку відповідно до зростаючих інформаційних запитів з питань екології в аграрній сфері. Підтвердження наших думок знаходимо у дослідженнях С. Голова, який зазначає, що пред-

Таблиця 1

Сутність понять «облік природоохоронної діяльності», «екологічний облік» та «екологічні витрати» в агарній сфері економіки

Автор	Визначення
О. Вороновська [1]	Облік природоохоронної діяльності на рівні підприємств може бути використаний у контексті методик управлінського обліку, фінансового обліку задля подання зовнішньої звітності, а також аналізу фізичних витрат сировини за методом «витрати – випуск».
О. Гусаковська [4]	Екологічні витрати – це природоохоронні витрати, що є вираженою у вартісній формі сукупністю всіх видів ресурсів, необхідних для здійснення природоохоронної діяльності.
В. Жук [5]	Екологічні витрати – це систематизація видів діяльності природоохоронного характеру за стадіями системи еколого-економічного управління, визначення величини пов'язаних з ними витрат, обґрунтування бази для порівняння природоохоронних витрат, розроблення процедури їх аналізу та складання звітів для керівництва різного рівня управління.
Т. Кірсанова [8]	Екологічний облік – це система виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування задля передачі її внутрішнім та зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень.
О. Кожухова [9]	Екологічний облік є самостійним напрямом бухгалтерського обліку, а його широке впровадження дасть змогу на рівні підприємств-природокористувачів активізувати практичну природоохоронну діяльність та здійснити інформаційний супровід екологічного контролінгу.
О. Морозова [11]	Екологічні витрати виникають в результаті взаємодії організації та природного середовища і, як правило, виділяються у вигляді витрат на охорону навколишнього середовища, відтворення відновлювальних ресурсів та оплату негативного впливу на навколишнє середовище.
Є. Муруєва [12]	Екологічний облік – це самостійний напрям бухгалтерського обліку господарюючого суб'єкта, який забезпечить бухгалтерський облік відповідною екологічною інформацією, нині не має систематизованого характеру.
К. Саєнко [13]	Екологічні процеси господарюючого суб'єкта слід розглядати за напрямами природокористування, такими як освоєння, видобування, використання природних ресурсів; негативний вплив на навколишнє середовище; природоохоронна діяльність.
Л. Чхутіашвілі [14]	Екологічний облік – це процес відображення в системі бухгалтерського обліку природоохоронних витрат та зобов'язань організації, а також соціально-еколого-економічних результатів діяльності господарюючих суб'єктів для управління бізнесом та досягнення оптимальної еколого-економічної ланки на ринку товарів та послуг.

Джерело: адаптовано автором підхід таких науковців, як Ю. Штик, М. Щуренко [15, с. 235]

мет бухгалтерського обліку поділяється на традиційний, що відображає ретроспективні показники господарської діяльності підприємства, та перспективний, що характеризує стратегічні показники діяльності [2, с. 410].

Для того щоб організувати бухгалтерський облік екологічних витрат, необхідно виділити статті, які зможуть надати інформацію стосовно витрат на екологічну результативність, безпеки навколишнього середовища та людей, маркування продукції

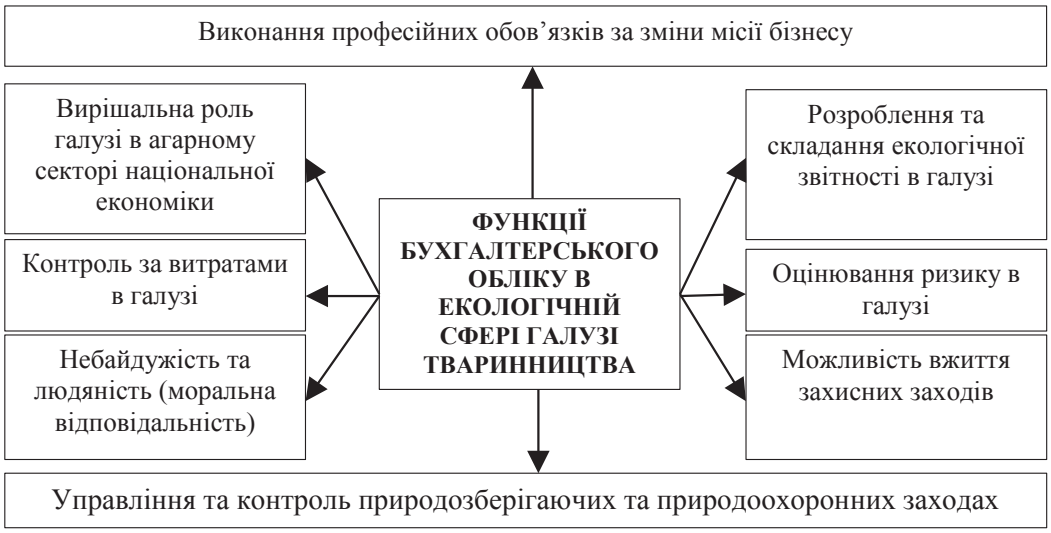

Рис. 1. Функції бухгалтерського обліку в екологічній сфері галузі тваринництва

Джерело: адаптовано автором підхід В. Жука [5, с. 20]

та послуг. Виділення таких статей необхідно узгодити з економічною природою відповідних витрат та критеріїв їх визнання через те, що це є необхідним для нагромадження інформації за елементами для складання звітності. В Плані рахунків необхідним є введення окремих субрахунків для обліку екологічних об'єктів. Перелік основних груп і видів витрат екологічного призначення запропонував В. Жук. Ми погоджуємося з думкою вченого й наводимо частину з них:

– витрати господарства на охорону та ремонт основних фондів навколишнього природного середовища;

– капітальні вкладення на заходи з утримання з охорони природного середовища й раціонального використання природних ресурсів;

– витрати на наукові дослідження та підготовку фахівців у галузі охорони природного середовища та раціонального використання ресурсів природи;

– витрати на утримання й діяльність державних органів та експертно-аудиторські послуги із сертифікації з екологічної безпеки;

– платежі з екології (плата за викиди CO_2 в повітря, плата за використання води та оренда землі) [5, с. 21].

Безперечно, в нових соціально-економічних умовах господарювання саме екологічна звітність є головним елементом сталого економічного розвитку підприємств аграрної сфери. Саме взаємодія сільськогосподарського підприємства з громадськістю щодо дій з охорони навколишнього природного середовища, усвідомлення результату цих дій, місії бізнесу в новому соціально-економічному середовищі є гарною основою господарської діяльністю та джерелом інформації під час аудиту [16].

Враховуючи всі дослідження в цьому напрямі, ми адаптували розробки В. Жука, Ю. Штик, М. Щуренко, де визначено, що має включати екологічна звітність в аграрному секторі економіки та галузі тваринництва (табл. 2).

Згідно з табл. 2 припускаємо, що система обліку екологічної діяльності повинна мати чотири основні складові частини, такі як облік екологічних витрат за традиційною бухгалтерською звітністю, облік екологічних зобов'язань за податковою звітністю, звітність про природоохоронну діяльність за екологічними стандартами, статистична звітність відповідної інформації. На нашу думку, кожна складова частина екологічної звітності має економічну, соціальну, юридичну та інформаційну цінність.

Публічна інформації про господарську діяльність підприємства галузі тваринництва з питань екозахисних заходів в його річному бухгалтерському звіті допомагає власникам оцінювати діяльність керівництва, забезпечувати широкий суспільний контроль, сприяє формуванню позитивного іміджу організації в соціально-економічному середовищі. Умовно користувачів екологічної інформації сільськогосподарського підприємства можна поділити на внутрішніх та зовнішніх. До внутрішніх можна віднести екологічний відділ, фахівців з питань екології, бухгалтерію, керівництво, персонал підприємства, а до зовнішніх – державні та місцеві органи влади, інвесторів, природозахисні організації тощо. Недостатня увага до кожного з типу користувачів інформації, на нашу думку, істотно збільшує ризик недовіри до підприємства, спотворює загальну картину фінансового становища. В майбутньому це може привезти до знецінення вартості підприємства на ринку, втрати впливу на соціально-економічне середовище та, як наслідок, порушення балансу продовольчої безпеки в державі.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в результаті аналізу, погоджуючись із різними думами вчених, нормативною інформацією,

Таблиця 2

Складові частини екологічної звітності в аграрному секторі економіки (тваринництво)

ЕКОЛОГІЧНА ЗВІТНІСТЬ *Основна бухгалтерська звітність*	
Баланс	звіт про фінансові результати
Статистична звітність	
форма № 1 – відходи сільського господарства (річна)	форма № 2 – небезпечні відходи сільського господарства
форма № 3 – ТП (повітря) (річна)	форма № 4 – екологічні витрати сільського господарства (річна)
Податкова звітність	
податкові декларації по сплаті рентної плати за користування природними ресурсами	за забруднення та негативний вплив на навколишнє середовище
Звітність за екологічними стандартами	
– вид екологічних проблем галузі тваринництва; – показники викидів галузі (наприклад, CO_2), вплив господарства на ці показники; – виконання загальнодержавних законів та програм щодо природоохоронних заходів у галузі тваринництва; – надання відповідної інформації про потенційно серйозні екологічні проблеми галузі тваринництва на локальному рівні; – матеріально-фінансові наслідки вжиття екозахисних заходів у тваринництві.	

Джерело: адаптовано автором підхід В. Жука, Ю. Штик, М. Щуренко [5, с. 22, 15, с. 236]

ми дійшли висновку, що метою екологічного обліку є врахування екологічних аспектів та інформаційної складової частини діяльності підприємства (відображення їх у звітності), що забезпечить користувачів інформацією (внутрішніх та зовнішніх), необхідною для прийняття оперативних, неупереджених, оптимальних, правильних управлінських рішень у галузі тваринництва. На нашу думку, це дасть можливість повноцінно використовувати екологічно безпечні технології виробництва тваринництва, враховувати ризики, які з ним пов'язані, а також вправно управляти сільськогосподарським підприємством у нових соціально-економічних умовах господарювання в аграрному секторі економіки.

Вважаємо, що описаний вище підхід забезпечить підвищення уваги та зацікавленість користувачів інформації у проблемах екологічного обліку в тваринництві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вороновська О. Сутність і розвиток екологічного обліку. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 2(31). С. 195–200.

2. Голов С. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 522 с.

3. Голов С. Бухгалтерский учет: воспоминание о будущем. *Бухгалтерия*. 2005. № 29 (652). С. 11.

4. Гусаковская Е. Учет расходов на природоохранную деятельность. *Бухгалтерский учет*. 2004. № 22. С. 22–26.

5. Жук В. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві. *Агроекологічний журнал*. 2012. № 2. С. 18–23.

6. Жук В. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія / ред. О. Аврамчук. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. 648 с.

7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV зі змінами і доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (дата звернення: 27.03.2020).

8. Кирсанова Т., Кирсанова Е., Лукьянихин В. Экологический контроллинг – инструмент экоменеджмента. Сумы : ОАО «СОТ» ; Козацький вал, 2004. 223 с.

9. Кожухова О. Экологический учет и экологический контроллинг: взаимосвязь и интеграция. *Управление экономическими системами*. 2012. № 3(39). С. 112–113.

10. Максимів Л. Екологічний облік: проблеми формування та перспективи застосування. *Вісник САДУ: Економіка та менеджмент*. 2001. С. 123–129.

11. Морозова Е. Классификация затрат на природопользование и охрану окружающей среды. *Современные наукоемкие технологии*. 2007. № 9. С. 40–41.

12. Муруева Э. Экологические аспекты бухгалтерского учета (на примере лесного сектора экономики) : дисс. … канд. экон. наук. Санкт-Петербург, 2007. 282 с.

13. Саенко К. Учет экологических затрат. Москва : Финансы и статистика, 2005. 376 с.

14. Чхутиашвили Л. Экологический бухгалтерский учет в российских организациях в рыночных условиях хозяйствования. *Управленческий учет*. 2012. № 11. С. 69–78.

15. Штик Ю., Щуренко М. Екологічний облік: об'єкти, методи та звітність. *Соціальна економіка*. 2018. Вип. 56. С. 233–239.

16. Integrated Environmental and Economic Accounting – United Nations, European Commission, International Monetary Fund Organization for Economic Cooperation and Development World Bank, 2003. 598 p.

REFERENCES:

1. Voronovs'ka O. (2011) Sutnist' i rozvitok ekologichnogo obliku [The essence and development of environmental accounting]. *Galic'kiy ekonomichniy visnik*, no. 2(31), pp. 195–200.

2. Golov S. (2007) Buhgalters'kiy oblik v Ukraini: analiz stanu ta perspektivi rozvitku [Accounting in Ukraine: Analysis of the State and Prospects for Development]. Kyiv : Centr uchbovoy literaturi. (in Ukrainian)

3. Golov S. (2005) Buhgalterskiy uchet: vospominanie o budushchem [Accounting: Remembering the Future]. *Buhgalteriya*, no. 29 (652), pp. 11.

4. Gusakovskaya E. (2004) Uchet raskhodov na prirodookhrannuyu deyatel'nost' [Accounting for environmental expenditures]. *Bukhgalterskiy uchet*, no. 22, pp. 22–26.

5. Zhuk V. (2009) Ekologichni aspekti buhgalters'kogo obliku v agropromislovomu virobnictvi [Environmental aspects of accounting in agro-industrial production]. *Agroekologichniy zhurnal*, no. 2(31), pp. 195–200.

6. Zhuk V. (2009) *Kontseptsiya rozvitku bukhgalters'kogo obliku v agrarnomu sektori ekonomiki* [Concept of development of accounting in the agrarian sector of the economy]. Kyiv : NNTs "Institut agrarnoi ekonomiki" UAAN. (in Ukrainian)

7. Verhovna Rada Ukraïni (1999) Zakon Ukraini "Pro buhgalters'kiy oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini" [7. The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"], no. 996-XIV, 16 July 1999. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (accessed: 27 March 2020).

8. Kirsanova T., Kirsanova E. and Luk'janihin V. (2004) Ekologicheskiy kontrolling – instrument ekomenedzhmenta [Ecological controlling – environmental management tool]. Sumy : PJSC "SOT" ; Kozac'kiy val. (in Ukrainian)

9. Kozhukhova O. (2012) Ekologicheskiy uchet i ekologicheskiy kontrolling: vzaimosvyaz' i integratsiya [Environmental accounting and environmental controlling: correlation and integration]. *Upravlenie ekonomicheskimi sistemami*, no. 3(39), pp. 112–113.

10. Maksimiv L. (2001) Ekologichniy oblik: problemi formuvannya ta perspektivi zastosuvannya [Environmental accounting: problems of formation and prospects of application]. Visnik SADU: Ekonomika ta menedzhment, pp. 123–129.

11. Morozova E. (2007) Klassifikatsiya zatrat na prirodopol'zovanie i okhranu okruzhayushchey sredy [Classification of costs for environmental management

and environmental protection]. *Sovremennye naukoemkie tekhnologii*, no. 9, pp. 40–41.

12. Murueva E. (2007) *Ekologicheskie aspekty bukhgalterskogo ucheta (na primere lesnogo sektora ekonomiki)* [Environmental aspects of accounting (for example, the forest sector] (PhD dissertation), Sankt-Peterburg.

13. Saenko K. (2005) *Uchet ekologicheskikh zatrat* [Accounting for environmental costs]. Moscow : Finansy i statistika. (in Russian)

14. Chhutiashvili L. (2012) Ekologicheskiy buhgalterskiy uchet v rossiyskih organizaciyah v rynochnyh usloviyah hozyaystvovaniya [Ecological Accounting in Russian Organizations in Market Economy]. *Upravlencheskij uchet*, no. 11, pp. 69–78.

15. Shtik Yu., Shchurenko M. (2018) Ekologichniy oblik: ob'ekti, metodi ta zvitnist' [Environmental Accounting: Objects, Methods, and Reporting]. *Social'na ekonomika*, no. 56, pp. 233–239.

16. Integrated Environmental and Economic Accounting (2003) United Nations, European Commission, International Monetary Fund Organization for Economic Cooperation and Development World Bank.

РОЗДІЛ 9. СТАТИСТИКА

ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗБУТОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

JUSTIFICATION OF DIRECTIONS OF SYSTEM IMPROVEMENT MANAGEMENT ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

УДК 338.242.2:658.8
https://doi.org/10.32843/bses.51-33

Кабаченко Д.В.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та економічної кібернетики
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Демиденко М.А.
к.т.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та економічної кібернетики
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Kabachenko Dmytro
Dnipro University of Technology
Demydenko Mykhailo
Dnipro University of Technology

Стаття присвячена розробленню методичних підходів до управління збутовою діяльністю підприємства. Розглянуто сутність збутової стратегії, її складові частини, виконано критичний аналіз підходів до формування збутової стратегії, наведено критерії ефективності її формування та напрями здійснення на підприємстві. Авторами проаналізовано взаємозв'язок і взаємодію збутової діяльності та маркетингових комунікацій підприємства, запропоновано методику оцінювання ефективності застосування маркетингових комунікацій та методику оптимізації формування каналів розподілу. Розроблено та запропоновано для впровадження на аналізованому підприємстві комплекс заходів, що включає впровадження системи автоматизованого товарно-складського обліку "IBS Trade House", кредитування покупців, заходи щодо підвищення лояльності клієнтів. У статті науково обґрунтовано метод управління збутовою діяльністю підприємства, що ґрунтується на застосуванні інтегрованих маркетингових комунікацій стимулювання продажів.
Ключові слова: *управління, стратегія, збутова діяльність, маркетингова комунікація, товарно-складський облік, математична модель, оптимізація бізнес-процесів, прибутковість.*

Статья посвящена разработке методических подходов к управлению сбытовой деятельностью предприятия. Рассмотрена сущность сбытовой стратегии, ее составляющие, выполнен критический анализ подходов к формированию сбытовой стратегии, приведены критерии эффективности ее формирования и направления осуществления на предприятии. Авторами проанализированы взаимосвязь и взаимодействие сбытовой деятельности и маркетинговых коммуникаций предприятия, предложены методика оценивания эффективности применения маркетинговых коммуникаций и методика оптимизации формирования каналов распределения. Разработан и предложен для внедрения на анализируемом предприятии комплекс мер, включающий внедрение системы автоматизированного товарно-складского учета "IBS Trade House", кредитование покупателей, меры по повышению лояльности клиентов. В статье научно обоснован метод управления сбытовой деятельностью предприятия, основанный на применении интегрированных маркетинговых коммуникаций стимулирования продаж.
Ключевые слова: *управление, стратегия, сбытовая деятельность, маркетинговая коммуникация, товарно-складской учет, математическая модель, оптимизация бизнес-процессов, прибыльность.*

The article is devoted to development of methodical approaches to the management of marketing activities of the company. In the work the essence of marketing strategy, its components, made a critical analysis of approaches to formation of marketing strategy, given the criteria of efficiency of formation and direction of implementation in the enterprise. Analyzed the interaction of sales activities and marketing communications company that allows you to define the direction of application of marketing communications for the effective management of the sales activities of the company taking into account internal and external conditions of its functioning. The proposed method of evaluating the effectiveness of marketing communications and methods of optimization of formation of distribution channels. Developed and proposed for implementation a set of measures to improve the existing system of management of marketing activity of the enterprise, including: 1) the introduction of a computer aided inventory accounting IBS Trade House, which, together with the integrated POS IBM provide full operational accountability in all aspects: cash office, showroom, warehouse, distribution center, remote office, chain store, wholesale warehouse; 2) the introduction of the instrument of credit buyers by signing contracts with banks for the provision of Express loans for buyers that will allow to increase volumes of sales of goods; 3) the introduction of measures to increase customer loyalty by compiling dossiers on loyal customers who have made a purchase, provide them with discount cards with improved conditions of calculation, the address of congratulations on the birthday and other holidays, providing individual additional discounts to these customers in their special dates. In article scientifically reasonable method of management and marketing activities of enterprises is based on the application of integrated marketing communications sales promotion and is used for distribution of products by introduction of modern information technologies for automated inventory accounting.
Key words: *management, strategy, sales activities, marketing communication, inventory and inventory, mathematical model, business process optimization, profitability.*

Постановка проблеми. У господарській діяльності будь-якої організації основними питаннями є постачання, виробництво й збут готової продукції. Діяльність підприємств у сучасних економічних умовах передбачає реструктурування всіх функціональних сфер діяльності господарюючих суб'єктів, що головним чином стосується сфери збуту готової продукції.

На сучасному українському ринку функціонують тисячі підприємств – виробників і постачальників роздрібних товарів. Для всіх лідерів ринку можна виділити дві загальні риси: по-перше, постановка стратегічних цілей, по-друге, ретельне розроблення та подальше впровадження збутової стратегії. Підприємства-виробники мають чітко уявляти, які товари, в якому обсязі та для яких груп споживачів вони повинні виводити на ринок.

Мета збутової діяльності цих підприємств полягає в отриманні певних комерційних результатів

за допомогою найбільш ефективного управління власними ресурсами із задоволенням потреб замовників більш ефективніше, ніж конкуренти. Ринок поступово насичується, досягнення стратегічних цілей стає можливим лише на базі побудови довгострокових, довірчих відносин зі споживачами та учасниками збутових мереж. Чим точніше буде спрямовано інформаційний вплив на споживача, тим вище буде економічна ефективність бізнесу.

За наявності жорсткої конкуренції головними завданнями системи управління збутом є забезпечення, завоювання та збереження підприємством кращої частки ринку й переваг над конкурентами. Тут збут продукції має розглядатися під принципово іншим кутом зору, а саме через призму ринкового попиту та пропозиції. Відповідно до принципу маркетингу для виживання в ринкових умовах вітчизняні товаровиробники мають виробляти те, що продається, а не продавати те, що вони виробляють [12].

Актуальність теми роботи обумовлена необхідністю підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок удосконалення системи управління його збутовою діяльністю, що досягається шляхом вжиття заходів щодо стимулювання продажів, підвищення лояльності покупців та мотивації персоналу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам цієї проблеми присвячено роботи багатьох вітчизняних та закордонних учених, зокрема праці І.А. Абрамовича, Г. Ассєль, Л.В. Балабанової, Г.Дж. Болт, О.В. Бутової, В.Ф. Гамалія, Н.В. Головкіна, Д.В. Дубівки, О.В. Кошик, Ф. Котлера, І.Я. Кулиняк, Ю.П. Митрохиної, І.В. Романчик, І.В. Фабрики [1–9; 12; 13]. У роботах автори дають свої визначення терміна «збутова діяльність», здійснюють поділ збутової діяльності підприємств за різними ознаками, висвітлюють напрями та етапи вдосконалення збутової діяльності підприємств – виробників продукції різних галузей промисловості, обґрунтовують роль та значення підвищення ефективності здійснення збутової діяльності для вітчизняних промислових підприємств.

Однак досить багато важливих питань досі не знайшли свого вирішення. Так, досі остаточно не вирішене питання визначення стану збутових систем підприємства та ефективності їх функціонування, що потребує подальшого теоретичного й практичного обґрунтування.

Постановка завдання. Метою статті є вдосконалення теоретичних і методичних підходів до управління збутовою діяльністю підприємства та визначення ефективності їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збутову стратегію підприємства – виробника продукції варто розглядати як цілеспрямовану діяльність, принципи та методи здійснення якої покликані організувати рух потоку товарів до кінцевого споживача. Основним завданням збутової стратегії є створення умов для перетворення потреби потенційного покупця на реальний попит на конкретний товар.

Підприємства мають альтернативи в організації розподілу свого продукту. При цьому в її основі лежить принципова орієнтація на задоволення різноманітних запитів кінцевого споживача або побудову такої системи розподілу, яка буде ефективною як для самої фірми, так і для посередників, а також спосіб її здійснення, що розглядається як сукупність дій з максимального наближення товару до цільової групи споживачів або, навпаки, залучення споживачів до товару фірми. Вибір орієнтації та способу задоволення запитів споживачів складає сутність формованої збутової політики підприємства.

Під каналом розподілу (збуту) розуміється шлях проходження готової продукції від виробника до споживача. Формуючи канал розподілу, кожна фірма наділяє його конкретними функціями, якими можуть бути [6] маркетингові дослідження; участь у формуванні остаточної ціни товару; участь у коригуванні планів виробництва й збуту на основі відстеження позиції товару на ринку; проведення комплексу робіт з передпродажної підготовки продукції та організації післяпродажного сервісного обслуговування споживачів; створення мережі торгових точок і ведення продажу товару кінцевому споживачу; стимулювання попиту на товар за допомогою реклами, надання гарантій та підвищення рівня обслуговування, диференціації умов оплати за товар. Ставлення до виконання перерахованих вище функцій є підставою визначення фірмою конкретної позиції в процесі вибору найбільш ефективного каналу розподілу (збуту).

Стимулювання збуту є важливим пріоритетним аспектом маркетингової діяльності підприємства, оскільки товар купують лише тоді, коли споживач платоспроможний, а товар йому необхідний. Щоби продати товар, необхідно надати споживачеві інформацію щодо його експлуатаційних (споживчих) властивостей. Однак стосовно товарів ринкової новизни така вичерпна інформація відсутня, що у більшості споживачів породжує так званий бар'єр недовіри, усунення якого є важливим завданням стимулювання збуту.

Тоді як реклама наводить доводи на користь купівлі товару чи послуги, стимулювання збуту пояснює, чому це треба зробити негайно. Незважаючи на критику та застереження досвідчених маркетологів щодо обережного вжиття заходів із стимулювання збуту [2; 7; 13], тенденція передвіщає майбутнє підвищення його значущості.

Стимулювання збуту обумовлює відомі методи просування товару, використовує різноманітні засоби активізованого впливу, здатні прискорити

чи посилити відповідну реакцію ринку. Об'єктом уваги можуть бути покупці, посередники й торговий персонал фірми. Засоби стимулювання збуту щодо кожного з них різні.

На покупців найбільше впливають через пропозиції щодо повернення грошей, зміну упаковки, конкурси, лотереї, знижки, кредити, купони, залікові талони, демонстрації, поширення зразків.

До посередників найчастіше застосовують такі методи, як проведення торговельних конкурсів задля порівнювання результатів роботи торговельних посередників чи збутових агентів для матеріального заохочення переможців; постачання частини товарів безкоштовно, що дає змогу посередникам зекономити витрати на транспортування; заліки дилерам за включення товару в номенклатуру, що передбачає авансове фінансування посередників для стимулювання збуту товарів безпосередньо в місцях їхнього продажу; організація спільної реклами, що дає змогу розподілити витрати між товаровиробником і посередником [9].

Торговому персоналу фірми виплачують комісію з продажу та преміальні за підвищення обсягу продаж. Також методами впливу на продавців є проведення конкурсів.

Збільшена конкуренція змушує підприємства – виробників йти на великі поступки як споживачам і посередникам у збуті своєї продукції, так і постачальникам сировини для своєчасного та безперебійного забезпечення процесу виробництва [8].

Крім того, об'єктивним чинником є зниження ефективності реклами через підвищення витрат і рекламну тісноту в засобах масової інформації, тому все більша кількість підприємств-виробників розглядає стимулювання збуту як засіб, який може ефективно підтримати рекламну кампанію [6].

Відповідальність за організацію стимулювання збуту покладається на керуючих рекламою та збутом товарів відповідно до їхніх повноважень. Керуючий збутом відповідає за організацію торговельних виставок, призові знижки, спільне стимулювання, особливі заходи, демонстрації, виставки, тобто за все те, що в інтересах фірми має цілеспрямовано працювати на посередників чи кінцевих споживачів. Багато фірм-виробників у питаннях управління стимулюванням збуту вдаються до послуг зовнішніх спеціалізованих фірм. Деякі з них орієнтуються на вузьку сферу впливу, зокрема продаж за купонами, марками, через подарунки. Вони здебільшого мають чималий досвід швидкого обслуговування та гнучкості [13].

Спростити процес придбання товару покупцем можна за допомогою надання кредитів, можливості здійснити безготівковий розрахунок та замовити доставку товару. Іноді для спонукання покупця до купівлі треба запропонувати йому придбати товар за допомогою платіжної картки. Все більше українських покупців віддають перевагу саме такому способу оплати, про що свідчить зростання безготівкових розрахунків в Україні.

Полегшити процес придбання товару також можуть додаткові послуги, наприклад можливість заплатити за послуги мобільного зв'язку або наявність співробітників, які допомагають упакувати речі на касі та донести їх до машини, або електронне табло з необхідною інформацією щодо розташування відділів та наявності товарів. Такі послуги не пов'язані зі специфікою магазину, але покупці сприймають їх наявність як фактор дбайливого ставлення магазину до своїх покупців.

Пропонування послуг, які спрощують використання товару після його придбання, також стимулює продаж товарів підприємств. До таких послуг можна віднести гарантійне обслуговування та послуги з установки й налагодження. Для стимулювання продажів товарів торгівельні підприємства можуть подовжувати гарантійний термін, встановлений виробником. Деякі підприємства пропонують один і той самий товар за різними цінами залежно від термінів гарантії. Наявність послуг з установки та налагодження складної побутової техніки також додатково спонукає покупця до придбання товару.

Збутова політика як основа вдосконалення системи управління збутовою діяльністю підприємства має орієнтуватись на такі засади, як задоволення ринкового попиту; адекватність платоспроможності споживачів; забезпечення підприємницького прибутку як у поточному періоді, так і в майбутньому; відповідність ринковій стійкості підприємства, зокрема збереження/розширення частки ринку та досягнення перемоги над конкурентами; створення позитивного іміджу на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також визнання з боку громадськості [7].

Слід підкреслити, що збутова політика залежить від внутрішніх та зовнішніх умов функціонування підприємства, а для її розроблення потрібний їх комплексний аналіз. Аналіз внутрішнього середовища охоплює різні сторони або зрізи всередині підприємства. Під час проведення такого аналізу слід використовувати маркетинговий моніторинг як основний інструмент сканування середовища підприємства, що включає чотири основних етапи [3], а саме виявлення тенденцій можливих змін середовища або безпосередньо самих змін, що вже мали місце, та визначення їх впливу на діяльність підприємства; проведення постійного моніторингу тенденцій та подій зовнішнього середовища; аналіз факторів, які безпосередньо впливають на зміни економіки, політики, законодавчого поля, демографічного та соціально-культурного середовища, прогнозування попиту та обсягів збуту; проведення якісного та кількісного оцінювання визначених майбутніх змін середовища підприємства.

Реалізація означеного алгоритму здійснюється шляхом сканування підприємства за такими фак-

торами внутрішнього середовища, як фінансове становище, рівень інноваційності наявної продукції та перспективи впровадження інноваційної політики [11].

Як фактори зовнішнього середовища необхідно аналізувати споживачів, конкурентів, постачальників сировини та матеріалів, економічне та політичне оточення, демографічний та науково-технічний фактор, а також їх вплив на виробничо-збутову діяльність підприємства.

Аналіз системи управління збутовою діяльністю підприємства передбачає виявлення ефективності кожного елемента цієї системи, оцінювання діяльності збутового апарату. Аналіз витрат обігу передбачає зіставлення фактичних збутових витрат щодо кожного каналу збуту й виду витрат з показниками плану задля виявлення необґрунтованих витрат, усунення втрат, що виникають у процесі руху товару, а також підвищення рентабельності функціонуючої системи збуту. Як правило, в системі управління збутом фірми виникає така проблема, як відсутність ефективного механізму управління збутом, що породжує цілу низку проблем, зокрема переповнені склади, неплатежі, відсутність обігових коштів на закупівлю сировини, зупинку виробництва [2].

Таким чином, для забезпечення ефективного стимулювання збуту продукції як виробничі, так і торгівельні підприємства мають визначити основні завдання й необхідні засоби стимулювання, розробити відповідну програму стимулювання збуту та забезпечити контроль за її виконанням, а також своєчасно проводити оцінювання досягнутих результатів.

Як приклад для аналізу авторами вибрано торгівельне підприємство ТОВ «Спортмастер-Україна». За результатами SWOT-аналізу підприємство має велику кількість внутрішніх слабкостей, однак наявні й сильні сторони, такі як економія на масштабах, висока частка ринку, впізнавання бренду. В умовах, що склалися, компанії доцільно рекомендувати використання стратегії виживання, оскільки нині вихід на нові ринки збуту є проблематичним через брак власних оборотних коштів та складність щодо отримання кредиту. ТОВ «Спортмастер-Україна» має сконцентрувати свою увагу на підвищенні ефективності збутової діяльності на вже діючих об'єктах, впроваджувати нові послуги, підвищувати якість надання послуг, завойовувати лояльність клієнтів, використовувати засоби стимулювання та підвищення мотивації персоналу.

На підставі наведених вище рекомендацій у статті авторами розроблено комплекс заходів щодо стимулювання продажів підприємства, який буде включати надання послуги кредитування для покупців, підвищення лояльності клієнтів, що здійснюють часті покупки на великі суми, та додаткову мотивацію персоналу. Розглянемо детальніше ці заходи, виконаємо розрахунок витрат на вжиття цих заходів, визначимо їх результативність та економічну ефективність вжиття на підприємстві.

1) Послуга експрес-кредитування покупців. Одним з напрямів стимулювання продажів підприємства може стати кредитування покупців. Кредит на придбання товару дає змогу покупцю здійснити покупку, за яку він не може заплатити одразу. Зазвичай кредит покупцеві надає банк – партнер підприємства торгівлі, що значно спрощує процес надання та погашення кредиту й не вимагає великих витрат часу. Для цього передбачено укладання договору з банками на надання експрес-кредитів для покупців товарів підприємства. Експрес-кредити видаються під невисоку річну відсоткову ставку строком не більше 10 місяців. Для отримання кредиту необхідний лише паспорт. Інформація про потенційного клієнта перевіряється протягом 20 хвилин. Платежі за кредит виплачуються відповідно до договору, укладеного з банком. Після отримання кредиту банк перераховує за безготівковим розрахунком на рахунок роздрібної мережі всю суму, отриману клієнтом. Для оформлення кредитів передбачається залучення двох співробітників банку. Крім того, про надання нового виду послуг з експрес-кредитування необхідно інформувати потенційних покупців товарів підприємства. Для цього необхідно випустити друковану рекламу (буклети) та виконати розсилку актуальної рекламної інформації на електронну пошту клієнтів.

2) Підвищення лояльності клієнтів. Засобом підвищення стимулювання збуту можуть стати заходи щодо підвищення лояльності клієнтів підприємства. Програми лояльності призначені для постійних, отже, найбільш цінних покупців. Сучасні підприємства торгівлі для ідентифікації своїх постійних покупців використовують спеціальні пластикові картки. Програми лояльності передбачають не тільки збирання та використання персональних даних покупця (стать, склад родини, контактні дані тощо), але й ретельний аналіз його покупок. Таким чином, підприємство має можливість робити своїм покупцям пропозиції, що відповідають їх потребам і вподобанням. Програми лояльності можна поділити на два види, а саме дисконтні та бонусні. Учасники дисконтних програм лояльності отримують постійну знижку на товари, які реалізовує підприємство. Бонусні програми полягають у накопиченні призових балів під час здійснення кожної покупки, які потім можна обміняти на знижку. Останніми роками бонусні програми лояльності набули в Україні великої популярності. Для більш ефективної роботи з клієнтами необхідно скласти досьє на постійних покупців, які здійснюють покупки товарів підприємства. Використання цього досьє передбачає надання постійним клієнтам дисконтних карток

з поліпшеними умовами розрахунку, адресного вітання з днем народження та іншими святами, формування рекламних розсилок з урахуванням переваг, що віддають ці клієнти, купуючи товари підприємства, надання індивідуальних додаткових знижок цим клієнтам в особливі для них дати. Зараз великою популярністю користується послуга продажу подарункових сертифікатів, тобто можливість оплатити покупку, а вибір надати тому, для кого цей подарунок призначається. Цей напрям завоювання лояльності клієнтів треба розвивати далі шляхом розширення видів подарункових сертифікатів з покращенням умов їх використання для придбання товарів підприємства.

3) Стимулювання та додаткова мотивація персоналу. Ефективність продажів багато в чому залежить від працівників. Підприємство звертається до засобів стимулювання для отримання більш сильної та оперативної зворотної реакції торговельного персоналу, що приводить до підвищення продажів товару та збільшення прибутку підприємства. Стимулювання персоналу може бути матеріальним (премії, коштовні подарунки, туристські поїздки тощо) та моральним (підвищення за службовим становищем, перемога у конкурсі тощо) [14]. Для підвищення мотивації співробітників аналізованого підприємства, яка може привести до зростання продажів, можна запропонувати проведення конкурсу на звання кращого продавця-консультанта, кращого касира, кращого охоронця торгового залу. Призами в конкурсі можуть бути як грошові премії, так і додаткові знижки для покупки будь-якого товару підприємства.

Аналізуючи необхідні витрати, можемо зробити висновок про те, що вони невисокі порівняно з обсягом середнього річного товарообігу ТОВ «Спортмастер-Україна», який становить 269 970 тис. грн.

Результати розрахунку економічної ефективності кожного із запропонованих заходів наведено в табл. 1.

Як показали розрахунки, захід зі впровадження експрес-кредитування в умовах аналізованого підприємства є найбільш ефективним. Так, на кожну вкладену гривню підприємство отримає 23,08 грн. доходу. Друге місце за ефективністю посідає захід щодо підвищення лояльності покупців, ефективність якого становить 8,33 грн. на кожну вкладену гривню. Захід щодо підвищення мотивації персоналу підприємства принесе 7,05 грн. на кожну вкладену гривню. Середня ефективність комплексу заходів становить 11,17 грн. на кожну вкладену гривню.

Визначимо вплив кожного заходу на основні економічні показники діяльності підприємства. На підставі виконаних розрахунків товарообіг підприємства збільшиться на 10% (включаючи результат від вжиття комплексу заходів), а собівартість товарів – на 4% (зокрема, витрати на вжиття заходів). Розрахунки представлені в табл. 2.

З вищесказаного можна зробити висновок, що всі заходи, пропоновані в роботі, є ефективними, а їх вжиття приведе до збільшення доходів та рівня рентабельності підприємства. Так, прибуток від продажів у прогнозному періоді порівняно з фактичним збільшиться на 48,9%, а рентабельність збільшиться з 13,37% до 21,22%. Отже, запропонований комплекс заходів щодо стимулювання збуту є економічно доцільним і може бути рекомендований керівництву підприємства для вжиття.

Незважаючи на різноманітність виробничих та торговельних підприємств (оптові, роздрібні, мережеві тощо), багато проблем, з якими вони стикаються, пов'язані з інформацією, зокрема її недоліком або надлишком, неможливістю збору й аналізу. Керівникам цих підприємств доводиться

Таблиця 1

Економічна ефективність запропонованих заходів

Захід	Витрати, грн.	Дохід, грн.	Економічна ефективність заходів, грн.
Послуга експрес-кредитування	13 000	300 000	23,08
Підвищення лояльності клієнтів	30 000	250 000	8,33
Додаткова мотивація персоналу	17 000	120 000	7,05
Разом	60 000	670 000	11,17

Таблиця 2

Основні економічні показники діяльності підприємства

Показник	Фактичні значення	Прогнозні значення	Відхилення	
			абсолютне, тис. грн.	відносне, %
Товарообіг, тис. грн.	269 970	296 967	26 997	110,0
Повна собівартість реалізації, тис. грн.	233 881	243 236	9 355	104,0
Прибуток від реалізації, тис. грн.	36 089	53 731	17 642	148,9
Рівень рентабельності реалізації, %	13,37	21,22	7,85	–

вирішувати найскладніші завдання. Між тим як стратегічні, так і оперативні рішення приймаються саме на базі інформації, що надходить керівнику з різних підрозділів підприємства [10].

Необхідність використання сучасних способів торгівлі, підвищення рівня обслуговування, включаючи можливість введення різних форм оплати за товари та послуги, стає все більш актуальною. У зв'язку з цим все більш очевидною стає потреба впровадження сучасних інформаційних технологій для оптимізації бізнес-процесів та підвищення ефективності, отже, прибутковості підприємства [15]. Однак сьогодні стан вітчизняних підприємств здебільшого характеризується наявністю застарілих інформаційних технологій.

Для вдосконалення продажів товарів на аналізованому підприємстві можна рекомендувати впровадження системи автоматизованого товарно-складського обліку "IBS Trade House". Ця система й інтегровані в неї касові термінали IBM забезпечують наявність повної оперативної звітності у всіх розрізах, таких як касовий вузол, торговий зал, склад, розподільний центр, віддалений офіс, мережа магазинів, оптовий склад. Це дає змогу керівнику торгового підприємства володіти достовірною інформацією щодо запасів, закупівель та асортименту, автоматизує процес складання замовлень постачальнику, попереджає втрати підприємства, викликані перевантаженням складів готовою продукцією, яка не користується попитом, запасами сировини, пошкодженням та крадіжками товарів зі складів.

З огляду на сучасну фінансову ситуацію на підприємстві це є перспективним напрямом його економічного розвитку, бо потребує значних фінансових інвестицій на вжиття, але ефективність цього заходу буде значно вище за рахунок терміну використання проєкту та масштабів його впровадження в умовах діючого підприємства [11].

Висновки з проведеного дослідження. Поліпшення економічних показників роботи підприємства багато в чому залежить від ефективності його збутової діяльності. Виходячи з проведеного дослідження, можемо виділити комплекс таких заходів щодо вдосконалення наявної системи управління збутовою діяльністю аналізованого підприємства:

1) впровадження системи автоматизованого товарно-складського обліку "IBS Trade House", яка разом з інтегрованими в нею касовими терміналами IBM забезпечує наявність повної оперативної звітності у всіх розрізах, таких як касовий вузол, торговий зал, склад, розподільний центр, віддалений офіс, мережа магазинів, оптовий склад;

2) впровадження послуги кредитування клієнтів, якою передбачено укладання договорів з банками на надання експрес-кредитів для покупців, що, за прогнозними оцінками, дасть змогу значно підвищити обсяги продажу товарів за рахунок програм оплати частинами або з відстрочкою платежу;

3) вжиття заходів щодо підвищення лояльності клієнтів шляхом складання досьє на постійних покупців, які здійснюють покупки в супермаркеті, що передбачає надання постійним клієнтам дисконтних карток з поліпшеними умовами розрахунку, адресного вітання з днем народження та іншими святами, формування рекламних розсилок з урахуванням переваг, що віддають ці клієнтів, купуючи товари підприємства, надання індивідуальних додаткових знижок цим клієнтам в особливі для них дати;

4) впровадження стимулювання та додаткової мотивації персоналу з використанням матеріального заохочення (премії, коштовні подарунки, туристські поїздки тощо) та морального заохочення (підвищення за службовим становищем, перемога у конкурсі тощо).

За наведеними розрахунками середня ефективність комплексу запропонованих в роботі заходів становить 11,17 грн. на кожну вкладену гривню, що доводить їх економічну доцільність та ефективність.

Запропоновані в роботі рекомендації універсальні й можуть використовуватися суб'єктами господарювання різних галузей та форм власності для більш ефективного управління збутовою діяльністю.

Наукова новизна отриманих результатів досліджень полягає в такому:

– вдосконалено методичний підхід до визначення стану збутових систем підприємства та ефективності їх функціонування за рахунок аналізу взаємозв'язку та взаємодії збутової діяльності й маркетингових комунікацій підприємства, що дає змогу визначати напрями застосування маркетингових комунікацій для ефективного управління збутовою діяльністю підприємства з урахуванням внутрішніх та зовнішніх умов його функціонування, побудувати модель впливу комунікацій на поведінку споживача на діючому промисловому підприємстві залежно від його специфіки, що сприяє забезпеченню стабільного економічного становища підприємства;

– дістав подальшого розвитку метод управління збутовою діяльністю підприємства, що, на відміну від наявних, ґрунтується на застосуванні інтегрованих маркетингових комунікацій стимулювання продажів та використовується для поширення продукції шляхом впровадження сучасних інформаційних технологій, реалізованих у системах автоматизованого товарно-складського обліку, що є основою оптимізації бізнес-процесів, підвищення прибутковості підприємства й використання під час аналізування ефективності господарської діяльності підприємства.

Більшої уваги в подальших наукових дослідженнях потребує вивчення питання нецінового

стимулювання продажів, зокрема питання благодійного стимулювання, яке досі не розглядалось у вітчизняній науковій літературі, а також питання впровадження супутніх торговельних послуг, які нині досліджені недостатньо.

Оригінальність запропонованих авторами економічних рішень полягає в розробленні заходів щодо підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок впровадження на підприємстві методики оцінювання ефективності застосування маркетингових комунікацій та методики оптимізації формування каналів розподілу, а також можливості використання результатів дослідження для вдосконалення системи управління збутовою діяльністю промислових підприємств. Це дасть змогу приймати виважені управлінські рішення щодо розвитку підприємства та сприятиме покращенню його фінансово-економічного стану.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абрамович І.А. Методичні підходи оцінки ефективності збутової діяльності переробних підприємств. *Агросвіт*. 2014. № 4. С. 25–28.

2. Ассэль Г. Маркетинг: принципы и стратегия : учебное пособие / пер. с англ. М.З. Штернгарца. Москва : ИНФРА-М, 2008. 803 с.

3. Балабанова Л.В., Митрохина Ю.П. Управління збутовою політикою : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 240 с.

4. Болт Г.Дж. Практичний посібник з управління збутом / пер. з англ. Ф.А. Крутікова. Москва : Економіка, 2005. 271 с.

5. Бутова О.В. Сучасні підходи до організації ефективної збутової діяльності підприємства. *Вісник Харківського національного економічного університету*. 2013. № 5. С. 68–70.

6. Гамалій В.Ф., Романчик С.А., Фабрика І.В. Сучасні проблеми збутової політики українських підприємств // Кіровоградський національний технічний університет : веб-сайт. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_ 20_1/02.pdf (дата звернення 02.04.2020).

7. Головкіна Н.В. Стимулювання збуту: теорія, практика і перспективи. *Маркетинг в Україні*. 2003. № 2. С. 47–52.

8. Демиденко М.А., Чуріканова О.Ю. Економіко-математична модель визначення оптимальних цін для виробників сировини і переробних підприємств. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2019. № 2. С. 144–149.

9. Дубівка Д.В. Поняття «збут» в системі управління підприємством. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 93–96.

10. Кабаченко Д.В. Прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2017. № 2(58). С. 107–115.

11. Кабаченко Д.В., Книш М.С. Совершенствование методов оценки эффективности инновационных проектов на предприятии. *Cutting-edge science – 2015*: materials of the XI international scientific and practical conference, Sheffield, April 30 – May 7, 2015. Sheffield : Science and education LTD, 2015. Vol. 6. P. 63–67.

12. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / пер. с англ. О.А. Третьяк и др. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 896 с.

13. Кошик О.В., Кулиняк І.Я. Збут товарів та послуг: сутність та чинники впливу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 464–468.

14. Кабаченко Д.В., Луценко А.В. Выбор и реализация стратегии управления персоналом предприятия. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. *Серія : Економічні науки*. 2015. Вип. 15. Ч. 1. С. 58–62.

15. Demidenko M. Method of selection of ERP systems using multicriterial optimi-zation models. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2018. № 5. P. 132–137.

REFERENCES:

1. Abramovych I.A. (2014) Metodychni pidkhody otsinky efektyvnosti zbutovoi diialnosti pererobnykh pidpryiemstv [Methodical approaches of estimation of efficiency of marketing activity of processing enterprises]. *Ahrosvit*, no. 4, pp. 25–28.

2. Assel' H. (2008) *Marketynh: pryntsypy y stratehyya* [Marketing: principles and strategy]. Per. s anhl. Moscow : YNFRA-M. (in Russian)

3. Balabanova L.V. (2011) *Upravlinnia zbutovoiu politykoiu* [Sales policy management]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)

4. Bolt H.Dzh. (2005) *Praktychnyi posibnyk z upravlinnia zbutom* [A Practical Guide to Sales Management]. Per. z anhl. Moscow : Ekonomika. (in Ukrainian)

5. Butova O.V. (2013) Suchasni pidkhody do orhanizatsii efektyvnoi zbutovoi diialnosti pidpryiemstva [Modern approaches to the organization of effective marketing activity of the enterprise]. Visnyk *Kharkovs'kogo derzhavnogo universitetu*, no. 5, pp. 68–70.

6. Hamalii V.F. (2012) Suchasni problemy zbutovoi polityky ukrainskykh pidpryiemstv [Modern problems of marketing policy of Ukrainian enterprises]. *Kirovohradskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet*. Available at: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/02.pdf (accessed: 02 April 2020).

7. Holovkina N.V. (2003) Stymuliuvannia zbutu: teoriia, praktyka i perspektyvy Sales promotion: theory, practice and perspectives]. *Marketynh v Ukraini*, no. 2, pp. 47–52.

8. Demydenko M.A. (2019) Ekonomiko-matematychna model vyznachennia optymalnykh tsin dlia vyrobnykiv syrovyny i pererobnykh pidpryiemstv [Economical-mathematical model of determination of optimal prices for raw material producers and processing enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, no. 2(66), pp. 144–149.

9. Dubivka D.V. (2013) Poniattia "zbut" v systemi upravlinnia pidpryiemstvom [The concept of "sales" in the enterprise management system]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 2, pp. 93–96.

10. Kabachenko D.V. (2017) Pryiniattia upravlinskykh rishen v umovakh nevyznachenosti ta ryzyku [Management decision making in the face of uncertainty and risk]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, no. 2(58), pp. 107–115.

11. Kabachenko D.V., Knysh M.S. (2015) Sovershenstvovanie metodov otsenki effektivnosti innovatsionnykh proektov na predpriyatii [Improving methods for evaluating the effectiveness of innovative projects in the enterprise]. Proceeding of the *Cutting-edge science – 2015 (England, Sheffield, April 30–May 7, 2015)*. Sheffield : Science and education LTD, vol. 6, pp. 63–67.

12. Kotler F. *Marketing menedzhment* [Marketing management]. Per. s angl. St. Petersburg : Piter. (in Russian)

13. Koshyk O.V. (2015) Zbut tovariv ta posluh: sutnist ta chynnyky vplyvu [Sales of goods and services: nature and factors of influence]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 464–468.

14. Lutsenko A.V. (2015) Vybor i realizatsiya strategii upravleniya personalom predpriyatiya [Selection and implementation of the personnel management strategy of the enterprise]. *Naukoviy visnik Khersons'kogo derzhavnogo universitetu*. Seriya: Ekonomichni nauki, vol. 1, no. 15, pp. 58–62.

15. Demidenko M. (2018) Method of selection of ERP systems using multicriterial optimization models [Method of selection of ERP systems using multicriterial optimization models]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, no. 5, pp. 132–137.

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS: SYNERGISTIC APPROACH

УДК 338.24.01
https://doi.org/10.32843/bses.51-34

Коломієць С.В.
к.ф.-м.н., доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики
Сумський державний університет

Kolomiiets Svitlana
Sumy State University

Сучасний світ постійних змін та криз породжує новий рівень вимог до управління соціально-економічними системами. Головна особливість підходу до управління складними системами в сучасних умовах полягає в урахуванні принципів синергетики. Синергетика є універсальною методологічною парадигмою, ідеї та принципи якої дають змогу вивчати загальні закономірності процесів переходу від хаосу до порядку та навпаки в поведінці складних систем будь-якої природи, зокрема соціально-економічних. У статті досліджено актуальне питання зміни управлінської парадигми в сучасних умовах. Визначено особливості синергетичного підходу до управління соціально-економічними системами як найбільш актуального підходу, що дає можливість зрозуміти динаміку соціально-економічних процесів та роль процесів самоорганізації в розвитку соціально-економічних систем. Обґрунтовано необхідність застосування синергетичних методів для ефективного управління соціально-економічними системами.

Ключові слова: *самоорганізація, синергетика, соціально-економічні системи, управління, синергетичні методи.*

Современный мир постоянных изменений и кризисов порождает новый уровень требований к управлению социально-экономическими системами. Главная особенность подхода к управлению сложными системами в современных условиях заключается в использовании принципов синергетики. Синергетика является универсальной методологической парадигмой, идеи и принципы которой позволяют изучать общие закономерности процессов перехода от хаоса к порядку и наоборот в поведении сложных систем любой природы, в частности социально-экономических. В статье исследован актуальный вопрос изменения управленческой парадигмы в современных условиях. Определены особенности синергетического подхода к управлению социально-экономическими системами как наиболее актуального подхода, который позволяет понять динамику социально-экономических процессов и роль процессов самоорганизации в развитии социально-экономических систем. Обоснована необходимость применения синергетических методов для эффективного управления социально-экономическими системами.

Ключевые слова: *самоорганизация, синергетика, социально-экономические системы, управление, синергетические методы.*

Modern socio-economic systems demonstrate instability, chaos, unpredictability. What methodology should be applied for management of modern socio-economic systems? Constant changes and crises in the development of socio-economic systems require new approaches to managing these systems. The feature of the approach to managing socio-economic systems in modern conditions is the use of the principles of synergetics. Synergetics is a universal methodological paradigm that studies the general laws of the processes of transition from chaos to order and vice versa in the behavior of complex systems of any nature, including socio-economic ones. According to the theory of self-organization, in open systems that exchange energy, matter, information with the external environment, self-organization processes is arise. According to the conclusions of synergetics, socio-economic systems are open systems, between which there is a constant exchange of energy, information, and matter. Self-organization in complex open systems does not allow establishing clear control over them; therefore, development systems cannot be imposed on them. Modern management cannot consider managerial activity only the process of the effective influence of the subject on the control object, but must take into account the principles of synergetics, self-organization mechanisms, and the multivariance of the ways the system develops. The current issue of changing the managerial paradigm in modern conditions is considered in the article. The synergetic theory claims that the ineffective management of the socio-economic system consists in imposing a system of some form of organization on the system, does not correspond to its internal trends. The essence of the new approach is that management should be focused not on the external, but on the internal, on its own laws of self-organization and evolution of a complex system. Moreover, it is not the strength of the control action that is important, but its consistency with the own trends in the development of the nonlinear system. The effective management requires a transition from a management system based solely on external influence to a system based on a synthesis of influence and self-organization, that is, a transition from a «subject-control object» model to a "subject-control subject" model. The synergistic approach to the management of socio-economic systems is considered in the article as the most relevant in modern conditions. The necessity of applying a synergetic approach for the effective management of socio-economic systems is substantiated.

Key words: *self-organization, synergetics, socio-economic systems, management, synergetic methods.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку науки характеризується зростанням інтересу до дослідження законів еволюції складних систем. Міждисциплінарні дослідження складних систем, до яких належать соціально-економічні, свідчать про те, що закони, які визначають їх поведінку, принципово відрізняються від законів класичної науки. У часи класичної наукової парадигми об'єктами дослідження головним чином були стійкість, рівновага, порядок, замкнені системи, лінійні залежності. В рамках нової парадигми соціально-економічний розвиток розглядається як надсклад-

ний нелінійний процес, який має стохастичний характер. У науковому економічному просторі все більше поширюється методологія синергетики, тобто теорії самоорганізації, яка орієнтована на пошук певних універсальних законів еволюції та самоорганізації складних систем, законів еволюції відкритих, нерівноважних систем будь-якої природи: від фізичних і біологічних до економічних і соціальних. Головна особливість сучасного підходу до управління соціально-економічними системами полягає в посиленні уваги до процесів самоорганізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складні соціально-економічні системи розвиваються нерівномірно, їм притаманні стохастичність, невизначеність, турбулентність, режими із загостренням тощо. Економічні кризи, рецесії, спади, підйоми доводять це. Нелінійний, нерівноважний, незворотний характер економічних процесів зумовив необхідність розвитку нової парадигми в економічній теорії, заснованої на теорії самоорганізації.

На думку одного із засновників синергетичної економіки В.-Б. Занга [1, с. 13], традиційна теоретична економіка обмежена переважно статичними та зовні стабілізованими економічними системами. Нелінійні нестійкі процеси, зокрема регулярні та нерегулярні коливання, в традиційному аналізі вважаються випадковими або незначними явищами. Для аналізу характеристик нелінійних динамічних економічних систем потрібно застосовувати синергетичну економіку, яка базується на синергетиці Хакена. Синергетична економіка акцентує увагу на взаємодії лінійності та нелінійності, стійкості та нестійкості, сталості та структурних змін на противагу властивостям лінійності, стійкості, неперервності та сталості. На відміну від традиційної економіки, нелінійність та нестійкість у синергетичній економіці розглядаються перш за все як джерела різноманітності та складності економічної динаміки, а не як джерела шумів та випадкових явищ.

На думку дослідників [2], використання методології синергетики дає змогу виявляти та досліджувати нерегулярні ефекти, що існують в економічній дійсності, більш глибоко розуміти природу їх виникнення, ідентифікувати їх, отже, дає змогу відповідним чином впливати на перебіг економічних процесів. Саме усвідомлення механізмів виникнення синергетичних ефектів дасть можливість організовувати управління соціально-економічними системами від окремої фірми до всієї країни на якісно іншому рівні.

Як неодноразово зазначали С. Курдюмов та О. Князєва [3, с. 178–179], в сучасних умовах інформаційної революції та успіхів математичного моделювання складних соціально-природничих процесів неправомірно використовувати методи й моделі, що базуються на паттернах лінійного мислення, лінійних наближеннях, екстраполяції минулого досвіду. Ці методи дуже часто пов'язані зі значними ускладненнями моделі, включенням до моделі значної кількості параметрів. Попередні методологічні підходи до моделювання складних соціально-економічних процесів не враховують або недооцінюють неоднозначність майбутнього, фактори детермінації еволюційних процесів з майбутнього, конструктивність хаосу в еволюції, значну роль надшвидких процесів в розвитку складного тощо.

На думку дослідників, синергетика як сучасна парадигма еволюції надає загальні орієнтири для моделювання та прогнозування перебігу процесів у складних соціально-природних системах. Забезпечуючи лише загальну методологію та зазначаючи напрями пошуку, синергетика має можливість сформулювати деякі еволюційні правила заборони. Знання таких обмежень, усвідомлення неможливості існування окремих станів у цьому середовищі є вкрай важливим знанням, що дає змогу економити енергію, матеріальні затрати, духовні зусилля.

На думку Г. Шевцової [4, с. 65–66], традиційні підходи й концепції управління економічними системами все частіше виявляються недостатніми для вирішення складних сучасних проблем, оскільки суттєво змінилося зовнішнє середовище та зросла його невизначеність. Звичні підходи й технології управління не встигають за динамікою змін. Поведінка складних соціально-економічних систем стає принципово непередбачуваною, а їхній розвиток здійснюється через випадковий вибір з безлічі альтернатив. Науковець підкреслює, що за цих умов економічна наука має використовувати методологічний апарат синергетичної теорії, що буде сприяти новому баченню та розумінню економічних процесів, а також застосуванню синергетичних методів управління.

Як зазначає В. Решетило [5, с. 9–10], збільшення відкритості та складності сучасних соціально-економічних систем, зростання їх нелінійності та невизначеності змушує економістів застосовувати методологію наукового аналізу, розробленого природничими науками. Значні методологічні можливості відкриваються перед економічною наукою у зв'язку з розвитком синергетики, тобто теорії самоорганізації складних відкритих нелінійних систем будь-якої природи. Останніми роками відбувається становлення нового напряму в економічних дослідженнях, а саме економічної синергетики. Економічна синергетика – це напрям в економічному аналізі, який, не зменшуючи важливості традиційних концепцій, зосереджує увагу на таких явищах у розвитку економічних систем, як нерівноважність та нелінійність, досліджує процеси самоорганізації в нестійкому соціально-економічному середовищі.

На глибоке переконання науковців [6], соціально-економічний розвиток – це надскладний процес. Сучасна наука розглядає розвиток як нелінійний, нерівноважний, незворотний процес, у якому відбуваються автоколивання, авторегресії, автокаталіз, гетероскедастичність та інші трансформації. Процеси взаємодії та автокореляції цих явищ викликають появу не лише турбулентності, невизначеності, стохастичності, але й резонансних, спонтанних режимів із загостренням. Керування таким складним процесом, у якому задіяні як позитивний (синергетичний), так і від'ємний (кібернетичний) зворотні зв'язки, потребують використання відмінної від лінійної парадигми науки, іншого мислення, підходу та технологій.

Слід зазначити, що методологічні основи синергетики було закладено в роботах Г. Хакена, І. Пригожина, Г. Ніколіса, І. Стенгерс, С. Курдюмова, О. Князєвої, Г. Малинецького, В. Буданова та інших науковців. Питанням застосування методології синергетики під час дослідження соціально-економічних систем займались В.-Б. Занга, Е. Петерс, Т. Пу, Р. Євстигнеєв, Л. Євстигнеєва, О. Бєлоцерковський, О. Пугачова та багатьох інших дослідників.

Аналіз наукових публікацій останніх років засвідчив, що в сучасних умовах саме синергетика пропонує нову методологію управління складними соціально-економічними системами. Значний внесок у розроблення зазначеної проблематики здійснили вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема В. Геєць, Е. Кемпбелл, А. Колесніков, Б. Кузнецов, С. Курдюмов, Г. Малінецький, В. Стьопін, П. Сендж, Г. Шевцова. Водночас синергетичні аспекти управління соціально-економічними системами залишаються недостатньо дослідженими та потребують уточнення, що зумовило вибір теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності використання методології синергетики під час управління складними соціально-економічними системами, дослідження особливостей синергетичного підходу до управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний світ, зазнаючи системної трансформації, породжує новий рівень вимог до управління соціально-економічними системами. Всі соціально-економічні системи змушені функціонувати в нелінійних, емерджентних, наддинамічних умовах, що потребує зміни концепції управління цими системами. Однією з головних особливостей сучасного підходу до управління соціально-економічними системами є врахування принципів синергетики.

Термін «синергетика» (від грецького "synergeia" – «спільний», «узгоджено діючий») вперше був використаний Германом Хакеном із Штутгардського університету на початку 70-х років XX століття. Досліджуючи процеси динаміки лазерів, Г. Хакен помітив, що утворення внутрішніх структур у лазері відбувається відповідно до законів, що дуже нагадують конкуренцію молекулярних видів. Аналіз таких прикладів дав змогу зробити висновок, що процеси структуроутворення й самоорганізації у різноманітних системах, які є предметом дослідження у фізиці, хімії, біології, економіці, соціології, відбуваються відповідно до невеликої кількості сценаріїв, що не залежать від конкретної системи.

Синергетика – це міждисциплінарний напрям науки, мета якого полягає у виявлені загальних сценаріїв, методів, закономірностей виникнення впорядкованих структур у відкритих нелінійних дисипативних системах. Синергетика акцентує увагу на узгодженості, взаємодії частин системи під час утворення її структури як єдиного цілого, досліджує складні системи різноманітної природи, що здатні до самоорганізації.

Синергетика як новий метод дослідження відкритих самоорганізованих систем виникла у відповідь на кризу стереотипного, лінійного мислення, характерними ознаками якого є:

– розуміння хаосу як виключно деструктивного явища;

– розглядання випадковості як другорядного чинника, який не має принципового значення в розвитку;

– розуміння нестійкості та нерівноваги виключно як негативних та руйнівних чинників;

– твердження, що процеси, які відбуваються у світі та суспільстві, є зворотними за часом та передбачуваними на необмежено великі проміжки часу;

– уявлення про те, що процеси та явища мають жорсткий причинно-наслідковий зв'язок; розвиток є лінійним, поступальним, безальтернативним, а минуле має лише історичний інтерес;

– твердження, що результат зовнішнього управляючого впливу є однозначним і лінійним, передбачуваним наслідком докладених зусиль, що відповідає такій схемі: вплив – бажаний результат, тобто чим більше вкладаєш енергії, тим краще результат.

На думку С. Курдюмова та О. Князєвої [3, с. 21], саме цими та іншими стереотипами мислення визначається панівний сьогодні підхід до управління складно організованими системами, який базується на лінійному уявленні про їх функціонування.

Сутність змісту синергетики, на думку Г. Хакена [7], може бути подана у вигляді таких основних положень:

– системи, які досліджуються, складаються з декількох або багатьох однакових чи різнорідних частин, що взаємодіють одна з одною;

– ці системи є нелінійними;

– під час дослідження фізичних, хімічних та біологічних систем розглядаються відкриті системи, далекі від стану теплової рівноваги;

– ці системи схильні до внутрішніх та зовнішніх коливань;

– системи можуть стати нестабільними;

– у системах відбуваються якісні зміни;

– у системах виявляються емерджентні нові якості;

– виникають просторові, часові, просторово-часові або функціональні структури;

– структури можуть бути або впорядкованими, або хаотичними;

– часто можлива математизація.

На переконання вченого, синергетика, яка виникла в рамках природничих наук, має широкі перспективи застосування у соціальних та специфічних людських відносинах та процесах, оскільки обґрунтовує загальні принципи, орієнтири для життя, розвитку компаній, наукових досліджень у нестабільному та непередбачуваному світі.

Синергетика вносить істотні зміни в теорію та практику управління. Аналіз публікацій відомих учених дав змогу виділити нові підходи до управління соціально-економічними системами, що базуються на поняттях самоорганізації та саморозвитку відкритих нелінійних систем:

– соціально-економічні системи є самоорганізуючими системами;

– складно організованим соціально-економічним системам неможливо нав'язати шляхи їх розвитку;

– ефективне управління складними системами є можливим лише як нелінійне управління з урахуванням власних тенденцій розвитку цих систем, коли незначна «правильна» дія робить більший вплив на еволюцію системи, ніж дія сильніша, але організована неадекватно її власним тенденціям;

– нелінійність складної системи полягає в тому, що навіть незначний вплив за умови нестійкості може привести до непередбачуваних наслідків, ланцюгових реакцій, розвиток яких відбувається за своїми законами;

– кожна нелінійна система містить елементи самоорганізації, елементи регенерації, стійкості, цілі розвитку;

– для складних систем неможливо використовувати екстраполяцію у часі;

– складна система має не єдиний, а множину шляхів розвитку, що відповідають її внутрішнім тенденціям;

– різноманітність системи забезпечує її гнучкість, можливість швидко реагувати на зовнішні умови, що змінюються, та адаптуватись до них;

– замкнутість системи перешкоджає її еволюції.

Як неодноразово підкреслюється в роботах С. Курдюмова та О. Князєвої, зокрема [3, с. 165–166], синергетичний світогляд дає змогу по-новому підійти до вирішення проблеми ефективного управління розвитком складних соціальних, географічних, екологічних, економічних систем. З точки зору синергетики неефективне управління когнітивною або соціальною системою полягає у нав'язуванні системі деякої форми організації, яка не відповідає її внутрішнім тенденціям та є непритаманною цій системі. Сутність нового підходу полягає в тому, що управління має бути орієнтоване не на зовнішнє, а на внутрішнє, на власні закони самоорганізації та еволюції складної системи. При цьому важливою є не сила управляючого впливу, а його узгодженість з власними тенденціями розвитку нелінійної системи.

З позицій синергетики управління розвитком соціально-економічних систем – це управління процесом становлення синергетичних ефектів. Синергетичний ефект в економіці є результатом корегентної (узгодженої) дії складових компонентів економічної системи, що викликає зміну якісного стану економіки та траєкторії її розвитку, а також утримання економіки на стійкій траєкторії розвитку, незважаючи на екзогенні впливи та ендогенні флуктуації [8, с. 56].

Особливе місце серед синергетичних ефектів в економіці посідає самоорганізація, тобто процес спонтанного впорядкування, створення й розвитку структур у відкритих, нелінійних економічних просторах.

За визначенням Г. Хакена [9, с. 29] система є самоорганізуючою, якщо в ній без специфічного впливу ззовні утворюються внутрішні просторові, просторово-часові або функціональні структури, при цьому під специфічним зовнішнім впливом розуміють вплив, що нав'язує системі структуру або функціонування. У разі самоорганізації система відчуває ззовні неспецифічний вплив.

Сутність теорії самоорганізації полягає в тому, що у відкритих системах, які обмінюються із зовнішнім середовищем енергією, речовиною, інформацією, виникають процеси самоорганізації, тобто процеси утворення з фізичного (біологічного, економічного, соціального) хаосу стійких упорядкованих структур з істотно новими властивостями систем. Ця властивість є характерною для систем будь-якої природи: від фізичних і біологічних до економічних і соціальних.

Як підкреслює А. Колесников [10, с. 35], згідно з Г. Хакеном, в синергетичних процесах відбувається стихійна зміна параметрів керування, внаслідок чого відбувається спонтанна самоорганізація. На думку науковця, для ефективного використання ідей синергетики під час управління поведінкою нелінійних систем необхідно здійснити перехід системи від непередбачуваної поведінки за алгоритмом дисипативної структури до керованого руху вздовж інваріантних структур, під які будуть підлаштовуватися всі інші змінні динамічної системи. Саме в цьому випадку мета буде визначати сутність процесу, а його самоорганізація та самокерування будуть відбуватися відповідно до

мети. Отже, в нелінійних динамічних системах існують два різних способи їх самоорганізації, а саме причинний та цільовий.

Саме за цільової самоорганізації відбувається перехід системи до аттрактора, тобто стійкої структури, яка ніби притягує до себе всю множину «траєкторій» функціонування й розвитку системи, що визначаються різними початковими умовами, внаслідок чого система досягає поставленої мети. Внаслідок самоорганізації системи відбувається досягнення аттрактора. Самоорганізація характеризується тим, що навіть у результаті випадкового потрапляння системи в область аттрактора рух системи сам собою організовується, в системі виникає спрямованість на ціле, вона вибирає свій шлях еволюції. Цільова самоорганізація складних систем дає можливість під час управління соціально-економічними системами перейти від класичних методів кібернетики до сучасних методів синергетики.

На думку А. Колесникова [10, с. 36], сучасна теорія управління успішно використовує методи зовнішнього впливу на об'єкти управління, але настав час перегляду силового впливу в задачах керування та переходу на застосування в процесах управління ідеями самоорганізації. Іншими словами, виникла необхідність створення способів формування та збудження внутрішніх сил взаємодії, які б могли створити у фазовому просторі систем стійкі дисипативні структури (аттрактори), що є адекватними відповідній системі.

Науковець виокремлює такі методологічні положення синергетики, які є принципово важливими для становлення синергетичних основ сучасної теорії управління:

– рух системи має відбуватися в нелінійній області простору;

– обов'язкова відкритість системи, тобто обов'язковий обмін енергією, речовиною, інформацією із зовнішнім середовищем;

– обов'язкова кооперативність та когерентність поведінки між компонентами системи;

– наявність нерівноважної термодинамічної ситуації, за якої енергії, що отримує система зовні, буде достатньо не лише для погашення зростання ентропії, але й для її зменшення, що сприяє становленню порядку в системі;

– система має декілька шляхів еволюції на фінальних етапах її руху, що описуються рівняннями щодо параметрів порядку [10, с. 42].

Для застосування ідей синергетики під час управління соціально-економічними системами необхідно створити умови, за яких система буде задовольняти умовам самоорганізації, головними серед яких є відкритість та нелінійність системи. З точки зору синергетики управління соціально-економічними системами має бути спрямоване не перехід від непередбачуваної поведінки системи до розвитку системи вздовж бажаних аттракторів, які визначають цілі поведінки соціально-економічних систем.

На думку А. Колесникова [11, с. 68], для виникнення самоорганізації в системі необхідно перейти від задачі управління, яка розглядає об'єкт управління та зовнішні сили, до розширеної постановки задачі, за якої зовнішні сили стають внутрішніми взаємодіями загальної системи. Саме в цьому разі можна перейти від організації системи до її самоорганізації. Синергетична теорія управління – це перш за все теорія синтезу систем замкненого управління на основі створення самоузгоджених, кооперативних процесів в системах будь-якої природи.

Синергетична концепція управління складними соціально-економічними системами базується на поняттях самоорганізації, відкритості, нелінійності складних систем, підкреслює важливість випадковості, біфуркаційних процесів, малого резонансного впливу в соціально-економічних процесах та явищах. Сутність синергетичного управління полягає в усвідомленні здатності складних соціально-економічних систем до самоструктурування та самоорганізації. З точки зору синергетики ефективне управління потребує переходу від системи управління, заснованої винятково на зовнішньому впливі, до системи, заснованої на синтезі впливу та самоорганізації, тобто переходу від моделі «суб'єкт – об'єкт управління» до моделі «суб'єкт – суб'єкт управління».

Синергетична теорія стверджує, що неефективне управління соціально-економічною системою полягає у нав'язуванні системі деякої форми організації, яка не відповідає її внутрішнім тенденціям та є непритаманною цій системі. Сутність нового підходу полягає в тому, що управління має бути орієнтоване не на зовнішнє, а на внутрішнє, на власні закони самоорганізації та еволюції складної системи. При цьому важлива не сила управляючого впливу, а його узгодженість із власними тенденціями розвитку нелінійної системи. Головна задача полягає в тому, щоби здійснити резонансний вплив, що відповідає власним тенденціям розвитку системи, який зможе вивести систему на один із притаманних їй шляхів розвитку, що забезпечить самоуправління та самопідтримуваний розвиток.

Висновки з проведеного дослідження. Результати проведених досліджень свідчать про те, що в межах теорії управління відбувається зміна фундаментальних парадигм, а саме перехід до синергетичної парадигми управління. Синергетична парадигма – це не лише сукупність фізичних ідей та математичних методів, але й новий концептуальний погляд на процеси управління. Сутність синергетичного підходу полягає в обов'язковому врахуванні механізмів самоорганізації керованої системи, що дасть змогу перейти від системи

управління, заснованої на зовнішньому впливі, до гармонічного поєднання впливу та самоорганізації. Застосування методології синергетики в теорії управління потребує розроблення теоретичних основ нової стратегії управління складними соціально-економічними системами та впровадження її в практику, що відкриває широкі перспективи подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / пер. с англ. Н. Островской и др. Москва : Мир, 1999. 335 с.

2. Мясников А. Особенности проявления синергетических эффектов в современной российской экономике : автореф. дисс. … канд. эконом. наук : спец. 08.00.01. Волгоград, 2009. 20 с.

3. Князева Е., Курдюмов С. Основания синергетики: синергетическое мировидение. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 256 с.

4. Шевцова Г. Синергетичний менеджмент підприємств : монографія. Київ : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2016. 454 с.

5. Решетило В. Синергия становления и развития региональных экономических систем : монография. Харьков : Харьковская национальная академия городского хозяйства, 2009. 218 с.

6. Кузнецов Б. Синергетическое развитие социально-экономических систем и управления ими. *Известия УрГЭУ*. 2014. № 5(55). С. 26–30. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sinergeticheskoe-razvitie-sotsialno-ekonomicheskih-sistem-i-upravleniya-imi/viewer (дата звернення: 10.03.2020).

7. Князева Е. Синергетике – 30 лет. Интервью с Г. Хакеном. *Вопросы философии*. 2000. № 3. С. 53–61.

8. Мясников А. Синергетические эффекты в современной экономике: введение в проблематику. Москва : ЛЕНАНД, 2011. 160 с.

9. Хакен Г. Информация и самоорганизация: макроскопический подход к сложным системам / пер. с англ. Ю. Данилова. Москва : Мир, 1991. 240 с.

10. Колесников А. Синергетические методы управления сложными системами: теория системного синтеза. Москва, 2005. 228 с.

11. Колесников А. Проблемы теории аналитического конструирования нелинейных регуляторов и синергетический подход. *Синергетика и проблемы теории управления* / под ред. А. Колесникова. Москва, 2004. С. 35–130.

REFERENCES:

1. Zang W.-B. (1999) Sinergeticheskaja jekonomika. Vremja i peremeny v nelinejnoj jekonomicheskoj teorii [Synergetic Economics : Time and Change in Nonlinear Economics]. Moscow : Mir. (in Russian)

2. Myasnikov A. (2009) Osobennosti proyavleniya sinergeticheskih effektov v sovremennoy rossiyskoy ekonomike [Features of the manifestation of synergistic effects in the modern Russian economy] (PhD Thesis), Volgograd : Saratov State University. (in Russian)

3. Knyazeva H., Kurdyumov S. (2010) Osnovaniya sinergetiki: Sinergeticheskoe mirovidenie [The Foundations of Synergetics: Synergetic Worldview]. Moscow : Knizhnyi ydom “LIBROKOM”. (in Russian)

4. Shevtsova G. (2016) Sinergetichniy menedzhment pidpriemstv [Synergetic company management]. Kyiv : Institute of industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)

5. Reshetilo V. (2009) Sinergiya stanovleniya i razvitiya regionalnyih ekonomicheskih sistem [Synergy of the establishment and development of regional economic of systems]. Kharkov : Kharkov National Academy of Municipal Economy. (in Russian)

6. Kuznetsov B. (2014) Sinergeticheskoe razvitie social’no-jekonomicheskih sistem i upravlenija imi [Synergetic development of socio-economic systems and their management]. *News of the Ural State University of Economics*. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/sinergeticheskoe-razvitie-sotsialno-ekonomicheskih-sistem-i-upravleniya-imi/viewer (accessed: 10 March 2020).

7. Knyazeva H (2000) Sinergetike – 30 let. Intervyu s G. Hakenom [Synergetics is 30 years old. Interview with Professor Haken]. Philosophy Issues, vol. 3, pp. 53–61. (in Russian)

8. Myasnikov A. (2011) Sinergeticheskie effektyi v sovremennoy ekonomike: Vvedenie v problematiku [Synergetic effects in modern economics: Introduction to the issue]. Moscow : LENAND. (in Russian)

9. Haken H. (1991) Informatsiya i samoorganizatsiya: Makroskopicheskiy podhod k slozhnyim sistemam [Information and Self-Organization. A Macroscopic Approach to Complex Systems]. Moscow : Mir. (in Russian)

10. Kolesnikov A. (2005) Sinergeticheskie metodyi upravleniya slozhnyimi sistemami: teoriya sistemnogo sinteza [Synergetic Control Methods for Complex Systems: Theory of System Synthesis]. Moscow : Editorial URSS. (in Russian)

11. Kolesnikov A. (2004) Problemy teorii analiticheskogo konstruirovanija nelinejnyh reguljatorov i sinergeticheskij podhod [Problems of the theory of analytical design of nonlinear regulators and a synergistic approach]. Sinergetika i problemy teorii upravlenija [Synergetics and problems in control theory]. Moscow : FIZMATLIT, pp. 35–130. (in Russian)

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 51

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Формат 60х84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 25,13. Ум. друк. арк. 25,81.
Підписано до друку 27.03.2020. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»
Адреса: вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, Україна, 65101
E-mail: info@iei.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5218 від 22.09.2016 р.